

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

Andris Levāns. Cum litterarum testimonio. Dokumentu producēšanas prakse Rīgas bīskapijā 13. gadsimta sākumā: piezīmes par medievistikas un diplomātikas attiecībām • *Jānis Bērziņš.* Latvijas deputātu darbība Krievijas II Valsts domē (1907. gada 20. februāris – 3. jūnijs) • *Uldis Krēsliņš.* Latviešu pilsonisko partiju ideoloģija un tās attīstība 1917.–1920. gadā. Partiju spektrs • *Leo Jansons.* Baltijas jautājuma sociāltiesiskā dimensija ASV Nacionālā arhīva dokumentos (1948–1963) • Vēstures avoti • Zinātnes dzīve • Recenzijas • In memoriam

2012

1

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

DIBINĀTS 1936. GADĀ
ATJAUNOTS KOPŠ 1991. GADA DECEMBRA
IZNĀK ČETRAS REIZES GADĀ

Izdots ar

Valsts kultūrkapitāla fonda
un

Valsts pētījumu programmas “Nacionālā identitāte:
valoda, Latvijas vēsture, kultūra un cilvēkdrošība”
atbalstu

Rīga, Latvijas vēstures institūta apgāds

Dibinātājs
LATVIJAS UNIVERSITĀTES LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS
Reģistrācijas apliecība nr. 1651
lvi@lza.lv

Galvenais redaktors GUNTIS ZEMĪTIS

Atbildīgā redaktore INETA LIPŠA

Redkolēģija:

Asoc. prof. Ph. D. KARI ALENIUSS (*Kari Alenius*), Oulu Universitāte, Somija; Dr. hist. MUNTIS AUNS, LU Latvijas vēstures institūts; Asoc. prof. Dr. hist. DAINA BLEIERE, Rīgas Stradiņa universitāte, LU Latvijas vēstures institūts; Asoc. prof. Hum. m. dr. AUDRONE BLIUJIENE (*Audronė Bliujienė*), Klaipēdas Universitātes Baltijas jūras reģiona vēstures un arheoloģijas institūts, Lietuva; Prof. Ph. D. LAZARS FLEIŠMANS (*Lazar Fleishman*), Stenforda Universitāte, ASV; Prof. Ph. D. JERGS HAKMANS (*Jörg Hackmann*), Ščecinas Universitāte, Polija; Ph. D. MAGNUSS ILMJERVS (*Magnus Ilmjärv*), Tallinas Universitātes Vēstures institūts, Igaunija; Prof. Dr. hist. ALEKSANDRS IVANOVS, Daugavpils Universitāte; Ph. D. METJŪ KOTS (*Matthew Kott*), Upsalas Universitāte, Zviedrija; Vēst. zin. kand., doc. MIHAILS KOVAĻEVS, Saratovas Valsts tehniskā universitāte, Krievija; IMANTS LANCMANIS, Latvijas Zinātņu akadēmijas goda loceklis, Baltijas vēstures komisijas (Getingenē) korespondētājloceklis; Dr. hist. LĪGA LAPA, LU Latvijas vēstures institūts; Dr. hist. INETA LIPŠA, LU Latvijas vēstures institūts; Prof. Ph. D. ĒRO MEDIJAINENS (*Eero Medijainen*), Tartu Universitātes Vēstures un arheoloģijas institūts, Igaunija; Prof. emer., Ph. D. ANDREJS PLAKANS, Aiovas Valsts universitāte, ASV; Vēst. zin. kand., doc. TAMĀRA PUŠKINA, Maskavas Valsts universitāte, Krievija; Prof. Dr. hist. h. c., Dr. habil. chem. JĀNIS STRADIŅŠ, Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenais loceklis, Baltijas vēstures komisijas (Getingenē) korespondētājloceklis, LU Filozofijas un socioloģijas institūts; Prof. Dr. habil. hist. AIVARS STRANGA, Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenais loceklis, Latvijas Universitāte; Hum. m. dr. ŽILVĪTIS ŠAKNIS (*Žilvytis Šaknys*), Lietuvas Vēstures institūts, Lietuva; Doc. Ph. Dr. LUBOŠŠ ŠVECS (*Luboš Švec*), Kārļa Universitātes Starptautisko studiju institūts, Čehija; Dr. hist. h. c. LILITA VANAGA, LU Latvijas vēstures institūts; Dr. hist. ANTONIJA VILCĀNE, LU Latvijas vēstures institūts; Asoc. prof. Ph. D. IEVA ZAKĒ, Rovana Universitāte, ASV; Prof. Dr. hist. GUNTIS ZEMĪTIS, Latvijas Zinātņu akadēmijas korespondētājloceklis, LU Latvijas vēstures institūts, Biznesa augstskola *Turība*

*Žurnālā ievietotie zinātniskie raksti ir recenzēti
Articles appearing in this journal are peer-reviewed*

Redakcijas adrese
Akadēmijas laukumā 1, 1217. iet., Rīgā, LV-1050, tālr. 29486005

Redaktore:
Ināra Stašulāne,
Vija Stabulniece (angļu val.)
Korektore *Brigita Vārpa*
Māksliniece *Ināra Jēgere*
Maketētāja *Margarita Stoka*

Nodibinājums "Latvijas vēstures institūta apgāds",
reģistrācijas nr. 40008064387

Iespiests SIA "Jelgavas tipogrāfija"

SATURS / CONTENTS

ZINĀTNISKIE RAKSTI / SCIENTIFIC ARTICLES

- Andris Levāns. Cum litterarum testimonio.* Dokumentu producēšanas prakse Rīgas bīskapijā 13. gadsimta sākumā: piezīmes par medievistikas un diplomātikas attiecībām/
Andris Levāns. Cum litterarum testimonio. Practice of Document Production in the Bishopric of Riga during the Early 13th Century. A sketch of the relation between studies of medieval history and diplomacy 5
- Jānis Bērziņš.* Latvijas deputātu darbība Krievijas II Valsts domē (1907. gada 20. februāris – 3. jūnijs)/
Jānis Bērziņš. Activities of the Latvian Deputies in the 2nd State Duma of Russia (20 February – 3 June 1907) 41
- Uldis Krēsliņš.* Latviešu pilsonisko partiju ideoloģija un tās attīstība 1917.–1920. gadā. Partiju spektrs/
Uldis Krēsliņš. Ideology of Latvian Non-socialist Parties and its Development (1917–1920). Parties' spectrum 69
- Leo Jansons.* Baltijas jautājuma sociāltiesiskā dimensija ASV Nacionālā arhīva dokumentos (1948–1963)/
Leo Jansons. Sociolegal dimension of the *Baltic question* in the documents of the National Archives of the United States (1948–1963) 91

VĒSTURES AVOTI / SOURCES OF HISTORY

- Silvestra žēlastība un dokuments par muižu mantošanu 1457. gadā (dokumentus publicēšanai sagatavojusi un komentējusi *Vija Stikāne*)/
Silvestr's Mercy and the Document on the Heritage of Manors in 1457 (documents prepared for publication and commented upon by *Vija Stikāne*) 119
- Fricis Mendērs.* Krievu imperiālisms un latviešu tauta (20. gs. 50.–60. gadi) (dokumentus publicēšanai sagatavojis un komentējis *Ivars Silārs*)/
Fricis Mendērs. Russian Imperialism and the Latvian people (1950s–60s) (documents prepared for publication and commented upon by *Ivars Silārs*) 135

ZINĀTNES DZĪVE / SCIENTIFIC LIFE 153

RECENZIJAS / REVIEWS

Margarita Barzdeviča. *Rīga zviedru laika kartēs un plānos. 1621–1710*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2011
(aut. Muntis Auns)179

Oleg Publiak. *Deistviia russkogo i angliiskogo flotov pod Rigoj v 1812 godu*. Rīga: b.i., 2012
(aut. Anita Čerpinska)181

Hans-Christian Petersen, Samuel Salzborn (Hrsg.). *Antisemitism in Eastern Europe: History and Present in Comparison*. Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH. Internationaler Verlag der Wissenschaften, 2010
(aut. Arturs Žvinklis)185

Katrin Reichelt. *Lettland unter deutscher Besatzung 1941–1944. Der lettische Anteil am Holocaust*. Berlin: Metropol Verlag, 2011 (aut. Kārlis Kangeris)190

POLEMIKA / POLEMICS

Andrievs Ezergailis. Vācijas vēsturnieki par holokaustu Latvijā: “Gebelsa skola”/

Andrievs Ezergailis. German Historians on Holocaust in Latvia: “the Goebbelsian School”197

IN MEMORIAM204

AUTORI / AUTHORS208

ZINĀTNISKIE RAKSTI

CUM LITTERARUM TESTIMONIO.
DOKUMENTU PRODUCĒŠANAS PRAKSE
RĪGAS BĪSKAPIJĀ 13. GADSIMTA
SĀKUMĀ: PIEZĪMES
PAR MEDIEVISTIKAS
UN DIPLOMĀTIKAS ATTIECĪBĀM

Andris Levāns

M. A., vēsturnieks. Zinātniskās intereses – viduslaiku historiogrāfisko tekstu teorijas jautājumi, priekšstatu vēsture, piemiņas/atmiņas fenomens, diplomātika, it sevišķi Rīgas bīskapu kancelejskā prakses izpēte.

E-pasts: *andris.levans@lu.lv*

*In Dankbarkeit
für Prof. Dr. Norbert Angermann,
meinen hochverehrten Lehrer und Freund*

Viduslaiku dokumentu izpētes metodoloģijai, it sevišķi pamatjautājumiem par terminoloģijas lietojumu un tipoloģijas specifiku, kā arī diplomātiskā praktizētām analīzes tehnikām, tiek veltīta šī raksta pirmā daļa. Ilustrācijai, kas demonstrētu diplomātiskās analīzes instrumentu darbību, izvēlēts kāds Rīgas bīskapa dokuments, kas izgatavots 13. gadsimta sākumā un, domājams, ir senākais zināmais šāda teksta oriģināls, atvēlēta raksta otrā daļa. Analīzes rezultāti veido obligātu vēsturiskās interpretācijas bāzi, kas ļauj daļēji rekonstruēt dokumentu producēšanas un kancelejskā tradīcijas pirmsākumus Rīgas bīskapijā, kā arī atklāt Rīgas domkapitula īpašo lomu tekstu un rakstu kultūras veidošanās procesā. Baltijas viduslaiku vēsturē vēl maz pētītas ir rakstības un tekstu kā ekskluzīvu zināšanu un pieredzes sociālās funkcijas, kas atklājās dokumentu producēšanas stratēģijās.

Atslēgas vārdi: diplomātika, bīskapa dokumenti, rakstība, kancelejas normas, Rīgas bīskapija, domkapituls.

“Ar rakstu par atzītu pierādījumu” var pārvērst (*procurare*) visu, kas noticis.¹ Līniju tīklam, kas nogulst uz pergamenta virsmas un attēlo no atsevišķiem burtiem veidotus vārdus, piemīt spēja “runāt” kā tiem, kuru nav klāt, par to, kas noticis, un likt “dzirdēt” tiem, kuri

šajā par tekstu kļuvošā balsī klausās. Dokumenti viduslaiku tekstu kultūru paplašināja ar tiem piešķirtu specifisku sociālās komunikācijas spēju veidot tiesiskos priekšstatos balstītas sociālās attiecības: tie atgādināja, ka producenti vērsas pie visiem “esošiem un nākamajiem uzticamiem” vai “Kristū ticīgajiem” (*quam presentibus tam futuris [...] fidelibus* vai *in Christo fidelibus*),² un tādējādi radīja vēstītāja nepastarpinātas klātienēs simulāciju saskarsmē ar publiku neatkarīgi no satura recepcijas vietas un laika. Uzrunas akts savukārt ar visiem tā dalībniekiem, arī ar tiem, kuri dokumentu ir “dzirdējuši un lasījuši” (*inspecturis*), formēja dažāda līmeņa saistošas tiesiskas attiecības. Par šādu ne-klātbūtnes klātbūtnes ilūzijas radīšanu kā mākslu raksta retors Bonkompanjo (*Boncompagnus di Signa*, ap 1170–ap 1240)³ arī traktātā *Palma* (ap 1198) un par šādu prasmī, kad vārdi rada teicēja klātbūtni, bet izkopta runa (*eloquentia*) ar izjusti piešķirto stilu iegūst formu un modina publisku ticību (*fides*) radītam prasmīgam teiktā pierakstam jeb *dictamen*,⁴ saka, ka rakstītais ir paties (verus).⁵ Dokumenta teksta pamatā bija “diktāts” (*dictamen*), tā stilistikās, struktūras un tehniskā izpildījuma īpašības, un pats dokumentēšanas process bija *ars dictaminis* vai *ars dictandi* priekšmets, kas it sevišķi kopš 12. gadsimta otrās puses kalpoja ne tikai tiesību ekspertu sagatavošanai, kas spējīgi veikt kancelejskas funkcijas, bet to ietvaros veidot un pilnveidot publiski reflektētu izpratni par tekstualitāti kā nepieciešamu un pat obligātu komunikācijas formu līdzās oralitātei.⁶ Bonkompanjo sistematizēja zināšanas par *ars dictandi*, izkopa “piezemēta stila” (*stilus humilis*) estētiku, aizstāvēja skaidri strukturētu teksta uzbūvi, paskaidroja terminus, taču labi apzinājās, cik nepakļāvīga teorijai, diferencēta un niansēta ir dokumentēšanas prakse.⁷ Pragmatisms, kas piemīt dokumentiem, atklāja to būtību un atšķirību no visiem citiem tekstu veidiem un izsakāms trijos jautājumos – kāda ir producēšanas formālā norise, ar kādu nolūku tā ierosināta, un kādam mērķim teksts kalpos.

Dokumentu producēšana kā māksla balstās uz loģiski, bet arī poētiski izklāstītu teoriju par tehniskajiem principiem, kā veidot funkcionāli specifiskus tekstus, kuri pēc struktūras atbilst vēstulei (*littera*), bet pēc mērķa un nolūka ir tiesību apliecinājums (*testimonium*). Iespējams, ka tieši šo īpašību apvienojums ir liecis un liek šīs mākslas radītos artefaktus uzlūkot it kā no piesardzīga attāluma – neziņas, bijības vai naivuma dēļ. Diplomātika (*Urkundenlehre*) kā atsevišķa zinātne palīdz šo attālumu pārvarēt. Bet medievistika, kuras ietvaros tiek meklētas modernas vēstures interpretācijas metodes, nav iedomājama bez diplomātiskās tekstu analīzes.

MOTIVĀCIJA UN LEĢITIMĀCIJA: AIZMIRSTĀS VIETAS VĒSTURES ZINĀTNĒ, UN KĀ ATGRIEZTIES PIE KĀDAS NEPIEDZĪVOTAS INTELEKTUĀLAS PIEREDZES

Apsvērumi, kas mudināja šajā rakstā iztirzāt viduslaiku dokumentu terminoloģijas un tipoloģijas jautājumus, ir vairāki. Nepieciešamība īpaši pievērsties viduslaiku tiesību tekstu terminoloģijai nozīmē bez aplinkiem un konkrēti uzrunāt svarīgus diplomātikas jautājumus, par kuriem nenotikušas sarunas un nerastas atbildes būtiski ietekmē modernas zinātniskas domāšanas procesus un spēju medievistikas ietvaros risināt metodoloģijas problēmas, no kurām Latvijas historiogrāfiskā tradīcija pēdējo septiņdesmit piecu gadu laikā bija atsvešinājusies un tāpēc nopietni cietusi. Diplomātikas teorija un analīzes metodes tikai kopš 19. gadsimta otrās puses bija vācbaltiešu viduslaiku vēstures pētnieciskās tradīcijas organiska daļa: kaut arī atsevišķu, šai disciplīnai veltītu tematisku pētījumu ir pārsteidzoši maz,⁸ ārkārtīgi plašs ir publicēto viduslaiku Livonijas 13.–15. gadsimta dokumentāro tekstu korpus.⁹ Pārrāvumu zināšanās un to pēctecīgā pārmantošanā par diplomātikas jautājumiem Latvijā iezīmēja 1935. gads, kad Latvijas Universitātē notika Leonīda Arbuzova (*Arbusow*, 1882–1951) pēdējā šīs disciplīnas akadēmiskā lekcija un seminārs.¹⁰ Sekas šim pārrāvumam, domājot par medievistiku, jūtamas šodien: tika zaudēts diplomātikas analīzes instrumentārijs un prasmes, bet līdz ar tiem – spēja iesaistīties tālākos vēstures zinātnes modernizācijas procesos. Ja Rietumeiropas universitāšu medievistus satrauc zināšanu un pētījumu kvalitāte diplomātikā pašreiz un tuvākajā nākotnē, viņi runā pat par eventuālu nozāres “krīzi”,¹¹ tad tā ir skepses izsaukta reakcija par augstākajā izglītībā proponētām studiju vienkāršošanas idejām. Savukārt Latvijā medievistikas kā atsevišķas vēstures pētniecības nozāres “krīze” iezīmējās 20. gadsimta 30. gadu otrajā pusē, kas ilgajā padomju periodā pārauga stagnācijā un pat daļējā sairumā. Vai iespējams atgriezties pie zaudētām tradīcijām, akumulēt jauno intelektuālo (rietumu) pieredzi un iekļauties aktuālos pētnieciskos procesos? Par šādu iespēju varam runāt vienīgi pieļāvuma izteiksmē un piesardzīgi. Pēdējos gados Latvijā publicētie darbi senslāvu diplomātikā un paleogrāfijā¹² modina cerības, ja uztveram tos kā akadēmiskas atvērtības un profesionalitātes – svarīgu zinātniskuma nosacījumu – apliecinājumu.

Vēl viens iemesls pievērsties minētajiem diplomātikas jautājumiem rodams situācijā, kuru konstatējam, pārlūkojot 13. gadsimta, it sevišķi tā pirmajās divās – piecās dekādēs, viduslaiku Livonijā producētos (zināmos) dokumentāros tekstus: šai avotu tekstu latīņu valodā diplomātiskai specifikai, kā iepriekš teikts, veltīti atsevišķi nelieli pētījumi vai nepilnīgi, bieži vien kļūdaini komentāri dokumentu izdevumu regestos, taču to izgatavošana kā sociālās un mentalitāšu

vēstures fenomens līdz šim nav iztīrāta. Šie abi neapgūtīe lauki piedāvā principā jaunas pētnieciskas iespējas: bīskapu dokumentārie teksti jeb *Bischofsurkunden* vēl arvien pieder maz pētītai parādībai Rietumeiropas diplomātikā un medievistikā kopumā, kaut arī tās pētniecība aizsākās 19. gadsimta 80. gados.¹³ Īpaši kancelejišķās tradīcijas formēšanās konkrētos Eiropas vēsturiskajos reģionos,¹⁴ kā arī katrā atsevišķā diecēzē¹⁵ līdz 1250. gadam vēl arvien nav līdz galam izprasts un rekonstruēts process, tiek meklētas jaunas diplomātiskās kritikas pieejas un vēsturiskās rekonstrukcijas metodes. Rīgas un citu Livonijas bīskapu 13. gadsimtā producētie dokumenti vēl nav sistemātiski un kompleksi pētīti un tādēļ ir ļoti pateicīgs materiāls pēdējos divdesmit gados metodoloģiski pilnveidotajai diplomātikai.

Pieticīgi piezemēts šobrīd ir formulēts šī raksta mērķis. Par viduslaiku dokumentu terminoloģijas un tipoloģijas svarīgiem jautājumiem, kā arī to relevanci vēsturiskajā medievistikā tiks dots neliels, bet detalizēts ieskats. Diplomātiskās kritikas jeb analīzes instrumentārija lietojums tiks ilustrēts ar kāda dokumenta palīdzību, kas producēts Rīgas bīskapa Alberta (1199–1229) uzdevumā 13. gadsimta sākumā. Analīzē iegūtie dati raksta ierobežotā apjoma dēļ tiks skatīti nelielas – tikai līdz 1213. gadam Livonijā producēto dokumentu grupas ietvaros, neizvēršot dziļi un kompleksu šo tekstu diktātu, formulu un citu t.s. iekšējo un ārējo pazīmju salīdzinošu izvērtējumu. Skatījuma fokuss būs vērstas uz metodoloģiskas problēmas risinājumu, kuru var formulēt kā jautājumu: cik lielā mērā dokumenta producēšanas tehniskie un intelektuālie dati korelējami ar vēsturiskajiem apstākļiem, kuros notikusi tā radīšana, un tādējādi būtu iespējama vēsturiski adekvāta teksta izgatavošanas sociālā konteksta rekonstrukcija, kad Rīgas bīskapijā sāka formēties raksta un tekstu kultūra. Apzināti izvēlētais šaurais vēsturiskā laika segments ļaus tuvoties fenomena pirmāsākumiem.

VIDUSLAIKU DOKUMENTA JĒDZIENS: ATSEVIŠĶI DIPLOMĀTIKAS PAMATJAUTĀJUMI

Eiropas viduslaiku tiesiskajā izpratnē dokuments ir atsevišķs tiesību tekstu veids. Tam piemīt specifisks tiesiski publisks raksturs, savukārt tā tipoloģisko piederību nosaka pēc mērķa, kādam tas izgatavots. Dokumenta atpazīstamību nodrošina konvencionāli formas elementi un laikmeta leksikā lietoti termini.

Modernā medievistika prasa ievērot vēsturiski adekvātu pieeju lietām, kuras ir genuīni piederīgas viduslaiku kultūrai. Tādēļ skaidrības un adekvātuma labad būtu lietderīgi precizēt zinātniska traktējuma robežas par viduslaiku dokumentu. Šo robežu galējie poli izvietojusies, no vienas puses, diplomātikas pētījumu iedibinātā skatījumā uz

dokumenta specifisku īpašību analīzi, kas ļauj traktēt šo seno tekstu formas kā lietas (*res*), kurām piemīt konkrētu pazīmju kopums. Bet, no otras puses, tā ir kultūras studiju¹⁶ atvērtā skatījuma iezīmētā pieeja, kura palīdz ieraudzīt un saprast tekstu kā kultūras artefaktu: tā ir prasme atklāt tekstu kā simbolu un zīmju kopumu,¹⁷ kas saistīts konkrētā vēsturiskā kontekstā. Vietas, kur notika dokumentu producēšana, reproducēšana, glabāšana un publiskošana vai iznīcināšana, tātad to skaitā un it sevišķi arī kancelejas, ir šādi vēsturiski rekonstruējamie konteksti, kuros iespējams korekts teksta kriptogrammas lasījums jeb kultūras interpretācija. Termini kā metateksti savukārt ir šādas kriptogrammas, kas akumulējušas konkrētā vēsturiskā laikā un vietā komunicētu izpratni un priekšstatus par lietu. Vēsturiskās interpretācijas darbs ir apgrūtināts vai nav iespējams, ja nesākam ar lietas elementāru analīzi – precīzu aprakstu un nošķirumu no citām tai līdzīgām, kā arī mērķa un komunikatīvo funkciju noteikšanu. Pretējā gadījumā interpretācijas darbs būs nekorekts, bet rezultāts – vēsturiski neadekvāts.

Vārda “dokuments” ikdienišķā un specifiskā lietojuma nozīmju spektrs ir plašs, kas, pirmkārt, norāda uz šī tiesību teksta tipoloģisko daudzveidību gan viduslaikos, gan jaunajos un jaunākajos laikos un, otrkārt, demonstrē būtiskas atšķirības tā izpratnē un lietojumā viduslaikos un šodien. Tieši tādēļ, ka, sākot ar 19. gadsimtu, pakāpeniski profanizējušies vārda “dokuments” nozīme, tas – lietots ārpus diplomātikas nosacīti šaurajiem ietvariem – var maldināt par apzīmējamā priekšmeta mērķi, formu un funkcijām viduslaikos. Un tomēr termins “dokuments”, lietojot to kā vispārīgāku attiecībā uz kāda teksta tipoloģisko piederību, visprecīzāk izsaka un atbilst mūsu vēsturiski formētiem priekšstatiem par tiesību un lietvedības kontekstā radītiem tekstiem. Iespējams, tieši tādēļ mēs no šī vārda lietošanas nevairāties. Vēl jo vairāk, ja runa ir par viduslaikos radītiem tiesību un lietvedības tekstiem, nepieciešams terminoloģisks precizējums, lai spētu diferencēt, resp., izšķirt, atsevišķos šo tekstu tipus.

Ja raksturojam viduslaiku dokumentu kā atsevišķu teksta funkcionālo tipu, izmantojot tekstu lingvistikas doto pieeju,¹⁸ redzam, ka tam kā *Gebrauchstext* piemīt šādas pazīmes: dokuments ir tāds rakstīts teksts, kas atbilst konkrētai materiālai un saturiskai realizācijai pēc formas, producēts atbilstoši kancelejiskai tradīcijai un iedibinātām tiesību normām, apliecina kāda tiesību subjekta gribu un motivāciju, fiksē eventuālos tiesību akta izpildes apstākļus, kuri (tieši vai pastarpināti) varētu veicināt vai ierobežot šīs gribas īstenošanu, un kalpo kā pierādījums strīda gadījumā, kā arī apliecina, ka konkrētas gribas diktēti nosacījumi kādai citai personai ir saistoši un izpildāmi.¹⁹ Šaurākā tiesību un vēsturiskā izpratnē dokuments ir tiesisku attiecību sastāvdaļa.

VIDUSLAIKU DOKUMENTU TIPOLOĢIJA: SISTEMĀTISKS IESKATS DAUDZVEIDĪBĀ

Šiem vispārējiem nosacījumiem atbilst divi konkrēti viduslaiku dokumentu pamattipi – *pierādījuma jeb deklaratīvais* un *dispozitīvais jeb konstitutīvais* dokuments, tie atšķiras gan pēc mērķa un funkcijas, gan pēc formas. To apzīmēšanai viduslaikos tika lietota atšķirīga terminoloģija. Pierādījuma dokuments, kura prototips Senās Romas publiskajās tiesībās bija pazīstams ar terminu *notitia*, kalpoja tam, lai papildu publiski verbālajām un tiesiski simboliskajām darbībām pusēm apliecinātu, ka tekstā minētais tiesību akts ir noticis, un ar konkrētā formā veikto pierakstu kalpotu kā pierādījums nesenā (vai senākā) pagātnē notikušai rīcībai.²⁰ Dispozitīvais jeb konstitutīvais dokuments, kam romiešu tiesībās dots nosaukums *carta*, tiesības radīja: tas nozīmē, ka pati dokumenta izgatavošana un satura publiskošana kļuva par tiesiski simboliskas darbības²¹ ekvivalentu. Protams, arī šāds dokuments kalpoja kā pierādījums, taču *prime* tā mērķis bija radīt tiesības.²² Abi viduslaiku dokumentu tipi formējās kā antīko paraugu analogi galvenokārt karaļu un ķeizaru, taču arī pāvestu kancelejās 8.–12. gadsimtā, pilnībā šim procesam noslēdzoties 13. gadsimtā.²³ Karaļu un imperatoru kancelejās izveidojās divas biežāk lietotās regulatīvo un normatīvo dokumentu formas – mandāts (*mandatum*, lat. uzdevums, rīkojums) un diploms (*diplomum*, kuru apzīmēja arī *preceptum* un *privilegium*, lat. pavēle). Pēc mērķa un funkcijām abas formas un to varianti atbilst dispozitīva dokumenta tipam, taču galvenie tos atšķirīšie kritēriji ir dokumentu tiesiskā satura kvalitāte un darbības ilgums, kas atspoguļojas formā kā tekstuāli saturiskā²⁴ un materiālā realizācija: mandāts pēc mērķa ir vērsts uz to, lai īsā laikā noregulētu vai atjaunotu (atbilstoši pastāvošajām tiesību normām) kādu konkrētu tiesisku situāciju, savukārt diploma mērķis ir dot jeb radīt tiesības, kam piemīt ilgstošs tiesisks spēks.²⁵

Bīskapu izgatavotie dokumenti, ar kuriem producents vai recipients, resp., adresāts, gribēja saņemt tiesiskā darījuma vai tiesību normu izmaiņu (kā ilglaicīgu un paliekošu) apliecinājumu, saskaņā ar diplomātiskā iedibināto tradīciju tiek iedalīti tā saukto privāto dokumentu grupā.²⁶ Šo tiesību tekstu formēšanās vēsture rāda, ka tā ir dažādu ietekmju un faktoru virkne: karaļu un imperatoru *diplomata* un pāvestu *littere apostolice* kalpoja par formas un satura paraugiem bīskapu kancelejās producētajiem dokumentiem. Viens no būtiskiem šīs zināšanu un pieredzes transmisijas faktoriem starp kancelejām bija tas, ka tieši bīskapi kādā no savas biogrāfijas epizodēm īsāku vai ilgāku laiku pildīja dažādas kancelejiskas darbības funkcijas karaļu/ķeizaru vai pāvestu kūrījās un tādējādi bija šo zināšanu eksperti. Interesanti, ka bīskapu dokumenti atbilstoši tiesību mērķim un tekstu funkcionālā

tipa profilam – domājot par 12.–13. gadsimtu, kad to skaitliskais blīvums sāka pieaugt, – galvenokārt pieder tieši pierādījuma dokumenta tipam ar lielu formas variabilitāti.²⁷ 13. gadsimta dokumentos – starp apmēram 1210. un 1226. gadu – lietotajā leksikā biežāk sastopamie *termini technici*, runājot, piemēram, par viduslaiku Livonijas telpā producētiem tiesību tekstiem, rāda, ka pierādījuma jeb *notitia* tipa dokumenti tiek apzīmēti kā *pagina, scriptum*, retāk kā *instrumentum*.²⁸

Dokumenti viduslaikos ir kancelejiskas, tātad tiesiski normētas darbības rezultāts, kas atbilst tradīcijās sakņotām dokumentēšanas prakses konvencijām. Šādi producēti tiesību teksti var būt atšķirīgi pēc formas, funkcijām un izgatavošanas specifikas. Iespējams, ka mēs ievērojam tikai formu, bet nenovērtējam pārējās dokumenta īpašības un tāpēc nepareizi nosakām izgatavošanas mērķi, līdz ar to neizprotam sociālās funkcijas vēsturiski kontekstuālā līmenī. Vēsturiski adekvāts teksta lasījums mūsu gadījumā, iztīrējot Rīgas bīskapu kancelejas formēšanās problemātiku līdz 1253. gadam, nozīmē, piemēram, nepieciešamu skaidru dokumentu formālo nošķirumu no aktīm, kas ir funkcionāli citāds dokumentācijas veids viduslaikos: abu formu citādību pēc būtības izsaka tas, ka dokuments ir tiesiska attiecību regulējuma rezultāts, bet aktis fiksē un atspoguļo šāda procesa gaitu, līdz rezultāts tiek sasniegts.²⁹ Savukārt, ja ir neprecīzi noteikta viduslaiku dokumenta tipoloģija, tad, ļoti iespējams, cietīs teksta kā kultūras artefakta vēsturiskā interpretācija, jo tikko minētā cēloņu un seku loģika nepielūdzami prasa ievērot precizitāti visās detaļās. Ja, piemēram, runa ir par pierādījuma dokumentu, taču kaut kāda iemesla dēļ tam pierakstām citu izgatavošanas mērķi un “identificējam” kā dispozitīvu dokumentu, tad teksts vairs nav adekvāti izlasāms: dokumentam tiek piešķirtas funkcijas, kādas tas neveica, citiem vārdiem – pierādījuma dokuments neradīja tiesības, bet apliecināja tās. Šādi pārpratumi ir bieži izplatīti ne tikai vecākajā vēstures literatūrā, un tie rāda, ka interprets neizšķir, ka, piemēram, lēņattiecības iedibinošais verbāli simboliskais akts 12.–13. gadsimtā rada jaunu tiesisku stāvokli, taču dokuments, kurā šīs norises fiksētas, atspoguļo izmaiņas konkrēto indivīdu attiecībās un to atbilstību tiesiskām normām, bet nemaina pastāvējušo tiesisko realitāti. Konkrēts piemērs – Rīgas bīskapa Alberta dokuments, kas tiek datēts ar 1209. gada nogali, – ļauj ilustrēt tikko pausto apgalvojumu.

PIERĀDĪJUMA DOKUMENTA SPECIFIKA I. PIEMĒRA DIPLOMĀTISKĀ ANALĪZE

Šis bīskapa Alberta producētais un ar 1209. gada nogali datētais tiesību teksts publicēts dažādos lasījumos kopš 18. gadsimta otrās pusēs³⁰ līdz 20. gadsimta pirmajai pusei³¹ gan vēstures izpētes diletantu,

gan profesionālu sagatavotos izdevumos. Interesi par to veicināja ne tikai tā zināmā oriģināla senums un saturiskās detaļas, bet arī tas, ka dokumentu izmantojis senākās Livonijas hronikas (*Chronicon Lyvoniae*, pēc 1227) autors – kāds iedomāts Indriķis jeb Heinrihs – atsevišķas epizodes tēlojuma koncepcijā.³² Dokuments var maldināt moderno interpretu ar formu, kādā notikusi dokumenta saturs verbālā fiksācija, kā arī lietotiem autentiskumu apliecinājošiem līdzekļiem un saturu. Ārējā forma rāda, ka atsevišķi tās elementi, piemēram, raksta grafiskais noformējums un teksta struktūra jeb t.s. formulārs, sagatavoti un izpildīti līdzīgi tam, kā tas tika praktizēts, izgatavojot karaļu privilēģijas jeb diplomus.

Pievērsoties dokumenta struktūrai, redzam: *invocatio* formula *In nomine sancte et individue trinitatis. Amen*, kas ir teksta pirmais teikums un ar kuru sākas dokumenta protokola daļa, izpildīta t.s. *elongata* jeb izstieptajā rakstā.³³ Turpat seko *intitulatio*, kur nosaukts dokumenta producents, ar integrētu *formula devotionis* jeb pazemību Dieva priekšā apliecināšu formulu *A(lbertus) Dei gratia Rigensis episcopus humilis gentium in fide minister*.

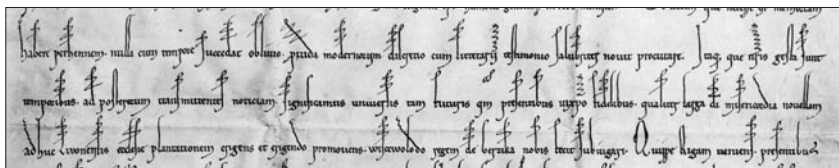

1. att. Alberts, Rīgas bīskaps, 1209. gada [rudenī], Sv. Pētera [baznīcas] kapsētā [Rīgā]; privātais (pierādījuma) dokuments, pergaments, oriģināls, sākotnēji Rīgas domkapitula arhīvā, līdz 1922. gadam Ķeizariskajā publiskajā bibliotēkā (Imperatorskaia publicznaia biblioteka) Sanktpēterburgā, pēc tam *AGAD Zbiór*, Nr. 4489; fragments, 1. rinda, dokumenta ievada protokola formulas *Invocatio* un *Intitulatio* ar *Devotio*. Foto pirms 1906. gada, autors nezināms. Dokumenta fotogrāfijas oriģināls LUAB R RFK, Nr. 1

Nākamā formula ir diezgan plaša *arenga*, kurā producents vispārīgi pamato konkrētā dokumenta izgatavošanas iemeslu *Ut eorum [...] novit procurare*: tepat iekļauts viduslaiku dokumentu valodā bieži lietots toposs, ka pierakstīšana ir vienīgais veids, kā svarīgo pasargāt no aizmirstānas.³⁴ Turpat seko *publicatio* formula, kurā Rīgas bīskaps nu jau konkrēti pamato dokumentēšanas kā līdzekļa izvēles nolūku *Itaque que nostris*, norādot uz šādas rīcības motivāciju: bīskaps, atgādinādams pierakstīšanas nepieciešamību, grib, lai par viņa laikā notikušo (*nostris gesta sunt temporibus*) uzzinātu nākamās paaudzes (*ad posterorum transmittentes noticiam*), tāpēc vērsas un apelē pie savas (imaginārās) publikas – “mēs pavēstām visiem [...] Kristū ticīgajiem”. Šī ir svarīga dokumenta konteksta sadaļa, jo tajā tiek dots teoloģisks skaidrojums dokumentā atspoguļotajiem notikumiem un cilvēku lomu sadalījumam tajos: notikumu gaita un rezultāts ir at-

karīgs tikai no “Dieva žēlastīb(as)”, nevis no cilvēku gribas; cilvēki tai pakļaujas kā Alberts, kurš ir “pazemīgs pagānu vadītājs ticībā”, vai pretojas kā *Wiscewolod(us)*; absolūta kategorija tāpēc ir vienīgi “Dieva neizmērojamā žēlastība” (*largā Dei misericordia*), iepretī kurai pozicionējas cilvēki, piemēram, bīskapi un karaļi. “Dieva žēlastība” tātad ir tā, kas, “tagad iedvesmojot un iedvesmodama veicinot jaunās Livonijas baznīcas dēstu, lika, ka [...] karalis *Wiscewolod(us)* mums pakļaujas”.³⁵ Tālākajā konteksta daļā, t.i., diezgan detalizētajā *narratio*, izklāstīts notikušais, ko producentis Alberts dokumentējot grib saglabāt un kā kolektīvpersona “pavēst(it) visiem”. Liecinieku uzskaitījums ievada dokumenta eshatokolu jeb noslēguma protokolu: “Šī notikuma liecinieki ir” (*Testes huius rei sunt*). Izvērsta *actum* formula seko turpat un ietver vairākas datējuma norādes: norādi ar ievadošu *Actum* uz notikuma, kas ir dokumenta vēstījuma daļas priekšmets un izklāstīts *narratio*, norises laiku pagātnē, kā arī norādi uz notikuma dievišķās inkarnācijas gadu *m^o.cc^o.jx^o*. un vietu un papildus trīspakāpju hronoloģisku norādi uz cilvēku (ierobežotu) darbības laiku – uz pāvesta Innocenta III (1198–1216) pontifikāta, ķeizara Oto IV (1209–1218) valdīšanas laiku un “mūsu” (*nostri*), t.i., paša Alberta amata gadu.³⁶ Zīmīgi, ka gan garīgā, gan laicīgā *pontifices* amata gadi nav konkrēti uzrādīti. Rīgas bīskapam nosaukts vienpadsmitais pontifikāta gads.

Atriežoties pie iepriekš minētajiem dokumenta ārējās formas zīmīgiem elementiem – raksta grafiskā noformējuma, redzam, ka satura pierakstam izmantots raksta veids, kuru paleogrāfijā sauc par diplomātisko minuskuli.³⁷ Ar 1209. gadu datētā dokumenta rakstam piemīt gandrīz visas galvenās romānikas rakstības stila tipiskās pazīmes, kuras šo formu raksturoja no apmēram 12. gadsimta 40.–90. gadiem līdz pat 13. gadsimta pirmajai dekādei:

2. att. Alberts, Rīgas bīskaps, 1209. gada [rudenī], Sv. Pētera [baznīcas] kapsētā [Rīgā]; privātais (pierādījuma) dokuments, pergaments, oriģināls, sākotnēji Rīgas domkapitula arhīvā, līdz 1922. gadam Ķeizariskajā publiskajā bibliotēkā (Imperatorskaia publicznaia biblioteka) Sanktpēterburgā, pēc tam *AGAD Zbiór*, Nr. 4489; fragments, 2.–4. rinda, dokumenta konteksta formulas *Arenga* un *Publicatio*. Foto pirms 1906. gada, autors nezināms. Dokumenta fotogrāfijas oriģināls *LUAB R RFK*, Nr. 1

burtu, kas rakstīti minuskulī, stāvs zems un vilkuma līnijas pārsvarā tievas, bez jūtama rakstāmriķa (*stilus*) uzspieduma, to vertikālās līnijas ir izstieptas izteikti garas, vertikālo līniju noslēgumus līdzskaņiem *b*, *d*, *l*, *s* un *t* veido smalks cilpu pinums, ligatūras *st* un *ct* atveidotas

kā vertikāli uz augšu izvilktu un šaurā puslokā savienotu līniju arkas, un atsevišķie iniciāļi galvenokārt kā majuskuli uzsvērti ar biezākām līnijām.³⁸ Vārdu saīsinājumi jeb abreviatūras veidoti divējādi – lietojot gan konvencionālas formas, kad uz vārda kompresiju vai redukciju norāda virs saīsinājuma novietots atsevišķs burts, piemēram, *a* virs *q(ua)m* vai *i* virs *pet(ri)*, gan atsevišķas zīmes, piemēram, vertikālas viļņotas svītras vai nelielas cilpas virs saīsinātā vārda.³⁹ Atsevišķi burtu rakstības elementi, piemēram, t.s. līniju laužumi, veidojot burta *g* apakšējās daļas cilpu, liecina par gotiskā raksta formu klātbūtni, kas kopš 12. gadsimta 90. gadiem bija jaunas stila izjūtas sākums Eiropas tekstu kultūrā. Raksta kaligrāfijai arī šajā piemērā piemīt zināms vieglums un romānikai tipiska smagnēja elegances, saglabājoties formām raksturīgam statiskumam. Šīs īpatnības izpaužas tikko nosauktajos grafiskajos elementos, to optiskā pievilcība kalpoja attēla – dokumenta teksta – estētiskās vērtības izcelšanai un vēlamās komunikējamās informācijas par dokumenta producenta sociālo statusu atbalstīšanai.

Dokuments izgatavots uz pergamenta,⁴⁰ tā producenti kā autentiskumu apliecinājošu līdzekli lietojis pergamenta strēmelei (*pressula*) piekarinātu vaska zīmogu (*sigillum appensum*). Zīmoga oriģināls, kurš kopā ar dokumentu šodien glabājas Seno dokumentu arhīvā Varšavā,⁴¹ nav līdz šim zinātniski aprakstīts. Nav zināms arī tā saglabātības stāvoklis. Šī zīmoga tipa, kas lietots, apstiprinot citus Alberta dokumentus, zināmie apraksti ir tikai aptuveni.⁴² Senākie no tiem izveidoti jau 14. gadsimta otrajā pusē, sagatavojot atsevišķu šī bīskapa producēto dokumentu norakstus transumptu formā.⁴³ Šāds moderns, taču arī nepilnīgs apraksts mūsu gadījumā jāveido, balstoties uz parametriem, kurus iegūstam, strādājot ar jaunāku zīmogu paraugiem un senākiem to raksturojumiem: uz zīmoga attēlots saliekamajā krēslā (*faldistorium*), kura četru balstošo koka spraišļu galus rotā medību suņu galvas, sēdošs bīskaps liturģiskajā ornātā, viņa ķermenis novietots pretskatā – mugura taisna, ceļi izvērsti, kreisajā rokā tam bīskapa spieķis ar lokā izliektu galu (*pedum*, arī *baculus pastoralis*), labā roka pacelta svētīšanas žestā (*benedictio*), uzraksts gar ārējo malu visapkārt majuskulī “A – LBERTVS DEI GR(ATI)A • LIVONENSIS : EP(ISCOPV)S +”. Zīmogam ir diska forma, tā lielums ir (strādājot ar man zināmo Lībekas pilsētas arhīvā glabāto un ar 1227. gadu datēto oriģinālu⁴⁴) 6,5 cm diametrā, izgatavots no balti dzeltenīga vaska.⁴⁵ Neskaidrs tomēr paliek jautājums par 1209. gada dokumentam piekārtajā zīmogā lasāmo bīskapa titulāturu: vai tajā lietotais amata apzīmējums ir *Livonensis episcopus*, ja zināms, ka Alberts līdz 1213. gadam producētajos dokumentos sevi konsekventi saucis par *Rigensis* vai *Livonum episcopus*.⁴⁶

Šis pazīmes rāda, ka – garīgo amatpersonu gadījumā – tas pieder t.s. bīskapa troņa zīmoga (*Thronsiegel*) tipam.⁴⁷ Šis ir līdzīga zīmoga

tipa, t.s. majestātes zīmoga (*Majestätssiegel*) analogs, atdarinot to, ar kādu savus diplomus jeb dispozitīvus dokumentus apstiprināja karaļi.

Lai nepārsteigtos ar secinājumiem, turpināsim iesākto dokumenta analīzi, pievēršoties īsi t.s. iekšējām jeb valodas un saturiskajām avota

3. att. Alberta, Rīgas bīskapa, zīmogs, piekārts pie Vilhelma, pāvesta legāta un Modenas bīskapa, producēta dokumenta, kas datēts ar *Actum in Riga* 1225. gada decembri. Legāta spriedums par panāktu izlīgumu (*compositio*) tika apliecināts ar septiņiem zīmogiem, no kuriem saglabājušies pieci; visi piekārti ar pergamenta *pressula*, kas izvērtā caur diviem iegriezumiem augšup atlocītai loksnes apakšējai malai (*plica*). Zīmogs ir cietis: tam nodrupušas malas, tāpēc uzraksts uz tām fragmentārs “A – [...] GRA(TIA) · LIVON[...]S [...] +”; tas zaudējis regulāra diska formu, tāpēc attālums starp tālākajiem punktiem ir 5,5 cm; sākotnēji arī šī eksemplāra diametrs bijis 6,3 vai 6,5 cm. Vasks krāsots, sarkanbrūns tonējums. Sēdošā bīskapa attēla nodilums minimāls. Attēlojuma motīva ikonogrāfijas elementi atbilst šī tipa zīmogam. Pergamenta oriģināls latīņu valodā šodien LNA-LVVA 8-2B-74. Foto LNA-LVVA 2012

teksta pazīmēm.⁴⁸ Būtiskākās no tām ir šādas: dokumenta saturiski vēstījošās daļas, kas ietvertas *publicatio* un *narratio* formulās, pamatā ir stāstījums ziņojuma formā (*transmittentes noticiam*) par vairāku konkrētu tiesību aktu (*Rechtshandlungen*) izpildi, atspoguļojot to formālo norisi; tās sarakstītas vienskaitļa un daudzskaitļa trešajā personā, kur vēstītājs ir bīskaps Alberts, bet darbības gramatiskais laiks – saliktā pagātne jeb perfekts.⁴⁹ Šīs pazīmes rāda, ka dokumenta saturu veidojošā stāsta jeb vēstījuma komunikatīvā funkcija ir atgādināt recipientam (nesenā) pagātnē notikušas (pabeigtas) darbības un apliecināt notikuma, ja tas bija tiesību akts, atbilstību valdošiem priekšstatiem par tiesisku kārtību.

Secinājums, kuru varam izdarīt, summējot minētos novērojumus, ir pavisam vienkāršs: šis tiesību teksts ļauj konstatēt visas būtiskākās *pierādījuma* dokumenta pazīmes, un tāpēc tas *nebija* saturā aprakstītā tiesību akta – bīskaps Alberts (*a manu nostra*) nodeva Jersikas valdījumu (*urbem Gerzika cum terra et bonis attinentibus*) “karalim Visvaldim” par lēni (*in beneficio*) – sastāvdaļa.

PIERĀDĪJUMA DOKUMENTA SPECIFIKA II. TIESĪBU TEKSTA PRODUCĒŠANAS MĒRĶIS UN SATURA INTERPRETĀCIJA

Šajā pierādījuma dokumentā minēti vairāki pagātnē notikuši tiesību akti, no kuriem lēņattiecību nodibināšana bija tikai viens atsevišķs notikums. Konkrētā vēstures avota adekvāta interpretācija prasa, lai precīzi novērtējam “izlēņošanas” notikuma statusu dokumenta kontekstā. Izšķiroši svarīgs tādēļ ir jautājums: kas bija dokumentēšanas mērķis? No tā izriet nākamais, ne mazāk svarīgais jautājums – kas ir šī tiesību teksta galvenais priekšmets? Šie jautājumi pētniecībā līdz šim nav korekti iztirzāti.⁵⁰

Vērīgs un kompetents lasītājs pamanīs, ka dokumenta saturiskais centrs ir *narratio* minētā valdījuma – *urb(s) Gerzika* nodošana tiesiski neapstrīdamā dāvinājumā (*legitima donatione contradidit*) “Svētās Dievmātes un Jaunavas Marijas baznīcai” (*ecclesie beate Dei genitricis et virginis Marie*), kur dāvinātājs bija *Wiscewolod(us) re(x)*.⁵¹ Dāvinājuma saņēmējs ir precīzi nosaukts – Rīgas diecēzes galvenā, t.i., doma jeb katedrālbaznīca. Nevar nepamanīt, ka tieši šai tiesiskai darbībai – dāvinājuma (*legitima donatione*) tiesiskās neapstrīdamības pamatojumam – veltīta producenta galvenā uzmanība, veidojot atbilstošu argumentāciju: *urb(s) Gerzika* kā dāvinājums bija Visvalža, kurš tiek manifestēts kā *re(x) de Gerzika*, gribas rezultāts, taču tikai pēc tam, kad viņš – pateicoties *largā Dei misericordia* – “mums”, t.i., Rīgas bīskapam, padevās; katedrālbaznīcai, nevis bīskapam veltītais dāvinājums nozīmēja “jaunās baznīcas” jeb Rīgas diecēzes teritoriālu

paplašināšanos ar “zemēm” (un ļaudīm), kas bija *ad fidem conversas*, kā arī tiesības rīkoties ar to; pārstāvētot katedrālbaznīcas tiesības pār “tiesiski neapstrīdamo dāvinājumu” un izmantojot *novell(e) [...] ecclesie* kanoniskās un publiskās varas reprezentanta tiesības, bīskaps Alberts konvertēja to par lēni jeb *in beneficio*, ko zināmais “karalis” “no mūsu rokas” saņēma atpakaļ (*a manu nostra [...] recepit*).⁵²

No minētās argumentācijas izriet, ka dokumenta izgatavošanas mērķis bija apliecināt tikai “tiesiski neapstrīdamā dāvinājuma” faktiskumu un neko vairāk. Tādēļ adresāts *nebija* “karalis Visvaldis”, kurš šajā kontekstā ir dāvinātājs jeb donors un arī vasalis, *bet gan* Rīgas katedrālbaznīcas domkapituls, kura faktiskajā valdījumā – ņemot vērā dotos apstākļus – minētais dāvinājums nonāca. 1209. gada dokuments, kas pēc tā izgatavošanas kalpoja kā pierādījums dāvinājuma tiesiskai neapstrīdamībai, tika nodots Rīgas domkapitulam un turpmāk glabājās šīs institūcijas arhīvā (*scrinium*).⁵³ Savukārt vēstures un tiesību vēstures literatūrā lietotie jēdzieni šī dokumenta apzīmēšanai – “oblācijas līgums”, arī “oblācijas dokuments”,⁵⁴ “lēņa grāmata”⁵⁵ un “senjora–vasaļa līgums”⁵⁶ – atbilstu *dispozitīva* jeb *konstitutīva* dokumenta tipam un tāpēc noraidāmi kā nekorekti.

PIERĀDĪJUMA DOKUMENTA SPECIFIKA III. PIEMĒRA VĒSTURISKĀ INTERPRETĀCIJA UN JAUTĀJUMS PAR RĪGAS BĪSKAPA “KANCELEJU”

Novērojumi, kurus iegūstam, analizējot ar 1209. gada nogali datētā dokumenta formu un saturu, un secinājumi, pie kuriem nonākam, mudina meklēt tiem plašāku skaidrojumu. Tādēļ jautājumi, kurus ar šādu mērķi formulējam, būs vērsti uz to, lai izprastu konkrētā tiesību teksta sociālās funkcijas: aplūkotsais teksts nav izņēmums, tas *atspoguļo* sociālās attiecības, kuras dokumenta producents vēlējās iedibināt. Tādēļ arī šis, līdzīgi kā jebkurš cits, atbilstoši spēkā esošajām konvencijām un tiesību normām 13. gadsimtā izgatavots dokuments – neatkarīgi no tipoloģiskās piederības – ir uztverams kā “publiski atzīto sociālo nozīmju objektivācija”.⁵⁷ Tas nozīmē, ka ar dokumenta palīdzību tika determinēts producenta *versus* saņēmēja sociālo un tiesisko kompetenču rādiius atbilstoši pušu interesēm un iespējām. Bīskapa Alberta adresāts, kaut arī teksta protokolā nav nosaukts un tāpēc varētu būt jebkurš no *universis tam futuris quam presentibus in Christo fidelibus*, acīmredzot tomēr bija kāds konkrēts, kura dēļ dokuments tika izgatavots. Ja identificējam šo tiesību tekstu pēc emitēšanas mērķa kā pierādījuma dokumentu, tad vienīgais producenta partneris, kura interesēm un vajadzībām šāda *notitia* varēja atbilst, bija Rīgas domkapituls. Iepriekš izklāstītais dokumenta saturs, kā arī minētais fakts, ka dokumentu glabāja kanoniķi,⁵⁸ ir būtiski pierādījumi šim

apgalvojumam. Bīskapa un domkapitula attiecības ir ārkārtīgi svarīgs šī un citu Livonijā līdz 1253. gadam producēto privāto tiesību tekstu analīzes un interpretācijas fokuss: bīskaps, apzinoties savu trauslumu vēl vājajā vietējā baznīcā, gribēja redzēt neatkarīgu un sev lojālu kanoniķu kopumu, kādēļ 1210. gada nogalē izšķīrās par konvencionālu kanonisku praksi⁵⁹ – nodot “mūsu katedrālbaznīcu Rīgā ar visām tās tiesībām un neaizskaramības [garantijām]”, kā arī tās īpašumus “tiem, kam dotas tiesības ievēlēt jaunu bīskapu”,⁶⁰ un veicināt tam par labu zemju dāvinājumu politiku bīskapijas teritorijā. Dokumenti, kas apliecināja šādas tiesības un īpašumus un tika glabāti domkapitula arhīvā, ļāva tam konsolidēties kā kanoniskai kopībai ar specifisku grupas identitāti un konkrētu varu.⁶¹ Šiem pasākumiem vajadzēja kalpot tam, lai domkapituls funkcionētu kā bīskapa amata tiesību leģitimitātes faktors ar minimālām svešu interešu intervences iespējām un tiesiski kompetenta bīskapijas pārvaldes institūcija.⁶² Savukārt kanoniķu loma, adaptējot dokumentu producēšanas pieredzi un rituālus, kā arī specifiskās zināšanas par kancelejisko praksi Livonijas apstākļos 13. gadsimta sākumā, ir ārkārtīgi svarīgs šo attiecību aspekts un vēl neizpētīts fenomens.

Atgriezoties pie dokumenta ārējās formas elementiem – raksta noformējumam lietotā *elongata* un īpaši veidotais diplomātiskais minuskulis, teksta satura strukturējums atbilstoši karaļu diplomu t.s. formulāram un samērā liela izmēra t.s. troņa zīmogs –, varam konstatēt, ka producentam tādējādi ir izdevies piešķirt konkrētajam tiesību tekstam – dokumentam – svinīgumu.⁶³ Ar formu tādat varēja veiksmīgi evocēt svinīgumu, piešķirt dokumenta saturam patētiku un nodrošināt producenta sociālā statusa atpazīstamību, lai signalizētu eventuālajai publikai par notikušā tiesību akta svarīgumu. Tieši šie komunikācijas elementi liek konstatēt gan producenta, gan adresāta saskaņotu gribu un interesi par šāda dokumenta producēšanas mērķi un jēgu. Konkrētais tiesību teksts, salīdzinot to ar zināmajiem šī paša bīskapa vēlākos gados emitētu dokumentu oriģināliem,⁶⁴ pārsteidz ar ievērojamu izgatavošanai nepieciešamo resursu ietilpību, respektīvi – ar kancelejas darba zināšanu un prasmju augstu līmeni, palīgmateriālu (formulu krājumu, dokumentu paraugu un kopiāriju) iespējamu klātbūtni un ieguldīto laiku vairāku dienu garumā.

Novērotais mudina jautāt par kancelejiskas darbības resursu pieejamību 13. gadsimta sākuma Livonijā: vai ap 1209. gadu bīskapa Alberta ricībā tādi bija? Vairāki apstākļi liek domāt, ka uz šo jautājumu būtu jāatbild noliedzoši: viņa garīgā amata un sociālā statusa specifika, veidojot Rīgas diecēzi, izpaudās, veicot misijas bīskapa uzdevumus un sekojot apustuliskas eksistences ideāliem;⁶⁵ arī šajā dokumentā producenti atgādina, ka viņš ir *episcopus humilis gen-*

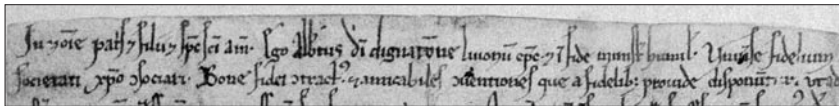
tium in fide minister; tāpēc viena no viņa interaktīvas manifestācijas būtiskām izpausmēm bija nepārtraukta atrašanās ceļā ārpus savas diecēzes robežām, pārvarot ļoti lielus attālumus, piemēram, no Rīgas līdz Romai 1210. gadā, nosacīti īsos laika posmos, lai piesaistītu gan garīdzniekus, gan lajus dažādu funkciju veikšanai kristīgās misijas atbalstam. Tas varēja vienlaikus nozīmēt gan to, ka Alberta rīcībā ilgstoša ceļojuma laikā bija – lietojot piesardzīgi izraudzītu apzīmējumu – ierobežots liturģiskais minimums, gan arī to, ka atvērti un pieejami varēja būt patvēruma vietās rodamie cita veida resursi. Ilgstošā un regulārā – no pusgada līdz pat diviem gadiem – bīskapa prombūtne⁶⁶ tika kompensēta, uzticot eklesiaļos un administratīvos pienākumus domkapitulam, kas ar atsevišķiem izņēmumiem pastāvīgi rezidēja Rīgas diecēzes garīgajā centrā – Svētajai Dievmātei veltītajā katedrālbaznīcā.⁶⁷ Šāds personas garīga amata specifiskas raksturojums liek atkārtoti jautāt: kam, kad un kur Alberts lika veikt dokumenta, kas tiek datēts ar 1209. gada nogali, izgatavošanu?

Izvērstas apstākļu un zināmo datu analīzes vietā šobrīd piedāvāšu tikai nelielu situācijas skici.⁶⁸ Dokuments un daži 1210. un 1211. gadā Alberta un citu Rīgā palikušo garīgo amatpersonu producēti tiesību teksti dod atsevišķus svarīgus, mūsu meklējumiem nepieciešamus pieturas punktus. Balstoties uz tiem, varam modelēt teorētiski pieļaujamās situācijas par dokumenta producēšanas vēsturiskiem apstākļiem un procesā iesaistītām personām. Atgriezīsimies pie dokumenta satura un aktualizēsīm diplomātikā tik būtisko jautājumu par tiesību akta un dokumentēšanas temporārām attiecībām, kuru uzdodot iespējams precīzāk saprast viduslaiku dokumenta datēšanas problēmu: tiesiska rīcība un dokumenta izgatavošana ir divas *atsevišķas* darbības, tāpēc to norises laiks *var* nesakrist. Juliuss Fikers (*Julius Ficker*, 1826–1902), viens no modernās diplomātikas pamatlicējiem, pirmais pievērsa savu akadēmisko laikabiedru uzmanību šim šķietami vienkāršajam jautājumam:⁶⁹ viduslaiku dokumenti, īpaši tas attiecināms uz privātajiem, vairumā gadījumu – ja tie ir pierādījuma dokumenti – tika izgatavoti *pēc* tiesību akta notikuma. Šī ir svarīgākā, rūpīgā 10.–13. gadsimta piemēru analīzē balstītā pētnieciskā atziņa. Tas nozīmē, ka viduslaiku dokumenta datējuma formulā minētais laiks un vieta *bija* tiesiskas rīcības, taču *nebija* dokumentēšanas notikuma laiks un vieta.⁷⁰ Datējuma formulu ievadošie divdabji *datum* (dots) un/vai *actum* (noticis) norāda uz dokumenta producentu apzinātu dažādu tiesisku darbību nošķirumu: ar *datum* jāsaprot kalendārais laiks, kad dokuments izgatavots un izsniegts, savukārt ar *actum* – laiks, kad notikusi dokumentā minētā (iespējams, pēdējā) darbība. Ar *actum* tārad tiek datēts – atbilstoši producenta izpratnei – tiesiskas rīcības notikuma laiks.⁷¹ Šī atziņa pamatoti ļauj izvīrīt pieņēmumu, ka arī bīskapa Alberta dokumenta eshatokolā minētais laiks un vieta *Acta*

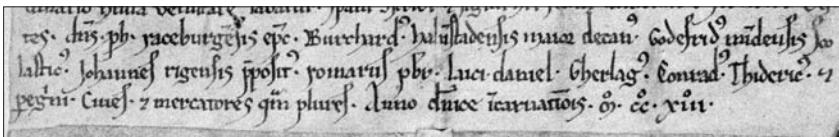
sunt hec anno Dominice incarnationis m^o.cc^o.jx^o. In cimiterio beati Petri in Riga jeb 1209. gada rudenī⁷² “Svētā Pētera [baznīcas] kapsētā Rīgā” ir tiesiskas rīcības (noslēguma epizodes) datējums, par kuras faktiskumu, šķiet, nav pamata šaubīties. Intrigējošs tādā gadījumā ir Juliusa Fikera konstatēto kopsakarību ierosināts jautājums – *kad un kur* notika pats dokumentēšanas process, ja tiesību tekstā konkrētu norāžu uz to nav?⁷³

Viduslaiku dokumentēšanas praksē tipiskas ir situācijas, kad tiesisku rīcību apliecinošs dokuments tika izgatavots vairākas nedēļas, mēnešus vai pat gadus *pēc* paša notikuma, ja tiesību tekstā nebija papildu informācijas par šo darbību vienlaicīgu norisi.⁷⁴ Alberta producētais dokuments, korelējot ar Rīgas bīskapijā un ārpus tās robežām producētiem tiesību tekstiem no 1210./1211. līdz 1213. gadam,⁷⁵ ļauj domāt un iedrošina pieņemt, ka dokumentēšana notikusi apmēram *gadu pēc* apliecināmās tiesiskās rīcības, tātad 1210. gada nogalē vai 1211. gada sākumā, vēlākais, vasarā.

Salīdzinot 1209. gada dokumentu ar Alberta producēto zināmo hronoloģiski tuvāko tiesību tekstu – arī pierādījuma dokumentu, kas datēts ar 1213. gadu un saglabājies kā oriģināls,⁷⁶ varam konstatēt dažas kopīgas un atšķirīgas pazīmes. Kopīgi abiem dokumentiem ir diktāta struktūras un atsevišķi saturs un stila elementi,⁷⁷ piemēram, konstatējams tikai nedaudz mainīts *invocatio, intitulatio, devotio* un *arenga* formulu saturs un lietojums, taču saturiski atšķirīgas un stilistiski vienkārši veidotas ir eshatokola formulas *corraboratio*, kurā producents piesaka autentiskumu apliecināšos līdzekļus, un *datum* rinda. Atšķirīga ir raksta – diplomātiskā minuskuļa – forma: nav uzsvērto, sakāpinātas estētiskas stila elementu, piemēram, *elongata* un vertikālo līniju pagarinājumu ar noslēdzošo cilpu savijumiem (sk. 4. att.), kādēļ šī teksta tehniskais izpildījums vērtējams kā vienkāršs un piezemēts; tas atbilst producēšanas mērķim – apstiprināt izmaiņas divu pušu – bīskapa Alberta un Zobenbrāļu ordeņa mestra (*magister*) Folkvīna – vienošanās saturā. Savukārt rokraksts (sk. 5. att.) ļauj konstatēt, ka abos gadījumos raksta atsevišķu zīmju grafiskajam izpildījumam piemīt specifisks individuāls raksturs; tāpēc ļoti iespējams, ka tas pieder *vienai* rokai jeb personai: šādi elementi, piemēram, ir diplomātiskā minuskuļa burta *g* vilkums – apakšējās cilpveida līnijas “lauzuma” izpildījums atbilstoši gotiskā raksta specifiskai manierei;⁷⁸ tāpat arī majuskulī veidotā iniciāļa *I* kaligrāfijā abos dokumentos varam atklāt detaļas, kas vedina domāt par piederību vienam izpildījumam.⁷⁹ Šis un citas raksta pazīmes liecina, ka abi dokumenti, neskatoties uz tehniskā izpildījuma vizuālo atšķirību, domājams, pieder vienai rakstītāja (*scriptor*) rokai un vienai kancelejisko uzdevumu “darbnīcai” (*fabrica*), kura ap 1211. gadu veidojusies, bet 1213. gadā darbojusies un atradusies Rīgā.⁸⁰

4. att. Alberts, Rīgas bīskaps, 1213. gadā [Rīgā]; privātais (pierādījuma) dokuments, pergaments, oriģināls, sākotnēji Rīgas domkapitula arhīvā, līdz 1922. gadam Ķeizariškajā publiskajā bibliotēkā (Imperatorskaia publicznaia biblioteka) Sanktpēterburgā, pēc tam AGAD Zbiór, Nr. 4490; fragments, 1.–2. rinda, dokumenta ievada protokola formulas *Invocatio* “In no(m)i(n)e pat(ri)s et filiis et sp(irit)u s(an)c(t)i am(en)”, *Intitulatio* ar *Devotio* “Ego Alb(er)tus d(e)i dignat(i)one liuonu(m) ep(is)c(opus) et i(n) fide minist(er) humil(is)”, *Salutatio* “Univ(er)se fidelium / societari (christ)o (con)sociari” un konteksta *Arenga* “Bone fidei (con)tract(us) et amicales (con)uentiones que a fidelib(us) prouide disponu(n)tur ut ad ...”. Foto pirms 1906. gada, autors nezināms. Dokumenta fotogrāfijas oriģināls LUAB R RFK, Nr. 3

5. att. Alberts, Rīgas bīskaps, 1213. gadā [Rīgā]; privātais (pierādījuma) dokuments, pergaments, oriģināls, sākotnēji Rīgas domkapitula arhīvā, līdz 1922. gadam Ķeizariškajā publiskajā bibliotēkā (Imperatorskaia publicznaia biblioteka) Sanktpēterburgā, pēc tam AGAD Zbiór, Nr. 4490; fragments, 11.–13. rinda, noslēguma protokola (eshatokola) formula *Testes* “[Tes]tes d(omin)us ph(ilip)us raceburge(n)sis ep(is)c(opus). Burchard(us) halu(er)stadenis maior decanus. Godefrid(us) mi(n)densis sco / lastic(us). Johannes rigensis p(re)posit(us). Romar(us) p(res)b(ite)r. laici daniel Gerlag(us) Conrad(us) Thideric(us) et / pe(re)g(ri)ni ciues et mercatores q(ua)m plures” un *Datum* “Anno d(omi)nice i(n)car(natio)n(is) m^o cc^o xiii^o”. Foto pirms 1906. gada, autors nezināms. Dokumenta fotogrāfijas oriģināls LUAB R RFK, Nr. 3

Dokumenta intelektuālā un kancelejiskā resursietilpība liek, protams, ar padziļinātu interesi pievērsties šo pieņēmumu atbalstošai argumentācijai. Droši varam konstatēt, ka vēl 1209. gadā Rīgas bīskapa rīcībā jeb kalpošanā nav neviena dokumentēšanas eksperta. Alberta biogrāfiskie dati liecina, ka pirms iesvētīšanas par *Lyvoniensis episcopus* 1199. gadā viņš bija *Bremensis canonicus*,⁸¹ tātad Hamburgas–Brēmenes arhibīskapijas domkapitula struktūrā integrēts cilvēks, kuram cita starpā vajadzēja pārzināt dokumentu producēšanas kancelejiskās normas; taču šādas zināšanas vēl negarantē, ka viņam pašam bijusi nepieciešamā tehniskā sagatavotībā un rutīnā balstīta dokumentu izgatavošanas pieredze. Iespējams, ka verbāli simboliskās darbībās balstītas tiesiskas rīcības, kā lēņu došana⁸² un vienošanās ar autohtono etnisko grupu elitēm,⁸³ tika uztvertas atbilstoši praksei kā pietiekamas, lai uzskatītu, ka jaunās attiecības arī bez rakstiskas fiksācijas dokumenta formā ir iedibinātas. Savukārt vienošanās, par kurām savstarpēji spēja izšķirties Rīgas bīskaps un Zobenbrāļu ordeņa mestrs (*magister*), tika mutiski prezentētas 1210. gada rudenī pāvesta kūrījā Romā – un pēc

izteikta lūguma (*impetrare*) atbilstoši kuriālās kancelejas praksei⁸⁴ *pontifex maximus* vārdā tās rakstiski turpat apstiprināja.⁸⁵

Tikai sākot ar 1210. gada nogali, iegūstam dokumentētu liecību, ka Alberta rīcībā ir kāds dokumentēšanas mākslas eksperts: šajā laikā, iespējams, dažu nedēļu vai mēnešu garumā līdz 1211. gada pavasarim, bīskaps uzturējās premonstriešu ordeņa klosterī–konventā Kapenbergā (*cenobium*, arī *conventus Capenbergh*, Minsteres diecēzē Vestfālenē), kur viņa vārdā tika producēts dokuments.⁸⁶ Eshatokolā starp uzskaitītajiem lieciniekiem, kuri “bijuši klāt” (*testes adeantur*), kā ceturtais minēts *Johannes capellanus noster*. Persona, kas kalpoja personīgi kā kapelāns karalim, bīskapam vai grāfam, varēja pildīt arī ļoti svarīgos notāra (*notarius*) pienākumus un pat vadīt kancelejiski organizētu dokumentu izgatavošanu.⁸⁷ Jautājums ir ārkārtīgi intriģējošs: kas bija šis *Johannes*, taču vēl interesantāk – kas ar viņu notika, jo šī ir pirmā un vienīgā reize, kad tiek pieminēts Alberta *capellanus noster*. Nedaudz mulsināši ir ieraudzīt kādu *Johannes capellanus*, taču šoreiz bez precizējošā piederības vietniekvārda *noster*, kā liecinieku blakus *magister Volcwinus* vārdam t.s. Latgales dalīšanas 1211. gada dokumenta eshatokolā:⁸⁸ nepārprotami, ka šis kapelāns ir Zobenbrāļu ordenim piederīgs *frater*, par ko liecina viņa vieta liecinieku uzskaitījumā – viņš ir ierindots kā viens no *milites Christi* un otrajā vietā pēc mestra, tādēļ nav identisks ar Kapenbergas dokumentā nosaukto Johannesu.⁸⁹ Neiespējami šķiet, ka šis kapelāns būtu bez pēdām pazudis – bīskapa kapelāns saskaņā ar 12.–13. gadsimtā pierastu praksi ir domkapitula loceklis, un tāpēc viņa vārds var atkārtoti parādīties starp dokumentāri fiksētiem lieciniekiem vai arī cita veida tekstos, bez tam kapelāns kalpo savam *dominus* vai *pater* kā biktstēvs līdz tā nāvei. Var būt, ka Johannes nebija miris un netika noklusēts, bet mainīja savu statusu turpat sava bīskapa tuvumā.

Kapenbergas dokumentā apliecināts, ka bīskaps Alberts visas kanoniski tiesisko, liturģisko un ekonomisko kompetenču sfēras *in Rigensi [...] ecclesia*, ar pāvestu Innocentu III saskaņojot un viņam piekritot, uztic un nodod premonstriešu ordenim.⁹⁰ Tas, kādēļ tieši šim premonstriešu konventam bija tik nozīmīga loma svarīgās izmaiņās Rīgas baznīcas organizācijā, domājams, saistīts ar ļoti pragmatisku lēmumu, uz kuru Albertu virzīja to personu sociālais tīkls, ar ko viņš ilgstoši bija saistīts – ar Paderbornas, Mindenes, Minsteres, Halberštates un citu Vestfālenes diecēžu aktīvo un misijas norisēs ieinteresēto klēru.⁹¹ Kapenbergas konventa *prepositus* Andreass un Šēdas klostera (Vestfālenē) abats Hermanis, kuru klātbūtnē “šo mūsu tiesiski neapstrīdamo dāvinājumu” (*hec nostra donatio rata*) Alberts 1210. gada nogalē apstiprināja kā paliekošu un nemainīgu (*permaneat et integra [...] assignamus*),⁹² acīmredzot piederēja šim personu tīklam. Kapenbergā nolemtās izmaiņas legītimītāti varēja iegūt pēc

tam, kad to tiešie iniciatori vai statusā līdzvērtīgi pārstāvji Rīgā būtu veikuši atbilstošas rituāli tiesiskas darbības. Šis publiskais rituāls varēja notikt, agrākais, 1211. gada vasaras vidū, kad pavasara izskaņā vai vasaras sākumā bīskaps ar daudziem citiem *cooperatores* ieradās Livonijā.⁹³

Svarīga šo izmaiņu daļa bija jaunā domkapitula prāvesta iecelšana un iesvētīšana amatā, jo vieta kopš priekšteča Engelberta nāves 1209. gadā bija vakanta. Par “Johannesu, nosvērtu, visā viņa rīcībā gudru un pieredzējušu vīru”, kuru Alberts “paņēma no Šēdas konventa un iecēla” prāvesta amatā, stāstīts *Chronicon Lyvoniae* tēlojumā par bīskapa vienpadsmito konsekrācijas, tātad 1209. gadu.⁹⁴ Mulsumu izraisa šajā stāstījumā konstruētā rīcības laika struktūra: pēc Engelberta nāves “tajā pašā gadā” (*in eodem anno*), t.i., 1209. gadā, tika iecelts jaunais prāvests, kā arī mainīta domkapitula kanoniķu monastiskās dzīves regula un melnais habits, jo Johanness piederēja “svētā Augustīna regulai un ordenim” un nēsāja balto, tātad bija premonstriešu brālis.⁹⁵ Taču šīs pārmaiņas (*commutatio*) nevarēja notikt pirms Kapenbergā apstiprinātajām Alberta *donatio rata* premonstriešu ordenim 1210. gada nogalē un to īstenošanas 1211. gada vasarā.⁹⁶ Prospektīvi iestarpinājumi hronista Indriķa stāstījumā ir bieža parādība, kādēļ hronikas hronoloģiskā struktūra ir neviendabīga: hronikas hipotētiskais autors mēdz novirzīties jeb izlēkt no t.s. stāsta bāzes laika, iepinot tajā izvērsumus par nākotnē vai pagātnē notikušo, savukārt šie anahronismi, kurus tekstu lingvistikā sauc par prolepsēm un analepsēm, nojauc hronoloģijas viengabalainību, un šķiet, ka stāstā tēlotais noticis vienā dienā, mēnesī vai gadā, kaut gan runa var būt par dažādiem sablīvētiem notikumu laikiem.⁹⁷ Pretruna atklājas ne tikai hronikā, bet arī Alberta dokumentā, kas datēts ar 1209. gada nogali: liecinieku rindā kā pirmais ir minēts *Johannes prepositus Rigensis ecclesie cum suis canonicis*.⁹⁸

Atgriežoties pie Kapenbergas dokumenta, vērīgiem esot, varam atklāt, ka *Johannes capellanus noster*, pēdējais liecinieks, ir identificējams kā Šēdas konventam piederīgais; otrs liecinieku rindā minēts Šēdas priors kopā ar savu konventu (*prior et conventus Scheydensis*), kam pieder nākamie divi liecinieki – *Henricus sacerdos de Lon* un *Johannes*. Iespējams, Johanness, kuru Alberts “paņēma” *de conventu Schetensi*, lai ieceltu par prāvestu, ir tas pats Johanness, kurš minēts Kapenbergas dokumentā kā *capellanus noster*. Ja pieņemam šo versiju, tad saprotam, ka, atgriežoties Rīgā 1211. gadā, Alberts *savu* kapelānu izvirzīja diecēzes centrālā politiskā un sociālā pozīcijā, nododot viņa rokās domkapitulu, liturģiju un pārvaldes organizāciju. Līdz ar Johannesu kā galveno zināšanu multiplikatoru par dokumentu producēšanas mākslu domkapituls ieguva spēju patstāvīgi nodrošināt savu integritāti *cum litterarum testimonio*.⁹⁹

NOSLĒGUMA UN SECINĀJUMU VIETĀ

Stāstu par Johannesu no Šēdas premonstriešu konventa varētu pagaidām noslēgt ar ticamu pieņēmumu, ka Alberts iecēla viņu par *capellanus noster* drīz pēc ierašanās Kapenbergā 1210. gada decembrī, tātad īsi pirms šajā klosterī–dibinājumā notikušā tiesību akta. Rīgas domkapitula amatā Johanness bija līdz 1234. gadam, kad dokumentārajos tekstos pēdējo reizi minēts viņa vārds, un varam spekulēt, ka tas bija šī cilvēka nāves gads. Taču stāsts par dokumentu producēšanas sākumu Rīgas bīskapijā nebeidzas. Zināmā, tāpēc šķietami vecākā, jo datēts ar 1209. gadu, bīskapa dokumenta diplomātiskā analīze un vēsturiskā interpretācija palīdzēja atklāt atsevišķus, manuprāt, svarīgus rutinētas prakses elementus: Rīgas bīskapa dokumentu producēšana aizsākās, iespējams, tikai 1211. gadā, kurā tika radīts arī pētiltais piemērs, turklāt šis tiesību teksts bija t.s. saņēmēja dokuments jeb *Empfängerausfertigung*.¹⁰⁰ Bīskapu un domkapitulu attiecībās 12.–13. gadsimtā tā bija izplatīta prakse, ka saņēmējs pats izgatavoja sev nepieciešamo dokumentu, taču tas notika saskaņā ar oficiālo teksta producentu, tātad bīskapu. Tādējādi Alberts nebija izņēmums, ka viņam – pretēji apgalvojumiem pētnieciskajā literatūrā¹⁰¹ – savas “kancelejas” ne šajā laikā, ne arī vēlāk nebija. Ļoti iespējams, ka Johanness bija tuvs t.s. Kapenbergas rakstīšanas skolai, kas starp 1175. un 1212. gadu gatavoja dokumentu izgatavošanas jeb diktāta ekspertus,¹⁰² un tāpēc personīgi iemiesoja šo ekskluzīvo zināšanu un pieredzes pārnesi uz Rīgas domkapitulu. Dokumenta par “Jersikas dāvinājumu” Svētās Jaunavas Marijas Rīgas baznīcai producēšanas apstākļi un to izpēte ļauj saprast, ka kancelejiskā prakse pieļauj apzinātas manipulācijas ar tiesību teksta kā *testimonium* saturu: fiktīvu īstenības atspoguļojuma elementu klātbūtne – nebijušu liecinieku piesaukšana un datējuma relatīvais raksturs – rāda, ka notikušā pierakstā mainās – līdz pat īstenības viltojumam – piedzīvotais. Dokumenta izgatavošana ir vajadzības un interešu vadīta pragmatiska rīcība, kura šajā procesā koncentrējas uz būtisko, tātad – notikušā jeb lietas apstākļiem un mērķi. Johanness realizēja tekstu radīšanā zināmu praksi, kad pašu un citu meklēti stāsti un pierādījumi par notikušo tika iestrādāti dokumentos, kurus tie paši producē, glabā un, ja nepieciešams, iznīcina. Šāda sociāla pieredze formēja Rīgas domkapitulu par memoriālu kopību.

Aplūkojot vienu dokumentu visos prakseoloģijas līmeņos – izgatavošana, lietošana un glabāšana –, pārliecināties par Juliusa Fikera diplomātikas teorijas aksiomātisko vērtību privāto dokumentu analīzē: katrs dokuments ir uztverams kā atsevišķs tekstuāls un lietisks notikums. Iespējams, tieši šāda pieeja apgrūtinā diplomātikas un vēsturiskās medievistikas attiecības, taču ļauj ieraudzīt

šķietami labi zināmas lietas un “patiesības” par pagātni citādi un it kā no jauna.

Raksts tapis ar Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta zinātniski pētnieciskā granta Nr. 09.1533 atbalstu.

Pateicos Latvijas Universitātes Akadēmiskai bibliotēkai un Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvam par atļauju publicēt šo krātuvju glabāto materiālu attēlus.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Šis citāts – *cum litterarum testimonio* – aizgūts no Rīgas bīskapa Alberta producētā dokumenta, kas edīcijās un literatūrā tradicionāli tiek datēts ar 1209. gadu, t.s. kontekstu ievadošās formulas *arenga*, kurā dokumenta producents dod vispārēju savas rīcības pamatojumu; dokumentam tiks pievērsta īpaša uzmanība tālāk tekstā, sk. 12. lpp. un 34. atsauci.
- ² Šīs ir tipiskas izteikumu formas, kuru atrašanās vieta viduslaiku dokumentu pamatstruktūrā ir ievada protokols, vēl precīzāk – tās integrētas saturā kā svarīgs *publicatio* formulas elements. Jāpiebilst, ka šis elements tika lietots atbilstoši dokumentēšanas situācijai, turklāt dažādos variantos atkarībā no producenta motivācijas, paustās gribas un nolūka (*intencio*).
- ³ Bonkompanjo, kurš dzimis Toskānas pilsētā Sinjā (it. *Signa*, lat. *Sinea*) netālu no Florences, ir vairāku retorikai veltītu traktātu autors, kuri kopumā veido viņa mācību par *ars dictandi* vai *ars dictaminis*; nav šaubu, ka viņš bija autoritāte šajā specifiskajā jomā: Bonkompanjo – viena no spilgtākajiem *ars dictandi* meistariem – teksti, no kuriem agrākie sarakstīti 12. gadsimta 90. gadu beigās, bija veltīti tam, lai aktualizētu antīko *ars dictandi* tradīciju, sakārtotu tās ietvaros lietoto terminoloģiju un ieviestu jaunus jēdzienus, kā arī formulētu tiesību tekstu un runas struktūras un stila principus un tādējādi piemērotu šīs zināšanas civilo un kanonisko tiesību vajadzībām. Bonkompanjo teksti apvienoja daudzas intelektuālas un estētiskas kvalitātes, tie bija ļoti populāri un autoritatīvi viņa dzīves laikā – piedzīvoja ne tikai laikabiedru asu kritiku, bet arī samērā plašu recepciju daudzos norakstos; kopš 1193./94. gada visu savu aktīvās intelektuālās dzīves laiku viņš piederēja Boloņas Universitātei, kurā ļoti agri sāka mācīt retoriku un kuras tiesību profesoru padome 1215. gadā pēc traktāta *Rhetorica antiqua* noklausīšanās apbalvoja Bonkompanjo ar augstāko atzinības zīmi – lauru vainagu; viņa izveidotā tekstu teorija par *ars dictandi* formēja izpratni par tiesību tekstu stila un uzbūves principiem un, pateicoties viņa skolniekiem un sacerējumiem, ietekmēja tieši dokumentu producēšanas praksi pāvestu, karaļu, ķeizaru un bīskapu kancelejās. Sk.: Sibylle Hallik (2007). *Sententia und Proverbium. Begriffsgeschichte und Texttheorie in Antike und Mittelalter*. Köln; Weimar; Wien: Böhlau (Ordo. Studien zur Litteratur und Gesellschaft des Mittelalters und der Frühen Neuzeit, Bd. 9), S. 211–223; arī R[oul] Mangelli (1983). [Art.] Boncompagnus. In: *Lexikon des Mittelalters*. Bd. 2. München; Zürich: Artemis, Sp. 408–410.

- ⁴ Boncompagnus. Palma (1894). In: Carl Sutter. *Aus Leben und Schriften des Magisters Boncompagno*. Leipzig, S. 105–127, šeit S. 106, Cap. 3: *Dictamen est quedam ymaginatio tractandi de aliquo vel de aliquibus per appositionem. Vel dictamen est ratio, qua verba ymaginata et in animo concepta congrue proferuntur* (Dictamen ir kāda priekšstata par kaut ko vienu attēlošana, aizvietojoj [to ar tēlu] par kaut ko citu vai citiem. Vai [arī] dictamen ir izklāsta veids/ratio, kā iedomāti un garā iztēloti vārdi atbilstīgi [jēgai] tiek izteikti. – Tulkojums no latīņu valodas šeit un turpmāk A. L.).
- ⁵ Sk., piem.: Uta Kleine (2008). *Litterae, cartae, codices, petentes und notarii: Aspekte der Vertrauenswürdigkeit von Papsturkunden in Pontifikat Innozenz' III. (1198–1216)*. In: Petra Schulte, Marco Mostert (eds.). *Strategies of Writing. Studies on Text and Trust in the Middle Ages*. Turnhout: Brepols (Utrecht Studies in Medieval Literacy, vol. 13), pp. 185–211, šeit pp. 185–186.
- ⁶ Sk. vēl arvien tematiski aktuālo darbu: Franz-Josef Schmale (1957). *Die Bologneser Schule der Ars dictandi. Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* (turpmāk: DA), 13, S. 16–34, šeit S. 32–34.
- ⁷ Bonkompanjo, protams, ir ļoti zīmīgs piemērs, kuram līdzās varētu minēt arī citus Boloņas skolai piederīgos *ars dictandi* meistarus, piem., Tomasu no Kapujas (*Thomas Capuanus*, ap 1185–1239); par viņu sīkāk sk.: Matthias Thumser (2011). Einleitung. In: *Die Briefsammlung des Thomas von Capua. Aus den nachgelassenen Unterlagen von Emmy Haller und Hans Martin Schaller*. Hrsg. von Matthias Thumser und Jakob Frohmann. Online-Edition der MGH. [München], S. 3–12, pieejams: <http://www.mgh.de/datenbanken/thomas-von-capua> (skatīts 11.11.2011.); sk. arī: Hans Martin Schaller (1965). *Studien zur Briefsammlung des Kardinals Thomas von Capua*. DA, 21, S. 371–518; Schmale. *Die Bologneser Schule*, S. 32.
- ⁸ Sk., piem.: Nicolaus Busch (1900). *Das Kopialbuch aus dem XIV. Jahrh[undert] im Kurl[ändischen] Provinzialmuseum zu Mitau und der sogenannte Gnadenbrief des Bischofs Nicolaus von Riga. Mitteilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands*, S. 377–406; Hermann von Bruiningk (1898). *Ueber zwei bisher unbekannte Urkunden des Erzbischofs Albert vom Jahre 1258 und des rigaschen Dompropstes Dietrich Nagel vom Jahre 1463. Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1897*. Riga, S. 156–161.
- ⁹ Apjomīgākais, kaut arī šodienas zinātniskajām prasībām tikai daļēji atbilstošs, ir 15 sējumos iznākušais *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten* (turpmāk: LUB). Abt. I, Bd. 1. Hrsg. von Friedrich Georg von Bunge. Reval: Kluge & Ströhm, 1853. Sākot ar septīto sējumu līdz divpadsmitajam izdevēju un sastādītāju personāls mainījās. Pēdējais sējums ir LUB, Abt. II, Bd. 3. Hrsg. von Leonid Arbusow und Hermann Hildebrand. Riga; Moskau: J. Deubner, 1914.
- ¹⁰ Vairāku gadu garumā kopš 1922. gada L. Arbusovs (jr.) lasīja lekcijas “Paleogrāfija un diplomātika” (1922/23, 1930/31), “Latīņu paleogrāfija” (1926/27), “Diplomātika” (1927/28 I, 1931/32 I, 1934/35 II), vadīja seminārus diplomātikā (1927/28, 1931/32), kā arī kombinētos seminārus paleogrāfijā un diplomātikā (1931/32, 1934/35) un praktiskos darbus paleogrāfijā un diplomātikā (1922/23, 1926/27) Latvijas Universitātes Filoloģijas un filozofijas fakultātē, sk.: P[auls] Jurevičs (1939). *Filoloģijas un filozofijas fakultāte*

- 1919.–1939. No: *Latvijas universitāte divdesmit gados 1919.–1939. I. daļa: Vēsturiskas un statistiskas ziņas par universitāti un tās fakultātem*. [Rīga]: Latvijas Universitāte, 169.–300. lpp., šeit 282. lpp.
- ¹¹ Sk., piem.: Reinhard Härtel (2003). Sind die Historischen Hilfswissenschaften noch zeitgemäß? In: Hans-Werner Goetz, Jörg Jarnut (Hrsg.). *Mediävistik im 21. Jahrhundert. Stand und Perspektiven der interdisziplinären Mittelalterforschung*. München: Wilhelm Fink (MittelalterStudien, Bd. 1), S. 379–389.
- ¹² Aleksandrs Ivanovs, Anatolijs Kuzņecovs (2009). *Smolenskas–Rīgas aktis, 13. gs. – 14. gs. pirmā puse. Kompleksa Moscovitica-Ruthenica dokumenti par Smolenskas un Rīgas attiecībām / Smolensko-rizhskie akty XIII v. – pervaiia polovina XIV v. Dokumenty kompleksa Moscovitica-Ruthenica ob otnosheniiakh Smolenska i Rigi*. Rīga: Žurnāls “Latvijas Arhivi” (Vēstures avoti, 6. sēj.). Citus šai tematikai veltītos abu autoru pētījumus sk. minētā darba bibliogrāfijā.
- ¹³ Piem.: Gustav von Buchwald (1882). *Bischofs- und Fürstenurkunden des XII. und XIII. Jahrhunderts. Beiträge zur Urkundenlehre*. Rostock: Werther. Tas ir viens no pirmajiem šādas ievirzes sistemātiskiem pētījumiem par dokumentēšanas prakses īpatnībām Hamburgas–Brēmenes arhibīskapijā 12.–13. gadsimtā. Starp citu, šis autors monogrāfijā norāda uz Karlu Širrenu (*Carl Schirren*, 1826–1910) kā savu iedvesmotāju (II lpp.), no kura guvis vērtīgas atziņas sevišķi par bīskapu dokumentu diplomātiskās kritikas metodi (12., 18. u.c. lpp.); G. fon Būhvalds atsaucas uz Carl Schirren (1876). *Beiträge zur Kritik älterer holsteinischer Geschichtsquellen*. Leipzig: Duncker & Humblot.
- ¹⁴ Sk.: Reinhard Härtel (2001). Geistliches und weltliches Personal im Urkundenwesen Reichsitaliens und Süddeutschlands. *DA*, 57, S. 95–110.
- ¹⁵ Piem.: Reinhard Härtel (2010). Diplomatie und Ortsgeschichte. Zum hochmittelalterlichen Erscheinungsbild von Aquileia. In: *Rutengänge. Studien zur geschichtlichen Landeskunde. Festgabe für Walter Brunner zum 70. Geburtstag*. Hrsg. von der Historischen Landeskommission für Steiermark und dem Historischen Verein für Steiermark. Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt, S. 33–46.
- ¹⁶ Par vācu kultūras zinātņu *Kulturwissenschaften* un angloamerikāņu *cultural turn* piedāvātajām pētnieciskajām paradigmām sk., piem.: Martin Fuchs (2001). Der Verlust der Totalität. Die Anthropologie der Kultur. In: Heide Appelsmeyer, Elfriede Billmann-Mahecha (Hrsg.). *Kulturwissenschaft. Felder einer prozeßorientierten wissenschaftlichen Praxis*. Weilerswist: Vellbrück Wissenschaft, S. 18–53; Ute Daniel (2001). Geschichte als historische Kulturwissenschaft. Konturen eines Wiedergängers. In: Heide, Billmann-Mahecha (Hrsg.). *Kulturwissenschaft*, S. 195–214; arī par “klasīķi” kļuvis Clifford Geertz (1973). *The Interpretation of Cultures. Selected Essays*. New York: Basic Books.
- ¹⁷ Patrizia Canzian (1995). Scrivere per conservare, scrivere per agire: attività documentaria delle chiese cittadine nei secoli IX–XIII. In: Patrizia Canzian (ed.). *La memoria delle Chiese. Cancellarie vescovili e culture notarili nelle Italia centro-settentrionale (secoli X–XIII)*. Torino: Scriptorium, pp. 7–16, šeit pp. 14–16.
- ¹⁸ Klaus Brinker (1997). *Linguistische Textanalyse. Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden*. 4. Aufl. Berlin: Erich Schmidt (Grundlagen der

Germanistik, Bd. 29), S. 20, Anm. 21. Šeit termina *Gebrauchstext* definīcija, atbilstoši kurai tekstu lingvistikas teorijā tiek apzīmēta viena no divām tekstuālo manifestāciju pamatformām – neliterārie teksti; par tekstu tipoloģiju, kur, izdalot atsevišķus to funkcionālos tipus, tiek lietots termins *Textsorten*, sk. turpat, 132. lpp.

- ¹⁹ Šāds dokumenta kā atsevišķa tiesību teksta veida, kas formēts atbilstoši valodas konvencionālam lietojumam, komunikatīvai situācijai un mērķim un eksplīcīti uzrāda savu piederību tekstu funkcionālajam tipam – neliteratūras *Gebrauchstext*, tipoloģiskais profils atspoguļojas viduslaiku dokumenta *Urkunde* dažādu moderno autoru piedāvāto definīciju uzsvērtajos raksturlielumos, piem.: Gerhard Theuerkauf (1991). *Einführung in die Interpretation historischer Quellen. Schwerpunkt: Mittelalter*. Paderborn; München; Wien; Zürich: Ferdinand Schöningh, S. 112: *Urkunden sind formgebundene Schriftstücke, die dem Beweis rechtlicher Sachverhalte dienen* (Dokumenti ir konkrētā rakstiskā formā izpildīti teksti, kas kalpo kā pierādījums tiesiskiem darījumiem). Sk. arī: Hans-Werner Goetz (2006). *Proseminar Geschichte: Mittelalter*. 3. Aufl. Stuttgart: Eugen Ulmer, S. 135; Ahasver von Brandt (1989). *Werkzeug des Historikers. Eine Einführung in die Historischen Hilfswissenschaften*. 12. Aufl. Stuttgart; Berlin; Köln: Kohlhammer, S. 82; Harry Bresslau (1912). *Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien*. Bd. 1. 2. Aufl. Leipzig: Veit, S. 1 (šeit ļoti niansēta termina *Urkunden* definīcija, paskaidrojums sk. S. 1–3); Wilhelm Wattenbach (1896). *Das Schriftwesen im Mittelalter*. 3. Aufl. Leipzig: S. Hirzel, S. 3.
- ²⁰ Brandt. *Werkzeug*, S. 84.
- ²¹ Piem., amata investitūra, ja runa būtu par notāra iecelšanu jeb ievēšanu amatā “ar spalvu” (*per pennam*), kuru karalis vai bīskaps sniedz, bet notārs saņem preti.
- ²² Brandt. *Werkzeug*, S. 84–85.
- ²³ Karl Kroeschell (2005). *Deutsche Rechtsgeschichte*. Bd. 1. 12. Aufl. Köln; Weimar; Wien: Böhlau, S. 53–54; Brandt. *Werkzeug*, S. 85–86.
- ²⁴ Būtiska šāda abu dokumentu veidu atšķirība ir gramatiskais laiks un persona, kurā teksta saturs formulēts: pierādījuma dokumentiem teksta saturs, it sevišķi dokumenta konteksta izklāstošās daļas jeb formulas, kuras apzīmē ar jēdzieniem *dispositio* un *narratio* un kurās ietverts producenta motivācijas un lietas apstākļu izpaudums, sarakstīts daudzskaitļa pirmās personas saliktajā pagātnē jeb perfektā, bet dispozitīviem dokumentiem gribas apliecinājums pausts daudzskaitļa pirmās personas tagadnē.
- ²⁵ Goetz. *Proseminar*, S. 138–139; Brandt. *Werkzeug*, S. 90.
- ²⁶ Par jēdzienu “privātie dokumenti” viduslaikos sk., piem.: Reinhard Härtel (2011). *Notarielle und kirchliche Urkunden*. Köln; Weimar; Wien: Böhlau (Historische Hilfsmittel, Bd. 4), S. 21–25; Brandt. *Werkzeug*, S. 89–90; arī klasisko Oswald Redlich (1911). *Die Privaturkunden des Mittelalters*. München; Berlin: R. Oldenbourg (Handbuch der Mittelalterlichen und Neueren Geschichte, Abt. IV.3), S. 156 (tepat par šīs dokumentu grupas specifiku 13. gadsimtā). Interesanti, ka, piem., jurists F. G. fon Bunge 1853. gadā iznākušā *LUB*, I.1 ievadā (*Vorrede*, S. III–X) par “privātiem dokumentiem” sauc “diejenigen [Urkunden – A. L.], welche Aufzeichnungen [sic! – A. L.] über Rechtsgeschäfte unter Privatpersonen [sic! – A. L.] erhalten, wie Lehn-, Kauf-, Pfand- und Schuldbriefe, Testamente, gerichtliche Verhandlungen und Erkenntnisse [...]”, un demonstrē ar šo viņa laikā tiesību

- vēsturnieku, to skaitā arī t.s. austriešu jeb Vīnes skolas diplomātikas speciālistu vidū vēl diezgan neskaidro priekšstatu par tehniskā termina *Privaturkunde* attiecinājumu uz viduslaiku dokumentiem.
- ²⁷ Šādu novērojumu rezultāti iegūti, piem., par Meisenes diecēzē – dibināta 968. gadā un pakļauta Magdeburgas arhibīskapijai – 12.–13. gadsimtā izgatavotajiem dokumentiem, kuru producentis bijis Meisenes bīskaps, sk.: Thomas Ludwig (2008). *Die Urkunden der Bischöfe von Meißen. Diplomatische Untersuchungen zum 10.–13. Jahrhundert*. Köln; Weimar; Wien: Böhlau (Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde, Beiheft 10), S. 2–4. Par Lundas arhibīskapijā producētiem bīskapu dokumentiem un to tipoloģiju šajā pašā laika posmā sk.: Herluf Nielsen (1999). Einfluss der päpstlichen Kanzlei auf dänische Königs- und Bischofsurkunden bis zum Ausgang des 14. Jahrhunderts. In: Peter Herde (Hrsg.). *Papsturkunde und europäisches Urkundenwesen. Studien zu ihrer formalen und rechtlichen Kohärenz*. Köln; Weimar; Wien: Böhlau (Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde, Beiheft 7), S. 147–162, šeit S. 149–151, 153–158.
- ²⁸ Sk. šos terminus, piem., *LUB*, I.1, Nr. 56, Sp. 59–60, šeit Sp. 59: *hec pagina* (Alberts, Rīgas bīskaps, apliecina, ka notikusi Rīgas domkapitula kanoniķu habita maiņa, šeit nepareizi uzdotais datums “1. Januar 1223” labojams uz [21.12.1210.]); publicēts arī: *Senās Latvijas vēstures avoti* (turpmāk: *SLVA*) (1937). 1. burtnīca. Izd. Arveds Švābe. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgādiens (Latvijas vēstures avoti, 2. sēj.), Nr. 56, 42. lpp.; sk. arī: Friedrich Georg von Bunge (1959). *Liv-, Est- und Kurländische Urkundenregesten bis zum Jahre 1300* (turpmāk: *Regesten BAB*). Mit Ergänzungen von Leonid Arbusow jun. Neu hrsg. von Friedrich Benninghoven. Hamburg: Universität Hamburg, Nr. 39a, S. 10; *Livländische Güterurkunden* (turpmāk: *LGU*) (1908). Bd. 1. Hrsg. von H[ermann] von Bruiningk und N[ikolaus] Busch. Riga: Jonck & Poliewsky, Nr. 4, S. 4–5, šeit S. 4: *hoc presens scriptum* (Alberts, Rīgas bīskaps, apliecina, ka Konradam no Ikšķīles *in beneficio feudali* nodota puse Jersikas pils, domājams, 1224. gada aprīļa beigās); arī *SLVA*, 1, Nr. 107, 80.–81. lpp.; tāpat *Regesten BAB* Nr. 209, S. 31–32; *LUB*, I.3. Hrsg. von Friedrich Georg von Bunge. Reval: Kluge & Ströhm, 1857, Nr. 85a, Sp. 12–13, šeit Sp. 13: *Visis igitur et auditis instrumentis* (Vilhelms, Modenas bīskaps un pāvesta legāts, dara zināmu, ka pieņemts lēmums lietā par strīdu starp Albertu, Rīgas bīskapu, un Folkvīnu, Zobenbrāļu ordeņa mestru, 05.04.1226.); arī *SLVA*, 1, Nr. 126, 102.–104. lpp.; *Regesten BAB*, Nr. 241, S. 37.
- ²⁹ Brandt. *Werkzeug*, S. 104–106.
- ³⁰ Domājams, senākā publikācija ir krājumā *Codex diplomaticus regni Poloniae et Magni ducatus Lithuaniae* (1759). Ed. Matthaeus Dogiel. Tomus 5. Vilna, Nr. 2, p. 2, kur izdevējs norāda, ka tekstu sagatavojis *ex originali*, kas to nav pasargājis no neskaitāmām kļūdām; nekritiski tas pārpublicēts Christoph Georg von Ziegenhorn (1772). *Staats-Recht der Herzogthümer Curland und Semgallen*. Königsberg. Beylagen, Nr. 3, S. 4; kā arī [August] Hansen, C[arl] E[duard] Napiersky (Hrsg.) (1853). *Silva documentorum*. In: *Scriptores rerum Livonicarum. Sammlung der wichtigsten Chroniken und Geschichtsdenkmale von Liv-, Ehst- und Kurland*. Bd. 1. Riga; Leipzig: Eduard Frantzen, S. 313–418, šeit Nr. 61, S. 409–410; tāpat *LUB*, I.1, Nr. 15, Sp. 20–21.

- ³¹ Pēdējā zinātniskā publikācija bija *SLVA*, 1, Nr. 51, 38. lpp., kas sagatavota pēc *LGU*, 1, Nr. 2, S. 2–3; sk. arī *Regesten BAB*, Nr. 33, S. 8.
- ³² *Heinrichs Livländische Chronik / Heinrici Chronicon Livoniae* (turpmāk: *HCL*) (1955). Bearb. von Leonid Arbusow und Albert Bauer. 2. Aufl. Hannover: Hahnsche Buchhandlung (*Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis*, Bd. [31]), S. 70–71, XIII 4: *De incensione Gerceke*.
- ³³ Šos raksta formas elementus var novērot, protams, tikai dokumenta rok-rakstā. Diemžēl mūsu rīcībā esošie avotu tekstu izdevumi tādas svarīgas detaļas neuzrāda. Šajā gadījumā ar 1209. gadu datētā dokumenta attēla fotogrāfija publicēta vairākkārt, piem.: Arveds Švābe (1936). *Jersikas kara-valsts. Senatne un Māksla*, 1, 5.–31. lpp., šeit 16. lpp. Dokumenta teksts tiek citēts pēc metodoloģiski korektās edīcijas *LGU*, 1, Nr. 2, S. 2–3.
- ³⁴ Pilna *arenga* pēc *LGU*, 1, Nr. 2, S. 2: *Ut eorum, que necesse est memoriam habere perhennem, nulla cum tempore succedat oblivio, prouida modernorum discretio cum litterarum testimonio salubriter nouit procurare*. (Ikreiz, kad no tā, kas svarīgs, lai ilgi paliktu atmiņā, [un lai] nekas ar laiku netiek aizmirsts, laikabiedru piesardzīgā gudrība liek ar rakstu pārvērst par derīgu pierādījumu.)
- ³⁵ Pilna *publicatio* pēc *LGU*, 1, Nr. 2, S. 2: *Itaque, que nostris gesta sunt temporibus, ad posterorum transmittentes noticiam, significamus universis tam futuris quam presentibus in Christo fidelibus, qualiter larga Dei misericordia, nouellam adhuc Livonensis ecclesie plantationem erigens et erigendo promouens, Wiscewolodo regem de Gerzika nobis fecit subiugari*. (Tādēļ, kas notika mūsu laikā, atstājot pēctečiem zināšanai, mēs pavēstām visiem gan nākamiem, gan esošiem Kristū ticīgajiem, kā neizmērojamā Dieva žēlastība, tagad iedvesmojot un iedvesmodama veicinot jaunās Livonijas baznīcas dēstu, lika, ka Gercikas karalis *Wiscewolod(us)* mums pakļaujas.)
- ³⁶ Pilna *actum* formula pēc *LGU*, 1, Nr. 2, S. 3: *Acta sunt hec anno Dominice incarnationis m^o.cc^o.jx^o. In cimiterio beati Petri in Riga, presidente apostolice sedi papa Innocentio iij^o, regnante gloriosissimo Romanis imperante Ottone, pontificatus nostri anno undecimo*. (Šis [lietas] notika Kunga [Jēzus Kristus] inkarnācijas viens tūkstotis divi simti devītajā gadā, kad apustulisko krēslu ieņēma pāvests Innocents III [un] valdīja spožākais no romiešiem varenais Oto, mūsu pontifikāta vienpadsmitajā gadā.)
- ³⁷ Sk., piem.: Bernhard Bischoff (1986). *Paläographie des römischen Altertums und des abendländischen Mittelalters*. 2. Aufl. Berlin: Schmidt (Grundlagen der Germanistik, Bd. 24), S. 169–171; Franz Steffens (1929). *Lateinische Paläographie*. 2. Aufl. Berlin; Leipzig: de Gruyter, S. XVII–XVIII.
- ³⁸ Par t.s. diplomātiskā minuskuļa raksta īpašībām sk., piem.: Heribert Sturm (1961). *Unsere Schrift. Einführung in die Entwicklung ihrer Stilformen*. Neustadt a.d. Aisch: Degener & Co, S. 36–38; Steffens. *Lateinische*, S. XVIII–XIX.
- ³⁹ Dokumentā lietotās interpunkcijas zīmes šeit netiek atsevišķi tematizētas, taču tās arī šajā gadījumā ir diplomātiskajam minuskulim tipiskas tā norieta jeb izskaņas periodā 12. gadsimta beigās – 13. gadsimta pašā sākumā, sk.: Steffens. *Lateinische*, S. XX.
- ⁴⁰ Dokumenta izmēri fiksēti *Archiwum Głównie Akt Dawnych. Zbiór Dokumentów Pergaminowych (1155–1300)* (turpmāk: *AGAD Zbiór*). Testowe udostępnienie. [Warszawa], 2006, Nr. 4489; pieejams <http://>

//www.agad.archiwa.gov.pl/metodyka/ddpp.xml, (skatīts 30.12.2008.–13.11.2011.), kur glabājas tā oriģināls, aprakstā “44,1 × 23,5 cm”. Atšķirīgi pergamenta loksnes izmēri uzrādīti uz vienīgās, ap 1897. gadu vai pirms 1906. gada izgatavotās šī paša dokumenta fotogrāfijas, kuras autors nezināms: paspartū, uz kura fotogrāfija uzlīmēta, labajā augšējā stūrī (ar tinti) uzrakstīts tās garums un augstums centimetros: “L[änge] 44,4 / H[öhe] 32,0”; sk.: *Latvijas Universitātes Akadēmiskā bibliotēka. Rokrakstu un reto izdevumu nodaļa (Rara). Rokrakstu fotogrāfiju kolekcija: viduslaiku dokumenti* (turpmāk: *LUAB R RFK*), 2006, Nr. 1. Mērijumi atšķiras, kādēļ pamats šaubīties par šo datu precizitāti. Dokumenta teksts sakārtots divpadsmit rindiņās. Uzskatāmu labojumu tekstā, domājams, nav.

⁴¹ *AGAD Zbiór*, Nr. 4489.

⁴² Sk., piem.: Robert von Toll (1887). *Siegel und Münzen der weltlichen und geistlichen Gebietiger über Liv-, Est- und Curland bis zum Jahre 1561, nebst Siegeln einheimischer Geschlechter*. Hrsg. von Joh[anne]s Sachsendahl. Reval: Kluge & Ströhm (Est- und Livländische Brieflade, Bd. 4), S. 96, Tafel 22, Nr. 1. Šeit dots ļoti kritiski vērtējams bīskapa Alberta zīmoga attēls. Šajā izdevumā kā zināmi minēti tikai pieci Alberta zīmogi, no kuriem vecākais tiek datēts ar 1221. gadu, bet jaunākais ar 1227. gadu. Šajā katalogā nav uzņemti, piem., abi senākie zināmie dokumenti, kas datēti ar 1209. un 1213. gadu. Par pēdējo zināms, ka tas šodien glabājas *AGAD Zbiór*, Nr. 4490, bet pēc vienīgās, ap 1897. gadu vai pirms 1906. gada izgatavotās šī paša dokumenta fotogrāfijas (autors nezināms) redzams, ka zīmogam nodrupusi augšējā trešdaļa, *LUAB R RFK*, Nr. 3.

⁴³ 1364. gadā Tērbatas (*Dorpatensis*) bīskapam Johannesam tika izgatavots Alberta 1210. gada 21. decembrī Kapenbergas (*Kapenberg*) klosterī–dibinājumā producētā dokumenta apstiprināts noraksts (transumpti), kurā dots zīmoga apraksts: ... *sigillo pendenti rotundo de cere viridi ex utraque parte sigillatas, in cujus medio imago episcopi pontificalibus induti in cathedra sedentis, dextram manum erigentis ad benedicendum et in sinistra baculum tenentis pastoralem, ut verius apparebat, et literae circumferentiales habebantur in hunc modum: Albertus Dei gratia Livonensis episcopus*. (... ar piekārtu apaļu zīmogu no zaļa vaska [un] ar attēlojumiem no abām pusēm, kura vidū krēslā sēdoša [un] pontifikālīgās tērtā bīskapa attēls svētīšanā paceltu labo roku, un turot gana spieķi kreisajā rokā, kā patiesi varēja redzēt, un burti bija visapkārt sakārtoti šādā veidā: Alberts, Dieva žēlastībā Livonijas bīskaps.) Teksts publicēts *LGU*, 1, Nr. 3, S. 3–4, šeit S. 4; sk. arī *Regesten BAB*, Nr. 39a, S. 10. Mulsinoša ir, piem., apraksta daļa – *ex utraque parte sigillatas*, jo nav precīzi saprotama tajā ietvertā jēga: vai ar šo būtu domāts, piem., t.s. dubultzīmogs? Nikolajs Bušs (*Busch*), kurš pirms 1908. gada gatavoja šī avota teksta izdevumu, minēto fragmentu, kā arī citas ne mazāk neskaidras detaļas atsevišķi nekomentē. Nav izslēgts, ka 14. gadsimta notārs jeb *notarius publicus* savā aprakstā kļūdījies, pie rakstidams kādas personas atstāstu par zīmoga izskatu. Minētā un citas apraksta detaļas, kā arī iespraudums preteritā *ut verius apparebat* norāda uz to. Otrs apraksts izgatavots 1378. gadā, transumējot norakstā kādu ar 1224. gadu datētu bīskapa Alberta dokumentu, sk.: *LGU*, 1, Nr. 4, S. 4–5, šeit S. 4.

⁴⁴ *Archiv der Hansestadt Lübeck. Bestand: Livonica Estonica 7.1-6*, Nr. 1. Šī dokumenta, kuram ir trīs producenti – Rīgas pilsoņu kopība (*burgenses in*

Riga manentes), bīskaps Alberts un Kristus bruņinieku brāļi Livonijā jeb Zobenbrāļi (*Fratres milicie Christi in Livonia*) – un kas tiek datēts ar 1227. gadu, oriģinālu tuvāk iepazīnu 2007. gada vasaras nogalē, kad, par spīti vasaras tveicei, pateicoties Lībekas pilsētas pilsoņu biedrības *Gemeinnütziger Bürgerverein Lübeck e.V.* laipnam atbalstam, varēju intensīvi strādāt Lībekas pilsētas arhīvā.

- ⁴⁵ Par zīmoga vaska krāsu zināms, ka bīskaps Alberts konsekventi lietojis bāli dzeltenu vai baltu, tātad mākslīgi neiekrāsotu vasku savam zīmogam, sk.: Toll. *Siegel*, S. 96, kā arī 43. atsauci; tāpat *LGU*, 1, Regestos pie Nr. 7 (Dat. 15.03.1226.), S. 6–8, šeit S. 6, un Nr. 8 (Dat. 17.03.1226.), S. 8–10, šeit S. 8, minētos piemērus, arī Vilhelma, Modenas bīskapa (*Wilhelmus Mutinensis episcopus*) un pāvesta legāta producētā 1226. gada 11. aprīļa dokumenta (*Latvijas Nacionālā arhīva-Latvijas Valsts vēstures arhīvs* (turpmāk: *LNA-LVVA*), 8. fonds: Rīgas maģistrāta iekšējais arhīvs, 3. apraksts, kapsula a, 7. lieta) fotogrāfiju, sk. Māra Caune (2000). Rīgas pārvalde viduslaiku Livonijā (13. gadsimts – 16. gadsimta pirmā puse). No: Ilona Celmiņa (sast.). *Rīgas pārvalde astoņos gadsimtos*. Rīga, 57.–87. lpp., šeit 61. lpp., kur Alberts ir viens no pieciem dokumenta apstiprinātājiem. Jāpiebilst, ka šajā izdevumā dotais dokumenta datējums – 1226. gada 18. aprīlis – nav pareizs. 1364. gada transumptā minētā zīmoga zaļā krāsa varētu būt atsevišķs izņēmums vai notāra pieļauta kļūda, kas mūsu gadījumā ir ļoti iespējama, sk. 15. atsauci.
- ⁴⁶ Bīskapa Alberta producētā un ar 1213. gada sākumu datētā (*Regesten BAB*, Nr. 51, S. 13) dokumenta fotogrāfijā, *LUAB R RFK*, Nr. 3, sk. 42. atsauci, *intitulatio* formulā lasām *Ego Alb(er)tus d(e)i dignat(i)one liuonu(m) ep(i)s(c)opus*, sk. 4. attēlu šajā rakstā, taču zīmoga kreisajā apakšējā malā – no skatītāja perspektīvas raugoties –, kaut arī attēlotais uzraksts stipri cietis, vēl salasāms “LIVON[...]”, tātad *Livonensis episcopus*. Starp citu, šī dokumenta teksta publikācijā *SLVA*, 1, Nr. 71, 56.–57. lpp., šeit 56. lpp., piedāvātais lasījums “*Livoniensis episcopus*” ir kļūdainš. Turpretī *LUB*, I,1, Nr. 38, Sp. 43–44, šeit Sp. 43, lasījums pareizs – “*Livonum episcopus*”.
- ⁴⁷ Andrea Stieldorf (2004). *Siegelkunde*. Hannover: Hahnsche Buchhandlung (Hahnsche Historische Hilfswissenschaften, Bd. 2), S. 23. Sk. arī Ludwig. *Die Urkunden der Bischöfe von Meissen*, S. 194, Anm. 7.
- ⁴⁸ Ļoti būtiskas metodoloģiskas t.s. privāto dokumentu analīzes norādes sk.: Erich Wisplinghoff (1988). Zur Methode der Privaturkundenkritik. In: *Fälschungen im Mittelalter. Internationaler Kongreß der Monumenta Germaniae Historica. München, 16.–19. September 1986*. Teil 3: Diplomatische Fälschungen, I. Hannover: Hahnsche Buchhandlung (Schriften der MGH, Bd. 33, 3), S. 53–67.
- ⁴⁹ Sk. Brandt. *Werkzeug*, S. 86.
- ⁵⁰ Sk., piem.: Švābe. Jersikas karaļvalsts, 18.–23. lpp.; sk. arī: Indriķis Šterns (2002). *Latvijas vēsture, 1180–1290: Krustakari*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds (Latvijas vēsture, 12. sēj.), 300.–301. lpp.; Valdis Blūzma (2008). Konstitucionālo tiesību elementi Senlatvijas teritorijā līdz Livonijas periodam. *Latvijas Vēsture*, 1, 67.–75. lpp.
- ⁵¹ *LGU*, 1, Nr. 2, S. 2.
- ⁵² Šī “dāvinājuma” (*donatio*) korektai izpratnei svarīgi zināt, ka Rīgas bīskaps, to pieņemot, apliecināja savu žēlastību (*gratia*) iepretī uzvarētajam nekristietīšu karalim (*rex*), turklāt tas bija svarīgs uzvarētā padevības žests, kuru

- gan diktēja uzvarētājs, bet bez kura nebūtu panākts izlīgums (*compositio*) abu strīda pušu starpā. Par konfliktu risināšanas stratēģijām sīkāk sk.: Gerd Althoff (1997). *Spielregeln der Politik im Mittelalter. Kommunikation in Frieden und Fehde*. Darmstadt: Primus, S. 131–135, 201–205.
- ⁵³ Sk. *LGU*, 1, Regestu pie Nr. 2, S. 2. Par arhīvu sk., piem.: L[eonids] Arbutovs (1935). [Art.] Livonijas archīvi. No: *Latviešu konversācijas vārdnīca*. Red. A[rveds] Švābe, A[leksandrs] Būmanis un K[ārlis] Dišlērs. 12. sēj. Rīga: A. Gulbja apgāds, 23866.–23874. sl., šeit 23866. sl. Šo arhīvu 1438. gadā no Rīgas bēgošie domkapitula locekļi novietoja Lībekas domkapitula kancelejā, kur tas glabājās līdz 1563. gadam.
- ⁵⁴ Švābe. Jersikas karaļvalsts, 19. lpp.
- ⁵⁵ Turpat, 22.–23. lpp.; Šterns. *Latvijas vēsture, 1180–1290*, 300. lpp., piem., raksta: “Ir saglabājies [...] karaļa Visvalža kapitulācijas dokuments bīskapam Albertam – Visvalža lēņa grāmata, ar kuru viņš kļuva par bīskapa vasali.”
- ⁵⁶ Blūzma. Konstitucionālo tiesību elementi, 70. lpp., turpat arī jēdziens “1209. gada Jersikas izlēņošanas līgums”.
- ⁵⁷ Robert Bartlett (1996). *Die Geburt Europas aus dem Geist der Gewalt. Eroberung, Kolonisierung und kultureller Wandel von 950 bis 1350*. München: Kindler, S. 344–345.
- ⁵⁸ Sk.: Alexander Bergengrün, Philipp Schwartz (1900). Ein Verzeichniss der nach dem Jahre 1438 dem Lübischen Domkapitel übergebenen Urkunden des Rigischen Erzstifts. *Mitteilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands*, 17, S. 407–462, saraksts S. 414–458: *Sequentia jura ecclesie Rigensis deposita sunt apud capitulum Lubicense*, šeit S. 416, Nr. 14.
- ⁵⁹ Michael Borgolte (1992). *Die mittelalterliche Kirche*. München: Oldenbourg (Enzyklopädie deutscher Geschichte, Bd. 17), S. 43–45.
- ⁶⁰ Šis un citas fundamentālas (satversmes rakstura) tiesības bīskaps Alberts lika dokumentēt 1210. gada decembrī Kapenbergas premonstriešu klosterī (*cenobium Capenbergensis*, Minsteres diecēzē, Vestfālenē) producētajā dokumentā, sk. *SLVA*, 1, Nr. 56, 42. lpp.: *Concedimus igitur ordini predicto ecclesiam nostram cathedralem in Rigam cum omni iure et integritate earum, quas nunc habet, possessionum, eis [...] concedentes ius episcopi eligendi [...]*.
- ⁶¹ Barlett. *Die Geburt Europas*, S. 345.
- ⁶² Sk.: Bernhart Jähning (2001). Verfassung der Domkapitel der Kirchenprovinz Riga in Überblick. In: Bernhart Jähning (Hrsg.). *Kirchengeschichtliche Probleme des Preussenlandes aus Mittelalter und früher Neuzeit*. Marburg: Elwert (Tagungsberichte der Historischen Kommission für ost- und westpreußische Landesforschung, Bd. 16), S. 53–72; Constantin Mettig (1880). Zur Verfassungsgeschichte des Rigaschen Domkapitels. *Mitteilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands*, 12, S. 509–533.
- ⁶³ Diplomātikā lietotais termins “svinīga privilēģija” un “vienkārša privilēģija” tiek attiecināts galvenokārt uz karaļu un ķeizaru izgatavotiem diplomiem, ar to saprotot teksta/raksta noformējuma veida uzkrītošās grafiskā izpildījuma (vizuālās) īpatnības, sk., piem.: Sebastian Gleixner (2006). *Sprachrohr kaiserlichen Willens. Die Kanzlei Kaiser Friedrich II. (1226–1236)*. Köln; Weimar; Wien: Böhlau (Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde, Beiheft 11), S. 11, 23–37. Ņemot vērā to, ka privāto dokumentu producenti, īpaši bīskapi un arhibīskapi,

imitēja diplomu noformēšanas manieri atbilstoši ķeizaru/karaļu vai pāvestu tiesību tekstu paraugiem, šo iedalījumu nosacīti varam attiecināt arī uz privātajiem, piem., pierādījuma dokumentiem, sk.: Wisplinghoff. Zur Methode, S. 58–59.

- ⁶⁴ Šādu saglabājušos un zināmu bīskapa Alberta producēto dokumentu skaits nav liels – deviņi oriģināli, sk. *Regesten BAB*, Nr. 33, S. 8 (1209), Nr. 51, S. 13 (1213), Nr. 98, S. 20 (1220), Nr. 178, S. 27 (1221), Nr. 210a, S. 32 (divi oriģināli – viens atrodas Varšavā, Seno dokumentu arhīvā, otrs Stokholmā, Karaliskajā arhīvā, abi – 1224), Nr. 222, S. 34 (1225), Nr. 277, S. 41 (1227); deviņi dokumenti zināmi norakstu formā, to relevance šādā salīdzinājumā ir nosacīta, sk. *Regesten BAB*, Nr. 39a, S. 10 (1210), Nr. 42, S. 10 (1211), Nr. 43, S. 10 (1211, kopā ar Paderbornas, Verdenas un Raceburgas bīskapiem), Nr. 44, S. 10 (1211), Nr. 209, S. 31–32 (1224), Nr. 211, S. 32 (1224), Nr. 212, S. 32 (1224), Nr. 214, S. 32 (1224), Nr. 221, S. 34 (1225?), Nr. 240, S. 36 (1226). Kopējais dokumentu skaits tātad astoņpadsmit.
- ⁶⁵ Andris Priede (2000). Bīskapa Alberta ekleziālās darbības pastorālie aspekti Vēlo viduslaiku kontekstā. No: Andris Caune (atbild. red.). *Senā Rīga. Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē*. 2. sēj. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 79.–98. lpp.
- ⁶⁶ Bīskapa Alberta ceļojumu maršrutu no 1189. līdz 1229. gadam, balstoties uz dokumentāro un historiogrāfisko materiālu, izveidojusi Gisela Gnegel-Waitschies (1958). *Bischof Albert von Riga. Ein Bremer Domherr als Kirchenfürst im Osten*. Hamburg: August Friedrich Velmede (Nord- und osteuropäische Geschichtsstudien, Bd. 2), S. 168–174.
- ⁶⁷ Sk., piem.: Bernhart Jähnig (1989). Die Anfänge der Sakraltopographie von Riga. In: Manfred Hellmann (Hrsg.). *Studien über die Anfänge der Mission in Livland*. Sigmaringen: Thorbecke (Vorträge und Forschungen. Sonderband 37), S. 123–158, šeit S. 137, 144–145.
- ⁶⁸ Izvērstā dokumenta rašanās apstākļu un vēsturiskā konteksta rekonstrukcija, kā arī diplomātiskā analīze un interpretācija varētu būt atsevišķa raksta uzdevums.
- ⁶⁹ Julius Ficker (1877). *Beiträge zur Urkundenlehre*. Bd. 1. Innsbruck: Wagner'sche Universitäts-Buchhandlung (Neudruck Aalen 1966), S. 63–70. Par šī atklājuma fundamentālo nozīmi viduslaiku dokumentu diplomātiskajā izpētē un vēsturiskajā interpretācijā sk.: Harry Bresslau (1915). *Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien*. Bd. 2. 2. Aufl. Leipzig: Veit, S. 64, 81–82.
- ⁷⁰ Ficker. *Beiträge*, S. 64.
- ⁷¹ Ibidem, S. 67, 154, 156, 158.
- ⁷² Iespējams, ka runa varētu būt par laiku starp apmēram 1209. gada oktobri un decembra beigām (līdz Ziemassvētkiem). N. Bušs piedāvā datējumu “frühestens Herbst” (agrākais rudenī), kas nenozīmē, ka par kritēriju *ante quem* būtu minama Oto IV kronēšana par Romas ķeizaru, kas notika 1209. gada 4. oktobrī, sk. *LGU*, 1, Regestu pie Nr. 2, S. 2. Savukārt A. Švābe par tiesību akta (vai dokumentācijas?) datumu noteicis laiku “pēc 4. oktobra”, sk. *SLVA*, 1, Regesta piezīmi pie Nr. 51, 38. lpp.
- ⁷³ Šo problēmu pamanīja un diemžēl ļoti isi ieskicēja N. Bušs ap 1906./08. gadu, sk. *LGU*, 1, Regestu pie Nr. 2, S. 2.
- ⁷⁴ Ficker. *Beiträge*, S. 143; Wisplinghoff. Zur Methode, S. 65–66; Härtel. Diplomatik, S. 35–36.

- ⁷⁵ Sk. 64. atsauci.
- ⁷⁶ Par šo dokumentu sk. 42. atsauci. Dokumenta pergamenta loksnes izmēri centimetros uzrakstīti ar melnu tinti uz fotogrāfijas paspartū labajā augšējā stūrī “L[änge] 18,6 / H[öhe] 11,0”, *LUAB R RFK*, Nr. 3. Nedaudz atšķirīgi un papildināti tie ir *AGAD Zbiór*, Nr. 4490, mērijumā “18,5 × 11 × 1 cm”, no kuriem pēdējais attiecināms uz atlocītās apakšējās malas (*plica*) platumu, caur kuru tiek izvērtā pergamenta strēmele zīmoga piekarināšanai (*pressula*).
- ⁷⁷ Plaša un padziļināta diktātu analīze minētajiem un citiem šī perioda dokumentiem (sk. 64. atsauci) līdz šim nav veikta. Manas iestrādes diemžēl šeit nav iespējams pilnībā atspoguļot.
- ⁷⁸ Sal., piem., 1. attēlā burtu g vārdā “*gratia*” un 4. attēlā burtu g vārdos “*Ego*” un “*dignat(i)one*” dokumenta 1. rindā.
- ⁷⁹ Sal. 2. attēlā iniciāli *I* vārdā “*Itaq(ue)*” dokumenta 2. rindā, labajā malā, un 5. attēlā iniciāli *I* vārdā “*Iohannes*” dokumenta 12. rindas sākumā; šeit abos gadījumos uzmanība pievēršama iniciāļu apakšējā pagarinājuma – kā noslēguma līnijas – izliekuma formai (arī “*lauzumam*”) un plakanajam, špahtes lāpstiņai līdzīgajam stila uzspiedumam vertikālās līnijas augšējā punktā, no kura sākas burta formas izvilkums.
- ⁸⁰ Ir nepieciešama šī perioda dokumentu oriģinālu (sk. 64. atsauci) rūpīga paleogrāfiskā analīze, lai izteiktais pieņēmums iegūtu atbilstošu verificāciju.
- ⁸¹ *HCL*, S. 12, III 1.
- ⁸² Saskaņā ar *HCL*, S. 15–16, V 1, pirmos lēņus bīskaps Alberts deva sava ponifikāta trešajā, t.i., 1201. gadā kādam *Daniel vir nobilis*, kurš saņēmis “*Lielvārdes pili*” (*castrum Lenewarde*), un *Conradus de Meyendorpe*, kurš saņēmis “*Ikskolos/Ikšķiles pili*” (*castrum Ycescola*).
- ⁸³ Sk. arī *HCL*, S. 13–14, IV 3–5 (ap 1200, ar Daugavas līvu *seniores terre*), S. 30–31, IX 10 (ap 1205, ar letu *rex Vetseke*) un S. 48, XI 2 (ap 1207, par letu *rex Vesceka*).
- ⁸⁴ Sk.: Thomas Frenz (1986). *Papsturkunden des Mittelalters und der Neuzeit*. Stuttgart: Franz Steiner (Historische Grundwissenschaften in Einzeldarstellungen, Bd. 2), S. 62–80.
- ⁸⁵ Šāda pirmā zināmā situācija atspoguļojas pāvesta Innocenta III producētajā *decretum*, kas datēts ar 1210. gada 20. oktobri, kad tika apstiprināta pirms tam, iespējams, pēc 1207. gada, pušu starpā panāktā vienošanās, sk. *SLVA*, 1, Nr. 54, 40.–41. lpp.; arī *Regesten BAB*, Nr. 36, S. 9.
- ⁸⁶ Dokumenta oriģināls nav saglabājies, zināms tikai tā apstiprināts 14. gadsimta noraksts, publicēts arī *SLVA*, 1, Nr. 56, 42. lpp.; *Regesten BAB*, Nr. 39a, S. 10; sk. 28. un 43. atsauci.
- ⁸⁷ Sk. arvien vēl svarīgo Hans-Walter Klewitz (1941). *Kanzleischule und Hofkapelle*. *DA*, 4, S. 224–228, šeit S. 226–227. Diemžēl atsevišķu pētījumu par bīskapiem/arhibīskapiem kalpojošiem kapelāniem un viņu funkcijām kā notāriem vai kanceleju vadītājiem ir ļoti maz.
- ⁸⁸ Publicēts *SLVA*, 1, Nr. 64, 48. lpp., taču šeit, kur ir runa par Rīgas bīskapijas kristītu *terra, que Letthia dicitur* un kuras viena trešdaļa saskaņā ar vienošanos jānodod Zobenbrāļu ordenim, regestā nekorekti tiek lietots termins “akts”, kaut gan būtu jārunā par privātu pierādījuma tipa dokumentu; *Regesten BAB*, Nr. 46, S. 11. Bīskaps Alberts nav tā producents.

- ⁸⁹ 1211. gada dokumentā minētais *Johannes capellanus* nepieder baznīcas klēram un/vai kādam mūku ordenim, jo liecinieku rindā skaidri nošķirts no tās sākumā uzskaitītajiem *Alebrandus de sancte Marie conventu*, *Rudolfus canonicus Sosater*, pēc kuriem virknēti pieci *laici* un tikai tad *militēs Christi*, sk. *SLVA*, 1, Nr. 64, 48. lpp. Savukārt 1210. gada 21. decembra dokumentā četri minētie liecinieki, no kuriem viens ir *Johannes capellanus noster*, visi pieder monastiskai kopībai un piedalās dzīvē konventā, sk. *SLVA*, 1, Nr. 56, 42. lpp.
- ⁹⁰ Sk. 85. atsauci.
- ⁹¹ Jähniġ. *Die Anfänge*, S. 143–144.
- ⁹² *SLVA*, 1, Nr. 56, 42. lpp.
- ⁹³ Šo vēsturisko epizodi apstiprina gan dokumentārie, gan historiogrāfiskie avoti.
- ⁹⁴ *HCL*, S. 68, XIII 3: *Mortuo eciam in eodem anno Eggelberto, ecclesie beate Marie preposito, assumpsit episcopus de conventu Schetensi virum mansuetum, discretum et prudentem in omnibus viis suis Iohannem et in locum fratris sui, eiusdem venerabilis prepositi, substituit et ei ecclesiam beate Marie regendam commisit.*
- ⁹⁵ *Ibidem*.
- ⁹⁶ 1211. gada jūlija otrajā pusē notika vietas ierādīšana un tās iesvētīšana jaunas katedrālbaznīcas un klostera celtniecībai Rīgā, kur turpmāk uzturētos domkapituls, tas apliecināts attiecīgā bīskapa Alberta producētā pierādījuma tipa dokumentā ar “*Acta sunt hec anno Dominice incarnationis mccxi., viii. Augusti, pontificatus nostri anno xiii*”. Šeit pēc *SLVA*, 1, Nr. 62, 46.–47. lpp., citāts 47. lpp. Par dokumenta autentiskumu dotajā saturiskajā jeb diktāta izpildījumā, kas saglabājies noraksta (tansumpta) formā, izteiktas, iespējams, pamatotas šaubas, sk. *Regesten BAB*, Nr. 44, S. 10. Neskatoties uz šo iebildi, dokuments var kalpot par hronoloģisku mūs interesējošo norišu orientieri.
- ⁹⁷ *HCL* kā literāra teksta un atmiņas teksta struktūra vēl nav pētīta, tādēļ iegūtie rezultāti pavisam noteikti varētu mūs pārsteigt ar atklājumiem.
- ⁹⁸ *LGU*, 1, Nr. 2, S. 2.
- ⁹⁹ Par premonstrīšu ordeņa brāļu aktīvo pozīciju, iesaistoties tieši kanceleju izveidē un dokumentu producēšanas nodrošināšanā, kalpojot gan arhibīskapiem, gan karaļiem, sk.: Irene Crusius (2003). “... *ut nulla fere provincia sit in partibus Occidentis, ubi ejusdem religionis congregationes non inveniuntur* ...” Prāmonstratenser als Forschungsaufgabe. In: Irene Crusius, Helmut Flachenecker (Hrsg.). *Studien zum Prāmonstartenserorden. [Zwei Colloquien]*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte, Bd. 185. Studien zur Germania Sacra, Bd. 25), S. 11–32, šeit S. 27–28, kur autore, norādot uz Jähniġ. *Die Anfänge*, S. 143, min 1210. gadu, kad Johanness tika iecelts par prāvestu.
- ¹⁰⁰ Par šādu praksi liecina virkne jaunāko pētījumu, taču atklāts šis fenomens tika 19. gadsimta beigās, sk. klasisko Otto Posse (1887). *Die Lehre von den Privaturkunden*. Leipzig: Veit (Neudruck Berlin; New York, 1974), S. 11–12, 19–20.
- ¹⁰¹ Sk., piem., jaunākajā literatūrā: Maja Gašowska (2009). Der Gebrauch der Schrift in den Kontakten des Schwertbrüderordens mit der einheimischen Bevölkerung Livlands. In: Roman Czaja, Jürgen Sarnowsky (Hrsg.). *Die Rolle der Schriftlichkeit in den geistlichen Ritterorden des Mittelalters: in-*

nere Organisation, Sozialstruktur, Politik. Toruń: Wydawn. Naukowe Uniw. Mikołaja Kopernika (Ordines Militares. Colloquia Torunensia Historica, vol. XV), S. 191–201, šeit S. 193.

- ¹⁰² Hans Budde (1979). Die Urkunden Bischof Hermanns II. von Münster. Eine diplomatisch paläographische Untersuchung. *Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde*, 25, S. 105–239, šeit S. 213–215, 225–226.

CUM LITTERARUM TESTIMONIO.
PRACTICE OF DOCUMENT PRODUCTION
IN THE BISHOPRIC OF RIGA DURING THE EARLY
13TH CENTURY. A SKETCH OF THE RELATION
BETWEEN STUDIES OF MEDIEVAL HISTORY
AND DIPLOMATICS

Andris Levāns

M. A., historian. Scientific interests: theoretical questions of the medieval history scholarship texts, history of ideas, phenomenon of remembrance/memory, diplomatics, especially research into chancellery practice of Riga bishops.

E-mail: *andris.levans@lu.lv*

The first part of this article focuses on the methodology used for research into medieval documents, especially focusing on the questions of terminology and specifics of typology, and also on technologies of analysis used in diplomatics. In the second part of the article a certain early 13th century charter issued by the bishop of Riga, the oldest original of its kind, has been used as an example to demonstrate a diplomatical analysis. The results of this analysis create a basis of historical interpretations, which allow to reconstruct the production of the documents as well as a tradition of the chancellery in the bishopric of Riga. In addition, this analysis allows discovering a special role played by the cathedral chapter in the production of the texts and creation of the written culture. Within the Baltic medieval history scholarship scripture and texts have not been examined from the perspective of them as carriers of exclusive knowledge and social experiences, which is revealed in the strategies of the document production.

Key words: diplomatics, episcopal documents, writing, norms of chancellery, bishopric of Riga, cathedral chapter.

Summary

Until now the scholars of the Livonian medieval history have ignored questions concerning the origins of document production and chancellery of the Riga bishops during the early 13th century. This problem has remained under-researched because there has been a disruption in

the research tradition of the Latvian medieval scholasticism that caused loss of knowledge concerning theory and methods of the diplomatics. These are the main reasons why the studies of medieval history in Latvia are still alienated from the research questions of the modern scholars and why the scientific publications contain historically non-adequate interpretations.

The first part of this study presents an overview on typology of the medieval documents, the characteristics of their functions and production defined according to the theory of the diplomatics. Methods of analysis and terminology of the diplomatics is a very important topic and the usage of the two tools is demonstrated in the second part of this article. As the main example for the analysis I have chosen the oldest known document issued by Albert, the bishop of Riga (1199–1229), which traditionally has been dated with the autumn of 1209. The perception of this document has been formed mainly by the influence of the 19th century Baltic German and Latvian romanticism and these influences have disfigured the historical interpretations of the document. Therefore in the contemporary literature descriptions and evaluations still appear which describe the document incorrectly as ‘a charter of homage’, ‘a treaty of capitulation’ made between the bishop Albert and autochthonous Latgallian leader ‘king Visvaldis’ (a vulgar adaptation of the Latin form *rex Wescewolodus* in Latvian). These descriptions of the document have to be declined as inappropriate, because the aim of the document, judicial functions and partners involved in this judicial act have been established incorrectly. A diplomatic analysis allows to correct the used descriptions and also opinions. The document of 1209 belongs to the group of the so-called private documents and to the type of testimony documents. It was drafted up to testify that *rex Wescewolodus* had bequeathed his dominion *Gerzika* (Lettonized as Jersika) and other territories to the Church of Riga as a ‘legitimate gift’. The recipient of this document was not the mentioned *rex* but the cathedral chapter of Riga, which in fact was the recipient of this gift.

The diplomatic analysis compels to ask several important questions: when, where and by whom this document was produced? The questions can be answered by widening the context of the diplomatic analysis. The comparison of dictation of documents produced in the bishopric of Riga between 1211 and 1213, as well as a palaeographic analysis of the surviving originals allows to presume that the ‘document of 1209’ actually was made in Riga during the late summer or autumn of 1211. Presumably the document was produced when the bishop Albert returned to Riga in the late summer of 1211 after two years of absence. During that summer Albert could fulfil a promise and an agreement made in the Premonstratensian convent of Cappenberg (*cenobium Capenbergh*, bishopric of Munster, Westphalia) in the December of 1210 to transfer the rights of possession of the cathedral church of Riga, numerous privileges, and territories of the diocese to the cathedral chapter. This

agreement was documented and one of the four witnesses was *Johannes capellanus noster*, the chaplain of the bishop Albert, from the Premonstratensian convent Scheda (*de conventu Schetensi*, Westphalia). Most likely also in Cappenberg it was decided that the canons of the chapter would live in accordance with the Premonstratensian statutes and wear white habits and a certain Johannes from the convent of Scheda (*de conventu Schetensi*) would become the provost. The interpretation of the texts allows to put forward a hypothesis that the bishop's chaplain and the provost of the Riga cathedral chapter was the same person.

The situation when the production of a document takes place after a judicial act, mirrors a certain medieval chancellery practice. There is no reason to doubt that 'the gift of Jersika' as a judicial act took place in 1209, just as it is written in the eschatocol of the document, however, the document itself was produced later, at the time when its recipient – the cathedral chapter – officially asked the bishop for it. There is another aspect typical of the document producing practices of the bishops in the 12th–13th century Europe, which can be observed in Livonia as well: the real producer of a document was the recipient, in this case – the cathedral chapter. The cathedral chapter, eventually after Johannes of Scheda became its provost, possessed necessary resources for the production of the documents, i.e. knowledge and experience that had been gained during routine of the chancellery work. In this way the canons, who commanded and accumulated the specific knowledge of the *ars dictandi* and the art of writing, constructed around themselves the bishopric as a space of power and constituted themselves as a memorial community. The bishop of Riga, who did not have such experts and resources at his direct disposal, and neither before 1209 nor later had anything that could even resemble 'a chancellery', was at a margin of this space.

FIGURE CAPTIONS

- Fig. 1.* Albert, bishop of Riga, [autumn] 1209, St Peter's [church], cemetery [Riga]; private (verification) document, parchment, original, originally kept at the archives of the cathedral chapter of Riga, until 1922 in the Imperial Public Library (Imperatorskaia publichnaia bibl'ioteka), St Petersburg, after 1922 in *AGAD Zbiór*, No. 4489; fragment, 1st line, document's introduction formulas *Invocatio* and *Intitulatio* with *Devotio*. Photo taken before 1906, author unknown. Original of the photo *LUAB R RFK*, No. 1.
- Fig. 2.* Albert, bishop of Riga, [autumn] 1209, St Peter's [church] cemetery, [Riga]; private (verification) document, parchment, original, originally kept at the archives of the cathedral chapter of Riga, until 1922 in the Imperial Public Library (Imperatorskaia publichnaia bibl'ioteka), St Petersburg, after 1922 in *AGAD Zbiór*, No. 4489; fragment, lines 2–4, document's contextual formulas *Arenga* and *Publicatio*. Photo taken before 1906, author unknown. Original of the photo *LUAB R RFK*, No. 1.

Fig. 3. Seal of Albert, bishop of Riga, attached to the document produced by Wilhelm, papal legate and bishop of Modena, and dated with *Actum in Riga* in December of 1225. Legate's judgement for an agreement reached (*compositio*) had been confirmed with seven seals of which five have survived; all attached with the parchment *pressula*, which is drawn through two cuts made in the lower part (*plica*) of the parchment. The seal has been damaged: its sides have crumbled off, therefore the inscription on it has only partly survived: "A – [...] GRA(TIA) · LIVON[.]S [...] +"; it has lost its form of a regular disc and the distance between the distal sides is 5.5 cm; initially the diameter of this seal has been 6.3–6.5 cm. Coloured wax, reddish-brown colouring. Abrasion of the figure of a sitting bishop is minimal. Iconographic elements correspond to the type of this seal. Original of the parchment in Latin LNA LVVA 8-2B-74. Photo LNA LVVA 2012.

Fig. 4. Albert, bishop of Riga, 1213, [Riga]; private (verification) document, parchment, original, originally kept at the archives of the cathedral chapter of Riga, until 1922 in the Imperial Public Library (Imperatorskaia publicznaia bibl'ioteka), St Petersburg, after 1922 in AGAD Zbiór, No. 4490; fragment, lines 1–2, document's introduction formulas with *Invocatio* "In no(m)i(n)e pat(ri)s et filii et sp(irit)e s(an)c(t)i am(en)", *Intitulatio* with *Devotio* "Ego Alb(er)tus d(e)i dignat(i)one liuonu(m) ep(is)c(opus) et i(n) fide minist(er) humil(is)", *Salutatio* "Univ(er)se fidelium / societari (christ)o (con)sociari" and contextual *Arenga* "Bone fidei (con)tract(us) et amiables (con)uentiones que a fidelib(us) prouide disponu(n)tur ut ad (...)". Photo taken before 1906, author unknown. Original of the photo LUAB R RFK, No. 3.

Fig. 5. Albert, bishop of Riga, 1213, [Riga]; private (verification) document, parchment, original, originally kept at the archives of the cathedral chapter of Riga, until 1922 in the Imperial Public Library (Imperatorskaia publicznaia bibl'ioteka), St Petersburg, after 1922 in AGAD Zbiór, No. 4490; fragment, lines 11–13, conclusive protocol (eschatocol) formula *Testes* "[Tes]tes d(omin)us ph(ilipus) raceburge(n)sis ep(is)c(opus). Burchard(us) halu(er)stadensis maior decanus. Godefrid(us) mi(n)densis sco / lastic(us). Johannes rigensis p(re)posit(us). Romar(us) p(res)b(ite)r. laici daniel Gerlag(us) Conrad(us) Thideric(us) et / pe(re)g(ri)ni ciues et mercatores q(ua)m plures" and *Datum* "Anno d(omi)nice i(n)carnatio(n)is m° cc° xiii". Photo taken before 1906, author unknown. Original of the photo LUAB R RFK, No. 3.

Iesniegts 15.01.2012.

LATVIJAS DEPUTĀTU DARBĪBA KRIEVIJAS II VALSTS DOMĒ (1907. gada 20. februāris – 3. jūnijs)

Jānis Bērziņš

Dr. habil. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, vadošais pētnieks.
Zinātniskās intereses – Latvijas 19. gs. vēsture, strādniecības vēsture 19. gs. otrajā pusē – 20. gs. sākumā, 1905. gada revolūcijas vēsture, Latvijas Republikas saimniecības vēsture.

E-pasts: *j.beerzinsh@gmail.com*

Krievijas II Valsts dome darbojās 1905. gada revolūcijas atkāpšanās un valdības pastiprinātu represiju laikā. Domē no latviešu etnogrāfiski apdzīvotās teritorijas tika ievēlēti dažādu politisku uzskatu orientēti septiņi deputāti: K. Burkevics, P. Juraševskis, K. Kārklīņš, E. Kazričs, J. Ozols, J. Šapiro un E. Treimanis. Ar nobriedušiem politiskajiem uzskatiem uzstājās LSD partijas kandidāts J. Ozols, kas savu domnieka darbību koncentrēja uz pastāvošās politikās iekārtas kritiku un revolucionārā noskaņojuma stiprināšanu tautā. Deputāti par svarīgākajiem uzdevumiem izvirzīja Baltijas pašvaldības reformas nepieciešamību un agrāros pārkārtojumus. Latvijas deputātu darbība I un II Valsts domē kļuva par pirmo parlamentārisma skolu gan deputātiem, gan visiem tiem sabiedrības locekļiem, kas sekoja deputātu darbībai.

Atslēgas vārdi: deputātu politiskie uzskati, attieksme pret valdības deklarāciju, pašvaldības jautājums, agrārjautājums, interpelācijas.

1905. gada demokrātiskās revolūcijas laikā Krievijas valstī izveidojās politiskā situācija, kad beidzot vajadzēja steidzīgi risināt modernizācijas procesa izvirzītās problēmas, kuru dabisko attīstību režīms visu laiku bija mākslīgi bremsējis. Revolūcijas izcīnītajiem valsts monarhistiski konstitucionālajiem pārkārtojumu aizsākumiem Valsts domes veidolā vajadzēja nomierināt sabiedrību un veicināt mierīgu dzīves attīstību. Ar Valsts domes radišanu valsts politiskās iekārtas īstenā modernizācija joprojām netika veikta, taču virzība uz to tika paātrināta. Modernizācijas prasības latviešu etnogrāfiski apdzīvotajā teritorijā tās specifiskās ekonomiskās, kultūras un politiskās attīstības rezultātā savu klātbūtni revolūcijā pieteica sevišķi asi.

Zinātniski aktuālā problēma par Latvijas deputātu darbību Krievijas II Valsts domē vispusīgi nav pētīta. Latvijas Republikā 20. gadsimta 20.–30. gados tā vēsturnieku uzmanību nesaistīja. Padomju varas gados galvenokārt, bet arī sevišķi neiedziļinoties, tika rakstīts

par Latvijas sociāldemokrātijas boļševizētās daļas noteicošo lomu II Valsts domes latviešu deputātu vēlēšanu kampaņā un Rīgas sociāldemokrātu deputāta J. Ozola sadarbību ar Krievijas sociāldemokrātiem, kā arī viņa neapšaubāmi talantīgo revolucionāro aģitāciju no domes tribīnes.¹

No šo gadu pētījumiem izdalās V. Šaldas un A. Ūdres darbs, lai arī tas veltīts LSD aktivitātēm, taču balstīts uz LSD vēstures pirmavotu plašu izmantošanu.² Jaunas atziņas par II Valsts domes Latvijas deputātu darbību vēstures avotu nepieejamības dēļ nav varējis pateikt arī emigrācijā atrodošais vēsturnieks A. Švābe.³

Raksta mērķis – kompleksi izpētīt Latvijas deputātu darbību Krievijas II Valsts domē un atsegt to saistībā ar sabiedrību. Parādīt domes deputātu sabiedriskās un politiskās aktivitātes un viņu domas par atsevišķu aktuālu jautājumu risināšanas ceļiem, saistot šīs darbības ar sākotnējo Latvijas valstiskuma un parlamentārisma mācības apguvi. Autors izmanto oficiālos Krievijas II Valsts domes stenogrammu un izziņu materiālu izdevumus. Šis vēstures pirmavots sniedz samērā objektīvu notikumu norises ainu. Izmantotie preses materiāli latviešu, krievu un vācu valodā dod nekur citur nepieejamu faktisko materiālu, kas atsedz deputātu uzskatus par pētāmajiem jautājumiem, kurus deputāti nav pauduši no domes tribīnes. Domnieku darbības vērtējumi analizējami kritiski, cenšoties salīdzināt atsevišķu dažādu politisko novirzienu preses izdevumus.

Krievijas II Valsts dome tika izveidota laikā, kad turpinājās revolūcijas atkāpšanās un pastiprinājās valdības represijas pret tautas demokrātisko kustību. Daļā sabiedrības revolucionārais noskaņojums saglabājās, un tas atstāja iespaidu uz II Valsts domes vēlēšanām. II Valsts domē bija ievēlēti 518 deputāti. Tāpat kā I Valsts domē, Krievijas Konstitucionāli demokrātiskā partija (kadeti) joprojām ieņēma svarīgu vietu, bet to iepriekšējais politiskais spēks bija ievērojami mazinājies (I Valsts domē no 478 deputātiem 179 bija kadeti, kamēr II Valsts domē no 518 deputātiem tikai 98).⁴ I Valsts domes zaudētās kadetu deputātu vietas galvenokārt ieguva kreisais bloks. Narodņicistiskās partijas bija ieguvušas 157 vietas (darba grupa (trudoviki) – 104, eseri – 37, tautas sociālisti – 16). Sociāldemokrātiem bija 65 mandāti. Kreisās partijas kopā bija ieguvušas 222 mandātus jeb 43% deputātu vietu. Melnsimtnieki un oktobristi bija saņēmuši 54 vietas – 10%.⁵

Lai arī II Valsts domes vēlēšanu likums palika iepriekšējais, tomēr vēlēšanās tika piemēroti daži ierobežojumi. Ilgstošā asiņainās reakcijas darbība bija nobiedējusi daudzus I Valsts domes vēlēšanu aktīvistus. Tiesības piedalīties vēlēšanās tika atņemtas pie tiesas atbildības sauktajiem bijušajiem I Valsts domes deputātiem, kas bija parakstījuši Viborgas uzsaukumu. Rezultātā II Valsts domes deputātu sastāvs bija

ievērojami nekvalitatīvāks kā I Valsts domes deputātu korpuss. Kadetu partijas redzamais darbinieks – Krievijas II, III un IV Valsts domes deputāts V. Maklakovs norādīja, ka II Valsts dome “bija neveiksmīga gan pēc sava sastāva, gan pēc ārkārtīgi zemā kultūras līmeņa; šajā ziņā tā no visām četrām krievu domēm uzstādīja rekordu. Grandiozajam uzdevumam, kurš bija tai izvirzīts, tā bija maz derīga; tajā bija nedaudz “darbinieku”.⁶ I Valsts domē Krievijas impērijā no visiem deputātiem 42% bija ar augstāko izglītību, bet II Valsts domē – 39%.⁷

Ja šādus aprēķinus attiecinām uz latviešu etnogrāfiskās teritorijas septiņiem deputātiem, tad I Valsts domē ar augstskolas izglītību bija 86% deputātu, bet II Valsts domē vairs tikai 43%. II Valsts domē no Vidzemes bija ievēlēts Kārlis Kārklīšs, Eduards Treimanis, no Rīgas – Jānis Ozols, no Kurzemes – Kārlis Burkevics, Pēteris Juraševskis, Jēkabs Šapiro un no Latgales – Eduards Kazričs. I Valsts domē no Latvijas septiņiem deputātiem tikai viens – Arvīds Bremers nebija ar augstskolas, bet gan vidējo izglītību. II Valsts domē tikai trijiem deputātiem bija augstskolas izglītība – J. Ozolam, P. Juraševskim un E. Kazričam. Deputātiem K. Kārklīnam, J. Šapiro un E. Treimanim – apriņķa skolas izglītība, bet K. Burkevicam – draudzes skolas izglītība. Valsts domē viņš sev uzrādījis mājas izglītību.⁸

Daži deputāti bija piedalījušies sabiedriski politiskajā dzīvē. J. Ozols – aktīvs LSD partijas un revolucionārās kustības vadītājs. K. Burkevics – Liepājas domnieks, Liepājas pilsētas draudzes nodokļu vecākais un Baltijas ģenerālgubernatora provinces padomes loceklis.⁹ P. Juraševskis bija darbojies Kurzemes guberņas provinciālpadomē, bet K. Kārklīšs – Vidzemes guberņas provinciālpadomē.¹⁰ Latgales deputāts E. Kazričs bija beidzis Rīgas Politehnisko institūtu, viņa profesionālās zināšanas nebija apšaubāmas, taču latviešu domnieka darbam viņš sabiedriski politiskajā jomā bija nesagatavots. Cik var spriest no viņa atbildēm uz korespondentu jautājumiem, viņš neorientējās ne latgaliešu dzīves notikumos, ne vajadzībās. Uz jautājumu, kādas cerības Vitebskas latvieši saista ar Valsts domi, kādas ir viņu visaktuālākās prasības, vai tas ir zemes trūkums utt., viņš bija spējīgs pateikt vienīgi to, ka ar šādiem jautājumiem lai korespondents griežas pie Franča Trasuna.¹¹ Viens Latgales pagasta vietnieks pēc šīs korespondences izlasīšanas avīzes “Mūsu Laiki” redakcijai piesūtīja rakstu, kurā norādīja: “Mēs, Vitebskas latvieši, jau nu gan nevaram lielīties, bet, ka būtu kāds deputāts jāvēl, kas nezina, kas notiek tanī novadā un pie tiem ļaudīm, kas viņu vēlējuši, mēs nevaram saprast. Es zīmējos uz tiem, uz kuru iniciatīvi arī tika ievēlēts K. kgs (jo citi esot gribējuši vēlēti vienkāršu zemnieku vaj pat bez izglītības – K. kgs esot beidzis Rīgas politehnikas institūtu).”¹² Deputāts E. Kazričs ne Latgales sabiedrības vēstures un esošās situācijas zināšanās, ne sabiedriski politiskā darba aktivitātēs nevarēja līdzināties Latgales

I Valsts domes deputātam F. Trasunam. Līdzīgu atzinumu varētu izteikt arī par Kurzemes deputātiem K. Burkevīcu un J. Šapiro salīdzinājumā ar J. Čaksti, K. Ozoliņu, J. Kreicbergu, A. Bremeru un N. Kacenelsonu.

Pēc savu politisko uzskatu brieduma un sabiedriski politiskās darbības aktivitātes starp visiem Latvijas deputātiem izdalījās sociāldemokrāts J. Ozols. Pārējie deputāti pēc viņu pašu atzinuma bija ļoti dažādu politisko strāvojumu piekritēji: P. Juraševskis un K. Kārklīņš sevi dēvēja par kadetiem.¹³ K. Burkevīcs apgalvoja, ka esot bezpartejisks, taču žurnālists secinājis, ka pēc uzskatiem viņš pieskaitāms pie kadetiem.¹⁴ Pāris dienu vēlāk K. Burkevīcs sevi nosauca par “mēreno progresistu”.¹⁵ E. Kazričs sabiedrībā tika dēvēts par “progresistu”.¹⁶ Savukārt E. Treimanis sevi sauca par “kreiso zemnieku”.¹⁷ Presē sastopams norādījums, ka J. Šapiro bija oktobrists.¹⁸

Te skaidri redzams, ka buržuāziskajiem deputātiem nebija nekādas pārliecinātas politiskas nostādnes. Lai arī vēlēšanu kampaņā parādījās it kā atšķirīga politiskā orientācija II Valsts domē, visi Latvijas ievēlētie deputāti, izņemot sociāldemokrātu J. Ozolu, formāli pieslējās Krievijas Konstitucionāli demokrātiskās partijas frakcijai.¹⁹ Latvijas prese atzīmēja, ka šie domes deputāti ar kadetiem iet kopā, apspriežot uz visu valsti attiecošos jautājumus, bet atsevišķi viņi uzstāsies, apspriežot Baltijas reformu projektus.²⁰

II Valsts domes atklāšana 20. februārī visā valstī norisa nepamanāmi, bez iepriekšējā gada I Valsts domes svinīgās ceremonijas ar patvaldnieka piedalīšanos. Rīgā vietējā administrācija, revolūcijas iebiedēta, vietējam garnizonam deva pavēli būt gatavam iespējamo nemieru apspiešanai.²¹ Tādas vajadzības nebija: Rīgā domes atklāšanas diena pagāja, iedzīvotāju neievērota. Šo vienaldzību pasvītvoja arī tas, ka Rīgas domnieks šajā dienā vēl nebija ievēlēts.

Baltijā II Valsts domes vēlēšanu procesā vietējās varas pārstāvji, balstoties uz Senāta 1906. gada 7. oktobra nolikumu, no vēlēšanām vairākos pagastos izslēdza bezzemniekus, t.i., kalpus jeb tā sauktos desmitdaļas cilvēkus, un arī zemes īpašniekus, kas pastāvīgi nedzīvoja pagastā, kur atradās viņu īpašums. Šī nolikuma vietējais skaidrojums bija pretrunā ar Baltijā dzīvi regulējošiem likumiem. Sūdzības par šādu rīcību Baltijā tika nosūtītas uz Senātu. Sociāldemokrāts J. Ozols, kurš darbojās II Valsts domes mandātu pārbaudes komisijā, domes darbības sākumā iesniedza protestu par vēlēšanu likuma pārkāpumiem. Komisija nolēma līdz 7. martam savākt pierādījumus par nelikumīgiem vietējo iestāžu rīkojumiem, kas ierobežoja domes vēlētāju tiesības.²² Deputāts vērsās latviešu presē ar paziņojumu, lai šādus dokumentārus pierādījumus sūtītu viņam uz Valsts domi Pēterburgā.²³ Cik zināms no preses informācijas, bezzemnieku sūdzības par vēlēšanu pārkāpumiem tika saņemtas no Straupes, Tirzas, Lēdurgas, Jaungulbenes, Idus un Katvaru pagasta.²⁴

J. Ozols 22. maijā domes sēdē par vēlēšanās pieļautajām nelikumībām Kurzemes guberņā secināja, ka pilnvaroto vēlēšanas jau bija beigušās, kad 1907. gada 6. februārī Rīgā tika saņemts Senāta cirkulārs, kas atsauca uz Baltiju piemēroto 1906. gada 7. oktobra nolikumu.²⁵ Tika izteikts priekšlikums atcelt vēlēšanu rezultātus, jo lielam skaitam zemnieku netika dota iespēja realizēt savas vēlēšanu tiesības.²⁶ Līdzīgos uzskatos bija arī Vidzemes deputāts E. Treimanis un Igaunijas guberņas deputāts T. Jurine.²⁷ Deputāti P. Juraševskis, K. Kārklīņš, K. Burkevics un igauņu deputāti K. Parts un A. Jurgenšteins šajā jautājumā bija piesardzīgāki: viņi nenoliedza, ka vēlēšanās pieļautas nelikumības, bet uzskatīja, ka tas vēlēšanu rezultātus neietekmēja.²⁸ Deputāts P. Juraševskis šo secinājumu pateica, uzstājoties 22. maijā domes sēdē.²⁹ Šie Baltijas deputāti bija neapmierināti ar šādu notikumu virzību, jo viņi varēja zaudēt deputāta mandātu. K. Kārklīņš un P. Juraševskis ar ironiju izteicās, ka “viņi pastrādās, ja Ozols tos nepārdzīs mājās”.³⁰ Analogi vēlēšanu pārkāpumi bija notikuši arī Latgalē. Par to presē rakstīja jau labu laiku pēc deputātu mandātu apstiprināšanas kāds Latgales pagasta vietnieks: “Interesanti arī būtu zināt, kā Kazriča kgs skatās uz vēlēšanu apstiprināšanu Vitebskas guberņā, jo te arī, tāpat kā citur, kalpi un graudnieki netika pielaisti pie vēlēšanām.”³¹ Lai arī tika veikts ievērojams darbs, vēlēšanu nelikumību atsegšana nedeļa rezultātu. Ļoti reti bija gadījumi, kad kādu domes deputāta mandātu neapstiprināja. II Valsts domes vēlēšanu rezultāti nevienā valsts novadā vai pilsētā netika atcelti.³² Uzsāktajai kritikai par vēlēšanās pieļautajām nelikumībām Baltijā pamatā bija tikai propagandas raksturs. J. Ozols vadījās pēc sociāldemokrātu taktikas uzstādījuma, ka, kritizējot pastāvošās iekārtas prettautisko darbību, jācenšas masās izsaukt un nostiprināt revolucionāro noskaņojumu. Valsts dome Krievijas impērijā bija vienīgā ar likumu noteiktā politiskā auditorija, kurā partiju deputāti varēja par apspriežamajiem jautājumiem izteikt savus politiskos uzskatus, censties to pareizību pierādīt diskusijā ar citu partiju pārstāvjiem. Sociāldemokrāti pūlējās sabiedrībai pierādīt, ka Valsts dome nav spējīga īstenot tautas prasības. Izskanējušās runas atkarībā no avīžu politiskās orientācijas saisinātas vai pat pilnībā tika publicētas.

II Valsts dome politiskā noskaņojuma ziņā bija ievērojami kreisāka nekā I. Lai gan kadetu partijai bija gandrīz divas reizes mazāk deputātu nekā I Valsts domē, taču tā joprojām bija redzamākā partija. Zinot, ka, ja II Valsts dome nedarbosies esošo likumu robežās, tā tiks atlaista, kadeti par galveno savas darbības lozungu izvirzīja “Sargāt domi!”. Kadeti centās radīt konstitucionālu centru, piesaistot sev no kreisās puses narodņicistiskās frakcijas darba grupas (trudovikus), bet no labās – oktobristus, poļu kolo un musulmaņu grupu. Tādā veidā kadeti cerēja sašķelt deputātu kreiso spārnu, izolēt sociāldemokrātu frakciju un iegūt domē vadošo stāvokli.

Ministru padomes priekšsēdētājs P. Stolipins, domei uzsākot darbību, izteica vēlmi uzstāties ar valdības deklarāciju. 6. martā domes sēdē šī deklarācija tika nolasīta, un tajā bija paziņots, ka valdības galvenais darbības virziens ir radīt tās materiālās normas, kurās vajag ieiet jaunajām tiesību attiecībām, kuras nāk no visām pēdējā laikā veiktajām reformām. Šinī sakarā valdība domei bija iesniegusi veselu rindu likumprojektu. Deklarācija liecināja par valdības uzsāktu lavierēšanu un koķetēšanu ar dažādām šķirām.³³ P. Stolipins veltīja lielu enerģiju, lai domes darbību ievirzītu sev vēlamā politiskās darbības gultnē. Viss, kas varēja valdību atdalīt no domes, bija saprātīgi atstāts ārpus deklarācijas.³⁴

Kadeti, lai saglābtu II Valsts domi un izmantotu atļautās konstitucionālās iespējas, bija pieņēmuši lēmumu sakarā ar deklarāciju neizteikties un pierunājuši narodņicistiskās frakcijas uztvert valdības deklarāciju ar klusēšanu un pāriet pie kārtējo jautājumu apspriešanas. Sociāldemokrāti, saprotot, ka valdības deklarācija ir veiksmīgs gadījums, lai, to kritizējot, paustu sociālistiskās idejas, izteica valdībai neuzticību. Sociāldemokrātiem nebija nekāda vajadzība domi sargāt no tās padzišanas. Pēc sociāldemokrāta I. Cereteli, kura runas būtība bija vērsta uz revolūcijas attīstību un dome aicināta kļūt par revolūcijas ieroci, ar plašu valdības darbības kritiku uzstājās sociāldemokrāts J. Ozols. Viņš norādīja, ka “strādnieku šķira spriež par valdību un tās ministriem ne pēc deklarācijām, kuras tā noklausās, bet pēc valdības darbiem”.³⁵ Viņš kritizēja valdības darbību visas impērijas mērogā, norādot, ka valdība savos likumprojektos un pasākumos cenšas izolēt strādnieku šķiru un strādnieku intereses nostādīt pret visu citu šķiru interesēm. Pēc 1905. gada decembra tika slēgtas arodbiedrības un konfiscēta to savāktā nauda, slēgtas tipogrāfijas un avīzes. Sagrautas ne tikai arodbiedrības, bet arī visas citas strādnieku politiskās organizācijas. Pat Valsts domes strādnieku frakcija nebija pasargāta no policijas uzbrukumiem. Soda ekspedīciju nodaļas plosījās Maskavā, Sibīrijā, Kaukāzā un Baltijā. Valdība uzbruka streikojošajiem strādniekiem, tika izdoti pilnīgi mežonīgi Odesas, Baltijas un citu ģenerālgubernatoru rīkojumi, ka nevienu bijušo streikojošo strādnieku vai tādu, kas bijis iejaukts politiskajā cīņā, nevar uzņēmumā pieņemt darbā bez policijas atļaujas. J. Ozols uzstājās pret notiekošajiem rūpnieku lokautiem, kritizēja vietējās administrācijas rīcību, kura no Rīgas izsūtīja tramvaja streika dalībniekus. Valdība neko nav darījusi, lai palīdzētu badā esošajiem strādniekiem. Pēc izvērstās valdības kritikas J. Ozols secināja: “Tautas spriedums par tādu valdību, kura prasa no mums tikai nodokļu paaugstināšanu, pieprasa tikai policijas pastiprināšanu, kara stāvokļa saglabāšanu un ievešanu, kura tikai pastiprina un turpina savu kara lauka tiesu un soda ekspedīciju politiku, tādai valdībai tautas spriedums ir tikai viens.” Un šis spriedums bija – tāda valdība ir jāsagrauj.³⁶

Latvijas deputātu politiskie uzskati, kā jau iepriekš norādīts, bija dažādi. Formāli pie kadetu frakcijas piederošais deputāts E. Treimanis žurnālistam par valdības deklarāciju atzīmēja, ka “es nevaru acis aizdarīt priekš ministrijas darbiem [...] tie runā citādu valodu”.³⁷ Savukārt deputāts K. Burkevics deklarāciju vērtēja pozitīvi: “Tā bija ļoti skaidra un noteikta, un vispārīgi plaša. No domes pašas tagad atkarājas, vaj viņa strādā vaj bļautās un to pārdzen uz mājām.”³⁸ Acīmredzot līdzīgas domas kā K. Burkevicam bija arī deputātiem P. Juraševskim, K. Kārklīnam, J. Šapiro un E. Kazričam.

Par vissvarīgākajiem jautājumiem II Valsts domes darbības sākumā kļuva budžeta pieņemšana un agrārais jautājums. Darba kārtībā izvirzījās arī jautājumi par amnestiju, nāves sodu, lauka karatiesu atcelšanu un bezdarbu. Lai pasargātu domi no atlaišanas, kadeti II Valsts domē, salīdzinot ar I Valsts domi, atteicās no vairākām savām progresīvajām prasībām. Noņēma no apspriešanas jautājumus par nāves sodu un politisko amnestiju. Kadeti pierunāja darba grupu (trudovikus) nebalsot par sociāldemokrātu priekšlikumu noraidīt valsts budžetu pirms tā nodošanas budžeta komisijai. J. Ozols, būdams domes budžeta komisijas loceklis, apspriežot budžetu, 26. maijā uzstājās jautājumā par profesionālo skolu vietu Krievijas izglītības sistēmā un to finansēšanas necaurskatāmību.³⁹ Viņš norādīja, ka profesionālā izglītība samērā augstās mācību maksas dēļ nav pieejama lielākajai sabiedrības daļai, kurai šī izglītība ir visvajadzīgākā. Tā kā budžeta komisija nevarēja iepazīties ar profesionālo skolu subsīdiju izdalīšanas kārtību un citiem nepieciešamiem jautājumiem, J. Ozols paziņoja, ka sociāldemokrāti par šo jautājumu no balsotājiem atturēsies.⁴⁰

Lauka karatiesu darbība sabiedrībā bija izsaukusi lielu uztraukumu. 1906. gada 19. augustā, pastāvot ārkārtējas apsardzības noteikumiem, valdība pieņēma nolikumu par lauka karatiesu ieviešanu. Tās tika sastādītas no ierindas virsniekiem un slavenas kļuva ar savu nežēlību. Nolikumā bija noteikts, ka uzsāktajai tiesvedībai vajadzēja notikt 48 stundu laikā, bet tās spriedums pēc apgabala komandiera rīkojuma bija jāizpilda 24 stundu laikā.⁴¹

Daži Latvijas deputāti jau pirms lauka karatiesu jautājuma apspriešanas domē, izmantojot savas tiesības, iestājās par atsevišķu cilvēku aizstāvību, kam draudēja lauka karatiesu nāves spriedums. 11. martā deputāti J. Ozols, E. Treimanis un K. Kārklīņš vērsās pie iekšlietu ministra biedra A. Makarova, lai gādātu, ka Cēsis apcietināto rakstnieku Latviešu sociāldemokrātu savienības biedru Augustu Apšiti (Apsesdēlu) nenodod lauka karatiesai. Tā kā A. Makarovs atteicās palīdzēt risināt šo jautājumu, deputāti šādu lūgumu nosūtīja Baltijas ģenerālgubernatoram A. Melleram-Zakomeļskim.⁴² Šāds lūgums, kā to pierādīja tā laika lauka karatiesu darbība, nevarēja dot pozitīvu rezultātu, taču minēto deputātu aktivitātes cilvēciski ir augstu vērtējamas.

Šī un citu līdzīgu jautājumu risināšanā enerģiski rīkojās E. Treimanis. Lai arī viņš oficiāli skaitījās domes kadetu frakcijā, lai arī latviešu prese atzīmēja, ka E. Treimanis pārgājis sociāldemokrāta J. Ozola pusē, īstenībā, šķiet, politika viņam bija diezgan vienaldzīga. Viņš pirmajā vietā kā radoša personība par savu deputāta uzdevumu izvirzīja – sniegt palīdzību nelaimē nonākušiem cilvēkiem. E. Treimanis, būdams Valsts domes personas neaizskaramības komisijas loceklis, izmantoja gadījumu, kad komisijas darbā piedalījās iekšlietu ministra biedrs A. Makarovs, un lūdza viņam palīdzēt atcelt lēmumu nodot Vidzemes guberņā lauka karatiesai lielu skaitu Stukmaņu, Kokneses, Rembates, Skrīveru un Lielvārdes zemnieku. Lauka karatiesā šos zemniekus, visticamāk, sodītu ar nāvi. E. Treimanis savu lūgumu pamatoja ar to, ka zemnieki ir noziegušies pirms lauka karatiesas ieviešanas un tāpēc tie tiesāšanai nododami Pēterburgas tiesu palātai. Lai arī A. Makarovs apsoliya par šo jautājumu runāt ar P. Stolipinu, E. Treimanis pats 10. aprīlī ar telegrammu vērsās pie P. Stolipina un lūdza viņu šajā sakarā pieņemt.⁴³ Taču uz savu lūgumu no premjerministra kancelejas saņēma atbildi, ka P. Stolipins ir slimis un viņu pieņems pēc izveseļošanās. Nav zināms, vai šī pieņemšana notikusi. Cik redzams no preses, E. Treimanis Baltijas ģenerālgubernatoram bija nosūtījis telegrammu ar lūgumu apzēlot arī uz nāvi notiesāto Šprunku. Par šo gadījumu ir izteicies pats E. Treimanis: “Tagad ziņo, ka tam nāves sods pārvērsts 20 gadu katorgā [...] Ja tas būtu noticis uz mūsu lūguma – arī labi [...] Vienalga, kad varētu iet mājās, ja vēlēšanas tiktu atceltas [te runa ir par sūdzību pārbaudi, ka vēlēšanas Vidzemes guberņā ir notikušas nelikumīgi un tās atceljamas. – J. B.], kaut arī neesam neko vēl paguvuši izdarīt [...] Būtu vismaz vienam cilvēkam dzīvību izglābuši – vismaz būtu tā apziņa.”⁴⁴

Par lauka karatiesu darbību domē runāja 52 deputāti, starp tiem arī E. Treimanis. 13. martā, apspriežot šo jautājumu, uzstājās sociāldemokrāts G. Aļeksinskis, kas asi kritizēja lauka karatiesu darbību Baltijā. Presē tika atzīmēts, ka J. Ozols, kas par šo jautājumu pats neuzstājās, savus materiālus par Baltijas karatiesu darbību bija nodevis G. Aļeksinskim.⁴⁵

E. Treimanis uzstājās pēc G. Aļeksinska un turpināja attēlot nežēlīgo lauka karatiesu darbību Baltijā. Viņš norādīja, ka “pie mums cilvēka dzīvība nav plika graša vērtā. Neviens pie mums nevar galvot, ka viņš šodien vai rīt nekritis benžu rokās. Pietiek ar pirmā gadījuma ziņotāja, pietiek ar barona rokas mājienu vai viņa pakalpiņa – un beigas ar jums. Pēc tam, kad 1906. g. 19. augustā kara stāvoklim palīgā tika dota lauka kara justīcija, latviešu iedzīvotāji galēji pārliecinājās, ka tā nolikta svešzemju tautas stāvokli, kura nodota iekarotāju varā.”⁴⁶ E. Treimanis norādīja, ka pat lauka karatiesu spriedumi Baltijā soda ekspedīciju dalībniekiem šķiet apgrūtinoši. Ja nav piespriesti nāves

sodi, cilvēki tiek nošauti ar motivāciju, ka tie ir bēguši, tiek nošauti pēc viena vai otra sodītāja iedvesmas. Cilvēkus šauj kā zaķus, un tā ir režīma apoteoze. Runu viņš nobeidza ar secinājumu, ka lauka karatiesu un ārkārtējā stāvokļa atcelšana ir pati pirmā nepieciešamība.⁴⁷ Šī E. Treimaņa runa domē tika atzīmēta arī Krievijas presē. Saprotais, ka galēji konservatīvie latviešu sabiedrības pārstāvji, kuri visu laiku bija uzstājušies pret revolūciju, E. Treimani par šo runu dusmīgi kritizēja, norādot, ka arī revolucionāri “sāvuši cilvēkus kā zaķus”.⁴⁸

E. Treimanis uzskatīja, ka domē par pilnvērtīgu darbu nevar runāt, ja visapkārt cilvēki cieš: “Tas ir tas pats, kā nolikt cilvēku mazā piemakušā istabiņā bez durvīm un logu, kur katru brīdi jāslāpst nost, un sacīt: strādājiet nu [...] Papriekšu jānāk amnestijai, lai kādā veidā, jāatceļ katrā ziņā lauka kara tiesas [...] Jāatvieglo bezgala ciešanas.”⁴⁹ Arī P. Juraševskis atzina, ka Kurzemē karastāvoklis ir atceļams.⁵⁰

Taču šos uzskatus, ko pauda J. Ozols, E. Treimanis un P. Juraševskis, tikai daļēji atbalstīja Kurzemes deputāts K. Burkevics, kas par karastāvokļa, lauka karatiesas, pastiprinātas apsardzības pastāvēšanu izteicās samierinoši: “Mums jārēķinās ar apstākļiem. Bļaut un kliegt var daudz ko. Uz mēnesi nevar tiltu taisīt. Pateiciet man, lai nekauj cilvēkus no otras puses.”⁵¹ Kad žurnālists šim deputātam tieši noprāsīja, vai Kurzemē vēl karastāvoklis vajadzīgs, tad arī viņš izvairījās no konkrētas atbildes: “Vai kara stāvoklis vajadzīgs? Vai kara stāvoklis paturams? Kā jūs tā varat jautāt? Visas tās nastas, kas zemniekiem jānes, visas tās braukšanas, klausas? Visas tās šaušanas?!”⁵²

Daudzi deputāti, uzstājoties no domes tribīnes, asi kritizēja lauka karatiesu zvērības. Tai pašā dienā, kad E. Treimanis runāja par lauka karatiesu darbību Baltijā, par karatiesu lomu valstī uzstājās Ministru padomes priekšsēdētājs P. Stolipins. Viņš domē izskanējušos pārmetumus par lauka karatiesu nolikuma īstenošanu nosauca par nepamatotiem un uzskatīja, ka uz tiem atbildēt ir priekšlaicīgi. Pēc viņa pārlicības, lauka karatiesu darbība ir nepieciešama, lai saglabātu valsti.⁵³ Sākotnējā P. Stolipina doma bija panākt, lai Valsts dome izteiktu atbalstu valdības cīņai ar revolucionāriem un pieņemtajam nolikumam par lauka karatiesām. Redzot plašo neapmierinātību ar lauka karatiesu darbību valstī, P. Stolipins neuzdrošinājās nolikumu par lauka karatiesām iesniegt apstiprināšanai Valsts domē.⁵⁴

30. martā domē sociāldemokrāts J. Ozols savā runā kritizēja Krievijā pastāvošo tiesu sistēmu, norādot, ka Krievijas vispārējās tiesas, it sevišķi, ja tās izskata tā sauktās politiskās lietas, ietekmē karastāvokļa ievestā kārtība, to darbība pakļauta ģenerālgubernatoru un gubernatoru darbībai. Deputāts atsaucās uz savu Baltijas pieredzi un secināja, ka Krievijas 1864. gada tiesu likumu noteiktā kārtība ir tālu no pilnības, taču tagad būtu labi, ja šīs tiesas līdzinātos 19. gadsimta 60. gadu tiesām. Viņš uzsvēra: “Šodien nevaram atzīt, ka vispārējās tiesas sargā

likumu prasības, un mēs cīnīsimies par tādu tiesu, kas tiks ievēlēta vispārējās vienlīdzīgās, tiešās un aizklātās vēlēšanās.”⁵⁵

Pie Krievijas valsts modernizācijas programmas piederēja arī pašpārvaldes jautājuma sakārtošana. Šajā ziņā Baltijā, Rietumu novadā un Polijā bija paredzēts ieviest zemstes.⁵⁶ Latvijas deputāti bija pārliecināti, ka pašvaldības jautājums ir viens no svarīgākajiem Baltijas sabiedrībai, kuru jālemj II Valsts domei. Turklāt Baltijas deputāti uzskatīja, ka pašvaldības jautājums te risināms atšķirīgi no Iekšķrievijas gubernām. Pastāvēja uzskats, ka Baltijā pašreizējā kultūra ir attīstījusies uz te valdošā privātā zemes īpašuma un uz mantojamās nomas zemes pamata. Lai noregulētu lauksaimniecības attiecības, bez kavēšanās bija nepieciešams Baltijas novadā ieviest pašpārvaldi, kura šo jautājumu varētu atrisināt.⁵⁷

II Valsts dome līdz pašvaldības reformas apspriešanai un pieņemšanai netika, taču sevišķi starp Baltijas deputātiem pašpārvaldes jautājums bija aktuāls. E. Treimanis tūlīt pēc ievēlēšanas par deputātu izteica pārliecību, ka par pirmajiem domē risināmajiem jautājumiem jāuzskata panākt Baltijas autonomiju, atcelt karastāvokli, ārkārtējo apsardzību un lauka karatiesas.⁵⁸ Par pašpārvaldes jautājuma aktualitāti liecināja deputātu izteikumi presē. No tiem redzams, ka Latvijas deputātiem par šo pārkārtojumu nebija vienota uzskata. Sociāldemokrāts J. Ozols uz žurnālista jautājumu – vai pašvaldības izveidē noderēs Baltijas provinciālpodomēs izstrādātie materiāli, atbildēja, ka derēs, lai pierādītu, kādai pašvaldībai nevajadzētu būt: nevar samierināties ar tām šaurajām vēlēšanu tiesībām, kas šajos projektos tiek paredzētas.⁵⁹ P. Juraševskis atzina, ka ar baltvāciešu izstrādāto pašpārvaldes projektu Kurzemes provinciālpodomē nav vienprātis. Viņš uzstājās par liberālāku projektu, jo nevarot piekrist tajā noteiktajām vēlēšanu kūrījām. Tai pašā laikā P. Juraševskis nepievienojās arī Krievijas kadetu proponētajām pašvaldības vēlēšanu tiesībām – vispārējās, vienlīdzīgās, tiešās un aizklātās vēlēšanas. Vispārējās vēlēšanas var ieviest Iekšķrievijā, jo tur nav bezzemnieku. “Ja ievēdīs četrformulāro vēlēšanu tiesību [vispārējās, vienlīdzīgās, tiešās un aizklātās. – J. B.], tad tagad ir vāciešu valdība, bet tad būs bezzemes zemnieku valdība, tāpēc ka to ir vairākums.”⁶⁰

Grienvaldes pagasta (Zālītes pagasts Bauskas apriņķī) bezzemnieku desmitnieku atklātā vēstulē autori pārmet P. Juraševskim, ka tas baidoties kalpiem dot vēlēšanu tiesības, “lai baronu jūgs priekš Jūsu sirdsmīļiem saimniekiem nepārvērstos bezzemes zemnieku jūgā”.⁶¹ Uz to P. Juraševskis savā atklātajā atbildes vēstulē Grienvaldes bezzemniekiem norādīja, ka viņš jau provinciālpodomē ir cīnījies par balss-tiesību došanu bezzemniekiem pašvaldību vēlēšanās. Bet viņš uzstājās par proporcionālu vēlēšanu sistēmu, kad piedalās gan bezzemnieki, gan saimnieki.⁶² Atbildes vēstulē Grienvaldes bezzemnieki norādīja,

ka jau tagad bezzemniekiem ir tiesības vēlē pašvaldības, kur viena saimnieka balss līdzinās desmit kalpu balsīm. Viņi protestējuši pret to, ka P. Juraševskis ir pret vispārīgu, vienlīdzīgu, tiešu un aizklātu vēlēšanu tiesību došanu zemniekiem, jo nesaprotama ir viņa aizstāvētā proporcionālā vēlēšanu sistēma. Vai tā tikai nav tagadējā – viens saimnieks līdzinās desmit kalpiem.⁶³ Pēc teksta var domāt, ka šīs bezzemnieku vēstules bija inspirējuši sociāldemokrāti.

Savukārt K. Burkevicam bija vēl atšķirīgākas domas par Baltijas pašpārvaldi. Viņš piekrita Kurzemes provinciālpadomes izstrādātajam pašvaldības projektam un atzina to par labu, jo pats bija piedalījies tā sastādīšanā: “Protams, ja iespējams, dažus pārgrozījumus varētu izdarīt. Tagad mums nav nekā. Debess valstību virs zemes nevar nodibināt. Ideāls arvienu paliks nesasniegts.”⁶⁴ Aizstāvot provinciālpadomē veidoto projektu, K. Burkevics nostājās pret kadetu pašvaldības izveides projektu: “Kurzemes deputāti valsts domē, kā zināms, pieslējušies kadetiem, ar kuriem tie arī iet kopā galvenajos jautājumos, kaut gan dažos punktos, piem., par pašvaldības iestāžu vēlēšanām, Kurzemes deputāti nav par tik plašām demokrātiskām reformām, kādas kadetu partija domā izvest priekš Iekšskrievijas gubernām.”⁶⁵

E. Treimaņa viedoklis par Baltijas pašvaldības reformu atšķīrās no iepriekš minētajiem. Viņš uzskatīja, ka drošāk būtu pieņemt Krievijas zemstu pašvaldības projektu nekā baltvāciešu izstrādāto ar paredzētajām kūrijām un aprobežotām vēlēšanu tiesībām.⁶⁶ Viņš neatbalstīja P. Juraševska raizes par to, ka, dodot tiesības vēlē bezzemniekiem, pašvaldības var pāriet bezzemnieku rokās. Pēc E. Treimaņa pārliecības, nevar runāt par reformām un demokrātiskajiem principiem, ja nav uzticības tautai: bezzemnieki “ir mūsu cilvēki, un viņi nav ieinteresēti izpostīt saimniecību”.⁶⁷ Arī Latgales deputāts E. Kazričs uzskatīja, ka pašvaldības reformu vajag veidot uz demokrātiskiem pamatiem, lietojot vispārējas, vienlīdzīgas, tiešas un aizklātas vēlēšanu tiesības.⁶⁸ Baltvācu prese savukārt atzīmēja, ka Baltijas lielākā Valsts domes deputātu daļa gribēja ieviest Vidzemes provinciālpadomes pašpārvaldes projektā izstrādātos pamatprincipus.⁶⁹ Taču šāds apgalvojums bija izteikts bez attiecīgiem pierādījumiem.

Tā kā Latvijas deputātu vidū bija domstarpības par Baltijas gubernu pašvaldības veidošanas noteikumiem, tad uzstāties ar kādu kopēju Baltijas pašvaldības likuma projektu nebija iespējams. Zināma vienotība uzskatos par šo jautājumu bija Kurzemes deputātiem, kuri atzina, ka kadetu pašvaldības likuma projekts bija par “brīvu priekš latviešiem”.⁷⁰ Galvenokārt tos neapmierināja kadetu paredzētās plašās bezzemnieku pašvaldību vēlēšanas tiesības. Presē sastopama norāde, ka K. Burkevics, P. Juraševskis un K. Kārklīņš gatavojot Baltijas pašvaldības izveidošanas projektu, taču sabiedriskajā telpā par šādu dokumentu nekas nebija zināms.⁷¹

Agrārā reforma Krievijas impērijā bija viens no pašiem svarīgākajiem un nepieciešamākajiem pasākumiem. Tā kā I Valsts dome šajā jautājumā nekādu praktisku risinājumu nebija devusi, tad II Valsts domē tas atkal atgriezās ar agrākajiem dažādu partiju un grupējumu sastādītiem agrārās reformas projektiem. Agrārā jautājuma izvirzīšanas prioritāte II Valsts domē piederēja darba grupas (trudoviku) deputātiem. Viņi apspriešanai nodeva I Valsts domē 104 deputātu iesniegto zemes likuma projektu. Tajā agrārais jautājums ieņēma iepriekšējo revolucionāro pozīciju. Tā kā Latvijas deputāti bija pieslēgušies kadetu frakcijai, viņi visvairāk interesējās par kadetu partijas izstrādāto agrārā likuma projektu, it sevišķi tāpēc, ka viņiem šis projekts nebija pieņemams, jo biedēja tajā noteiktā norma, ka zeme no īpašniekiem ir atsavināma, un, viņuprāt, bija pat iespējams, ka šis projekts varētu iegūt domes vairākuma atbalstu. Kadetu partija šo agrārā likuma projektu salīdzinājumā ar I Valsts domē iesniegto bija nedaudz pārstrādājusi. Tajā jautājums par zemes piespiedu atsavināšanu bija formulēts ievērojami plašāk nekā I Valsts domē 42 deputātu iesniegtajā. Pēc iepriekšējā projekta samaksa par zemes atsavināšanu pilnīgi gūlās uz valsts pleciem, bet pēc jaunā projekta apmēram pusi no šīs samaksas sedza paši zemnieki. No jaunā projekta bija izzudis nosacījums, ka zemes nacionalizācijas rezultātā izveidojams valsts zemes fonds. Zemi, kam tā bija nepieciešama, paredzēja nodot nevis uz laiku, bet pastāvīgā lietošanā.⁷²

Bez minētajiem bija arī citi agrārlikuma projekti. Eseru projektā bija paredzēta zemes socializācija. Sociāldemokrātu frakcija uzstājās ar zemes municipalizācijas, bet tajā izejošie bolševiki – ar zemes nacionalizācijas projektiem, turpretim labējie deputāti kopā ar oktobristiem aizstāvēja P. Stolipina 1906. gada 9. novembra nolikuma prasības. Uzskaitot visus šos dokumentus, jāņem vērā, ka vispār II Valsts domes deputātu lielākā daļa bija par muižnieku zemes piespiedu atsavināšanu.⁷³

Ministru padomes priekšsēdētājs P. Stolipins 6. martā domē nolāsīja valdības deklarāciju, kurā norādīja, ka valdība nepieļaus zemnieku vardarbību un nekārtības. Valdībai zemniekiem ir jānorāda likumīgs ceļš, lai apmierinātu viņu vajadzības. Starp valdības ielānotajiem pasākumiem zemnieku apgādei ar zemi muižnieku zemes piespiedu atsavināšana nebija paredzēta.⁷⁴ Pēc valdības deklarācijas nolāsīšanas lielākajā deputātu daļā izplatītais lozungs “Sargāt domi!” zaudēja savu līdzšinējo nozīmi.

Latviešu buržuāzija un buržuāziskie Valsts domes deputāti baidījās no latviešu saimnieku īpašumā esošās zemes piespiedu atsavināšanas. Latviešu deputāti tomēr cerēja, ka krievu kadetu agrārreforma neattieksies uz Baltijas guberņām, ka tām pašām valsts vara atļaus izšķirt savu agrārjautājumu. Viņi mierināja sevi, ka latviešu un igauņu

privātais zemes īpašums netiks skarts, ka kadetu agrārā reforma zemi piespiedu kārtā atņems tikai muižniekiem. Latviešu konservatīvajās aprindās bija uztraukums, ka, ja Krievijā konfiscēs muižnieku zemi, valstī sāksies revolūcija, turklāt daudz lielāka nekā 1905. gadā. Gadījumā, ja arī šis agrārlikums nebūs attiecināts uz Latviju, Krievijā izcēlies revolūcijas vilnis pārmetīsies uz Baltiju un noslaucīs saimnieku zemes īpašumus.⁷⁵

Gan I, gan II Valsts domes deputāti bija vienisprātis, ka viens visai Krievijas valstij izstrādāts agrārais likums Baltijā samilzušo agrāro problēmu nevar atrisināt. To varēja izdarīt tikai ar speciālu lokālu likumu, kuru realizētu vietējā pašvaldība. Taču šāds Baltijas agrārlikuma projekts domē nebija iesniegts, lai arī latviešu deputātu priekšstats par projektā ietveramiem pantiem tika pausts jau no I Valsts domes tribīnes. Vislielāko uzmanību agrārais jautājums izsauca tieši I Valsts domes darbības laikā. No septiņiem Latvijas etnogrāfiskās teritorijas deputātiem par to uzstājās seši (A. Bremers, J. Čakste, N. Kacnelsons, J. Kreicbergs, K. Ozoliņš, F. Trasuns) runātāji un F. Trasuns pat divas reizes. Tā publiskajā telpā tika nodota vesela agrārā jautājuma risināšanas programma, kuru Latvijas deputāti ierosināja likumdošanai ņemt vērā.⁷⁶

II Valsts domē par nepieciešamību atrisināt agrāro jautājumu no tribīnes uzstājās tikai divi Latvijas deputāti – P. Juraševskis un J. Ozols. 16. maijā P. Juraševskis savā runā analizēja gandrīz visus tos pašus nepieciešamās agrārās reformas jautājumus, kurus Latvijas deputāti bija izvirzījuši jau I Valsts domē.⁷⁷ P. Juraševskis atzina, ka agrārā jautājuma nokārtošana Baltijas novadā nav atliekama. To šeit nav iespējams atrisināt pēc Iekšskrievijas šablona. Baltijā esošā kultūra ir attīstījusies uz pastāvošā zemes privātipašuma vai mantojamās nomas principa. Starp sīkajiem un lielajiem zemes īpašniekiem muižniekiem vēl pastāv feodālās attiecības. Lai sakārtotu agrārās attiecības, vispirms uz plašiem demokrātiskiem pamatiem nepieciešams ieviest pašpārvaldi un godīgi sadalīt starp sīkajiem un lielajiem zemes īpašniekiem naturālās nodevas, kā, piemēram, ceļu klaušas. Nepieciešams noregulēt nomas un lauksaimniecības strādnieku darbā nolīgšanas noteikumus.⁷⁸ Lielu netaisnību pret Kurzemes un Vidzemes guberņas zemniekiem līdz 1863. gadam bija izdarījuši muižnieki, pievienojot muižām lielas zemnieku zemes platības (t.s. kvotas zemi): Kurzemes guberņā līdz 200 000 desetīnu, bet Vidzemes guberņā līdz 300 000 desetīnu.⁷⁹ Šīs muižu piesavinātās zemnieku zemes izdalāmas bezzemniekiem. Daļai bezzemnieku var mantojuma nomā vai īpašumā izdalīt valsts muižu zemes, jo tās tiek slikti apsaimniekotas.⁸⁰

P. Juraševskis dažas dienas pirms savas uzstāšanās domē avīzes korespondentam par šo jautājumu jau bija paskaidrojis, ka, ja valsts mui-

žas ierikota priekšzīmīga saimniecība un daudz darīts agrokultūras ziņā, tādas valsts muižas nevajag sadalīt.⁸¹ Viņš pauda uzskatu, ka visas muižnieku zemes atsavināšana Baltijā nav iespējama, bet lielajām muižnieku latifundijām nosakāma zemes platības norma.⁸² Nav skaidrs, ko paredzēts darīt ar zemi, kas muižniekiem pieder virs šīs noteiktās normas. Vienīgi latviešu presē tika plašāk paskaidrots, ka muižas zemi virs noteiktās normas atsavinās un pēc tam tā tiks pārdoša par īpaši noteiktu cenu.⁸³

Jāpārdod mācītāju muižu zemes. Sevišķa rūpe izrādāma par saimniekiem. Saimnieki ir noslēguši izpirkšanas līgumus, un pašreizējā situācijā daudziem no tiem draud izputēšana, te var palīdzēt vienīgi valsts, izmaksājot zemes pārdevējiem daļu maksājumu, ko pircēji pašreiz nespēj samaksāt.⁸⁴ Bezzemniekiem palīdzēt var, cik iespējams iedot zemi, taču bez tam svarīgi būtiski uzlabot laukstrādnieku stāvokli. Nepieciešams ieviest laukstrādnieku apdrošināšanu.⁸⁵ Presē šī doma ir padziļināta, norādot, ka Kurzemes guberņas provinciālpadome jau ir izstrādājusi šādu projektu. Paredzēts kalpus apdrošināt "vecuma un nespējības dienās". Projekts paredzēja zināmas novadu komisijas, kuras izpētīs lauksaimniecības strādnieku dzīvokļu apstākļus, kā tie atbilst veselības prasībām.⁸⁶

Otrs Kurzemes deputāts K. Burkevics bija vienisprātis ar P. Juraševski. Viņš no savas puses vienīgi uzsvēra, ka jāatceļ baltvācu muižnieku privilēģijas.⁸⁷ I un II Valsts domes latviešu deputātu uzskati Baltijas agrārā jautājumā bija līdzīgi. Tomēr II Valsts domes deputāti neskāra jautājumu par pilsētu un biedrību zemju izdalīšanu bezzemniekiem, netika pieminēta šņores zemes apstrādāšanas sistēmas likvidēšanas nepieciešamība Latgalē, netika nosaukta agrākā ideja par nepieciešamību izveidot nomas komisiju, kuras uzdevums būtu normēt rentes maksu. Bija parādījušās jaunas iezīmes: visas muižnieku zemes atsavināšana Baltijā nav iespējama, bet lielajām muižnieku latifundijām nosakāma pieļaujamā zemes platības norma. Tika izteikts aicinājums valdībai palīdzēt saimniekiem nokārtot zemes izpirkšanas maksājumu.⁸⁸ Var izteikt pieņēmumu, ka starp latviešu buržuāziskajiem deputātiem nekāda nopietna apspriešanās par agrāro programmu Baltijā nebija notikusi. Šim jautājumam netika veltīta tāda uzmanība, kā to darīja latviešu deputāti I Valsts domē.

Savukārt sociāldemokrāta J. Ozola paustie uzskati par agrāro jautājumu bija pretrunīgi. 16. maijā domē viņš kritizēja eseru frakcijas zemes socializācijas programmu. Norādīja, ka sociāldemokrāti var balsot tikai par tādu zemes atsavināšanu, ja tā realizējama piespiedu kārtā un bez samaksas.⁸⁹ Taču mēnesi agrāk J. Ozols, atbildot korespondentam par Baltijas agrārjautājuma sakārtošanu, pauda viedokli, kas bija atšķirīgs no Valsts domē teiktā un tuvinājās latviešu buržuāzisko deputātu uzskatiem. To dienu J. Ozola ieskats bija, ka daļu

bezzemnieku pieprasījumu varētu apmierināt, izdalot kroņa muižas, varbūt zināmus gabalus no lielajām muižu latifundijām. Pēdējā gadījumā vajag vienoties par atlīdzību muižniekiem. Vai arī valdība šo zemi nopērk no muižniekiem un izdala bezzemniekiem. Bezzemniekiem, kurus neizdosies apgādāt ar zemi, varēs palīdzēt citādā ceļā: noregulējot darbalaiku, nosakot minimālās darba algas līmeni, atbrīvojot no dažādiem maksājumiem, apdrošinot pret nelaimes gadījumiem, apgādājot vecumdienās. Mazās saimniecības kavē kalpu stāvokļa uzlabošanu, jo to īpašnieki, tikuši pie zemes, nerūpēsies par gājēju stāvokļa uzlabošanu.⁹⁰

Presē pavidēja informācija, ka II Valsts domes darbības laikā daži deputāti gatavojot agrārreformas likuma projektu, "piemērojot to Baltijas guberņu vietējām savādībām un apstākļiem".⁹¹ Taču konkrētāku ziņu par deputātu darbu pie šī likuma projekta nav.

Bezdarbnieku problēma revolūcijas gados aktuāla bija gan Krievijā, gan arī Latvijas teritorijā. Piemēram, Rīgā 1906. gadā bezdarbnieku skaits varēja pat tuvuoties 20 000 cilvēkiem. Tik daudz bezdarbnieku te nekad vēl nebija bijis.⁹² 15. martā domē par bezdarbnieku problēmu uzstājās E. Treimanis. Viņš uzsvēra, ka lielā bezdarba armija Krievijā pieaug un Valsts domei ir jārūpējas par bezdarbniekiem. Bezdarbs nav izveidojies tikai kapitālisma krīzes rezultātā, bet arī citu cēloņu dēļ. Pirmajā vietā te ir noteiktā ārkārtējā aizsardzība, karastāvoklis un vietējo iestāžu strauji pieņemtie ārkārtējie noteikumi. Tie devuši neierobežotu varu ne tikai policijai un administrācijai, bet arī fabrikantiem.⁹³

Par šo uzstāšanos, kura atsedza bezdarbnieku armijas pieaugšanas cēloņus, ar izsmieklu izteicās, neko nepasakot par apspriežamo jautājumu, konservatīvā "Rīgas Avīze", norādot, ka tagadējā Valsts dome tikpat maz reprezentē Krieviju kā J. Ozols un E. Treimanis latviešus.⁹⁴

Revolūcija gāja uz beigām, taču daļā sabiedrības vēl saglabājās revolucionārais noskaņojums pret pārspēku guvušo patvaldības režīmu. Tas daļēji turpināja izpausties arī domē. II Valsts domē valdības politikas kritizēšanu turpināja kreisās partijas ar interpelāciju jeb pieprasījumu iesniegšanu augstākajām valsts amatpersonām. Vadoties no I Valsts domes pieredzes šajā jautājumā, kad interpelācijas tika iesniegtas tik lielā skaitā, ka zaudēja savu nozīmi un valsts augstākie ierēdņi tās vairs neņēma vērā, II Valsts domē tās tika iesniegtas ievērojami mazāk, bet pieprasījumi bija par būtiskākajiem notikumiem un rūpīgāk sagatavoti. Pavisam II Valsts domes darbības laikā tika iesniegtas tikai 36 interpelācijas, kamēr I Valsts domē to skaits sasniedza 391.⁹⁵

Valsts dome paguva izskatīt plašu pieprasījumu – par arestēto revolucionāru spīdzināšanu Baltijā, kuru J. Ozols iesniedza sakarā ar

1907. gada 31. martā Rīgas Centrālcietumā notikušo arestantu bēgšanas mēģinājumu un sadursmi ar apsardzi. Šajā pieprasījumā bija minēti daudzi fakti arī par apcietināto mocīšanu Rīgas slepenpolicijā, policijas iecirkņos un citās Latvijas vietās. Šis pieprasījums tika plaši apspriests domē, par debašu gaitu stāstīts presē. Kadetu frakcijas deputāts O. Pergaments nolasīja šīs interpelācijas komisijas sēdes protokolu. 10. aprīlī ar 37 deputātu parakstiem domē iesniedza priekšlikumu par šī pieprasījuma steidzamību, jo daudziem ieslodzītajiem draudēja nodošana karatiesai un nāves sods. Pieprasījuma sakarā no 10. līdz 14. aprīlim domē ar runām uzstājās J. Ozols, J. Šapiro, E. Treimanis un P. Juraševskis.⁹⁶

Deputāts J. Šapiro uzstājoties atzīmēja, ka kārtība valstī var balstīties tikai uz likumību, nevis uz dažādiem pagaidu likumiem, kurus ir sameistarojušas dažādas pie varas esošās personas.⁹⁷ E. Treimanis runāja par cilvēku spīdzināšanām ārpus Rīgas dažādos Latvijas pagastos, bet P. Juraševskis paplašināja izskanējušo spīdzināšanas jēdzienu, norādot, ka cilvēki tika spīdzināti, arī ilgi turot cietumos un viņiem neuzrādot nekādas apsūdzības, kā arī izteica secinājumu, ka "Baltijas novadā katru dienu notiek spīdzināšanas un mocīšanas, kuras sakropļo cilvēkus. Valdībai ir pienākums un tai vajag saukt spīdzināšanā vainīgos policistus un citas amatpersonas pie likumīgas atbildības."⁹⁸

Visa 13. aprīļa diena domē tika veltīta Baltijā notiekošās spīdzināšanas apspriešanai. Daži preses izdevumi to nodēvēja par "Baltijas dienu". Šis jautājums par reakcijas asiņaino izrēķināšanos ar revolūcijas dalībniekiem un nevainīgiem iedzīvotājiem pirmo un vienīgo reizi vienoja lielu daļu Latvijas deputātu, bet ne visus. Latviešu deputāts K. Burkevics pieprasījuma apspriešanas laikā domē demonstrēja savu gaužām bezpersonisko stāju. Avīze "Progress" atzīmēja: "Kurzemes deputāta Burkevica pa šīs interpelācijas apspriešanas laiku ilgi nemaz nebija sēdes zālē. Redzams, ka viņam tādas lietas nestāv visai tuvu pie sirds, un, ko nedarīja krievu un citu apgabalu deputāti, to darīja viņš: proti, dāvāja "Baltijas dienai" maz uzmanības."⁹⁹

Interpelācijas izskatīšanas rezultātā uz Rīgu un Baltijas novadu, lai uz vietas izmeklētu apstākļus, kuri bija minēti pieprasījumā, tika komandēta īpaša komisija.¹⁰⁰ Kā ziņoja prese, šāda rīcība atstājusi nopiedošu iespaidu ne tikai uz vietējo policiju, bet arī uz visiem valsts kārtībai paklausīgajiem iedzīvotājiem.¹⁰¹

Par soda ekspedīciju varasdarbiem Baltijā J. Ozolam ar demokrātisko avīžu un iedzīvotāju palīdzību izdevās savākt bagātīgu materiālu. Tas tika izmantots otrajai interpelācijai. Tā aptvēra datus par soda ekspedīciju darbību Baltijas guberņās, sākot ar 1905. gada decembra otro pusi un beidzot ar 1907. gada martu, un bija adresēta iekšlietu, tieslietu, kara un jūras ministriem. Pieprasījumu domē iesniedza ar

24 sociāldemokrātu, 12 darba grupas (trudoviku), 2 eseru un 4 kadetu – E. Treimaņa un triju igauņu deputātu parakstiem.¹⁰² Šis fakts liecināja, ka citi Latvijas deputāti pieprasījumu neparakstīja un tā izvairījās palīdzēt savas tautas pārstāvjiem, kam draudēja nāves sods. Vai tās bija bailes, ka ar parakstu viņi varētu apdraudēt savu sociālo un politisko stāvokli, vienkārša vienaldzība par tautiešu dzīvībām vai arī atbalsta sniegšana soda ekspedīciju darbībai? Sabiedrībā, kura deputātus bija ievēlējusi, valdīja visas šīs pieminētās nianšes.

15. maijā domes sēdē par šo interpelāciju J. Ozols paskaidroja, ka tā ir ļoti sarežģīta, ka pēdējā laikā ir parādījušies jauni fakti, ar kuriem pieprasījumu vajag papildināt. Tāpēc J. Ozols nepieprasīja to nekavējoties izskatīt domē, bet galīgajai apstrādei nodot pieprasījumu komisijai.¹⁰³ Tā kā domi drīz vien padzina, šo pieprasījumu tā arī nepaspēja izskatīt. Šinī gadījumā šāda darbība bija pamatota, lai gan interpelācijas nodošana pieprasījumu komisijai nesolīja panākumus. Tas bija ceļš, kuru bieži izmantoja Krievijas kadetu partija, lai interpelāciju nogremdētu aizmirstībā pieprasījumu komisijā un tā pasargātu domi no padzīšanas.

Presē atspoguļotā interpelāciju apspriešana atstāja iespaidu uz sabiedrību un veicināja revolucionāra noskaņojuma uzturēšanu. Pieprasījuma bagāto materiālu klāstu par iedzīvotāju spīdzināšanu J. Asars apkopoja atsevišķā brošūrā.¹⁰⁴ Krievu prese atzīmēja, ka brošūra publicēta “neskaitāmā daudzumā eksemplāru”.¹⁰⁵ Šāds izdevums sekmēja revolucionārā noskaņojuma saglabāšanos daļā Latvijas iedzīvotāju.

17. maijā J. Ozols sakarā ar notikumiem Baltijā domē teica plašu runu, kurā sociāldemokrātu skatījumā sniedza revolūcijas notikumu norises gaitas analīzi Latvijā.¹⁰⁶ Viņš asi kritizēja Iekšlietu un Tieslietu ministriju pārstāvjus, kas domē tikai daļēji atzina valdības institūciju pieļautās nelikumības Baltijā un centās asiņainos darbus attaisnot. Viņš atmaskoja sabiedrības aprītē esošos dažādos latviešu tautai naidīgo spēku apmelojumus. Šajā jomā radoši bija baltvācu muižnieki. J. Ozols no domes tribīnes pieminēja revolūcijas laikā baltvāciešu paustās baumas gan par to, ka revolūcijā latvieši ir gribējuši atdalīties no Krievijas impērijas, izveidot savu republiku ar prezidentu J. Kroderi priekšgalā, gan, ka starp latviešiem aprītē bija nauda ar J. Asara attēlu.¹⁰⁷ Baltvācu muižniekiem sen bija zināms, ka krievu šovinistus un valdības pārstāvjus ne ar ko vairāk nevarēja sakaitināt kā ar izteiktu nodomu atdalīties no impērijas. Tādā veidā muižnieki gribēja izsaukt nežēlību, izrēķinoties ar latviešu revolucionāriem. J. Ozols, atsedzot šos izdomājumus, domē centās paskaidrot esošo situāciju Baltijā. Krievu šovinistiem lojālā avīze “Rizhskii vestnik” uztvēra šos runā minētos faktus un rakstīja, ka J. Ozols no domes tribīnes kategoriski noraidīja tieslietu ministra apgalvojumu, ka latviešu

novadā valdība uzsāka represijas tāpēc, ka latvieši gribēja atdalīties no valsts atsevišķā republikā un “pūlējās panākt republikānisku pārvaldes veidu”.¹⁰⁸ Autors ir vienisprātis ar sociāldemokrātu skaidrojumu, un tomēr nākotnē vēlams būtu papētīt, kā šāda veida informācija guva tik plašu izplatību.

No pārējām interpelācijām, kuru izskatīšanā piedalījās daļa latviešu deputātu, jāatzīmē igauņu deputātu interpelācijas apspriešana 15. maijā par to, ka Baltijas ģenerālgubernators A. Mellers-Zakomeļskis nelikumīgi ar 3000 rbļ. lielu naudas sodu sodījis divu igauņu pagastu iedzīvotājus par to, ka kaut kur pie šo pagastu robežām bija nogalināts barons O. Budbergs.¹⁰⁹ Igauņu deputāts T. Jurine uzstājoties sacīja, ka likums atļauj sodīt vainīgo, nevis – kā to darījis Baltijas ģenerālgubernators – visu ciemu.¹¹⁰ Ar šādu ģenerālgubernatora rīcību bieži bija saskārušies arī Kurzemes un Vidzemes latviešu daļas pagastu iedzīvotāji. Latviešu deputāti J. Ozols, K. Kārklīņš un E. Treimanis no domes tribīnes atbalstīja igauņu pieprasījumu. Analizējot šādu sodu būtību, J. Ozols norādīja, ka tāda rīcība nav pieļaujama politiskā cīņā, bet K. Kārklīņš uzsvēra, ka, šādi darbojoties, nevar atjaunot uzticību valdībai.¹¹¹ Savukārt E. Treimanis bija pārliecināts, ka šis gadījums pēc iespējas ātrāk jāizmeklē, jo līdzīgā epizodē Cēsu apriņķa Drustu muižā par uradņika nogalināšanu no pagasta iekasēja sodu 3000 rbļ. apmērā. Vēlāk izrādījās, ka slepkava nemaz nebija no šī pagasta iedzīvotājiem. Pagasts pieprasīja no Baltijas ģenerālgubernatora atdot iekasēto naudu, tomēr šis iesniegums tika atstāts bez ievēribas.¹¹²

Valsts domē iesniegto interpelāciju apspriešana un to atstāstījums presē lika valsts ierēdņiem aizdomāties, ka līdzšinējai visatļautībai tomēr jānosprauž robežas. Tā kā Valsts dome interpelācijās izvirzītos jautājumus reti kad varēja atrisināt, tad sabiedrības aktīvākā daļa palika pie revolūcijas gados pārbaudītās atziņas, ka visvienkāršāk tas izdarāms ar vardarbību.

Vēsturiskā attīstība visvairāk bija satuvinājusi latviešu un igauņu tautas. No igauņu etnogrāfiski apdzīvotās teritorijas bija ievēlēti pieci deputāti: no Vidzemes guberņas – augstākās zemnieku tiesas priekšsēdētājs K. Parts un žurnālists, zemes īpašnieks A. Jurgenšteins, no Igaunijas guberņas – zemnieku lietu komisārs T. Jurine, zemkopis M. Murtens un strādnieks P. Pjarns.¹¹³ Deputāti K. Parts, A. Jurgenšteins un T. Jurine pievienojās kadetu frakcijai, bet sociāldemokrāti M. Murtens un P. Pjarns darbojās sociāldemokrātu frakcijā. Latviešu deputātiem bija iespējas izveidot sadarbību ar kaimiņos atrodošās Kauņas guberņas deputātiem. No Kauņas guberņas bija ievēlēti seši deputāti, tostarp pieci lietuvieši un viens ebrejs: zvērināts advokāts Š. Abramsons, zemes īpašnieks F. Gudovičs, zvērināts advokāts V. Stašinskis, zemes īpašnieks A. Kupstas, zemkopis A. Poviļus un

zemkopis P. Kumeļis. Taču šo deputātu politiskā orientācija gan bija stipri atšķirīga no latviešiem: kadetu frakcijai pievienojās tikai viens deputāts – Š. Abramsons, bet pārējie pieci bija sociāldemokrāti. No Suvalku guberņas bija ievēlēti divi deputāti, kas piederēja pie tā sauktās lietuviešu grupas. Savukārt no Viļņas guberņas bija ievēlēti seši deputāti, poļi pēc tautības, to politiskā orientācija – poļu kolo.¹¹⁴ Politiskā virziena poļu kolo sludinātās intereses atšķīrās gan no lietuviešu, gan latviešu un igauņu deputātu mērķiem.

Latviešu deputātu sadarbība ar kaimiņu deputātiem tomēr bija vājāka nekā I Valsts domē, un par to saglabājies nedaudz norāžu. Jau iepriekš minēts, ka daļa latviešu deputātu atbalstīja domē iesniegto igauņu interpelāciju. Ir norāde, ka I Valsts domes bijušais deputāts K. Hellāts savu savāktu materiālu par lauka karatiesām nodeva deputātiem J. Ozolam un E. Treimanim. Viņi apsoliya šo materiālu no-publicēt.¹¹⁵

Uz tuvu sadarbību nevirzīja sociāldemokrātu un kadetu frakcijām piederīgo deputātu politiskās pretrunas. Piemēram, domstarpības veidojās starp latviešiem – sociāldemokrātu J. Ozolu un bieži to atbalstošo kadetu frakcijai pieslēkušos E. Treimani un sociāldemokrātu igauņi P. Pjarnu, no vienas puses, un pārējiem latviešu un igauņu buržuāzijas deputātiem, no otras puses.¹¹⁶ Igauņu deputāts sociāldemokrāts P. Pjarns no visiem Latvijas deputātiem pozitīvi novērtēja vienīgi J. Ozolu, norādot, ka tas ir “izglītots un brīvs cilvēks”. Citus latviešu deputātus viņš augsti nevērtēja un izteica par tiem izbrīnu, jo latvieši notikušajā atbrīvošanas kustībā ir bijuši daudz apzinīgāki. Taču, ņemot vērā izveidojušos apstākļus, P. Pjarns atzina, ka šādus latviešu vēlēšanu rezultātus saprotot.¹¹⁷

Bijušais Valsts domes deputāts F. Trasuns, interesējoties par II Valsts domes darbību, pauda pārlicību, ka latviešu un igauņu deputātu sadarbība nestu pozitīvus augļus: “Bet mes ar vysu sirdi veletotus, ka latviši deputati vyspirmok sovâ storpâ un tod ar lejšim un igauņim sastaditu sovu patstovīgu grupu dumâ. Latvišim, lejšim un igauņim ir ļūti daudz kūpīgu interesu un apstokļu: jim jòsocinejas pret kokla kungim, kas grib paturet sovu seneju varu, jim vajdzīga, školas un tautas voludu u. t. t. Vinim pošim kotram pa sevim jim ir mozs bolss dumâ. Bet, jo ji sasavinòs vinâ grupâ un vinprotīgi ajzstòves sovas vajadzibas, tod jùs bolss navar palikt naiveròts, jo tod ji sostòdis mozokojs grupu nu kajdim 18–20 deputatim. Par tû pârñ deputati latviši, igauņi un lejši turejòs kūpâ. Ari šugòd mes tikai nu vysas syrds pricosimes, kad dabosim zynot, ka latviši, igauņi un lejši ir nùdibynojuši sevišku, nu cytīm naatkarīgu latvišu, lejšu, igauņu grupu.”¹¹⁸ Kad būs tāda grupa, varēs izteikt savus uzskatus un prasības, varēs iesniegt savus likumprojektus. Tā bija F. Trasuna pareizi izteiktā vēlme, kurai nebija lemts realizēties. Nodoms atdūrās pret Baltijas deputātu nevēlē-

šanas rīkoties kopā un parlamentārā darba neizpratni. Tāda sadarbība politisko grupējumu uzskatu dēļ nenotika pat starp Latvijas deputātiem. Deputāti centās pārstāvēt Vidzemes un Kurzemes intereses, bet tām nepievienoja trešo latviešu apdzīvoto etnogrāfisko daļu Latgali. Viens no Latgales korespondentiem norādīja, ka Vitebskas guberņas latviešu vajadzības un prasības latviešu deputātiem vajag savienot kopā ar Kurzemes un Vidzemes, lai arī te ir atšķirības, bet latviešu tauta sastāv ne tikai no kurzemniekiem un vidzemniekiem.¹¹⁹

Sadarbība starp latviešu, igauņu un lietuviešu deputātiem tālākejošu attīstību neguva, domājams, tāpēc, ka II Valsts domē atsaucību neguva I Valsts domē darbību aizsākušais deputātu autonomistu grupējums. Tajā apvienojās impērijas nomaļu tautu pārstāvji. Politiskie uzskati tiem bija visdažādākie, un viņi palika saistīti ar savām frakcijām, kurām par daudziem jautājumiem bija atšķirīgi uzskati, un debatēs tie uzstājās pat cits pret citu. Vienīgā autonomistus vienojošā saite bija solījums kalpot, lai attīstītu impērijas tautu autonomos institūtus.¹²⁰ Šajā grupā darbojās arī Baltijas I Valsts domes deputāti, kamēr II Valsts domē lielākā daļa no tiem partejisku un politisku apsvērumu dēļ šajā deputātu apvienībā vairs nepiedalījās.¹²¹ Iespējams, ka liela nozīme šādai darbības izmaiņai bija arī I Valsts domes autonomistu darbības necīgajiem panākumiem. Cik autoram zināms, tad no Latvijas deputātiem tikai E. Treimanis darbojās autonomistu grupā. 1. aprīlī autonomisti sapulcējās un ievēlēja pagaidu biroju, kurā iegāja arī E. Treimanis.¹²² Birojam tika dotas tiesības kooptēt citu nacionālo grupu priekšstāvjus. Tika nolemts pie apspriežamiem likumu projektiem iesniegt piezīmes, izplatīt savas atziņas zemes komisijā. Autonomisti plānoja iesniegt domē likuma projektu par vietējo valodu lietošanu skolās un tiesās.¹²³ 13. un 14. aprīlī pulcējās poļu, ebreju, latviešu un musulmaņu deputāti – autonomisti un sprieda par parlamentārās frakcijas dibināšanu.¹²⁴

Vairāki Latvijas deputāti veica aktivitātes, lai ar preses palīdzību uzturētu kontaktus ar sabiedrību. Tika lūgts sūtīt faktus par gadījumiem, kad domes pilnvarnieku vēlēšanās bezzemnieki nelikumīgi netika pielaisti pie vēlēšanām, par cilvēku mocīšanu policijā, par lauka karatiesu darbību un par zemesceļu labošanas kārtību.¹²⁵ Atsevišķos gadījumos starp sabiedrības pārstāvjiem un deputātiem presē norisinājās sarakste atklāto vēstuļu formā.¹²⁶ Pēc II Valsts domes atlaišanas J. Ozols ar ziņojumiem par darbību domē uzstājās divās plašās Rīgas sociāldemokrātu organizācijas sapulcēs.¹²⁷

Deputātu darba vērtējums sabiedrībā nebija viennozīmīgs. Daļai sabiedrības šis jautājums bija vienaldzīgs. Tie, kas par domes darbību interesējās, vislielāko kritiku deputātiem izteica par reto uzstāšanos no Valsts domes tribīnes. Šāds secinājums gan neattiecās uz deputātu J. Ozolu un E. Treimani. Visasāk kritizētie deputāti demokrā-

tiskos izdevumos bija K. Burkevics, K. Kārkliņš un P. Juraševskis.¹²⁸ Citi laikraksti nerunājošos un mazrunājošos deputātus aizstāvēja un uzskatīja, ka jārūnā tikai tad, kad tiek apspriesti jautājumi par Baltiju.¹²⁹ Pavidēja uzskats, ka domē diezgan runā V. Puriškevičs un J. Ozols, tāpēc Kurzemes deputāti dara pareizi, ka klusē.¹³⁰ Latgaliešu laikraksta "Auseklis" korespondents uzskatīja, ka deputātiem nevajag daudz runāt, bet ir jautājumi, kurus apspriežot domē tomēr nedrīkst arī klusēt. Viena trešā daļa Vitebskas guberņā ir latvieši, un tie dzīvo nepanesamos apstākļos. Vitebskas guberņas latvieši vēlas, lai tos administratīvā ziņā pievienotu Vidzemes un Kurzemes latviešiem. Laikraksts norādīja, ka nesēn domē apsprieda jautājumu par skolām un skolu stāvokli Latgalē ir sliktāks nekā citur, bet latviešu deputāti arī šoreiz palika mēmi.¹³¹ Tālāk korespondents rakstīja: "Nav vajadzīgs, ka ji byutu runojuši šimōs litōs vysi; byutu piticis, jo vins byutu aizrōdijis, kajdas pie mums vajdzibas un kù latvišu tauta prosa; tautas aizstōvim vajdzēja, mozokajs, parōdit, ka ji savu tautu aijztōv, kaj: pōli, musulmani, baltkrivi un cyti."¹³²

Citos preses izdevumos izteiktas norādes, ka tie latviešu deputāti, kas neuzstājas domē, dod savu ieguldījumu domes komisiju darbā, strādā pie likumu projektu sagatavošanas.¹³³ Šādas atsauksmes liecināja, ka parlamentāras darbības būtību vispirms mācījās deputāti, bet pēc tam sabiedrības locekļi, kas sekoja līdzi Valsts domes aktivitātēm.

Impērijas valdības attieksme pret II Valsts domi salīdzinājumā ar I Valsts domi bija korekta. P. Stolipins veica pasākumus, lai veicinātu domniekus pieņemt valdības deklarācijā izvirzītos nosacījumus, taču viens no pašiem svarīgākajiem jautājumiem, kas neatļāva veidot ilgstošu sadarbību, bija agrārjautājums. Pirms agrārjautājuma debašu izbeigšanas domē ar programmatisku runu uzstājās P. Stolipins un paskaidroja, ka kreiso partiju izvirzītā zemes nacionalizācija, kā to uzskata valdība, ir valstī iznīcinoša un tāpēc nav iespējama. Savukārt partijas un politiskie grupējumi par piekāpšanos agrārjautājumā nedomāja. Otrs jautājums, kas arī stipri traucēja valdības sadarbību ar domi, bija attieksme pret cīņu ar revolucionāro kustību. Tālākā sadarbība ar domi bija neiespējama, taču atlaist domi agrārjautājuma apspriešanas laikā valdībai nebija izdevīgi. Šim nolūkam slepenpolīcija izmantoja safabricētu viltojumu par sociāldemokrātu sazvērestību pret valsts iekārtu. Šajā sazvērestībā redzama vieta tika ierādīta arī latviešu deputātam sociāldemokrātam J. Ozolam. 3. jūnijā tika publicēts cara manifesti par II Valsts domes atlaišanu un par izmaiņām domes vēlēšanu likumā. 3. jūnija apvērsums liecināja, ka revolūcija bija cietusi sakāvi un reakcija svinēja uzvaru.

Kāds guvums latviešu tautai bija no II Valsts domes, no Krievijas otru reizi ievēlētā parlamenta? Redzamu ieguvumu nekādu. Ieguvums

nosakāms, skatoties no laika distances, līdz Latvijas valsts un parlamenta izveidošanai. Latviešu deputātiem I un II Valsts domē pirmo reizi bija iespēja saskarties ar darbu parlamentā. Ar tiesībās ierobežotu, bet tomēr parlamentu. Šodien jāatzīst, ka J. Ozols bija spilgtākais ne tikai latviešu, bet arī II Valsts domes deputāts. Viņš domes debatēs, paužot sociāldemokrātiskos uzskatus, cīnījās ar redzamākajiem valsts domniekiem. Deputātu labējā spārna skandalozais pārstāvis V. Puriškevičs J. Ozolam veltīja rakstu "Tu melo, nelieti!", kurā apsoliņa, ka J. Ozola vieta ir pie karātavām.¹³⁴ J. Ozola sociālistisko ideju garā, ar faktiem motivētās uzstāšanās, blakus viņam E. Treimaņa runas, kurās atsedzās cilvēka apspiestais un beztiesīgais stāvoklis valstī, un P. Juraševska atturīgā uzstāšanās buržuāziskajā skatījumā par agrāro jautājumu Baltijā domē veidoja latviešu atpazīstamību starp daudzajām Krievijas impērijas tautām. No II Valsts domes septiņiem Latvijas deputātiem nākotnē savu dzīvi ar darbību politikā saistīja tikai divi: J. Ozols un P. Juraševskis. J. Ozols, kas pēc politiskās pārliecības bija sociāldemokrāts, emigrēja uz ārzemēm un darbojās tur politikas laukā. Viņš neizrādīja interesi par Latvijas valsts izveidošanu un tās parlamenta darbību, kamēr P. Juraševskis vēlāk kļuva par redzamu Latvijas Republikas valstsvīru. Revolūcijas laikā sabiedrībā pirmo reizi izskanējušās valstiskuma idejas un latviešu deputātu darbība domē, kuri, izņemot J. Ozolu, pat nebija revolūcijas aizstāvji, piedalījās sabiedrības politiskās pašapziņas audzināšanā, bez kuras nākotnē nebija iespējams veidoties Latvijas valstiskumam.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Kārlis Strazdiņš (red.) (1955). *Latvijas PSR vēsture*. 2. sēj. No 1861. gada līdz 1917. gada martam. Rīga: Latvijas PSR ZA izdevniecība, 281.–284. lpp.; Jānis Krastiņš (1975). *1905. gada revolūcija Latvijā*. 3. papild. izd. Rīga: Zinātne, 333.–344. lpp.; Aleksandrs Drīzulis (red.) (1986). *Latvijas PSR vēsture. No vissenākajiem laikiem līdz mūsu dienām*. 3. pārstr. un papild. izd. 1. sēj. Rīga: Zinātne, 314. lpp.
- ² Vitālijs Šalda, Aurora Ūdre (1988). *Latvijas sociāldemokrātija un Valsts dome*. Rīga: Avots, 49.–90. lpp.
- ³ Arveds Švābe (1958). *Latvijas vēsture, 1800–1914*. [Stokholma]: Daugava, 671.–674. lpp.
- ⁴ Aleksandr Prokhorov (red.) (1972). *Bol'shaia Sovetskaia entsiklopediia*. T. 7. Moskva: Sovetskaia entsiklopediia, s. 153; Evgenii Zhukov (red.) (1963). *Sovetskaia istoricheskaia entsiklopediia*. T. 4. Moskva: Sovetskaia entsiklopediia, 1963, s. 611, 613.
- ⁵ Arkadii Sidorov (red.) (1968). *Istoriia SSSR s drevneishikh vremen do nashikh dnei. Rossiia v period imperalizma 1900–1917 gg*. T. 6. Moskva: Nauka, s. 239–240.

- ⁶ Vasilii Maklakov (2006). *Vtoraia Gosudarstvennaia дума. Vospominaniia sovremennika. 20 fevralia – 2 iunia 1907 goda*. Moskva: Tsentr Poligraf, s. 325.
- ⁷ Aprēķināts pēc: Vadim Demin (1996). *Gosudarstvennaia дума Ros-sii (1906–1917): mekhanizm funkcionirovaniia*. Moskva: ROSSPEN, s. 37–38.
- ⁸ *Gosudarstvennaia дума. Ukazatel' k stenograficheskim otchetam. Vtoroi sozyv. 1907 god* (1907). Sankt-Peterburg: Gosudarstvennaia tipografii, s. 11–12.; Sigita Hirša (galv. red.) (2009). *Latvijas enciklopēdija*. 5. sēj. Rīga: Valērija Belokoņa izdevniecība, 537. lpp.
- ⁹ *Zemkopis*, 12.07.1907. (Šeit un turpmāk atsaucēs norādītajai preses izdevu-mos publicētajai informācijai oriģināli nav norādīti autori un informācija nav strukturēta tekstā ar atsevišķu nosaukumu.)
- ¹⁰ *Balss*, 06.02.1907.; *Mūsu Laiki*, 19.03.1907.; *Rizhskii vestnik*, 07.02.1907.
- ¹¹ *Mūsu Laiki*, 03.04.1907.
- ¹² Turpat, 24.04.1907.
- ¹³ *Mūsu Laiki*, 10.03., 19.03.1907.; *Rigasche Rundschau*, 12.03.1907.
- ¹⁴ *Mūsu Laiki*, 03.04.1907.; *Rīgas Avīze*, 17.03.1907.
- ¹⁵ *Mūsu Laiki*, 19.03.1907.
- ¹⁶ *Auseklis*, 16.02.1907.
- ¹⁷ *Mūsu Laiki*, 19.03.1907.
- ¹⁸ *Balss*, 15.02.1907.; *Darba Balss*, 14.02.1907.; *Rigasche Zeitung*, 08.02.1907.
- ¹⁹ *Gosudarstvennaia дума. Ukazatel' k stenograficheskim otchetam*, s. 11–12.
- ²⁰ *Rizhskii vestnik*, 23.03.1907.
- ²¹ *Balss*, 21.02.1907.
- ²² Turpat, 01.03.1907.
- ²³ *Mūsu Laiki*, 19.03.1907.
- ²⁴ Turpat, 13.02.1907.
- ²⁵ *Gosudarstvennaia дума. Vtoroi sozyv. Stenograficheskie otchety. 1907 god. Sessii vtoraia* (1907). T. 2. Sankt-Peterburg: Gosudarstvennaia tipografii, s. 967.
- ²⁶ Turpat, 971. lpp.
- ²⁷ *Mūsu Laiki*, 13.03.1907.
- ²⁸ Turpat.
- ²⁹ *Gosudarstvennaia дума. Vtoroi sozyv. Stenograficheskie otchety. 1907 god. Sessii vtoraia*, T. 2, s. 971.
- ³⁰ *Mūsu Laiki*, 10.03.1907.
- ³¹ Turpat, 24.04.1907.
- ³² Demin. *Gosudarstvennaia дума Rossii (1906–1917)*, s. 31.
- ³³ Sidorov (red.). *Istoriia SSSR s drevneishikh vremen do nashikh dnei. Rossiia v period imperializma 1900–1917 gg*. T. 6, s. 240–241.
- ³⁴ Maklakov. *Vtoraia Gosudarstvennaia дума. Vospomonaniia sovremennika*, s. 112.
- ³⁵ *Gosudarstvennaia дума. Vtoroi sozyv. Stenograficheskie otchety. 1907 god. Sessii vtoraia*. T. 1, s. 131–132.
- ³⁶ Turpat, 133.–137. lpp.
- ³⁷ *Mūsu Laiki*, 17.03.1907.
- ³⁸ *Rīgas Avīze*, 17.03.1907.

- ³⁹ *Gosudarstvennaia дума. Vtoroi sozyv. Stenograficheskie otchety. 1907 god. Sessii vtoraia*. T. 2, s. 1254–1258.
- ⁴⁰ Turpat, 1256., 1258. lpp.
- ⁴¹ Aleksandr Iakovlev (red.) (2002). *Rossii v nachale XX veka*. Moskva: Novii Khronograf, s. 480.
- ⁴² *Rizhskii vestnik*, 13.03.1907.; *Mūsu Laiki*, 12.03.1907.
- ⁴³ *Mūsu Laiki*, 19.04.1907.
- ⁴⁴ Turpat, 17.03.1907.
- ⁴⁵ Turpat, 22.03.1907.
- ⁴⁶ *Gosudarstvennaia дума. Vtoroi sozyv. Stenograficheskie otchety. 1907 god. Sessii vtoraia*. T. 1, s. 480.
- ⁴⁷ Turpat, 481. lpp.
- ⁴⁸ *Rīgas Avīze*, 08.05.1907.
- ⁴⁹ *Mūsu Laiki*, 17.03.1907.
- ⁵⁰ *Rigasche Rundschau*, 12.03.1907.
- ⁵¹ *Rīgas Avīze*, 17.03.1907.
- ⁵² Turpat, 08.05.1907.
- ⁵³ *Gosudarstvennaia дума. Vtoroi sozyv. Stenograficheskie otchety. 1907 god. Sessii vtoraia*. T. 1, s. 513–514.
- ⁵⁴ Iakovlev (red.). *Rossii v nachale XX veka*, s. 486.
- ⁵⁵ *Gosudarstvennaia дума. Vtoroi sozyv. Stenograficheskie otchety. 1907 god. Sessii vtoraia*. T. 1, s. 1469.
- ⁵⁶ Iakovlev (red.). *Rossii v nachale XX veka*, s. 483.
- ⁵⁷ *Gosudarstvennaia дума. Vtoroi sozyv. Stenograficheskie otchety. 1907 god. Sessii vtoraia*. T. 2, s. 671.
- ⁵⁸ *Balss*, 07.02.1907.
- ⁵⁹ *Mūsu Laiki*, 02.03.1907.
- ⁶⁰ *Rigasche Rundschau*, 12.03.1907.; *Mūsu Laiki*, 10.03.1907.
- ⁶¹ *Mūsu Laiki*, 27.03.1907.
- ⁶² Turpat, 09.04.1907.
- ⁶³ Turpat, 25.04.1907.
- ⁶⁴ *Rīgas Avīze*, 17.03.1907.
- ⁶⁵ *Rigasche Rundschau*, 17.04.1907.
- ⁶⁶ *Mūsu Laiki*, 27.03.1907.
- ⁶⁷ Turpat, 17.03.1907.
- ⁶⁸ Turpat, 03.04.1907.
- ⁶⁹ *Rigasche Rundschau*, 04.05.1907.
- ⁷⁰ *Mūsu Laiki*, 17.05.1907.
- ⁷¹ Turpat, 31.03.1907.
- ⁷² Sidorov (red.). *Istoriia SSSR s drevneishikh vremen do nashikh dnei. Rossiia v period imperializma 1900–1917 gg*. T. 6, s. 245.
- ⁷³ Maklakov. *Vtoraia Gosudarstvennaia дума. Vospomonaniia sovremennika*, s. 309.
- ⁷⁴ *Gosudarstvennaia дума. Vtoroi sozyv. Stenograficheskie otchety. 1907 god. Sessii vtoraia*. T. 1, s. 108–112.
- ⁷⁵ *Rīgas Avīze*, 17.03.1907.
- ⁷⁶ Jānis Bērziņš (2010). Latvijas deputātu darbība I Valsts domē (1906. gada 27. aprīlis – 8. jūlijs). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 45.–49. lpp.

- ⁷⁷ *Gosudarstvennaia дума. Vtoroi sozyv. Stenograficheskie otchety. 1907 god. Sessii vtoraiia. T. 1, s. 669–672.*
- ⁷⁸ Turpat, 670.–672. lpp.
- ⁷⁹ Turpat, 670. lpp.
- ⁸⁰ Turpat, 671. lpp.
- ⁸¹ *Mūsu Laiki*, 10.03.1907.
- ⁸² *Gosudarstvennaia дума. Vtoroi sozyv. Stenograficheskie otchety. 1907 god. Sessii vtoraiia. T. 2, s. 671.*
- ⁸³ *Mūsu Laiki*, 10.03.1907.
- ⁸⁴ Turpat.
- ⁸⁵ *Gosudarstvennaia дума. Vtoroi sozyv. Stenograficheskie otchety. 1907 god. Sessii vtoraiia. T. 2, s. 670.*
- ⁸⁶ *Mūsu Laiki*, 10.03.1907.
- ⁸⁷ *Rigasche Rundschau*, 04.05.1907.
- ⁸⁸ *Gosudarstvennaia дума. Vtoroi sozyv. Stenograficheskie otchety. 1907 god. Sessii vtoraiia. T. 2, s. 671; Rigasche Rundschau*, 04.05.1907.
- ⁸⁹ *Gosudarstvennaia дума. Vtoroi sozyv. Stenograficheskie otchety. 1907 god. Sessii vtoraiia. T. 2, s. 668–669.*
- ⁹⁰ *Mūsu Laiki*, 02.03.1907.
- ⁹¹ *Latvija*, 12.04.1907.
- ⁹² Jānis Bērziņš (2000). Bezdarbs un bezdarbnieku kustība Latvijā 1900.–1914. gadā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 74.–92. lpp.
- ⁹³ *Gosudarstvennaia дума. Vtoroi sozyv. Stenograficheskie otchety. 1907 god. Sessii vtoraiia. T. 2, s. 588.*
- ⁹⁴ *Rīgas Avīze*, 17.03.1907.
- ⁹⁵ Demin. *Gosudarstvennaia дума Rossii (1906–1917): mekhanizm funktsionirovaniia*, s. 75.
- ⁹⁶ *Gosudarstvennaia дума. Vtoroi sozyv. Stenograficheskie otchety. 1907 god. Sessii vtoraiia. T. 1, s. 1906–1913, 2014–2018, 2021–2023, 2042–2044.*
- ⁹⁷ Turpat, 2018. lpp.
- ⁹⁸ Turpat, 2021.–2022., 2044. lpp.
- ⁹⁹ *Progress*, 18.04.1907.
- ¹⁰⁰ *Gosudarstvennaia дума. Vtoroi sozyv. Stenograficheskie otchety. 1907 god. Sessii vtoraiia. T. 1, s. 1977.*
- ¹⁰¹ *Rizhskii vestnik*, 13.04., 17.04.1907.
- ¹⁰² Šalda, Ūdre. *Latvijas sociāldemokrātija un Valsts dome*, 81. lpp.
- ¹⁰³ *Gosudarstvennaia дума. Vtoroi sozyv. Stenograficheskie otchety. 1907 god. Sessii vtoraiia. T. 2, s. 597.*
- ¹⁰⁴ Jānis Asars (sast.) (1907). *Spīdzināšanas Baltijā. Interpelācija II Valsts domē. Pēterburga.*
- ¹⁰⁵ *Rizhskii vestnik*, 15.05.1907.
- ¹⁰⁶ *Gosudarstvennaia дума. Vtoroi sozyv. Stenograficheskie otchety. 1907 god. Sessii vtoraiia. T. 2, s. 700–716.*
- ¹⁰⁷ Turpat, 712. lpp.
- ¹⁰⁸ *Rizhskii vestnik*, 02.06.1907.
- ¹⁰⁹ *Gosudarstvennaia дума. Vtoroi sozyv. Stenograficheskie otchety. 1907 god. Sessii vtoraiia. T. 2, s. 592–593.*
- ¹¹⁰ *Mūsu Laiki*, 17.05.1907.

- ¹¹¹ *Gosudarstvennaia дума. Vtoroi sozyv. Stenograficheskie otchety. 1907 god. Sessii vtoraia*. T. 2, s. 590–591.
- ¹¹² Turpat, 594. lpp.
- ¹¹³ *Gosudarstvennaja дума. Ukazatel k stenograficheskim otchetam. Vtoroi sozyv*, s. 11.
- ¹¹⁴ Turpat, 5., 11., 21. lpp. (Poļu kolo – poļu frakcijas nosaukums. Poļu valdošās aprindas sludināja poļu darbaļaužu un buržuāzijas nacionālo interešu kopību un centās frakciju pasniegt kā vienīgo poļu tautas pārstāvi. Sk.: Evgenii Zhukov (red.) (1968). *Sovetskaia istoricheskaia entsiklopediia*. T. 11. Moskva: Sovetskaia entsiklopediia, s. 315.)
- ¹¹⁵ *Ventspils Apskats*, 12.04.1907.
- ¹¹⁶ *Rīzhskii vestnik*, 23.03.1907.
- ¹¹⁷ *Mūsu Laiki*, 20.03.1907.
- ¹¹⁸ *Auseklis*, 29.03.1907.
- ¹¹⁹ Turpat, 24.05.1907.
- ¹²⁰ Pavel Vinogradov (2008). *Rossii na rasput'e. Istoriko-publitsisticheskie stat'i*. Moskva: Territoria Budushchego, s. 286.
- ¹²¹ *Rīgasche Rundschau*, 17.04.1907.
- ¹²² *Mūsu Laiki*, 04.04.1907.
- ¹²³ Turpat.
- ¹²⁴ *Auseklis*, 08.03.1907.
- ¹²⁵ *Rīgas Avīze*, 02.02.1907.; *Mūsu Laiki*, 28.02.1907.; *Ventspils Apskats*, 05.04.1907.
- ¹²⁶ *Mūsu Laiki*, 27.03., 09.04., 25.04.1907.
- ¹²⁷ Šalda, Ūdre. *Latvijas sociāldemokrātija un Valsts dome*, 89. lpp.
- ¹²⁸ *Mūsu Laiki*, 31.03.1907.
- ¹²⁹ *Balss*, 02.04.1907.
- ¹³⁰ *Ventspils Apskats*, 15.04.1907.
- ¹³¹ *Auseklis*, 17.05.1907.
- ¹³² Turpat, 17.05.1907.
- ¹³³ *Latvija*, 21.03.1907.; *Rīgas Avīze*, 02.04.1907.
- ¹³⁴ *Jaunā Dienas Lapa*, 22.05.1907.

ACTIVITIES OF THE LATVIAN DEPUTIES IN THE 2ND STATE DUMA OF RUSSIA (20 February – 3 June 1907)

Jānis Bērziņš

Dr. habil. hist., leading researcher, Institute of the History of Latvia, University of Latvia.

Scientific interests: 19th century history of Latvia, history of the working class (2nd half of the 19th century – beginning of the 20th century), history of the 1905 Revolution, history of the economy of the Republic of Latvia.

E-mail: j.beerzinsh@gmail.com

The 2nd State Duma of Russia functioned at the time when the 1905 Revolution had been subdued and the government enforced its repressions. From the territory of present-day Latvia seven deputies with different political views had been elected, namely Kārlis Burkevics, Pēteris Juraševskis, Kārlis Kārklīņš, Eduards Kazričs, Jānis Ozols, Jēkabs Šapiro and Eduards Treimanis. One of them, Jānis Ozols, who was elected from the Latvian Social Democratic Party, expressed particularly mature political views, and he focused his activities as a member of the Duma on the criticism of the existing political system and enhancement of the revolutionary mood in the masses. The Latvian deputies singled out the most important tasks for themselves: to advocate the necessity of changes in the self-government and of agrarian reform in the Baltic. The activities of the Latvian deputies in the 1st and 2nd State Duma became the first lesson in parliamentarism both for themselves and for those members of society who closely followed their actions.

Key words: political views of the deputies, attitude towards the government declaration, the question of self-government, agrarian question, interpellations.

Summary

The 2nd State Duma of Russia was elected and functioned at the time when the 1905 Revolution had been subdued and the government enforced its repressions against people's democratic movement. From the territory of present-day Latvia seven deputies were elected to the 2nd State Duma: Kārlis Kārklīņš and Eduards Treimanis from the ethnographic region of Vidzeme, Jānis Ozols from Riga, Kārlis Burkevics, Pēteris Juraševskis and Jēkabs Šapiro from Kurzeme, and Eduards Kazričs from Latgale. The level of their education, previous social activities and popularity was much lower in comparison with that of the 1st State Duma where 86% deputies from the territory of present-day Latvia had higher education, but in the 2nd State Duma – only 43 per cent. Their proposals for reforms in the Baltic became fewer and less important.

Social Democrat Jānis Ozols was the only one who stood out among the other deputies from Latvia on account of his mature political views and the scope of his previous socio-political activities. Pēteris Juraševskis and Kārlis Kārklīņš both looked upon themselves as cadets, while the rest of the Latvian deputies had no firm political stand. All of them, with the exception of Jānis Ozols, declared that they were against revolution and desired sooner implementation of reforms in the Baltic. After election to the 2nd State Duma the Latvian deputies sided with representatives of the Russian Constitutional Party (cadets). All of them, with the exception of Jānis Ozols and Eduards Treimanis, took part, although not very active, in the debate of such questions as abolition of capital punishment and field military courts, as well as stated their attitude towards interpellation against activities of punitive expeditions and torturing of revolutionaries in the Baltic. The implementation of self-government reform and agrarian reform in the Baltic was singled out as the most important tasks for the future. The Latvian deputies

considered the self-government reform in the Baltic to be among the first issues which demanded solution. However, they had no common standpoint as to the question of self-government reform, and they did not cooperate with the Estonian deputies. Contrary opinions were held on the assignments of the self-government and the right to vote at elections. During the short period of the Duma activities the Latvian deputies did not manage to prepare a draft for the law on self-government in the Baltic.

As the debate about the agrarian question had ended with no practical result in the 1st State Duma, it became central also in the 2nd Duma. The Latvian deputies, with the exception of Jānis Ozols, who supported social democratic views, proposed the same measures for the solution of the agrarian question as their predecessors. The former negative attitude of the Latvian deputies towards the draft for agrarian law worked out by the Russian cadets and trudoviks also remained unchanged. The gravest fear felt by the Latvian deputies was that the land owned by Latvian farmers would be expropriated.

At present the activities of the Latvian deputies in the 1st and 2nd State Duma of Russia must be evaluated from the perspective of the historical development of Latvian statehood: work in the State Dumas was related to the origins of the parliamentary activities by representatives of our nation. Although these activities were rather limited, it was a lesson in parliamentarism, and we cannot deny its significance in the future development of the idea of Latvian statehood.

Iesniegts 07.12.2011.

LATVIEŠU PILSONISKO PARTIJU IDEOLOĢIJA UN TĀS ATTĪSTĪBA 1917.–1920. GADĀ. PARTIJU SPEKTRS

Uldis Krēsliņš

Dr. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, pētnieks.
Pētnieciskā tēma: Latviešu pilsoniskās partijas no 1917. līdz 1934. gadam.
E-pasts: ul.kreslins@sveiks.lv

Rakstā ir analizēta latviešu pilsonisko (nesociālistisko) partiju ideoloģija un tās attīstība laikā no partiju dibināšanas 1917. gadā līdz 1920. gada 1. maijam, kad darbu sāka pirmais vēlētais Latvijas valsts politiskās pārstāvniecības institūts Satversmes sapulce. Raksta mērķis ir noskaidrot tos idejiskos principus, ko pilsoniskās partijas izmantoja kā savas identitātes orientierus un reizē kā kritērijus, kas partijas pozicionēja to savstarpējās attiecībās, veidojot noteiktu partiju spektru. Kā liecināja gan pašu partiju izpratne, gan tālaika preses apskatos izteiktie spriedumi, kā galvenais un noteicošais kritērijs latviešu pilsonisko partiju pozicionēšanai tika izvirzīts partiju sociālo programmu saturs un partiju uzskatos apzīmētā sociālo grupu interešu pārstāvniecība.

Atslēgas vārdi: pilsoniskās (nesociālistiskās) partijas, ideoloģija, partiju spektrs.

IEVADS

Politisko partiju teorētiskās nostādnes ir nozīmīgs to pastāvēšanas un darbības izpratnes aspekts, kas vienlaikus raksturo gan partiju mērķus un centienus, gan pastarpināti, vērtējot vēlēšanu rezultātus, ļauj spriest arī par sabiedrības politiskajiem noskaņojumiem un interesēm. Tieši ideoloģija bija galvenais latviešu pilsonisko partiju īpatnības un reizē arī to kopības kritērijs, kas, no vienas puses, katru partiju nostādot noteiktā pozīcijā un definējot katras partijas stāvokli pret citu partiju pozīcijām, no otras puses, nosprauda tās principiālās vērtību robežas, kuru ietvaros dažādu pilsonisko partiju uzskati tomēr palika vienoti un kopumā formulēja un veidoja to politisko uzskatu sistēmu, ko var apzīmēt kā *pilsonisko ideoloģiju*. Raksta mērķis ir, turpinot darbu pie tēmas par latviešu pilsonisko partiju darbību un lomu Latvijas sabiedriski politiskajā dzīvē,¹ noskaidrot ideoloģiskos principus, ar kuriem partijas sevi pozicionēja attiecībā pret citām

pilsoniskajām partijām, un, sekojot tam, formulēt partiju izkārtojumu vienotā partiju spektrā un izsekot tā attīstību no partiju dibināšanas līdz pirmā vēlēta pārstāvniecības institūta – Satversmes sapulces sanākšanai 1920. gada 1. maijā.

Latviešu pilsonisko partiju darbībai no 1917. līdz 1920. gadam ir veltīti vairāki vēstures pētījumi, un tajos raksturota arī partiju ideoloģija, tomēr šie pētījumi neaplūko partiju uzskatus to attīstībā, un tāpēc tajos ir divi ierobežojumi: daļa šo pētījumu autoru analizē partiju ideoloģiskās nostādes tikai šaurā laikmeta griezumā,² savukārt citi, raksturojot partiju attīstību plašākā laika posmā, maz uzmanības pievērš partiju pirmajām uzskatu deklarācijām un neformulē skaidrus un noteiktus šo partiju pozīciju salīdzinājuma un savstarpējā izkārtojuma kritērijus.³

Šajā rakstā, izvirzot par mērķi noskaidrot partiju spektra izkārtojumu 1917. gadā un tā attīstību līdz Satversmes sapulces sanākšanai 1920. gadā, galvenā uzmanība pievērsta nevis detalizētai katras partijas uzskatu analīzei, bet tieši šo uzskatu salīdzinājumam, un vislabāk to varēja izdarīt brīžos, kad vienlaikus izskanēja visu vai vairuma partiju uzskatu deklarācijas. Tāpēc šajā gadījumā uzmanība ir koncentrēta uz partiju dibināšanas pieteikumiem 1917. gadā un uz partiju priekšvēlēšanu deklarācijām 1917. gada augustā un 1920. gada aprīlī. Bez tam rakstā ir analizēti tikai to partiju uzskati, kas uzstājās kā reāli politisko procesu dalībnieki, atstājot neievērotas tās partijas un politiskās apvienības, kas nepiedalījās praktiskajos politikas procesos vai kuru ietekme uz politiskajiem procesiem bija niecīga.

Laika posmā no partiju dibināšanas 1917. gada martā–maijā līdz Satversmes sapulces sanākšanai 1920. gada 1. maijā latviešu pilsonisko partiju teorētisko uzskatu attīstībā var izcelt trīs nosacītus posmus, un atbilstoši tiem ir arī veidota izklāsta struktūra.

Pirmais posms aptvēra laiku no partiju dibināšanas līdz 1917. gada augustā notikušajām Rīgas pilsētas domes un Vidzemes zemes padomes vēlēšanām, kad ideoloģijai latviešu pilsonisko partiju pastāvēšanā bija īpaši liela nozīme. Šo ideoloģijas nozīmi noteica pats partiju veidošanās process. Konkrētajos 1917. gada apstākļos, kad pilsonisko partiju dibināšanas ierosme sekoja kā atbilde uz Februāra revolūcijas pasludinātajām politiskajām brīvībām, vairums jaundibināto partiju sevi pieteica kā steigā veidotas apvienības bez skaidriem savas pastāvēšanas un darbības motīviem. Bez šīs skaidrās izpratnes par savu vietu un uzdevumiem sabiedriski politiskajos procesos pilsoniskās partijas līdz pat pirmajām – Rīgas domes un Vidzemes zemes padomes – vēlēšanām 1917. gada augustā ieņēma ļoti inertu pozīciju un atšķirībā gan no aktīvās Rīgas Sabiedrisko organizāciju padomes, gan sociālistiskajām partijām uzstājās nevis kā procesu virzītāji, bet tikai kā to vērotāji. Tāpēc savas nostājas formulēšana kļuva par latviešu

pilsonisko partiju pirmo centienu galveno un praktiski arī vienīgo saturu. Vēl vairāk šo idejiskā aspekta dominanti pastiprināja latviešu sabiedriskajai dzīvei vispār raksturīgā izcilā preses un rakstītā vārda nozīme, kas rakstniekus un publicistus sabiedrības acīs padarīja par tās interešu un gribas izteicējiem. Tā nebija nejaušība, ka pirmo 1917. gada martā dibināto latviešu pilsonisko partiju rašanās bija cieši saistīta ar laikrakstiem un starp šo partiju redzamākajām personām bija tik daudz literātu. Sevišķi izteiksmīgs piemērs bija Maskavā dibinātā Latviešu nacionāldemokrātiskā partija, starp kuras dibinātājiem, kas pulcējās ap turpat Maskavā iznākošo laikrakstu “Dzimtenes Atbalss”, bija rakstnieki Linards Laicens, Jānis Akuraters, Kārlis Skalbe un publicisti Jānis Lapiņš un Ernests Blanks. Šaurāku literātu sastāvu pulcēja Rīgā dibinātā Latviešu radikāldemokrātiskā partija (pazīstamākie tajā bija redaktora Ermaņa Pīpiņa un rakstnieka Friča Bārdas vārdi), tomēr tās rašanās saikne ar laikraksta “Jaunais Vārds” aprindām bija tik cieša, ka daži apskatnieki, rakstot par partijas uzskatiem un parādīšanos, runāja nevis par partijas dibinātu oficiozu, bet laikraksta dibinātu partiju.⁴ Šajā laikā – no partiju dibināšanas līdz 1917. gada augustā notikušajām vēlēšanām – arī izskanēja izvērstākās partiju nostādņu programmatiskās deklarācijas.

Tūlīt pēc Vidzemes zemes padomes vēlēšanām līdz ar vācu uzbrukuma Rīgas frontē atjaunošanos 1917. gada 19. augustā un vācu karaspēka Rīgas ieņemšanu 21. augustā latviešu pilsonisko partiju darbība strauji sašaurinājās, un līdz pat Tautas padomes dibināšanai 1918. gada novembrī partiju teorētisko principu attīstību atspoguļoja tikai atsevišķas politiskas deklarācijas, kas izskanēja 1917. gada 16.–17. novembrī Valkā dibinātās Latviešu Pagaidu nacionālās padomes darbā. Plašākas partiju deklarācijas tika nolasītas 1918. gada 18. novembra valsts proklamēšanas aktā, taču līdz ar jauno situāciju, priekšplānā izvirzoties jau konkrētiem politiskiem un vēlāk arī saimnieciskiem un sociāliem jautājumiem, idejiskais aspekts pilsonisko partiju darbībā zaudēja savu sākotnējo nozīmi, dodot vietu praktiskām un katrā konkrētā gadījumā īpatnējām interesēm.

Partiju ideoloģisko nostādņu loma atkal aktualizējās 1920. gada sākumā, tuvojoties Satversmes sapulces vēlēšanām. Šajā laikā latviešu pilsonisko aprindu uzskatos jaunu skatījumu ienesa bijušo kareivju un Pirmā pasaules kara bēgļu atgriešanās dzimtenē. Padomju Krievijas realitāti iepazīnušo bijušo bēgļu un kareivju uzskatus raksturoja spēcīgi izteikti antikomunistiski un nacionāli noskaņojumi. Nesaskatot savu politisko uzskatu pārstāvniecību līdzšinējo partiju ietvaros, viņi dibināja jaunas politiskas organizācijas. Bez tam līdz ar bēgļu atgriešanos un saimnieciskās dzīves attīstību pieauga sabiedrības interešu daudzveidība, kas arī meklēja un prasīja savu politisko pārstāvniecību. Šis pārmaiņas sabiedrībā 20. gadu pirmajā pusē atsaucās

latviešu pilsonības politisko spēku noietnē, liekot parādīties noteikti konservatīvai uzskatu strāvai un noformēties latviešu pilsonisko partiju labējam spārnam.

LATVIEŠU PILSONISKO PARTIJU TEORĒTISKĀS
NOSTĀDNES 1917. GADA MARTĀ–MAIJĀ. PARTIJU
VĒLĒŠANU PROGRAMMAS 1917. GADA AUGUSTĀ

Pirmās latviešu pilsonisko partiju teorētisko uzskatu deklarācijas 1917. gadā pelna īpašu ievēriību, jo tās vēl neizpildītajā politisko spēku spektrā katru partiju nostādīja noteiktā vietā attiecībā pret citām partijām un politiskajām organizācijām. Visas vēlākās partiju deklarācijas un programmas tikai turpināja, izvērta un attīstīja šo pirmo deklarāciju nostādnes, bet tās vairs nevarēja pārsvītrot vai noliegt pirmajās teorētisko uzskatu deklarācijās izteiktos partiju pamatprincipus.

1917. gadā plašākas partiju teorētisko nostādņu deklarācijas izskanēja divreiz. Pirmoreiz tās parādījās reizē ar partiju dibināšanas pieteikumiem. Otrreiz tas notika saistībā ar 1917. gada augusta vēlēšanām, kad partijas, kas gatavojās piedalīties Rīgas pilsētas domes un Vidzemes zemes padomes vēlēšanās, uzstājās ar vēlēšanu programmām. Pēdējā gadījumā partiju nostādņēm bija šaurāks raksturs, vairāk koncentrējoties uz konkrētiem pilsētas komunālpolitikas un Vidzemes vietējiem apstākļiem.

Latviešu pilsonisko partiju teorētiskās nostādnes 1917. gada martā–maijā. Tas, kas raksturoja pirmos latviešu pilsonisko partiju teorētisko principu pieteikumus, bija to koncentrētais, īsos formulējumos izteiktais un vienlaikus ļoti vispārinātais saturs.⁵ Revolucionārajā gaisotnē partijas nevairījās izvirzīt tālejošus mērķus bez plašākiem paskaidrojumiem par to sasniegšanas iespējām un praktiskajiem ceļiem. Bez politiskās atbildības sloga šie partiju pieteikumi bija ne vairāk kā teorētiskas konstrukcijas, kuru attiecības ar politisko realitāti bija visai nosacītas, tāpēc analizēt tās kā izsvērtas un praktiskas rīcības programmas nozīmētu pārvērtēt to nozīmi. Tomēr, tā kā šis pirmo teorētisko uzskatu deklarativisms bija raksturīgs visām latviešu pilsoniskajām partijām, tas netraucē salīdzināt partiju nostādnes un noskaidrot to pozīcijas. Partiju pirmajos centienu pieteikumos 1917. gada martā–maijā pietiekami skaidri izcēlās trīs svarīgākie jautājumi, atspoguļojot arī laikmeta un sabiedrības politiskās aktualitātes.

Pirmkārt, tās bija nostādnes, ko vienoja spriedumi par Latvijas statusu, tiesībām un pilnvarām jaunajā Krievijā un Latvijas vietējo pārvaldi. Kā centrālais jautājums te izvirzījās jaunās Krievijas politiskā iekārta. Lai gan partiju deklarāciju īsajos formulējumos šī jautājuma konteksts palika neskaidrs, tas tika plaši iztirzāts pilsoniskās preses

spriedumos, kur tas parādījās kā dilemma starp demokrātisku vai federatīvu Krieviju.⁶ Demokrātiska Krievija, par kādu uzstājās gandrīz visas lielās partijas Krievijā, mazajām nevaldošajām tautām vispirms nozīmēja vienotu un centralizētu valsti, un tikai demokrātiska Krievija, kāda apskatnieka vārdiem, būtu “vispārējs cementa pārlējums pār visu citu atsevišķo tautu centieniem”, kamēr federatīva republika uz demokrātiskiem pamatiem, par kuru iestājās vairums Krievijas mazo tautu, nozīmētu katras atsevišķas tautas iespēju veidot savu dzīvi.⁷ Vadoties no šādas izpratnes, gandrīz visas latviešu pilsoniskās partijas iestājās par autonomu Latviju federatīvas Krievijas sastāvā. Izņēmums bija Tautas partija, kas paziņoja, ka pret Krievijas nākošo valsts satversmi pagaidām neieņem nekādu stāvokli, taču noteikti uzstājas pret latviešu norobežošanu no Krievijas un atzīst centrālvaras pilnvaras, kādas prasa kopējās valsts intereses.

Izvirzot Latvijas autonomijas prasību, partiju nostādnes bija vienprātīgas arī par nākamo Latvijas vietējo pārvaldi, paredzot, ka to noteiks Latvijas Satversmes sapulce un augstākā vara tajā piedēres saeimai. Tik tālu partiju principiālā nostāja bija skaidra. Tomēr jautājumā par Latvijas attiecībām federatīvās valsts līmenī partiju nostādnes atšķīrās: piemēram, republikāņi un Zemnieku savienība atzina Latvijas pārstāvniecību federatīvās valsts kopējā pārvaldē un paredzēja Latvijas kopīgu ar Krievijas centrālo varu diplomātiju un naudas sistēmu, bet nacionāldemokrātu deklarācijā šis federatīvo attiecību jautājums netika pieminēts. Starp citām partiju nostādnēm preses apskatnieki lielāko atšķirību atrada jautājumā par tautas miliciju: kamēr pārējās partijas paredzēja tautas milicijas veidošanu pēc teritoriālā principa, Latviešu demokrātiskās partijas deklarācija šādu prasību neizvirzīja.⁸

Otrkārt, tās bija nostādnes, kas formulēja partiju nostāju Latvijas un sevišķi latviešu sabiedrībai svarīgajā agrārjautājumā.⁹ Šis jautājums partijām lika izšķirties starp divām vērtību pieejām, atzīstot par prioritāti vai nu likumību un privātīpašuma neaizskaramību, vai kā noteicošās pieņemt sabiedrības (un šajā gadījumā īpaši latviešu sabiedrības) vairākuma intereses. Pirmo pieeju izvēlējās Tautas partija, kas noteikti deklarēja privātīpašuma neaizskaramību un mazgruntniecības un sīkgruntniecības attīstībai paredzēja tikai sistemātisku un pakāpenisku atbalstu pārejai uz privātīpašumu. Tuvu šai pozīcijai bija arī radikāldemokrāti, paredzot zemes atstāšanu to līdzšinējiem īpašniekiem bez atsavināšanas. Pretēju pieeju izvēlējās nacionāldemokrāti, prasot valsts un muižu zemju piespiedu atsavināšanu par labu bezzemniekiem, nosakot saimniecību maksimālo lielumu. Starp abām šīm galējām pieejām viduspozīciju iezīmēja republikāņu un Zemnieku savienības nostādnes. Republikāņu programma zemes konfiskāciju attiecināja tikai uz apanāžas un klosteru zemēm, bet muižu

un baznīcu zemes paredzēja atsavināt pret atlīdzību līdz Latvijas saeimas noteiktam lielumam. Konfiscētās un atsavinātās zemes, pēc republikāņu atzinuma, bija pārdodamas bezzemniekiem, ar priekšroku kara dalībniekiem. Līdzīgu nostāju ieņēma arī Zemnieku savienība, paredzot veidojamajā zemes fondā līdzās citām konfiskācijas ceļā iekļaut arī majorāta muižas un muižas, kuru īpašnieki tās nav ieguvuši pirkšanas ceļā, bet pārējo privāto muižu sašaurināšanu zemes fonda vajadzībām atstājot nākamās saeimas izšķiršanai, kā vienu no iespējamajiem līdzekļiem paredzot progresīvu zemes īpašuma nodokli.

Visbeidzot, *treškārt*, tās bija nostādnes, kas formulēja personas brīvības un sociālās tiesības. Šīs nostādnes veidoja partiju programmu visizvērstāko daļu, kas pēcrevolūcijas laikmeta gaisotnē vairāk atgādināja propagandas sacensības. Izņēmums bija Tautas partija, kas, saglabājot un uzsverot konservatīvas vērtības, arī personas brīvību jautājumā demonstrēja mērenu nostāju. Pašvaldībā Tautas partija paredzēja plašākas tiesības tiem, kas pašvaldībai maksā nodokļus, un pretstatā citu partiju nostādnēm uzstājās arī par reliģisko vērtību saglabāšanu sabiedrībā un ticības audzināšanu skolā. Pārējo partiju nostādnēs šajā sadaļā bija visai tālejošas prasības, paredzot reformēt skolu un tiesu sistēmu, šķirt baznīcu no valsts, atcelt pasu sistēmu, noteikt vēlēšanu tiesības no 20 gadiem u.c. Sociālajā likumdošanā partijas prasīja noteikt maksimālo darbalaiķu, minimālo algu, sociālās apdrošināšanas garantijas; dažu partiju nostādnēs bija izcelti īpaši akcenti, piemēram, republikāņi paredzēja progresīvo nodokļu sistēmu, bet Zemnieku savienība – bezmaksas izglītību. Lielākā atšķirība, ko atzīmēja apskatnieki, bija jautājumā, vai atsevišķas sociālo tiesību normas bija atrunātas jau partiju deklarācijās (piemēram, astoņu stundu darbadiena radikāldemokrātiem) vai to izšķiršana tika atstāta turpmākai likumdošanai (kā to paredzēja, piemēram, nacionāldemokrāti).

Izvērtējot latviešu pilsonisko partiju pirmos teorētisko uzskatu pieņemumus 1917. gada martā–maijā kopumā, vēlreiz jāatceras, ka tās bija tikai vispārējas principu deklarācijas un to autori nebija reālas varas partijas, bet uzstājās vienīgi politisko noskaņojumu izteicēju lomā, kas vispirms vadījās no centieniem iekarot sabiedrības simpātijas. Šīs reālās politiskās atbildības trūkums izskaidroja partiju nostādņu brīžiem pārspīlētās sociālās prasības.

Latviešu pilsonisko partiju spektrs. Līdz ar partiju dibināšanas pieņemumiem un pirmajām deklarācijām sāka noskaidroties arī to savstarpējo attiecību un uzskatu salīdzinošs izkārtojums. Pirmais latviešu pilsonisko partiju spektra uzmetums parādījās jau 1917. gada marta beigās, tas ir, vēl pirms visu partiju oficiālas noformēšanās, kad radikāldemokrātu partijas oficiozs “Jaunais Vārds” publicēja provizorisku skatījumu uz iespējamo latviešu partiju spektru.¹⁰ Paredzot latviešu

pilsonībai trīs – četru partiju izveidošanos, to pārstāvēto aprindu un uzskatu spektrā tika nodalītas trīs strāvas. Pirmo veidotu “pilsonības radikālākā daļa”, kas apzīmētu sociāldemokrātiem tuvāko pilsonības kreiso spārnu un kuras piekritēji būtu galvenokārt pilsētās. Šo pozīciju “Jaunā Vārda” spriedumi nepārprotami rezervēja savai partijai. Otro un trešo strāvu veidotu mēreni un konservatīvi liberālās pilsonības daļa, gan neminot to pārstāvniecībai noteiktas partiju kandidatūras, bet tikai iezīmējot iespējamus pretendētus.

Skaidrāks un argumentēts pilsonisko partiju spektra izkārtojums izkristalizējās 1917. gada aprīlī, kad savus idejiskos principus bija pieteikušas visas sešas jaundibinātās latviešu partijas. Pēc vienprātīga preses apskatnieku un pašu partiju atzinuma, pilsonības kreisajā spārnā vistuvāk sociāldemokrātiem stāvēja *Latviešu radikāldemokrātiskā partija*, kas vienoja “radikālo pilsonisko inteliģenci” un daļu sīkrūpnieku un namsaimnieku. Grūtāk bija nosaukt viņiem tuvāko nākamo pilsonisko partiju. Uz šo vietu tā brīža apskatnieku spriedumos pretendēja divas politiskās apvienības, tomēr, izsverot dažādos aspektus, šajā pozīcijā drīzāk iederējās *Latviešu nacionāldemokrātiskā partija*. Partija apvienoja nacionāli noskaņotās pilsoniskās inteliģences daļu, un tās programmu salīdzinājumā ar radikāldemokrātiem raksturoja tālejošākas prasības agrārajā jautājumā, bet mērenākas sociālās prasības. Viņiem blakus vairāk pa labi stāvēja *Latviešu zemnieku savienība*, kas savās nostādnēs bija visumā līdzīga, tomēr nedaudz mērenāka par nacionāldemokrātiem. Zemnieku savienības pozīciju diktēja tās pārstāvēto un tradicionāli par konservatīvākām uzskatīto latviešu zemniecības aprindu intereses, kurās daudzas pilsētu strādniekiem būtiskas sociālas prasības bija maz aktuālas. Vēl tālāk pa labi stāvēja *Latviešu demokrātiskā partija*, kas bija izteikta Rīgas partija un atklātībā apzīmēja sevi par sīkpilsoņu interešu pārstāvi. Pirmajā brīdī Demokrātiskās partijas atrašanās labējākā pozīcijā nekā Zemnieku savienība varēja likties negaidīta, tomēr 1917. gada sākumā tam bija objektīvs pamats. No vienas puses, Zemnieku savienība, kas uzstājās kā vienīgā lauku partija, šajā laikā centās aptvert visu lauku iedzīvotāju noskaņojumu spektru (Zemnieku savienības pirmajā kongresā izskanēja spriedums, ka savienībai ir jāpievēršas arī bezzemnieku stāvoklim, minot varbūt pārspilētu, bet visumā pamatotu atziņu, ka savienības sastāvā ir ap 50% bezzemnieku¹¹), un tajos pietiekami spēcīgi bija arī revolucionārie noskaņojumi. No otras puses, pašas Demokrātiskās partijas iespējas pilsētā, kur jau pirms tās vairākas partijas bija uzņēmušās kreisi pilsonisko uzskatu pārstāvniecību, izrādījās stipri ierobežotas un lika pozicionēt sevi ar mērenākām nostādnēm, kas, piemēram, agrārajā jautājumā, pēc “Jaunā Vārda” apskatnieka domām, bija labējākas par Zemnieku savienību.¹² No visām sešām 1917. gadā jaundibinātajām latviešu pilsoniskajām partijām visgrūtāk

ir definēt *Latvju neatkarības apvienības* pozīciju, kas, trūkstot šīs partijas programmas vai vismaz tās pamatprincipu izklāstam, palika praktiski nezināma. Tomēr, pieņemot, ka partijas nosaukums vismaz daļēji atspoguļoja tās uzskatus, no politiskās programmas aspekta tās vieta acīmredzot ir pilsonisko partiju labējā spārnā. Ne sociālie, ne demokrātiskie principi šīs apvienības centienos, spriežot pēc nosaukuma, nebija noteicošie. Apzīmējot nosacīto apvienības vietu pa labi no demokrātiem, šajā gadījumā vienīgais arguments ir vēlākā apvienības atīstības gaita, kad 1919. gadā tā pievienojās demokrātiem. Vēl labējāka bija *Latvju republikāņu partija*, kuras pozīcijas galvenais kritērijs bija tās uzsvērtā sociālā orientācija, pārstāvot pilsētas mantīgās un tātad jau pēc definīcijas nerevolucionārās sociālās sabiedrības grupas. Tiesa, atšķirībā no Demokrātiskās partijas Republikāņu partija savu tobrīd visai nicinošo "latviešu lielburžuāzijas" sociālo simpātiju apzīmējumu pieteica nevis pati, bet saņēma to no pārējo partiju puses. Visbeidzot, tikpat vienprātīgi kā par pilsonības kreiso spārnū bija arī spriedumi par pilsonības galēji labējo spārnū. Šajā pozīcijā nepārprotami stāvēja 1917. gadā darbību atjaunojusī *Latviešu Tautas partija*, kas visās nostādņēs pauda mērenību un aizstāvēja sabiedrības konservatīvās vērtības. Tautas partija bija vienīgā no latviešu pilsonības partijām, kas neuzstādīja Latvijas autonomijas prasību un paredzēja tiesību diferenciāciju pašvaldībās nodokļu maksātāju labā. Šādas nostādnes pēcrevolūcijas gaisotnē izskatījās jau ne tikai konservatīvas, bet pat reakcionāras, tāpēc visas pārējās – gan kreisi, gan labēji orientētās – latviešu pilsoniskās partijas noteikti norobežojās no Tautas partijas un pasvītroti noraidīja jebkādu pozīciju tuvību ar to.

Tāds bija latviešu pilsonisko partiju pirmajās deklarācijās iezīmētais to savstarpējo attiecību un uzskatu izkārtojums, kādu to redzēja pašas partijas un tā brīža preses apskatnieki. Tas, kas šajā 1917. gada partiju spektra izkārtojumā bija izvirzīts kā noteicošais kritērijs, bija **partiju sociālās programmas** un varbūt pat vēl vairāk **partiju sociālais sastāvs un to nostādņēs apzīmētā sociālo grupu pārstāvēniecība**. Konkrētajā situācijā šī izvēle, pieņemot tieši sociālās, nevis, piemēram, politiskās programmas aspektu kā noteicošo kritēriju, bija vēl viens apliecinājums pēcrevolūcijas gaisotnē valdošajam uzskatu kreisumam, turklāt šajā gadījumā tas bija apliecinājums kreisumam arī politiskās teorijas priekšstatos un spriedumos. Ar sociālā principa izvirzīšanu priekšplānā bija izskaidrojama arī zināma nosacītība partiju izkārtojumā, kas, ja par pamatu tiktu ņemti citi partiju programmas punkti, būtu atšķirīgs. No nacionāli politisko prasību aspekta, piemēram, kā vistālāk ejošo parasti izceļ Latviešu nacionāldemokrātiskās partijas programmu,¹³ tomēr pēc 1917. gada preses vienprātīga atzinuma kreisākā pilsonības partija bija Latviešu radikāldemokrātiskā partija, kas uzstājās ar visradikālāko sociālo programmu. Vēl izteiksmīgāka

bija situācija ar Latvju republikāņu partiju, kas no teorētisko nostādņu aspekta maz atšķīrās no Latviešu zemnieku savienības, tomēr Republikāņu partijas redzamāko personu sastāvs ne tikai citām partijām, bet arī Zemnieku savienībai deva iemeslu to apzīmēt kā pārāk konservatīvu.¹⁴

Partiju vēlēšanu programmas 1917. gada augustā. Rīgas pilsētas domes vēlēšanās 1917. gada 13. augustā latviešu pilsoniskās partijas piedalījās ar četriem sarakstiem. Ar atsevišķu sarakstu vēlēšanās izgāja Frīdriha Veinberga vadītā Latviešu Tautas partija, savienību ar kuru kategoriski noraidīja visas pārējās partijas. Dienu pirms vēlēšanām “Baltijas Vēstnesis” publicēja trīs pārējo latviešu pilsonības sarakstu priekšvēlēšanu deklarācijas, kurās skaidri bija redzami katra saraksta izceltie galvenie akcenti.¹⁵ Latvijas Apvienotās demokrātijas saraksts, kas apvienoja Latviešu demokrātiskās partijas un vairāku pilsētas saimniecisko organizāciju kandidātus, lielāko uzsvāru lika uz ievēlamo domnieku kompetenci un pilsētas praktisko vajadzību pārzināšanu, ar to nepārprotami norādot uz savu sarakstu. Latvju republikāņu partijas deklarācijai bija plašāks raksturs. Tā neuzsvēra konkrēti sava saraksta priekšrocības, bet galveno akcentu lika uz pilsonisko uzskatu pretstatu kreisajām grupām. Republikāņu partija aicināja vēlētājus izdarīt atbildīgu izvēli un atturēties no kreiso demagogu solījumiem un tā vietā stiprināt latviešu intereses un izvēlēties saimnieciskās dzīves lietpratējus. Visdeklaratīvākā izrādījās Latviešu radikālās darba grupas (šajā grupā bija apvienojušies nacionāldemokrāti, radikāldemokrāti un Zemnieku savienība) pozīcija, kas lika uzsvāru uz latviešu tuvināšanās vajadzību pilsētās un laukos un Rīgas domes vēlēšanas uzlūkoja kā pirmo soli uz Rīgas un Vidzemes kopēju pašvaldības darbu. Uz Apvienotās demokrātijas un Republikāņu partijas sarakstu vēlēšanu programmās izvirzīto saimnieciskās lietderības principu fona Radikālās darba grupas deklarācija izcēlās ar politizētu pieeju. Interesanti, ka tikai Radikālās darba grupas deklarācija vērsās atsevišķi pie sievietēm vēlētājām, atzīmējot pirmoreiz sievietēm dotās vēlēšanu tiesības. Iespējams, tas bija vēl viens atgādinājums, ka Radikālās darba grupas sarakstā no 25 kandidātiem divas bija sievietes.

Nedēļu vēlāk notikušajās Vidzemes zemes padomes vēlēšanās izgāja vairs tikai trīs latviešu pilsonības saraksti (no atsevišķa saraksta uzstādīšanas atteicās Latvju republikāņu partija). Sarakstu priekšvēlēšanu deklarācijas visumā saglabāja to iepriekšējo raksturu.¹⁶ Latvijas Apvienotās demokrātijas deklarācija, norādot uz zemes padomei priekšā stāvošiem lieliem uzdevumiem, par aktuālākajiem Vidzemei atzina agrāro un nodokļu jautājumus. Radikālās darba grupas (tās sarakstā bez trim jau pieminētajām partijām šoreiz bija uzņemti arī neatkarīgie kandidāti, piemēram, Arveds Bergs) deklarācija uzsvāru

lika uz vēlēšanās startējošo sarakstu izsvēršanu, pasvītrojot, ka latviešu vēlētājiem izvēle var būt tikai starp abiem liberāli pilsoniskajiem sarakstiem. Zīmīgi, ka šoreiz Radikālās darba grupas deklarācija vairs nevērsās atsevišķi pie sievietēm vēlētājām un tās kandidātu sarakstā sievietes nebija izvirzītas.

LATVIEŠU PILSONISKO PARTIJU TEORĒTISKĀS NOSTĀDNES PĒC 1917. GADA AUGUSTA. LATVIEŠU PILSONISKO PARTIJU POLITISKĀ PLATFORMA TAUTAS PADOMES LAIKMETĀ

Tūlīt pēc Rīgas atstāšanas 1917. gada 21. augustā latviešu pilsonisko partiju iespējas paust savus uzskatus strauji sašaurinājās, turklāt ar vācu karaspēka tālāko virzīšanos arvien ierobežotāka kļuva arī tām pieejamā auditorija. Īsu laiku pilsonisko deputātu mazākuma frakcija centās pārstāvēt pilsoniskos uzskatus 29. augustā atklātās Vidzemes zemes padomes darbā, taču kreisā vairākuma ieņemtā bezkompromisu politika šos centienus atstāja praktiski neievērotus, un pēc padomes kreisā vairākuma atklātās nacionālā nihilisma deklarācijas pilsoniskā frakcija 9. oktobrī paziņoja par padomes pamešanu un savu pilnvaru nolikšanu. 1917. gada beigās par pilsonisko uzskatu galveno tribīni kļuva 17. novembrī Valkā nodibinātā Latviešu Pagaidu nacionālā padome, kuras galvenais uzdevums bija formulēt attieksmi pret Latvijas nākotni vācu okupācijas varas un jaunās Padomju Krievijas valdības centienu kontekstā. Tiesa, politiskajām partijām padomes darbā tika ierādīta tikai otršķirīga loma, kas galvenokārt bija izskaidrojams ar to pārstāvēto sabiedrības aprindu ierobežoto raksturu, turklāt padomē nebija pārstāvētas visas latviešu pilsoniskās partijas (padomē bija pārstāvēti no Latviešu zemnieku savienības, Latviešu nacionāldemokrātiskās partijas, Latviešu demokrātiskās partijas un Latviešu radikāldemokrātiskās partijas), tāpēc no kopējā pilsonisko partiju idejisko centienu aspekta šīs tribīnes nozīme bija visai ierobežota. Tomēr vienā jautājumā partiju līdzdarbība Latviešu Pagaidu nacionālajā padomē nozīmēja principiālu pavērsienu to nostādnēs: nostājoties uz kopīgi pieņemtās padomes politiskās platformas, padomē pārstāvētās pilsoniskās partijas līdz ar to apliecināja, ka ir gatavas kā vienu no iespējamām Latvijas politiskās nākotnes alternatīvām atbalstīt neatkarīgas Latvijas valsts dibināšanu. Visskaidrāk un arī autoritatīvāk šī nostāja bija formulēta Latviešu zemnieku savienības Mazā kongresa nosūtītajā rakstā Pagaidu nacionālās padomes pirmajai sesijai, kas tika nolasīts sesijas 1917. gada 18. novembra sēdē: "Attiecībā uz deklarāciju par Latviju kongress, atzīdams principā Latvijas valsts ideju un deklarācijas nepieciešamību, neatrod par iespējamu deklarēt Latvijas valsti tik ilgi, kamēr Krievija pastāv kā lielvalsts un kamēr Latvijas likteņa izšķiršana atrodas tiešā atkarībā no Krievijas sabiedrotiem."¹⁷

Latviešu pilsonisko partiju politiskā platforma Tautas padomes laikmetā. Ar Tautas padomes dibināšanu 1918. gada 17. novembrī latviešu pilsonisko partiju spektrā atkal bija atgriezušās visas 1917. gadā dibinātās partijas (izņēmums bija Latviešu Tautas partija, kas palika ārpus Tautas padomes un kuras vieta pilsonisko partiju spektra galēji labējā spārnā palika neaizņemta¹⁸).

Tautas padomes dibināšana latviešu pilsonisko partiju nostādņēs ienesa divas kardinālas pārmaiņas. Pirmkārt, uzņemoties suverēnās varas nesēja lomu, latviešu pilsoniskās partijas pēkšņi no Krievijas mazākumtautības interešu paudējām bija pārvērtušās par pamatnācijas centienu nesējām, un tas neizbēgami prasīja un lika partiju nostādņēs iekļaut jaunu sadaļu – politiku attiecībā ar Latvijas mazākumtautībām. Otrkārt, vienojūšās par Tautas padomes politisko platformu, pilsoniskās partijas par savu politisko centienu mērķi bija izvirzījušas neatkarīgu un patstāvīgu Latvijas valsti – un līdz ar to līdzšinējā partiju programmas politiskā sadaļa zaudēja savu pamatu un nozīmi. Šo pārmaiņu īpaši uzskatāmi demonstrēja 1918. gada beigās atsevišķā brošūrā publicētā Zemnieku savienības programma: isā ievadā atzīmējot notikušās lielās politiskās pārmaiņas, bet turpat norādot, ka partijas programmu nevar grozīt bez partijas kongresa, brošūra bija atkārtots 1917. gadā kongresā pieņemtās programmas izdevums, taču tās ievadā, konstatējot, ka līdz ar Latvijas valsts pasludināšanu “vecās programmas pievestās nodaļas: *Krievijas iekārta* un *Latvijas autonomija* palikušas nevajadzīgas”, jaunais 1918. gada izdevums partijas programmas izklāstu sāka uzreiz ar septīto paragrāfu un nodaļu *Latvijas iekārta*. Minētais Zemnieku savienības piemērs ļoti precīzi raksturoja izveidojušos situāciju, kad ar Latvijas valsts proklamēšanas aktu partiju darbība, to praktiskie centieni bija apsteiguši partiju teorētiskās programmas, un šis attiecības starp partiju ideoloģiju un praktisko uzstāšanos saglabājās gandrīz visu Tautas padomes pastāvēšanas laiku līdz pat 1919. gada beigām. Piemērojoties strauji mainīgajai situācijai, partiju nostāja šajā laikmetā veidojās kā atbilde uz konkrētām vajadzībām un apstākļiem. Strauji uzsāktajā valsts izbūves darbā partijām nebija ne laika, ne iespēju izstrādāt izvērstu un vienmēr konsekventu uzskatu sistēmu, un partijas arī necentās to formulēt, tāpēc šajā laikā ir neiespējami runāt par skaidri definētiem partiju uzskatiem, bet tikai par noteiktām principiālām vērtībām, kas noteica tos ietvarus, kuros partijas bija gatavas politisko kompromisu meklējumiem.

Partiju apvienošanās. Tautas padomes darbības pēdējā posmā, kas sākās pēc Pagaidu valdības atgriešanās Rīgā 1919. gada 8. jūlijā un Tautas padomes pastāvīga darba atjaunošanas 13. jūlijā, par būtisku partiju uzskatus raksturojošu apstākli kļuva partiju apvienošanās, kas, atklājot un parādot partiju attieksmi pret savām ideoloģiskajām vērtībām, vienlaikus ienesa arī nozīmīgas pārmaiņas līdzšinējā partiju spektrā.

Pirmās par apvienošanos paziņoja *Latviešu nacionāldemokrātiskā partija* un *Latviešu demokrātiskā partija*, kas 1919. gada 8. augustā vienojās par apvienotas *Latvju demokrātu savienības* dibināšanu. Jaunā politiskā apvienība izskatījās saprotama un dabiska, jo abas to veidojošās partijas sevi vispirms apzīmēja kā demokrātiskas partijas, turklāt gan pēc sastāva, gan nostādnēm tās bija izteiktas pilsētas partijas. Apvienošanās sēdē, izskatot partiju programmas, vienīgā atšķirība tika atrasta agrārajā jautājumā, kur nacionāldemokrāti paredzēja “dažu muižnieku zemju atsavināšanu par mērenu atlīdzību”, bet demokrāti – bez atlīdzības.¹⁹ Pēc ilgākām debatēm šajā jautājumā partijas panāca vienošanos, kurā aiz diplomātiski neskaidrajiem izteicieniem varēja noprast, ka nacionāldemokrāti atsakās no savas nostādnēs agrārajā jautājumā. Lai uzsvērtu abpusēju pretimnākšanu, demokrāti atzina sev par pieņemamu nacionāldemokrātu programmā vairāk uzsvērtu nacionālo elementu. Apvienotās partijas programmas galīgai rediģēšanai tika izvēlēta komisija no Ernesta Blanka (nacionāldemokrāti) un Jāņa Bergsona (demokrāti). Noslēdzot apvienošanās sēdi, tika pasvītrots, ka ar jaunās partijas dibināšanu demokrātisko spēku apvienošana nav beigusies un tā jāturpina, šajā sakarā izsakot pārmetumu radikāldemokrātiem, kas bija atteikušies no apvienošanās. 12. augustā jaunās savienības organizatorisku noformēšanos noslēdza ziņa arī par *Latvju neatkarības partijas* pievienošanos tai.²⁰

1919. gada 6. oktobrī latviešu pilsonisko partiju nometni papildināja jauna partija – līdzšinējās revolucionāro sociālistu partijas labējā spārna aprindu dibinātā *Darba savienība*.²¹ Lai gan jaunās partijas dibināšanai bija iecerēts piesaistīt arī Latgales tautas sociālistus un Vidzemē nodibināto Bezzemnieku agrāro savienību, tomēr šī iecere neīstenojās.

Pēdējā savus apvienošanās plānus īstenoja *Latviešu radikāldemokrātiskā partija*. Pirmoreiz šis jautājums partijas dienaskārtībā parādījās 1919. gada septembrī, un apvienošanās nepieciešamība tika pamatota ar biedru nelielo skaitu, spriežot pēc kura, kā atzīmēja viens no partijas biedriem, “mums partijas nemaz nav, ir tik inteliģentu un brīvo profesiju savienība ar labiem nodomiem”.²² Iespējamās apvienības veidošana tika skatīta gan uz labējo pusi – ar Demokrātu savienību, gan uz kreiso pusi – ar jaunveidoto Darba savienību un Bezzemnieku agrāro savienību. Atzīmējot redzamu inteliģences darbinieku un finanšu trūkumu abās pusēs, kā izšķirošais arguments tika izcelts sociālais aspekts, kas radikāldemokrātiem kā bezzemnieku un darba strādnieku partijai lika nosvērties uz kreiso pusi. Pēc ilgāka pārtraukuma 1920. gada janvāra sākumā notikusī radikāldemokrātu un Darba savienības priekšstāvju apspriede atklāja, ka Darba savienības programmā tās svarīgākā un principiālākā agrārā sadaļa kardināli atšķiras no radikāldemokrātu pozīcijas un tās pieņemšana, Ermaņa

Pīpiņa raksturojumā, nozīmētu, ka radikāldemokrāti vismaz uz papīra pārietu no pilsoniskas partijas sociālistiskā. Šī krasā pretruna pastiprināja šaubas par apvienošanās lietderību, jo tad, kā uzsvēra Andrejs Bērziņš, var iznākt “partija ar divām dvēselēm”, kur katra velk uz savu pusi. Uz to Mārtiņš Antons atklāti paziņoja, ka “mums vajaga galvenais viņu nosaukumu”, pēc kā partijas centrālkomitejas vairākums nobalsoja par sarunu turpināšanu, ierosinot sarunās censties panākt Darba savienības radikālo agrārprogrammas nostādņu svītrošanu, tomēr kategoriska atteikuma gadījumā tām piekrist. Galīgais apvienošanās lēmums, neskatoties uz vēl neatrisinātajām nesaskaņām, tika pieņemts 1920. gada 3. februāra partiju centrālkomiteju kopīgā sēdē, kurā piedalījās arī Latgales Tautas sociālistu grupa, dibinot *Latvijas Darba partiju*.²³

Ar šīm organizatoriskajām apvienošanās līdzšinējais latviešu pilsonisko partiju spektrs bija piedzīvojis būtiskas pārmaiņas: apvienošanās latviešu pilsonisko partiju pārstāvēto uzskatu smaguma centru bija novirzījusi kreisi centriskās pozīcijās, un tas it kā atvirzīja Latviešu zemnieku savienību un atstāja to pilsonības labējā spārnā, lai gan vienlaikus šo Zemnieku savienības pakāpenisko virzību labējās pozīcijās noteica arī objektīvi nosacījumi, ko veidoja partijas darbs valdības pozīcijā un līdz ar Bezzemnieku agrārās savienības nodibināšanu iezīmējušās pārmaiņas Zemnieku savienības sociālajā programmā.

LATVIEŠU PILSONISKO PARTIJU PROGRAMMAS SATVERSMES SAPULCES VĒLĒŠANĀS. PĀRKĀRTOJUMI PARTIJU SPEKTRĀ

Satversmes sapulces vēlēšanas 1920. gada aprīlī notika principiāli jaunā situācijā, kad valsts neatkarība un demokrātiskā izvēle jau bija kļuvusi par realitāti, tāpēc priekšplānā izvirzījās daudz konkrētākas saimnieciska, sociāla un arī lokāla rakstura intereses. Šī pieaugošā sabiedrības interešu daudzveidība atspoguļojās arī latviešu pilsonisko spēku nometnē.²⁴ Satversmes sapulces vēlēšanās sevi pieteica vairāki kandidātu saraksti ar šauri īpatnēju interešu pārstāvniecības pretenzijām, un jau tāpēc vien šiem sarakstiem bija grūti cerēt uz plašu vēlētāju atbalstu. Līdzās savādajai *Jēkabmiesta darba partijai* un *Kareivju kandidātu sarakstam*, kas drīzāk bija personu, nevis programmas pieteikums,²⁵ pie šīm apvienībām izrādījās arī *Latviešu sieviešu savienības* kandidātu saraksts, kas visu programmu bija balstījis uz sieviešu interešu aizstāvēšanu, prasot līdztiesību vīriešu un sieviešu politiskajās un pilsoniskajās tiesībās, sieviešu sociālo aizsardzību, dzimumu vienlīdzību laulību un mantošanas kārtībā; viena no īpatnējām savienības priekšvēlēšanu nostādnēm bija nodokļu sistēmas veidošana

pēc bērnu skaita, paredzot, ka cilvēki bez bērniem varētu maksāt lielākus nodokļus.²⁶ Lai gan šīs nostādnes bija vērstas uz vēlētāju sieviešu daļu un tāpēc vēlēšanās tām varēja paredzēt noteiktus panākumus, tomēr vēlēšanu rezultāti liecināja, ka 1920. gada Satversmes sapulces vēlēšanās tās nebija izjūsta aktualitāte. Vēlēšanu rezultātu ziņā no šīm lokālu interešu pārstāvniecības partijām izņēmums bija vairākas Latgales partijas, kas savās nostādnēs ar dažādiem akcentiem balstījās uz trīs principiem: Latgales kulturālās un arī politiskās īpatnības atzīšana (līdz pat autonomijai) un saglabāšana, kristīgās baznīcas vērtību saglabāšana sabiedrības dzīvē un agrārās reformas īstenošana.²⁷ Uzstādot savus sarakstus tikai Latgalē, šīs partijas vēlēšanās guva visai ievērojamu vēlētāju atbalstu.

Līdz ar konkrētu sociāla un lokāla rakstura interešu izvirzīšanos priekšplānā mainījās arī jau agrāk dibināto partiju priekšvēlēšanu nostādnes, atturoties no visaptverošām principu deklarācijām, bet koncentrējoties uz dažiem nozīmīgākajiem jautājumiem.²⁸

Pilsonības kreisajā spārnā sevi pozicionēja *Latvijas Darba partija*, kas uzstājās par baznīcas šķiršanu no valsts un skolas neatkarību no baznīcas, par “piespiestu” (šodienas terminoloģijā – obligātu) izglītību, par progresīvu tiešo nodokļu sistēmu, par zemes bezmaksas atsavināšanu valsts zemes fondā, par 48 stundu darba nedēļas noteikšanu un sociālo apdrošināšanu.²⁹ Turpat līdzās stāvēja 1918. gada decembrī dibinātā *Bezzemnieku agrārā savienība*, kas savas pozīcijas formulēšanai 1920. gada 7. martā bija sasaukusi pirmo Latvijas bezzemnieku kongresu.³⁰ Uzstājoties par radikālu agrārreformu, kas prasīja visu muižu zemju nacionalizāciju un nekavējošu sadalīšanu divu zirgu lielās saimniecībās, nododot tās bezzemniekiem bez maksas, savienība prasīja arī aktīvu valsts rīcību jauno saimniecību nodrošināšanā ar ēkām un lopiem; īpatnēja savienības programmas nostādne bija prasība par valdības atbalstu mājrupniecības attīstībai laukos.³¹ Attiecībā uz pilsētu strādnieku interesēm savienības nostādnes demonstrēja pilnīgu ignoranci, ar to apliecinot, ka tā sevi pozicionē kā izteikti lauku partija.

Latviešu pilsonisko partiju centrisko pozīciju bija ieņēmusi *Latvju demokrātu savienība*, kas vēl pirms vēlēšanām bija ieguvusi “Jaunāko Ziņu” atbalstu un kuras demokrātiskie pilsonisko brīvību lozungi ļāva to apzīmēt kā “mūsu pilsoņu demokrātisko centru”.³² Jau īsi pēc Satversmes sapulces vēlēšanām apzīmējums “demokrātiskais centrs” kļuva par savienības pozīcijas pieņemtu apzīmējumu, liekot uzsvāru uz pārliecību, ka svarīgi ir nevis solīt tautai neizpildāmo, bet audzināt tajā politisku apziņu.³³

Labēji centrisku pozīciju ieņēma *Latviešu zemnieku savienība*, kas vienīgā savu priekšvēlēšanu programmu balstīja uz visai krasos izteikumos formulētu sevis pretstatīšanu citām partijām.³⁴ Norādot

uz partiju programmām, kurās ir daudzsološas frāzes, Zemnieku savienība tūlīt arī atzīmēja, ka tām nevajag piešķirt lielu nozīmi, jo aiz vārdiem bieži vien slēpjas savtīgi nolūki; tāpēc svarīgi ir zināt aprindas, kas pulcējas partijās. Tiesa, turpat tālāk Zemnieku savienība tomēr atzina noteiktu pamatideju nozīmi partiju darbībā, izceļot vairākas politisko spēku grupas: sociāldemokrāti varētu būt tuvi kopīpašuma piekritējiem, dažādās jaunapvienojušās partijas ir pārlietu nenopietnas laikmeta svarīgajiem uzdevumiem, bet pilsētnieku nesociālistiskās partijas izmantos zemnieku radīto, lai atbalstītu pilsētu rūpniecības un tirdzniecības attīstību. Šajos kritiskajos spriedumos par citu pilsonisko partiju nostāju bija nojaušams Zemnieku savienības aizvainojums par Tautas padomes laiku, kad valsts pastāvēšanas vārdā tā bija izšķīrusies par daudziem kompromisiem un atkāpusies no principiem, kamēr citas partijas arī tolaik bija vairāk domājušas par savu idejisko principu nevainības saglabāšanu. Par savas programmas galveno nostādni Zemnieku savienība izvirzīja agrārās reformas jautājumu, paredzot zemes pārdošanu vai izrentēšanu bezzemniekiem dzimts īpašumā; norēķināšanās par zemes iegādi bija paredzēta bez pirmās iemaksas, caur ilggadēju nomaksu.

Tomēr lielākos pārkārtojumus latviešu pilsonisko spēku nometnē īsi pirms Satversmes sapulces vēlēšanām ienesa bijušo kareivju un Pirmā pasaules kara bēgļu atgriešanās dzimtenē. Tā kā vairākums šo cilvēku bija iepazinis Padomju Krievijas realitāti, viņu uzskatus raksturoja principiāls antikomunisms, kas viņus atšķīra no Latvijas sabiedrībā valdošajiem politiskajiem noskaņojumiem, un spēcīgi nacionāli ideāli, kas pastāvošo latviešu pilsonisko partiju nostādņēs bija aizsegti ar sociālo un demokrātisko vērtību prioritātēm. Nesaskatot savu politisko noskaņojumu un uzskatu pārstāvniecību jau pastāvošo latviešu partiju ietvaros, bijušo bēgļu aprindas 20. gadu sākumā dibināja jaunas politiskas organizācijas, kas pārējo partiju un preses spriedumos jau uzreiz tika pozicionētas kā pilsonības labējā spārna partijas.

Pirmā no jaunajām apvienībām 1920. gada Satversmes sapulces vēlēšanās sevi pieteica kā Bezpartejisko pilsoņu kandidātu saraksts ar trešās Pagaidu valdības iekšlietu ministru Arvedu Bergu saraksta priekšgalā (1921. gadā šī politiskā apvienība noformēsies arī organizatoriski kā Bezpartejiskais nacionālais centrs). Satversmes sapulces vēlēšanās Bezpartejisko pilsoņu kandidātu saraksta programmas galvenais uzsvars bija likts uz pamatdomu: mieru un kārtību.³⁵ Šī saraksta uzstāšanās bija zīmīga ar jaunu parādību Latvijas politiskajos procesos – vēlmi sevi pretstatīt līdzšinējo partiju politikai un norobežoties no partejiskuma, ar to netieši norādot uz savu valstisko pieeju un personisko neieinteresētību partiju “veikala” politikā.

Par galēji labēju vienprātīgi tika atzīta 1920. gadā vairāku bijušo latviešu bēgļu mācītāju dibinātā *Kristīgā nacionālā partija*, kas ar savas

teorētiskās platformas “tautības” un “ticības”³⁶ pamatprincipiem atgriezās pie revolūcijas laikmeta aizmestajām, bet daudziem vēl tuvajām un nozīmīgajām ticības vērtībām. Tieši atgriešanās pie tautības un ticības vērtībām citu partiju spriedumos kristīgos nacionālistus nolika galēji labējā spārnā, lai gan vairākas citas partijas nostādes, paredzot, piemēram, obligāto bezmaksas pirmizglītību un progresīvo nodokli, bija tuvākas pilsonības kreisi centriskai pozīcijai, nevis galēji konservatīvas partijas statusam. Šis apstāklis apliecināja, ka 20. gadu sākumā bija mainījies arī latviešu pilsonisko partiju spektra izkārtojuma pamatkritērijs: līdzšinējo vienīgi partiju sociālo programmu un partiju sociālā sastāva pārstāvniecības kritēriju bija nomainījis plašāks idejisko vērtību un nostādņu kopums, kas partiju izkārtojumā vadījās gan no to nacionālās, gan sociālās programmas.

Līdz ar jauno nacionāli orientēto politisko partiju parādīšanos un to pozicionēšanos latviešu pilsonisko partiju labējā spārnā 1920. gadā atkal bija noformējies pilnvērtīgs latviešu pilsonisko partiju pārstāvēto uzskatu spektrs.

SECINĀJUMI

Latviešu pilsonisko partiju uzskatu attīstību kopumā var raksturot kā ļoti neviendabīgu procesu. Tā galvenais izskaidrojums meklējams vispārējās politiskās situācijas strauji mainīgajos nosacījumos. Latviešu pilsoniskās partijas bija veidojušās revolucionārās sajūsmas laikmetā, tāpēc to programmās 1917. gadā bija uzņemtas radikālas sociālas prasības, kamēr Latvijas politiskās nākotnes jautājumā tās tobrīd negāja tālāk par autonomiju Krievijas sastāvā. Jau gadu vēlāk šķietami neaizsniedzamais patstāvīgas valsts ideāls ieguva reālas kontūras, un tas acumirkli pārsvītroja līdzšinējo partiju programmu politisko sadaļu. Tautas padomē valsts izbūves darbā sadūrušās ar realitāti, partijas drīz vien bija spiestas meklēt kompromisus un samērot teorētisko uzskatu deklarācijas un praktiskās valsts vajadzības un iespējas, kas lika pārkāpt līdzšinējo idejisko principu šauros ietvarus. Tas sākotnēji uz īsu brīdi it kā lika pieklusināt latviešu pilsonisko partiju kreisās nostādes, tomēr jau 1919. gada vidū līdz ar uzvarām frontē vairums partiju atkal atgriezās pie kreisi centriskām pozīcijām, atstājot pilsonisko partiju labējā spārnā Latviešu zemnieku savienību.

Jaunu pavērsienu pilsonisko partiju uzskatu attīstībā atnesa acīmredzami tuvais Brīvības cīņu noslēgums un kara bēgļu atgriešanās 20. gadu sākumā. Vairāku jaunu partiju dibināšana, kas no vienas puses apliecināja pieaugošo sabiedrības interešu un centienu daudzveidību, tajā pašā laikā lika skaidri saprast, ka līdz ar kara beigām līdzšinējās vispārinātās politiskās nostādes sāk pakāpeniski zaudēt savu vienojošo un noteicošo lomu un sabiedrības diferenciācija arī

tās politiskajai pārstāvniecībai izvirza jaunas daudz specifiskākas un īpatnējas intereses. Šajā pašā laikā reizē ar bijušo bēgļu un kareivju atgriešanos 20. gadu pirmajā pusē latviešu pilsonības politisko spēku nometnē sāka formēties arī partiju labējais spārns, līdz ar kuru beidzot bija noformējies pilnvērtīgs latviešu pilsonisko partiju pārstāvēto uzskatu spektrs.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Raksts ir turpinājums autora darbam pie tēmas “Latviešu pilsoniskās partijas, 1917.–1934. gads”. Par latviešu pilsonisko partiju veidošanas plašāk sk.: Uldis Krēsliņš (2005). Latviešu pilsonisko partiju veidošanās un attīstība 1917.–1918. gadā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 46.–62. lpp. Šis raksts ir izstrādāts Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta zinātniski pētnieciskā granta Nr. 09.1533 ietvaros.
- ² Andrievs Ezergailis (1991). *Esejas par 1917. gadu*. Rīga, Zinātne, 9.–57. lpp.; Ādolfs Šilde (1976). *Latvijas vēsture 1914–1940: Valsts tapšana un suverēnā valsts*. Stokholma: Daugava, 148.–158. lpp.
- ³ Imants Mednis (1990). Latvijas neproletāriskās partijas (1920–1934). No: *Prestatu cīņā. Latvija 1917–1950.: Krājums*. Rīga: Avots, 123.–158. lpp.; Osvalds Freivalds (1961). *Latviešu politiskās partijas 60 gadus*. Kopenhāgena: Imanta, 76.–82. lpp.; Vincent E. McHale (1986). The party systems of the Baltic States: A comparative European perspective. *Journal of Baltic Studies*, 4, pp. 295–312; V. Stanley Vardys (1979). Democracy in the Baltic States, 1918–1934: The stage and the actors. *Journal of Baltic Studies*, 4, pp. 320–336.
- ⁴ Latviešu politiskās partijas. *Dzimtenes Vēstnesis*, 12.04.1917.
- ⁵ Latviešu pilsonisko partiju pirmās uzskatu deklarācijas sk.: Latviešu Nacionāldemokrātiskā Partija. *Baltijas Vēstnesis*, 13.04.1917.; Latvijas radikāldemokrātiskās partijas. *Dzimtenes Vēstnesis*, 30.03.1917.; Latvju Republikāņu Partijas Pagaidu Izpildu komiteja. Latvju Republikāņu Partijas uzsaukums. *Dzimtenes Vēstnesis*, 06.05., 08.05.1917.; Latviešu Zemnieku Savienība. *Baltijas Vēstnesis*, 05.05.1917.; Latviešu tautas partijas priekšniecība. Latviešu tautas partijas reorganizēšanās. *Baltijas Vēstnesis*, 16.05.1917. Latvju neatkarības apvienība 1917. gadā ar savu uzskatu deklarāciju presē neuzstājās.
- ⁶ Sk., piemēram: Styx. Krievijas federācija. *Dzimtenes Vēstnesis*, 26.05.1917.; Valdība un Krievijas nevaldošās tautas. *Baltijas Vēstnesis*, 13.07.1917.
- ⁷ K[ristsaps] Bahmanis. Krievu tieksmes pēc demokrātiskās republikas. *Baltijas Vēstnesis*, 14.07.1917.
- ⁸ Latviešu politiskās partijas. *Dzimtenes Vēstnesis*, 13.04.1917.
- ⁹ Partiju agrārprogrammu salīdzinājums sk. arī: Mūsu politisko partiju agrārprogrammas. *Jaunais Vārds*, 06.05.1917.
- ¹⁰ Latviešu politiskās partijas. *Jaunais Vārds*, 26.03.1917.
- ¹¹ Ezergailis. *Esejas par 1917. gadu*, 101. lpp.
- ¹² Mūsu politisko partiju agrārprogrammas. *Jaunais Vārds*, 06.05.1917.
- ¹³ Uldis Ģermanis (1993). *Ceļā uz Latviju: Raksti par mūsu vēsturi*. Rīga: Memento, 31. lpp.; Šilde. *Latvijas vēsture 1914–1940*, 150. lpp. Minētais

spriedums gan prasa kritisku pieeju. Vispirms nav pamata pārspilēt nacionāldemokrātu uzskatu tālejošo saturu. Tiesa, viņu programma gāja vistālāk patstāvīgas Latvijas skolu, tiesu un finanšu sistēmas prasībās, tomēr aiz šīm prasībām programmā nestāvēja praktisks segums, piemēram, palika neskaidrs, vai Latvijas īpašā finanšu iekārta ar savu nacionālbanku nozīmē arī savu naudas sistēmu, vai iekšējā nodokļu sistēma nozīmē pilnīgu norobežošanu no finanšu atskaitījumiem federatīvās valsts centrālajai varai. Tāpat arī nacionāldemokrātu programmas otrā punkta formulējums – “Latvija ir autonoma valsts Krievijas federatīvā republikā” – bez plašākiem paskaidrojumiem neļāva saprast, cik tālu ir jāsaprot šis autonomās valsts statuss. Salīdzinājumam, piemēram, republikāņu partijas programmas ievaddaļā tika lietots apzīmējums “Latvijas brīvvalsts”, kas bez tālākiem paskaidrojumiem skanēja vēl radikālāk. Nav pamata pārvērtēt arī nacionāldemokrātu uzskatu reālo nozīmi. No praktiskā aspekta Maskavas latviešu radikālajām deklarācijām Latvijas apstākļos nebija lielas nozīmes, bet, ja tās tiktu uzņemtas burtiski, tad drīzāk tām varēja būt negatīvas sekas: nacionāldemokrātu nevēribu pret Latvijas attiecībām federācijas ietvaros Krievijas centrālā vara varēja tulkot kā demonstratīvu izaicinājumu, kas 1917. gada konkrētajos vācu okupētās Kurzemes apstākļos nozīmēja bezatbildīgu populismu. Turklāt pat teorētiski nav saprotams, kā, novēršoties no Krievijas, nacionāldemokrāti paredzēja atbrīvot vācu ieņemto Latvijas daļu.

¹⁴ Vēlēšanu cīņas biedri. *Līdums*, 03.08.1917.

¹⁵ Uz kādiem pamatiem atbalstas Latvijas Apvienotās Demokrātijas liste Nr. 6. *Baltijas Vēstnesis*, 12.08.1917.; Latviešu Radikālā Darba Grupa. Vēlēšanu priekšvakarā. *Baltijas Vēstnesis*, 12.08.1917.; Latvju Republikaņu Partija. *Baltijas Vēstnesis*, 12.08.1917..

¹⁶ Partiju priekšvēlēšanu deklarācijas sk.: Latvijas Apvienotās Demokrātijas Vēlēšanu Komitejas. *Baltijas Vēstnesis*, 19.08.1917.; Rīgas latvieši Vidzemes guberņas Zemes Padomes vēlēšanās. *Baltijas Vēstnesis*, 19.08.1917.

¹⁷ Līgotņu Jēkabs (1925). *Latvijas valsts dibināšana (Latviešu Pagaidu Nacionālā Padome). Latvijas valsts tapšanas pirmais posms (līdz 18. novembrim 1918.): Pēc protokoliem, organizāciju dokumentiem, aktiem, vēstulēm, ziņojumiem, atmiņu uzzīmējumiem un citiem avotiem*. Rīga: V. Olava fonda sabiedrība, 110.–111. lpp.

¹⁸ 1919. gada septembrī presē tika publiskots Iekšlietu ministrijas lēmums neatļaut partijas darbību (Latviešu Tautas partijai. *Jaunākās Ziņas*, 19.09.1919.), un 1920. gadā tā netika pielaista ne pašvaldību, ne Satversmes sapulces vēlēšanās.

¹⁹ Partiju savienošanās. *Jaunākās Ziņas*, 09.08.1919.

²⁰ *Latvijas Tautas padome* [stenogrammas]. I puse (1920). Rīga: Satversmes sapulce, 166. lpp.

²¹ Turpat, 349. lpp.

²² Latvijas Radikāldemokrātiskās partijas CK protokolu grāmata, 23.09.1919. *Latvijas Nacionālais Arhīvs-Latvijas Valsts vēstures arhīvs*, 3710-1-1, 14. lp.

²³ Latvijas Darba Partijas Centrālā Komiteja. Latvijas Darba partija. *Jaunākās Ziņas*, 06.02.1920.

²⁴ Par Satversmes sapulces kandidātu vēlēšanu sarakstiem vairāk sk.: Satversmes Sapulces kandidāti. *Baltijas Vēstnesis*, 23., 24., 25.03.1920.

- ²⁵ Rīgas vēlēšanu apgabals. *Baltijas Vēstnesis*, 18.03.1920.
- ²⁶ Sievietes! Balsojiet par Siev. Sav. listi Nr. 12. *Jaunākās Ziņas*, 12.04.1920.
- ²⁷ [Kristīgo Zemnieku Savienība] (1922). *Kristīgu Zemnieku Sawinības dorba porskots: 1920–1922 g. B.v., 2.–3. lpp.*
- ²⁸ Par partiju salīdzinājumu pirms Satversmes sapulces vēlēšanām sk.: Stipri izcilus. *Jaunākās Ziņas*, 09.04.1920.
- ²⁹ Strādnieki (-ces), darba zemniecība un darba inteliģence. *Jaunākās Ziņas*, 09.04.1920.
- ³⁰ Pirmais Latvijas Bezzemnieku kongress nolēma. *Latvijas Bezzemnieks*, 10.03.1920.
- ³¹ Šie bezzemnieku priekšstāvji Satversmes Sapulcē prasīs priekš zemes gribētājiem. *Latvijas Bezzemnieks*, 10.04.1920.
- ³² Satversmes Sapulce var būt. *Jaunākās Ziņas*, 15.04.1920.
- ³³ Jānis Akuraters. Demokratiskais centrs. *Jaunākās Ziņas*, 23.04.1920.
- ³⁴ [Latviešu Zemnieku savienība] (1920). *Politiskās partijas un viņu programmas*. Rīga, 3.–8. lpp.
- ³⁵ Lai sāktu no jauna. *Jaunākās Ziņas*, 15.04.1920.
- ³⁶ Kristīgā Nac. Partija. *Jaunākās Ziņas*, 29.03.1920.

IDEOLOGY OF LATVIAN NON-SOCIALIST PARTIES AND ITS DEVELOPMENT (1917–1920). PARTIES' SPECTRUM

Uldis Krēsliņš

Dr. hist., researcher, Institute of the History of Latvia, University of Latvia.
Research theme: "Latvian non-socialist parties 1917–1934".
E-mail: ul.kreslins@sveiks.lv

The given paper analyses ideology of Latvian non-socialist parties and its development from the time of their foundation in 1917 till 1 May 1920, when the Constitutional Assembly, the first elected political representative state institution, began to function. The aim of the article is to clarify the ideological principles of non-socialist parties which were used as landmarks to define their own identity and at the same time as criteria, according to which parties positioned themselves in their mutual relations in creating a certain parties' spectrum. Both the Latvian non-socialist parties' declarations and press reviews of that time show that those parties chose their social programme and their viewpoints on the representation of social groups interests as a decisive criterion for the party's positioning.

Keywords: non-socialist parties, ideology, parties' spectrum.

Summary

Theoretical approaches of political parties is an important aspect of their existence and the activities. Party ideology was the key feature of Latvian non-socialist parties and at the same time the criterion which, on the one hand, placed each party in a certain position and determined its situation in comparison with other parties position, on the other hand, set the limits of the fundamental values within which the various non-socialist parties kept their views united, and generally formulated and formed the system of their political views, which can be described as “*non-socialist parties’ ideology*” (*pilsoniskā ideoloģija*). In writing the following article the author aimed to continue research work on the themes of Latvian non-socialist parties’ role in Latvian social and political life, to clarify the ideological principles by which the parties positioned themselves in relation to other non-socialist parties, and, basing on that, to formulate the political spectrum of the parties, and track its development from the parties’ establishment till the Constitutional Assembly began to function on 1 May 1920. This aim was not set in previous historical research works.

The main attention here has been paid not to a detailed analysis of each party’s viewpoint but to a comparison between them, basing on the party application for establishment in 1917 and on parties pre-election declarations made in August 1917 and April 1920. The structure of this article is divided into three conditioned phases according to the role of ideology in the party aspirations.

THEORETICAL APPROACHES OF LATVIAN NON-SOCIALIST PARTIES IN MARCH – MAY 1917

Ideology during the original phase of Latvian non-socialist parties’ activities was of particular importance. During this time, also, most important viewpoints and general programmatic declarations have been published.

In the first declarations three major issues stood out: firstly, the framework of the future status of Latvia, her rights and powers in a new democratic Russia; secondly, the framework of Latvian policy in agrarian question which was of especial importance; and thirdly, guidelines which defined personal freedom and social rights. According to party positions on these issues, they also positioned themselves in relationships with other parties.

Judging from the press and party reviewers’ consentient opinion, the left-wing of Latvian non-socialist parties, i.e. closest to the Social Democrats, was made up by Latvian Radical-Democratic Party (*Latviešu Radikāldemokrātiskā partija*), comprising intelligence, small manufacturers and houseowners. Next came Latvian National-Democratic Party (*Latviešu Nacionāldemokrātiskā partija*), which united nationalistic intellectuals; its programme was characterised by more moderate social

requirements. Even more to the right stood Latvian Farmers' Union (*Latviešu Zemnieku savienība*), and Latvian Democratic Party (*Latviešu Demokrātiskā partija*), which in general was Riga city party and the press described them as representatives of small manufacturers' interests. More radical was Latvian Republican Party (*Latvju Republikāņu partija*), whose position was characterized by its orientation towards the urban propertied and therefore by definition non-revolutionary classes. Finally, the extreme right-wing was made up by Latvian National Party (*Latviešu Tautas partija*), the only Latvian non-socialist party which did not suggest to lay claim to Latvian autonomy.

Actually a decisive criterion in the party spectrum layout was the social programme and, maybe even more, social composition of each party and its social group representation. In the given situation, that choice, i.e. adoption of direct social aspect as a priority criterion, was another proof of leftism prevailing in the post-revolutionary atmosphere, moreover, leftism of political theory conceptions and judgments. Perhaps, the given parties' spectrum was relative, i.e. determined by the criterion of parties' social programmes; if some other aspect had been chosen as the main criterion, parties' spectrum would have been different. From the aspect of national policy claims, for example, Latvian National-Democratic Party would have been positioned as most radical; however, according to the consentient opinion of the press in 1917, it was Latvian Radical Democratic Party.

LATVIAN NON-SOCIALIST PARTIES' THEORETICAL FRAMEWORK AFTER AUGUST 1917. LATVIAN NON-SOCIALIST PARTIES' PLATFORM AT THE TIME OF THE PEOPLE'S COUNCIL

Immediately after leaving Riga on 21 August 1917, the possibilities of Latvian non-socialist parties to declare their opinions became more limited. More extensive parties' declarations were made at Latvian State Proclamation Act on 18 November 1918, including a new viewpoint on the framework of party policy – the politics' attitude towards national minorities in Latvia. At the time when political, economic and social issues had come to the forefront, the ideological aspect lost its importance in non-socialist parties' activities, giving place to practical and specific interests. One of the most important conditions which characterized the opinions of different parties became consolidation of the parties which moved the ideological centre of gravity of non-socialist parties to the left-centrist position forsaken at the right-centrist position by Latvian Farmers' Union.

LATVIAN NON-SOCIALIST PARTIES' ELECTION PROGRAMMES IN THE CONSTITUTIONAL ASSEMBLY ELECTIONS. REARRANGEMENT OF PARTIES' SPECTRUM.

The role of parties' ideological framework increased at the beginning of 1920, with the approachment of election to the Constitutional Assembly. During this time, former soldiers and WWI refugees brought a

new vision to Latvian non-socialist parties' opinions. The views of former soldiers and refugees were characterized by strongly expressed anticommunism and national ideals. They founded new political organizations, at the beginning positioned as right-wing parties. In addition to the economic progress there appeared an increased multiplicity of social interests, which called for their political representation and took shape in a distinctive local (Latgallian parties) and social (Latvian Women's Union; *Latviešu sieviešu savienība*) parties establishment.

CONCLUSIONS

The development of ideological viewpoints expressed by Latvian non-socialist parties can be described as a heterogeneous process. These parties had been formed at the time of revolutionary enthusiasm, therefore in their programmes of 1917 radical social requirements were included, while the claim for Latvia's political future did not go beyond autonomy. Only a year later, the seemingly unattainable ideal of an independent State took shape, and this event instantly crossed out the political section of party programmes. During the People's Council period parties, having collided with reality, were forced to seek compromises and to strike a balance between the theoretical viewpoint of declarations and practical considerations of State needs and opportunities. However, with the 1919's victories in the front the majority of Latvian non-socialist parties returned to the centre-left positions, leaving in the centre-right position the Latvian Farmers' Union.

Latvian non-socialist right-wing parties started to appear at the beginning of the 1920s, and by this process a full-bodied spectrum of Latvian non-socialist parties was formed.

Iesniegts 17.10.2011.

BALTIJAS JAUTĀJUMA SOCIĀLTIESISKĀ DIMENSIJA ASV NACIONĀLĀ ARHĪVA DOKUMENTOS (1948–1963)

Leo Jansons

Mg. hist., LU Vēstures un filozofijas fakultātes Latvijas un Austrumeiropas jauno un jaunāko laiku vēstures katedras doktors

E-pasts: *leo@telenet.lv*

Pētījums veltīts Baltijas jautājuma sociāltiesiskās dimensijas rekonstrukcijai un atspoguļojumam ASV Nacionālā arhīva (*The National Archives of the United States of America*) dokumentos laika posmā no 1948. līdz 1963. gadam. Pamatā tas balstīts uz ASV Valsts departamenta Eiropas lietu biroja fonda (*General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs*) institucionālās dokumentācijas izpēti attiecīgajā periodā. Pētījumā skaidrots arī Baltijas jautājuma sociāltiesiskās dimensijas jēdziena saturs, mēģinot faktoloģiski pamatot un kontekstuāli iezīmēt tā galvenos komponentus. Kā centrālās jēdziena izpratnes un interpretācijas kategorijas izvirzītas: Baltijas valstu aneksijas neatzišanas politikas tiesiskās konsekvences, Baltijas valstu valstiskuma elementu saglabāšanas leģitimitātes aspekti, Baltijas valstu emigrācijas kā Baltijas valstu pilsoņu kopuma tiesiskās aizsardzības problēmas un diplomātisko pārstāvniecību ekstraordinārā tiesiskā stāvokļa jautājumi.

Atslēgas vārdi: Baltijas jautājums, sociāltiesiskā aizsardzība, institucionālā avotpētniecība, Baltijas valstu aneksijas neatzišanas politika.

IEVADS

Baltijas jautājuma¹ sociāltiesiskās dimensijas² rekonstrukcija uzskatāma par vienu no galvenajiem šī kompleksā fenomena adekvātas izpētes tematiskajiem virzieniem gan Rietumeiropas valstu, gan ASV institucionālās avotpētniecības kontekstā. Baltijas jautājuma sociāltiesiskās konsekvences, kas tieši saistāmas ar ASV proklamēto un konsekventi realizēto Baltijas valstu aneksijas (inkorporācijas PSRS) neatzišanas politiku (*policy of non recognition of the annexation of the Baltic States*)³ un tās manifestāciju vēsturisko evolūciju pirmajās divās pēckara desmitgadēs, guvušas visai plašu atspoguļojumu arī dažādu ASV federālo institūciju arhīvu dokumentu fondos. Baltijas jautājuma sociāltiesiskās projekcijas atrodamas gan federālās likumdošanas, gan arī izpildvaras institucionālajā dokumentācijā.

Šajā darbā Baltijas jautājuma sociāltiesiskās dimensijas ģenēze izsekota vienas federālās institūcijas – ASV Valsts departamenta Eiropas lietu biroja Austrumeiropas nodaļas⁴ ((*EUR/EE*), *RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs*) – dokumentu fonda ietvaros, veicot šo dokumentu kopuma selektīvi tematisku analīzi. Tādējādi jāuzsver, ka autors nepretendē uz universālu Baltijas jautājuma sociāltiesiskās dimensijas izpēti un refleksiju nedz klasiski avotpētnieciskā, nedz fenomenoloģiskā izpratnē.

Par pētījuma mērķi izvirzīta atsevišķu Baltijas jautājuma sociāltiesiskās dimensijas mezgla punktu ASV rekonstrukcija un analīze, akcentējot sociāltiesiskās dimensijas jēdziena satura skaidrojumu, no vienas puses, un tā politiskās un tiesiskās izpausmes, no otras. Pētījumā izceltas un visplašāk aplūkotas, pēc autora domām, divas nozīmīgākās sociāltiesiskās dimensijas rekonstrukcijas kategorijas – Baltijas valstu aneksijas neatzišanas politikas vispārīgās un partikulārās tiesiskās konsekvences –, kas ļauj visai skaidri iezīmēt šī fenomena iekšējā satura pamata elementu konfliktu. Konfliktu, kura izpausmes lielā mērā caurvij arī citas Baltijas jautājuma sociāltiesiskās dimensijas rekonstrukcijas un izpētes kategorijas.

Savukārt pētījuma hronoloģiskie ietvari definēti pēc šāda principa: par atskaites punktu izvēlēts 1948. gads, kas ASV imigrācijas politikas un likumdošanas ģenēzes līmenī iezīmīgs ar Pārvietoto personu akta (*Displaced Persons Act*) pieņemšanu,⁵ kura 2. daļā nostiprinātais kara bēgļu ieceļošanas vīzu kvotu⁶ princips pavēra iespēju lielam skaitam šo cilvēku no Baltijas un citiem Eiropas reģioniem legāli ieceļot ASV teritorijā un apmesties tur uz dzīvi. Līdz šī akta pieņemšanai ASV neeksistēja vienota tiesiska platforma pēckara emigrācijas plūsmas regulēšanai un kontrolei, kā arī nebija izstrādāti vienoti sociāltiesiskie kritēriji dažādu bēgļu kategoriju vēlamības (*eligibility*) vai – tieši pretēji – nevēlamības definēšanai. Laika posmā kopš Otrā pasaules kara izcelšanās līdz 1948. gadam Eiropas bēgļu un emigrantu ierašanās ASV tika realizēta stihiskā vai arī partikulārās selekcijas veidā, kas varēja tikt pamatots gan tiesiskā, gan politiskā līmenī – piemēram, ar Valsts departamenta (tātad augstākās politiskās izpildvaras) sankciju vai prezidenta ārkārtas rīkojumu.⁷

Nav šaubu, ka Pārvietoto personu aktam Baltijas jautājuma sociāltiesiskās dimensijas ģenēzē ASV un attiecīgi arī šīs ģenēzes atspoguļojumā institucionālajos dokumentos ir ne tikai liela, bet savā ziņā pat precedentuāla nozīme. Īpaši tas attiecas uz sociāltiesiskās dimensijas bāzes elementa – emigrācijas (trimdas) pilsoņu kopuma – formāciju.

Darba hronoloģiskā ietvara beigu reference savukārt saistāma ar notikumu, kura politiskās konsekvences zināmā mērā aizēnoja tā sociāltiesiskās sekas: 1963. gada 29. aprīlī viena no Baltijas valstīm, Latvija, zaudēja savu ilggadējo diplomātiskā korpusa vadītāju un Latvijas

pilnvaroto vēstnieku Lielbritānijā Kārli Reinholdu Zariņu (Charles Zarine⁸) – amatpersonu, kura leģitīmā veidā pēc Baltijas valstu aneksijas 1940. gada jūnijā bija pārņēmusi ne tikai diplomātiskā korpusa vadību, bet arī atsevišķas ekstraordinārās funkcijas, kas tradicionāli attiecas uz valsts valdības vai ministru prezidenta kompetenci.⁹ Tādējādi laika posmā no 1940. gada jūnija līdz 1963. gada aprīlim sūtnis Zariņš bija uzskatāms par galveno Latvijas valstiskuma elementu un tiesisko ārkārtas pilnvaru nesēju, bet Latvijas sūtniecība Londonā – par formālo (leģitīmo) Latvijas valstiskuma centru. Tajā pašā laikā Latvijas sūtniecība Vašingtonā nostiprinājās kā faktiskais un sociālpolitiskais Latvijas valstiskuma centrs. Jānorāda, ka jau 40. gadu beigās Vašingtonas sūtniecība pozicionēja sevi kā salīdzinoši neatkarīgu, ja ne pat suverēnu diplomātisko pārstāvniecību, kuras leģitīmā saikne ar Londonu pastāv, tomēr tā ir definēta tikai atsevišķos jautājumos (piemēram, jaunu augstāko diplomātisko pārstāvju iecelšanā).¹⁰

Savukārt pēc Zariņa nāves abi Latvijas diplomātiskā dienesta faktiskā un formālā (leģitīmā) smaguma centri tika konsolidēti un pārvietoti, par vienīgo Latvijas diplomātiskā dienesta centru kļūstot sūtniecībai Vašingtonā (likumsakarīgi par augstāko Latvijas diplomātisko pārstāvi kļuva sūtniecības vadītājs Arnolds Spekke).

Lai arī Vašingtonas sūtniecības vadība (Spekke) formāli nepārņēma Zariņa funkcijas un viņa ekstraordināro statusu,¹¹ faktiski šāds pilnvaru un funkciju transfērs tika realizēts.¹²

Ir pamats uzskatīt, ka Baltijas jautājuma politiskās dimensijas formācijas process attiecināms uz laika posmu no 1940. līdz 1945. gadam, kad:

- 1) tika formulēta ASV un arī dažu citu tā dēvētās brīvās pasaules¹³ valstu attieksme pret Baltijas valstu aneksijas faktu,
- 2) izveidota Baltijas aneksijas (inkorporācijas PSRS) neatzīšanas politikas deklaratīvā doktrīna,
- 3) kā arī izstrādāta Baltijas valstu diplomātisko pārstāvniecību kā vienīgo Baltijas valstiskuma elementu nesēju politiskā, tiesiskā un ekonomiskā platforma;¹⁴

savukārt laika posms no 1948. gada līdz 60. gadu vidum iezīmīgs ar Baltijas jautājuma sociāltiesiskās dimensijas noformēšanos.

Šajā pētījumā Baltijas jautājuma sociāltiesiskā dimensija ASV institucionālajā dokumentācijā attiecināta uz šādiem tematiskiem virzieniem:

- 1) Baltijas valstu aneksijas neatzīšanas politikas vispārīgajām tiesiskajām konsekvencēm (federālā līmeņa);
- 2) Baltijas valstu neatzīšanas politikas partikulārajām tiesiskajām (vai tiesiski politiskajām) konsekvencēm;
- 3) Baltijas valstu valstiskuma elementu saglabāšanas leģitimitātes problēmu, tās sociālās ģenēzes tendencēm;

- 4) Baltijas valstu emigrācijas kā Baltijas valstu pilsoņu kopuma tiesiskās aizsardzības problēmām;
- 5) diplomātisko pārstāvniecību ekstraordināro tiesisko stāvokli;
- 6) Baltijas emigrācijas sociālo pašorganizāciju.

Tomēr Baltijas emigrācijas sociālās pašorganizācijas jautājums savas pētnieciskās komplicētības un iekšējās neviendabības¹⁵ dēļ šajā pētījumā netiks skarts.

BALTIJAS VALSTU ANEKSIJAS NEATZĪŠANAS POLITIKAS TIESISKĀS UN SOCIĀLTIESISKĀS KONSEKVENCES

Baltijas valstu aneksijas neatzīšanas politikas vispārīgās tiesiskās konsekvences attiecināmas uz šīs politikas leģitīmās bāzes izveidi un nostiprināšanu federālā līmenī. Respektīvi, to, kādā veidā, vadoties pēc Baltijas valstu aneksijas neatzīšanas politikas formālajiem uzstādījumiem, tika realizēta šīs politikas tiesiskā un sociāltiesiskā ietvara formācija.

ASV Baltijas aneksijas neatzīšanas politikas vispārējo tiesisko konsekvencu ģenēzes aizsākumi gan formāli attiecināmi uz laika posmu no 1940. līdz 1945. gadam, tomēr šajā periodā realizētās aktivitātes galvenokārt bija vērstas uz Baltijas valstiskuma elementu saglabāšanu un tiesisku nostiprināšanu, nevis plašu sociāltiesisku pasākumu realizāciju Baltijas emigrācijas kopienu formācijai, konsolidācijai un atbalstam. Tāpat jānorāda, ka Baltijas emigrācijas grupu straujš skaitlisks pieaugums un tam sekojoša sociāltiesiskā diversifikācija ASV bija vērojama tikai pēc 1948. gada, kad, stājoties spēkā Pārvietoto personu aktam, tika pavērtas iespējas masveidīgai PSRS ietekmes zonā palikušo Centrālās un Austrumeiropas valstu, kā arī Baltijas bēgļu pārceļošanai no Eiropas uz šo valsti.¹⁶

ASV Nacionālā arhīva Valsts departamenta institucionālo dokumentu fondos atrodama strukturēta, apkopojoša informācija par Amerikā uzņemto pēckara Eiropas emigrantu un bēgļu nacionālo un skaitlisko sastāvu, kā arī minētas norādes uz potenciāliem tiesiskiem apgrūtinājumiem, kas varētu tikt attiecināti uz kādai etniskai grupai piederošu personu – konkrētu militāru vai paramilitāru organizāciju biedru – atbilstību ieceļošanai ASV Pārvietoto personu aktā definētās imigrācijas politikas ietvaros.¹⁷ Šo organizāciju spektrs bija visai plašs un tika noteikts saskaņā ar akta 13. daļā ietvertu ļoti īso ASV naidīgo (paramilitāro, militāro un militāri politisko) formējumu aprakstošo definīciju.¹⁸

Taču jāatzīmē, ka diskusija par ieceļošanai nevēlamo organizāciju (*proscribed organizations*) loka sašaurināšanu vai precīzāku atsevišķu vēlamības kritēriju noteikšanu turpinājās vēl vismaz trīs gadus pēc

Pārvietoto personu akta pieņemšanas. Tā Aizsargu (*Latvian Home Guard*) organizācija no ieceļošanai nevēlamo organizāciju saraksta tika izslēgta tikai 1951. gada februārī, gan ar piebildi, ka formālā izslēgšana automātiski nenozīmē šī rīkojuma izpildi attiecībā uz organizācijas biedru masveida ieceļošanu ASV.¹⁹

Latviešu leģionā karojušie arī 1951. gadā par akta imigrācijas politikas nosacījumiem atbilstoši atzīti netika – šo cilvēku ieceļošanas vīzu pieteikumus Pārvietoto personu komisija (*Displaced Persons Commission*) izskatīja tikai individuālā kārtībā, atzīmējot, ka viņi tomēr nedrīkst tikt no ieceļošanas pretendentu loka izslēgti *ipso facto*.²⁰

Taču, neraugoties uz dažādām negācijām un pretrunām, Baltijas emigrantu kopienu straujā paplašināšanās un sociālpolitiskā diferenciācija pēc 1948. gada ļāva ASV izveidoties ne tikai vislielākajām (emigrantu skaita ziņā), bet arī politiski un sociāli nevienlīdzīgākajām baltiešu diasporām Rietumu pasaulē.²¹

Tā 1951. gadā veiktā baltiešu diasporu ASV skrīninga dati liecina, ka pilnīgi ticamu informāciju par, piemēram, precīzu latviešu emigrantu skaitu pēc Otrā pasaules kara neesot iespējams iegūt, tomēr tiekot lēsts, ka tas varētu būt ap 200 000 cilvēku. 75 000 no tiem 1945. gadā it kā tikuši notverti Vācijas Padomju okupācijas zonā un atgriezti Latvijā, savukārt vairāk nekā 90% no atlikušajiem 125 000 cilvēkiem palikuši Vācijas ASV, Francijas un Lielbritānijas okupācijas zonās. Zviedrijā, Dānijā un citās valstīs lēstais latviešu bēgļu skaits bija visai neliels – tikai apmēram 10 000 cilvēku.

Kopš 1947. gada beigām/1948. gada sākuma, sākoties latviešu bēgļu masveida redislokācijai, līdz 1951. gada beigām uz ASV jau bija emigrējuši 40 000, uz Lielbritāniju – 19 000, uz Austrāliju – 20 000, uz Kanādu – 9000, bet uz Beļģiju – 1500 cilvēku. Uz dzīvi Zviedrijā bija apmetušies 3000, Dānijā – 500, bet Rietumvācijā – 11 500 cilvēku.²²

Tajā pašā laikā visu trīs Baltijas valstu bēgļu redislokācijas skrīninga rezultāti laika posmam no 1947. gada 1. jūlija līdz 1950. gada 30. septembrim rāda, ka summārais baltiešu emigrācijas sadalījums pa mītnes zemēm (izņemot Vāciju) bijis šāds: Austrālijā – 33 941 cilvēks, Kanādā – 18 760, Lielbritānijā – 14 721, ASV – 60 471, citās valstīs – 11 049 cilvēki. Tāpat līdz 1952. gada 31. martam saskaņā ar Pārvietoto personu akta 2. daļu ASV teritorijā ieceļojušas 309 850 personas, no kurām apmēram 20% bijuši Baltijas trimdinieki (attiecīgi 34 811 latvieši, 22 771 lietuvietis un 9811 igauņi).

Savukārt Baltijas izcelsmes pārvietoto personu skaita negatīvā dinamika Vācijas teritorijā laika posmā no 1946. gada 31. decembra līdz 1950. gada 31. decembrim ASV Valsts departamenta Eiropas lietu biroja apkopotajā statistikā iezīmēta šādi*:

Gads, datums	Cilvēku skaits	Nacionālais sastāvs
1946. g. 31. decembris	194 966	107 231 latvietis 29 245 igauņi 58 490 lietuvieši
1947. g. 31. decembris	161 518	nav datu
1948. g. 31. decembris	139 785	nav datu
1949. g. 31. decembris	75 600	nav datu
1950. g. 31. decembris	32 855	19 840 latvieši 4725 igauņi 8290 lietuvieši

* Datu avots: Estimate Baltic Displaced Persons in Germany, DY/DP's file, p. 1, folder: Refugees and Displaced Persons, Box 3 – B 22 Military Service under the US to B 900.1 FS Contributions to Baltic Investigations, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.

Kaut gan baltiešu diasporu ASV lielums un to sastāva formālie parametri nav tieši projicējami uz Baltijas emigrācijas sociāltiesiskās ģenēzes teleoloģiju, tomēr jānorāda uz šo kvantitatīvo parametru lomu un nozīmi Baltijas jautājuma sociāltiesiskās dimensijas pamata raksturlielumu definēšanā. Kvantitatīvie kritēriji ir svarīgi arī tādēļ, ka tie norāda ne vien uz ieceļotāju spektra plašo sociālā, bet arī “ekonomiskā potenciāla” gradāciju, kam ASV imigrācijas iestādes pievērsa pastiprinātu uzmanību. Īpaši rūpīgi tika fiksēti, piemēram, dati par ieceļotāju fizisko stāvokli, invaliditāti vai piederību kādai no sociālā riska grupām utt. Interesanti, ka šīs personas netika uzskatītas par nevēlamām vai mazāk vēlamām ieceļošanai ASV, par ko liecina kaut vai 1952. gada 24. jūnija pārvietoto personu lietu komisāra informatīvais memorands Eiropas lietu pārvaldei, kur kā vēlami ieceļotāji (no Vācijas. – *L. J.*) cita starpā minēti 7167 latviešu izcelsmes bezdarbnieki, 808 darba nespējīgie, 627 kara invalīdi, 98 kara atraitnes, 55 neredzīgie un 593 tuberkulozes slimnieki. Kopā dokumentā minēti 12 600 latviešu izcelsmes, kā arī 3885 un 3255 lietuviešu un igauņu izcelsmes sociālo riska grupu piederīgie, kuru ieceļošana ASV būtu pieņemama un atbalstāma.²³

Lai arī šajā pētījumā izmantotie dokumenti nesatur pilnu informāciju par Baltijas emigrantu grupu sociālo stratigrāfiju, tomēr šo avotu metodiskas apzināšanas gaitā ir iespējams gūt samērā vispusīgu priekšstatu par Valsts departamenta un tātad arī augstākajā politiskajā līmenī aktualizētiem Baltijas emigrācijas sociāltiesiskajiem diskursiem.

Viens no diskursiem, kas tieši saistāms ar Baltijas valstu aneksijas neatzišanas politikas vispārīgo tiesisko konsekvencu federālo līmeni, uzskatāms arī par sava veida starpstadiju starp ASV Baltijas politikas politisko un sociāltiesisko problemātiku. Tas attiecas uz vienu no sensitīvākajām un pretrunīgākajām problēmām Baltijas jautājuma izpētē: uz ASV bankās bloķēto Baltijas valstu aktīvu un zelta rezervju izmantošanu.

No vienas puses, šis diskurss izriet no ekstraordinārās politiskās un leģitīmās situācijas, kurā Baltijas valstu valstiskums nonāca 1940. gada jūnijā un kuru visai radikālā, kaut arī sekundārā veidā ietekmēja ASV politiskā pozīcija, no otras puses – no ASV ārpolitikas veidotāju vizijas par šīs situācijas rezultātu uzturēšanas un nostiprināšanas lietderību. Kā zināms, 1940. gada 15. jūlijā²⁴ tika izdots rikojums, kas noteica, ka Baltijas valstu aktīvi un zelta rezerves, kas uz *de facto* aneksijas brīdi atradušās ASV bankās, tiek “iesaldētas” un tātad netiek nodotas nedz PSRS, nedz arī Baltijas valstu diplomātiskā korpusa – kā vienīgā Baltijas valstiskuma leģitimitātes nesēja – rīcībā.²⁵

Tam sekoja lēmums izmantot Baltijas valstu bloķētos fondus vienīgi Baltijas diplomātisko pārstāvniecību Rietumu pasaulē darbības finansēšanai.²⁶ Tātad Baltijas valstu neatzišanas politika tīri praktiskā – bloķēto fondu izmantošanas – aspektā rezultējās kā to “iezīmēšana” vienam mērķim – atlikušo Baltijas diplomātisko pārstāvniecību darbības nodrošināšanai.²⁷

Faktiski bloķēto fondu līdzekļi Baltijas valstu diplomātu rīcībā nodoti netika, tomēr saskaņā ar Federālo rezervju akta²⁸ 25. punkta B daļu (*Section 25 (B) of the Federal Reserve Act*) katrā finanšu gadā Valsts sekretārs apstiprināja Baltijas diplomātisko misiju ASV vadītāju sastādītu tāmi triju valstu diplomātisko korpusu darba finansējuma nodrošināšanai, savukārt tāmēs norādīto naudas līdzekļu atbloķēšanu un pārskaitīšanu uz sūtniecību tekošajiem bankas kontiem nodrošināja šo fondu apsaimniekotāja – ASV Tieslietu departamenta Ārvalstnieku īpašumu nodaļas – izsniegts pilnvarojums (*licence*).²⁹

Analizētie dokumenti neatspoguļo faktus, kas ļautu viennozīmīgi secināt, ka daļa bloķēto fondu līdzekļu tikusi novirzīta citiem mērķiem, lai gan emigrācijas organizācijas, piemēram, vairākkārt vērsušās Latvijas diplomātiskajā dienestā un pastarpināti Valsts departamentā ar lūgumu izsniegt konkrētas naudas summas atsevišķu sociālo projektu finansēšanai, piemēram, trūcīgu pārvietoto personu materiālam atbalstam vai garīgi slimo Baltijas bēgļu dziednīcas atvēršanai Lielbritānijā.³⁰

Jautājums – vai šiem fondiem kaut vai teorētiski varēja būt cits pielietojums un vai varēja eksistēt citas tajos uzglabāto naudas līdzekļu distribūcijas formulas – vēl joprojām ir atklāts. Un tas tieši skar Baltijas jautājuma sociāltiesisko aspektu: kā, piemēram, Baltijas

valstu pilsoņu – emigrantu – potenciālo vēlmi un tiesības saņemt materiālu kompensāciju par zaudētajiem naudas līdzekļiem, kustamo un nekustamo īpašumu bijušo Baltijas valstu – pēc aneksijas Baltijas padomju sociālistisko republiku – teritorijās. Ne velti 1950. gadā, kad tika aktīvi apspriesta Baltijas valstu aktīvu ieguldīšana valsts obligācijās un citos vērtspapīros, kas veiksmīga naudas līdzekļu investīciju plāna izvēles gadījumā ļautu daļēji finansēt Baltijas diplomātisko pārstāvniecību darbu no peļņas procentiem,³¹ Valsts departamenta Eiropas lietu nodaļas analītiķi norādīja uz nepieciešamību paturēt plāna detaļas, kā arī patieso Baltijas valstu aktīvu un zelta rezervju apjomu ASV slepenībā.³² Pretējā gadījumā Baltijas emigrācijas pārstāvjiem – fiziskām personām, uzzinot šo informāciju, varētu rasties pamatotas pretenzijas attiecībā uz minēto līdzekļu izlietojumu.

1950. gadā Valsts departamenta dokumentācijā fiksēts šāds ASV bankās bloķēto Baltijas valstu aktīvu un zelta rezervju apjoms*:

Valsts	Konta/ depozīta veids	Banka	Apjoms (\$)
LATVIJA	ASV dolāru ASV dolāru zelta	Federal Reserve (NY)	4 350 000
		Riggs (Washington)	23 000
		Federal Reserve (NY)	3 430 000
		KOPĀ:	7 803 000
LIETUVA	ASV dolāru ASV dolāru zelta	Riggs	100 932
		Federal Reserve	4000
		Federal Reserve	2 806 000
		KOPĀ:	2 910 932
IGAUNIJA	ASV dolāru ASV dolāru ASV dolāru zelta	Federal Reserve	936 756
		National City (NY)	895 328**
		National City (NY)	41 742
		Federal Reserve	2 880 000***
		KOPĀ:	4 753 826

*Datu avots: Memorandum, Investment of Blocked Baltic funds, sent by Mr. Frolich, Confidential, 1/19/1950, p. 2, Box 8 – La 840.1 (a) Refugee Ship (Masen) to Latvia I, Folder: Latvia I, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.

**Konts uzglabāts Igaunijas [valsts] Bankas vārdā un nav šobrīd pieejams.

***Konts uzglabāts Starptautisko noguldījumu bankas (*Bank of International Settlements*) vārdā un nav šobrīd pieejams.

Valsts departamenta Eiropas nodaļas atbildīgās amatpersonas pieļāva, ka Baltijas emigranti teorētiski varētu pretendēt uz daļu peļņas vai pat līdzekļu pamatsummas kā kompensāciju par dzimtenē zaudētajiem naudas uzkrājumiem, īpašumiem un vērtspapīriem.³³ Katrā ziņā Valsts departaments pauda visai nepārprotamu nostāju, ka šādas informācijas publiskošana varētu kaitēt investīciju plāna realizācijai tieši šī iemesla dēļ,³⁴ un tādā veidā arī apstiprināja Baltijas emigrācijas kopienu³⁵ un Baltijas diplomātiskā korpusa kā vienīgo Igaunijas, Latvijas un Lietuvas zaudētā valstiskuma elementu nesēju sociāltiesisko nošķirumu.

Baltijas jautājuma sociāltiesiskās dimensijas vispārīgo tiesisko konsekvencu federālo līmeni – tiesa gan, reversā veidā – raksturo arī trimdas valdību izveides un leģitīmācijas lietderības jautājums. Zināms, ka diskusijas par trimdas valdību izveides lietderību Baltijas emigrācijas politiskajās aprindās sava veida apogeju sasniedza 50. gadu sākumā, kad Igaunijas trimdas politiķi pat vienlaikus izveidoja divas “valdību grupas”: vienu Stokholmā Zviedrijā, ar bijušo Igaunijas Republikas sūtni PSRS, pēdējās Igaunijas valdības locekli³⁶ un, iespējams, viscienījamāko igauņu trimdas politisko darbinieku³⁷ Augustu Reju (*August Rei*) un otru Augustdorfā Vācijā, ar juristu un ne mazāk ietekmīgo politiķi Alfredu Maureru (*Alfred Maurer*) priekšgalā. Līdz pat Maurera nāvei 1954. gada 20. septembrī abas grupas aktīvi sacentās, pretendējot uz leģitīmas Igaunijas Republikas trimdas valdības statusu un cenšoties dažādā veidā stiprināt savas pozīcijas igauņu trimdas sabiedrībā. Tāpat zināms, ka ASV Valsts departaments gan pret vienas, gan otras grupas statusa leģitīmācijas centieniem izturējās rezervēti, regulāri pārapstiprinot savu oficiālo nostāju, ka Baltijas valstīm nav leģitīmu trimdas valdību un ka visas ekskluzīvās valstiskuma elementu saglabāšanas un reprezentācijas funkcijas ne-mainīgi tiek deleģētas šo valstu diplomātiem.³⁸

Par Baltijas jautājuma sociāltiesiskās dimensijas vispārīgām tiesiskām konsekvencēm trimdas valdību veidošanas kontekstā visprecīzāk izteicies ietekmīgais igauņu jurists – Igauniju juristu biedrības ASV vadītājs prof. Adolfs Perandi (*Adolf Perandi*), kurš 1953. gadā tapušajā referātā “Par Igaunijas trimdas valdībām” visai precīzi iezīmējis trimdas valdības izveides leģitīmo vektoru, kā arī definējis tās sociāltiesisko nozīmi.

Igaunijas trimdas valdību izveides sociāltiesisko ietvaru, kas tikpat labi attiecināms arī uz pārējām divām Baltijas valstīm, Perandi pamatoti saista ar šādiem jautājumiem:

- 1) trimdas valdības izveides nepieciešamības sociālo teleoloģiju (kam nepieciešama trimdas valdības izveide? Autora secinājums – tā nav nepieciešama trimdas kopienai, bet gan dzimtenē palikušajiem pilsoņiem un arī tikai tādā gadījumā, ja neatkarības atgūšana prognozējama pārredzamā nākotnē);³⁹

- 2) trimdas valdības “tautas pārvaldes” funkciju realizācijas neiespējamību valsts varas nedalāmības dēļ (valsts, kurā dislocēta trimdas valdība, pārvalda arī trimdinieku kopienu; trimdas valdībai tradicionālās valsts pārvaldes funkcijas netiek un nevar tikt deleģētas);⁴⁰
- 3) trimdas valdības un tās iekšējā leģitimitācijas avota – trimdas sabiedrības sociāltiesiskās saiknes nosacītību (selektīvs pilsoņu kopums trimdā nevar realizēt tās funkcijas, ko realizē nedalāms pilsoņu kopums brīvā valstī);⁴¹
- 4) trimdas valdības statusa un pretenziju nosacītību bez tās statusa un tiesību starptautiskas atzišanas (izskan doma par trimdas valdību kā privātu organizāciju, kuras galvenās funkcijas ir nevis politiskās varas pārņemšana, bet gan neatkarības idejas uzturēšana, nacionālās neatkarības popularizācija (propaganda) un emigrācijas sabiedrības morāla konsolidācija).⁴²

Neviens cits aplūkotā fonda avots tik detalizētu un diferencētu trimdas valdību izveides sociāltiesiskā lietderīguma analīzi nesniedz – vismaz šī pētījuma autora redzeslokā šādi avoti pagaidām nav noņākuši. Par Baltijas jautājuma monitoringu atbildīgās ASV Valsts departamenta Eiropas lietu nodaļas apakšstruktūras parasti aprobežojas ar fakta konstatāciju: Baltijas valstīm nav un nekad nav bijis tādu trimdas valdību, kuru leģitīmais statuss būtu starptautiski atzīts (no ASV valdības vai citu valstu valdību puses), tajā pašā laikā detalizētu trimdas valdību izveides lietderības vai – tieši pretēji – politiskās vai sociāltiesiskās nevēlamības skaidrojumu nesniedzot.⁴³

Atsevišķos gadījumos tika pat norādīts, ka Baltijas valstu trimdas valdību izveidei konkrētā sociālpolitiskā situācijā nebūtu nedz praktiskas, nedz simboliskas nozīmes un šāds pasākums varētu tikt realizēts tikai ar nosacījumu, ka trimdas valdība eksistē kā privāta organizācija,⁴⁴ šādā veidā diskreditējot un vulgarizējot pašu leģitīmas trimdas valdības izveides ideju. Tādējādi laika periodā no 1945. līdz 1991. gadam nevienas Baltijas valsts starptautiski atzīta trimdas valdība tā arī izveidota netika – un attiecīgi netika noformēts leģitīms sociālpolitiskais spēks, kas varētu definēt Latvijas, Lietuvas un Igaunijas trimdas kopienu sociāltiesiskās konsolidācijas mērķus un vismaz mēģināt īstenot daļu no tiem.

Arī Baltijas valstu diplomātiskie dienesti kā augstākās politiskās varas nesēji sociāltiesiskās sfēras jautājumiem pievērsās minimāli – tas tika darīts tikai attiecībā uz tām funkcijām, ko šīs pārstāvniecības uzņēmušās saistībā ar savu ekstraordināro tiesisko statusu, kas gan visai krasi kontrastēja ar to reālajām iespējām. Piemēram, diplomātiskās pārstāvniecības realizēja Baltijas valstu trimdas pilsoņu kopuma monitoringu, ko fiziski nodrošināja personu apliecinājo dokumentu

izsniegšana vai apmaiņa pēc to derīguma termiņa notecēšanas.⁴⁵ Pārējās sociāltiesiskās funkcijas attiecībā pret baltiešu trimdas kopienām tieši vai pastarpināti uzņēmās to mītnes zemes.⁴⁶

ASV gadījumā pat Baltijas valstu pensionēto diplomātu sociāltiesisko aizsardzību garantēja šī valsts, centralizēti apstiprinot viņiem piešķiramo sociālo garantiju veidu un apjomu, kā arī definēja citus pensionēšanās nosacījumus (pensionēšanās vecumu, izdienas pensijas apjomu (procentuālā attiecībā pret algu), izdienas pensiju gradāciju ASV un citās valstīs dienotajiem diplomātiem).⁴⁷

Atšķirībā no Baltijas jautājuma sociāltiesiskās dimensijas vispārīgām tiesiskām konsekvencēm, kas raksturo Baltijas valstu un emigrācijas kopienu mītnes zemju sociāltiesiskās atbildības apjoma attiecības un to bāzi, partikulārās tiesiskās konsekvences aptver ekstraordināras, ar augstākās federālās izpildvaras institūcijām tieši nesaistītas un no to aktivitātēm neizrietošas ASV sociālpolitiskās un sociāltiesiskās iniciatīvas. Šīs iniciatīvas summāri raksturo fakts, ka antropocentriskajam diskursam pievērsta lielāka uzmanība nekā sociālpolitiskiem procesiem un formālām tiesiskām procedūrām. Zīmīgi arī, ka partikulārās tiesiskās konsekvences var būt izrietošas no dažāda veida un juridiskā statusa avotiem – tikpat labi par šādu avotu var kalpot gan fiziska persona vai sabiedriska (nevalstiska) organizācija, gan augstākās likumdevēju institūcijas.

ASV gadījumā augstāko partikulāro tiesisko konsekvencu “kāpinājuma punktu”, 1953.–1954. gadu, var tieši saistīt ar likumdevēja institūcijas iniciatīvu. Kā zināms, laika posmā no 1953. gada 27. jūlija līdz 1954. gada 31. decembrim Baltijas valstiskuma zaudēšanas jautājuma izvērtēšanai darbojās īpaša politiku darba grupa – ASV Kongresa pārstāvju komiteja Lietuvas, Latvijas un Igaunijas iekļaušanas PSRS likumības izmeklēšanai (*Select Committee to Investigate the Incorporation of Lithuania, Latvia, and Estonia into the U.S.S.R., established according to H.RES. 346*), kas pazīstama arī kā kongresmeņa Kerstena komiteja.⁴⁸

Šīs komitejas aktivitātēm nepiemita izteikti politiska orientācija – viens no galvenajiem komitejas darbības mērķiem bija savākt pēc iespējas precīzākas, detalizētākas dažāda statusa un valstiskās piederības aculiecinieku liecības par sociālo situāciju trijās Baltijas valstīs 1940. gada jūnijā,⁴⁹ uz kuru pamata bija iecerēts precīzāk iezīmēt Baltijas valstiskuma likvidācijas sociāltiesisko un pat individuālo jeb *ikdienas cilvēka* diskursu. Tādējādi Kerstena komitejas informācijas apkopošanas kampaņas ietvaros tika intervēti gan bijušie ASV diplomātisko pārstāvniecību Baltijas valstīs darbinieki,⁵⁰ gan baltiešu trimdas politisko un sabiedrisko organizāciju pārstāvji, gan arī Baltijas diplomāti, kas akreditēti ASV un vairākās citās Rietumvalstīs. Tomēr vislielākais intervēto personu īpatsvars attiecās tieši uz *ikdienas cilvēku*

jeb politiskās aktivitātēs neiesaistītu personu kategoriju. Tūlīt pēc oficiālas informācijas saņemšanas par šādas komitejas organizēšanu gatavību sniegt liecības izteica visu trīs Baltijas valstu diplomātisko pārstāvniecību ASV vadītāji.⁵¹

1953. gada novembrī komitejai tika sagatavots arī Valsts sekretāra Džona Fostera Dalesa (*John Foster Dulles*) ziņojums, tomēr šim dokumentam bija drīzāk simbolisks un politiski deklaratīvs nekā informatīvs raksturs.⁵² Baltijas valstu aneksijas un inkorporācijas PSRS fakta ģeopolitisko seku atkārtots izvērtējums 40. gadu sākumā formulētajā ASV Baltijas aneksijas neatzišanas politikā nekādas faktoloģiskas vai interpretācijas izmaiņas neiesa, taču šī doktrīna tika papildināta ar dažiem jauniem – sociāliem un sociāltiesiskiem – komponentiem.⁵³

BALTIJAS VALSTISKUMA LIKVIDĀCIJAS SOCIĀLTIESISKO SEKU ANTROPOCENTRISKAIS ASPEKTS

Baltijas valstu inkorporācija PSRS un šī procesa norise tika atzīta par agresijas aktu ne tikai politiskā un tiesiskā, bet arī sociālā nozīmē, jo tās rezultātā tika iznīcināts ne vien triju valstu valstiskums, bet pakāpeniski sagrauta arī to ekonomiskā un sociālā sistēma. To konkrētajā gadījumā, no sociāltiesiskā aspekta raugoties, varētu piedzīnot politiskā režīma un valstiskuma likvidācijai. Vēl vairāk – *ikdienas cilvēku* jeb *tautas* izpratnē, iespējams, sociālekonomiskās un sociāltiesiskās sistēmas vardarbīgi iniciētam sabrukumam varēja būt pat lielāka nozīme nekā politiskās sistēmas krahams, jo līdz ar to tika pakāpeniski un mērķtiecīgi iznīcināta gan Baltijas valstu tautsaimniecības un sociālekonomiskā bāze, gan stimulēta arī tautas morāli ētiskā un sociālā deprivācija. Šo tendenci, pēc ASV politisko analītiķu domām, visai uzskatāmi raksturo tā dēvētie tuvāko radnieku denuncēšanas precedenti, piemēram, denuncēšana laulāto starpā vai vecāku denuncēšana. Arhīvu dokumentos atrodamas pat atsauc uz īpaši Baltijas republiku pamatnāciju bērniem izstrādātām bilžu grāmatām, kurās skaidrots, kā pareizi veikt vecāku izspiegošanu un pašu denunciacijas aktu.⁵⁴

Par ekstraordināru sociāltiesiska rakstura jautājumu var uzskatīt arī Baltijas valstu un to ģeogrāfiskās dislokācijas (teritoriju) konceptu iekšējā satura revīziju, kuras atspoguļojums ASV Valsts departamenta dokumentu fondos iezīmīgs ar potenciālu loģikas kļūdu. Proti, Baltijas valstu teritoriālā, ģeogrāfiskā atbilstība Latvijas, Lietuvas un Igaunijas PSR teritorijai tika noliegta (tāpat kā teritoriju “legitīmā saikne”, padarot Baltijas valstis par metaģeogrāfisku konceptu jeb teritoriālu konceptu bez fiziskas ģeogrāfiskas piesaistes),⁵⁵ tajā pašā laikā neapšaubot šajās republikās palikušo cilvēku piederību brīvās pasaules Baltijas valstu pilsoņu kopumam.⁵⁶

Šī loģiskā anahronisma deskripcijai tika piemeklēts īpašs sociāltiesisks koncepts, kas ASV institucionālajos, īpaši deklaratīvajos, dokumentos parādās 40. gadu beigās – “notvertie cilvēki”/“notvertās nācijas” (*captive nations, captive people*) – un kam nav ģeogrāfiska analoga – tāda kā, piemēram, “notvertās valstis” vai “notvertās teritorijas” (*captive country/-ies, captive territory/-ies*).⁵⁷ Minētā koncepta jēdzieniskajam saturam raksturīga vienpusēja Baltijas republikās palikušo cilvēku viktimizācija: viņi visi tika automātiski ierindoti padomju sistēmas upuru kategorijā un pozicionēti kā tai pretoties nespējīgi, daudz cietuši indivīdi, kurus Rietumu pasaule un Rietumu demokrātijas, protams, nav aizmirsušas un pametušas likteņa varā, tomēr kam arī tiešu, taustāmu palīdzību tās sniegt nespēj.

Vēl vairāk – nepastarpināta atbalsta un solidaritātes paušana⁵⁸ tika uzskatīta par nevēlamu, jo, pirmkārt, tika traktēta kā simpātiju izrādīšana valdošajam režīmam un tikai, otrkārt, kā atbalsts “notvertajām nācijām”. Tā, piemēram, politiski nevēlamo akciju kategorijā varēja tikt ierindota ASV vēstnieka PSRS Luelina Tomsona (*Llewellyn Thompson*) vizīte Rīgā⁵⁹ un kartupeļu iepirkšana Baltijas republikās, jo abas minētās akcijas tikai no vienas puses varēja tikt saistītas ar Baltijas tautai sniegtu morālu un materiālu atbalstu, bet no otras puses – un galvenokārt – tās varēja traktēt kā slēptu Baltijas valstu *de jure* aneksijas fakta atzinumu. Kartupeļu iepirkuma jautājuma apspriešanas gaitā īpaši tika uzsvērts arī teritorijas un *tautas* loģiskās atrautības fakts, norādot, ka vēlme palīdzēt Baltijas tautām un konkrētiem cilvēkiem – šajā gadījumā lauksaimniecības produkcijas ražotājiem – tomēr nav līdzās nostatāma sadarbībai ar naidīgu valsti (kurā ietilpst arī Baltijas tautu apdzīvotās teritorijas) pat šāda cēla mērķa dēļ.⁶⁰

Baltijas valstiskuma elementu saglabāšanas leģitimitātes sociālie aspekti Baltijas jautājuma sociāltiesiskās dimensijas rekonstrukcijā iezīmējas ar vēl vienu nosacītu dihotomiju: no vienas puses, ASV šo valstiskuma elementu saglabāšanu atbalstīja un stimulēja, bet, no otras puses, šim atbalstam nesevoja praktiski nekādas sociāltiesiskas konsekvences, kuru realizācija tiktu deleģēta jaunajiem valstiskuma nesējiem – trīs valstu diplomātiskajiem dienestiem. Vienīgais būtiskais izņēmums šajā gadījumā ir atļauja izsniegt un mainīt Baltijas valstu pilsoņu pasēs, sniegt autoritatīvas uzziņas (piemēram, izsniedzot notariāli apstiprinātu informāciju par konkrētu personu valsts piederību (pilsonību)) un pārraudzīt pārvietoto personu nomināšanas procesa gaitu,⁶¹ tātad formāli uzturēt Baltijas trimdas pilsoņu kopuma integritāti un nodrošināt tā sociālo monitoringu.

BALTIJAS EMIGRĀCIJAS KĀ BALTIJAS VALSTU PILSOŅU KOPUMA TIESISKĀ AIZSARDZĪBA

Baltijas emigrācijas kā Baltijas valstu pilsoņu kopuma tiesiskās aizsardzības un diplomātisko pārstāvniecību ekstraordinārā tiesiskā stāvokļa jautājumi ir lielā mērā saistīti, tomēr ne tāpatīgi. Tā Baltijas valstu diplomātisko pārstāvju tiesisko un sociāltiesisko aizsardzību nodrošināja vienīgi ASV federālās iestādes,⁶² bet Baltijas valstu pilsoņu kopuma sociāltiesiskās aizsardzības mehānismi faktiski dublēja tos mehānismus, kas tika attiecināti uz visiem citiem ASV pilsoņiem.

Tikai izņēmuma gadījumos, kas galvenokārt attiecināmi uz īpašumtiesību strīdiem, šo mehānismu dublēšanās nebija vērojama. Bieži vien īpašumtiesību pārņemšanas strīdu epicentrā nonāca PSRS konsulārā dienesta pārstāvji vai viņu nolīgtie juristi, kas, izmantojot neviennozīmīgi traktējamo Baltijas valstu tiesisko stāvokli, mēģināja pārņemt ASV mirušo Baltijas valstu pilsoņu īpašumus, ja mirušajam nebija mantinieku. PSRS konsulārais dienests ar amerikāņu juridisko konsultantu vai advokātu starpniecību visai uzstājīgi centās panākt šo īpašumu pāriešanu PSRS jurisdikcijā. Valsts departamenta vispārējo dokumentu fondā atrodamas tikai liecības par PSRS konsulārā dienesta neveiksmīgajiem centieniem pārņemt Baltijas valstu pilsoņiem piederošos īpašumu, jo šo centienu prettiesiskums tika pamatots augstākajā politiskajā līmenī, tādējādi formāli nogriežot padomju intereses pārstāvošajām personām iespēju šos atzinumus apstrīdēt tiesas ceļā.⁶³

Šādas neveiksmes un apgrūtinājumi PSRS intereses pārstāvošo juristu aktivitātes pilnībā nepārtrauca – viņi mēdza iesaistīties mantojumu strīdos arī gadījumos, kad mantošanas jautājums nebija izlemjams bezstrīdu kārtībā un objektīvi (arī bez šīs iesaistīšanās) tiktu skatīts tiesas ceļā. Tā 1949. gada pavasarī šādā strīdīgā tiesvedībā par Teodoram R. Adleram (*Theodore R. Adler*) piederošā īpašuma Ņujorkā mantošanu kā viens no prasītājiem figurēja arī PSRS intereses pārstāvošais advokāts Čārlzs Rehts (*Charles Recht*). Lieta tika skatīta Kinga grāfistes pirmās instances tiesā Ņujorkā (*Kings County*), atzīstot Rehta un viņa klientu celtās prasības par nepamatotām, tomēr likumā paredzētajā kārtībā un termiņā Rehts iesniedza apelāciju augstākas instances tiesā. Caur Valsts departamenta Eiropas lietu nodaļu informāciju par PSRS intereses pārstāvošo juristu aktivitātēm visai drīz saņēma arī Baltijas valstu intereses aizstāvošie advokāti, šajā gadījumā – Latvijas sūtniecības intereses pārstāvošais Ņujorkas advokāts Roberts H. Lovs, juniors (*Robert H. Law, Jr.*).⁶⁴

Tāpat retos gadījumos vienreizēju (precedentuālu) Baltijas emigrācijas sociāltiesiskās aizsardzības jautājumu risināšanai tika piesaistīti ASV Tieslietu departamenta konsultanti, kā jautājumos par Lietuvas

emigrantu medicīniskās prakses licences nostrifikāciju Pensilvānijā un Masačūsetsā vai Baltijas emigrācijas pārstāvju problēmām iekārtoties darbā federālajās aģentūrās.⁶⁵

Pašu Baltijas valstu diplomātisko pārstāvju sociāltiesiskā aizsardzība tika realizēta saskaņā ar diplomātisko personu privilēģijām un imunitāti, kas noteikta saistošos starptautisko tiesību dokumentos⁶⁶ un izriet no uzņemošās valsts politiskajām prioritātēm. Vairumā gadījumu diplomātu sociāltiesiskās garantijas bija visciešākajā mērā saistītas ar viņu statusa kontinuitāti – kamēr uzņemošā valsts atzina viņu pilnvaras un spēkā esošajiem un saistošajiem diplomātisko tiesību aktiem atbilstošu statusu, tikmēr Baltijas diplomāti varēja baudīt visas no šī statusa izrietošās privilēģijas, imunitāti un sociāltiesiskās garantijas.

Atsaucoties uz analizētajiem dokumentiem, gan jānorāda, ka šāda statusa kontinuitātes pārtraukuma precedenti bija ārkārtīgi reti. Dokumentāli apstiprināts tikai viens šāds gadījums attiecībā uz Baltijas valstu diplomātiem. Itamarati (Brazīlijas Federatīvās Republikas Ārlietu ministrija. – *L. J.*) 1961. gada 11. martā pēc iepriekšēja brīdinājuma apturēja Latvijas un Lietuvas sūtņu Brazīlijā Pētera Oliņa (*Peters Z. Ollins*) un Frikasa Meiera (*Frikas Maieris*), kā arī Igaunijas konsula Riodežaneiro Ferdinanda Saukas (*Ferdinand Saukas*) pilnvaras, tajā pašā laikā nemainot savu oficiālo nostāju Baltijas valstu aneksijas *de jure* neatzīšanas sakarā.⁶⁷ Šādam lēmumam, protams, bija arī konkrētas sociāltiesiskas sekas: partikulārā izpratnē, Baltijas diplomātiem zaudējot savu amatu un diplomātisko statusu, tika zaudētas arī sociāltiesiskās garantijas,⁶⁸ ko nodrošināja uzņemošā valsts, bet universālā izpratnē bez oficiālās pārstāvniecības palika vairāk nekā 40 000 cilvēku lielā Brazīlijas un vairāku citu Latīņamerikas valstu Baltijas trimdnieku kopiena, kurā skaitliski lielāko etnisko grupu – apmēram 35 000 – veidoja lietuvieši.⁶⁹

SECINĀJUMI

Atsaucoties uz to, ka Baltijas jautājuma sociāltiesiskās dimensijas izpēte gan hronoloģiskas un tematiskas rekonstrukcijas, gan galvenokārt kritiskas dažādu grupu avotu analīzes kontekstā ir visai komplicēts un ilgstošs process, jānorāda, ka rakstā iezīmēti tikai daži šīs dimensijas pētnieciskie diskursi. Līdz ar to darbs nepretendē uz universālu konkrētās tēmas izvērsumu vai cita veida zinātniskiem vispārinājumiem.

Tā kā pētījuma pamata uzstādījums ir avotpētniecisks, tas automātiski izslēdza arī historiogāfisko avotu salīdzinošo vai primāro un sekundāro avotu faktoloģiski interpretatīvo jeb konfrontācijas metožu izmantošanu. Tās šajā gadījumā visai veiksmīgi aizstāj institucionālo avotu problēmorientētā (selektīvi tematiskā) kontentanalīze.

Par pētījuma mērķi tika izvirzīta atsevišķu Baltijas jautājuma sociāltiesiskās dimensijas mezgla punktu rekonstrukcija, kas centrēta ap sociāltiesiskās dimensijas jēdziena satura skaidrojumu un tā politisko un tiesisko izpausmju analīzi. Savukārt paša pētījuma centrā izvirzījās Baltijas jautājuma sociāltiesiskās dimensijas izpēte un tās pamatstruktūru rekonstrukcija ASV, jo tieši šis valsts definētā un īstenotā Baltijas valstu aneksijas (inkorporācijas PSRS) neatzīšanas politika pamatoti uzskatāma par dažu Baltijas valstu valstiskuma elementu leģitimitācijas un saglabāšanas garantu pēc Otrā pasaules kara un tāpat arī par Baltijas jautājuma ģeopolitisko un tiesisko avotu visā aukstā kara periodā.

Līdzās divām nozīmīgākajām sociāltiesiskās dimensijas rekonstrukcijas kategorijām – Baltijas valstu aneksijas neatzīšanas politikas vispārīgajām un partikulārajām tiesiskajām konsekvencēm – pētījumā ieskicētas arī vairākas sekundārās kategorijas: Baltijas valstu valstiskuma elementu saglabāšanas leģitimitātes problēma, tās sociālās ģenēzes tendences; Baltijas valstu emigrācijas kā Baltijas valstu pilsoņu kopuma tiesiskās aizsardzības problēma un diplomātisko pārstāvniecību ekstraordinārā tiesiskā stāvokļa jautājums. Visas Baltijas jautājuma sociāltiesiskās dimensijas rekonstrukcijas kategorijas iezīmētas un analizētas, vadoties pēc politiskās un tiesību vēstures uzstādījumu sasaistes vai, precīzāk sakot, izrietamības principa, kas pagātnes realitātes izziņā un refleksijā akcentē tiesiskā jeb leģitimitātes komponenta (diskursa) īpašo nozīmi.

Tomēr, pieļaujot, ka ne visi sociāltiesiskās dimensijas rekonstrukcijas aspekti var tikt vienlīdz adekvāti atspoguļoti atbilstoši šim pētniecības diskursam, nākotnē iespējama to izpētes idejisko avotu dažādošana – piemēram, uz Baltijas jautājuma leģitimitācijas reālpolitiskā un propagandas komponenta konfrontācijas bāzes.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Ar terminu/jēdzienu “Baltijas jautājums” (jeb Baltijas jautājums pēc Otrā pasaules kara; aukstā kara perioda Baltijas jautājums; 1940.(45.) – 1991.) apzīmētas šādas pētnieciskās kategorijas: a) Baltijas valstu valstiskuma elementu saglabāšanas un ģenēzes politiskais un tiesiskais līmenis; b) Baltijas emigrācijas sociālā konsolidācija; c) trimdas sabiedrības sociāltiesiskā nostiprināšanās; d) Baltijas valstu neatkarības atjaunošanas idejas attīstība; e) Baltijas valstis kā starptautisko tiesību paradokss; f) Baltijas valstis aukstā kara propagandas, metaģeogrāfijas un aksioloģijas struktūrā.
- ² Ar Baltijas jautājuma “sociāltiesiskās dimensijas” jēdzienu/terminu apzīmētas visas Baltijas jautājuma pētnieciskās kategorijas, kurās tiešā vai pastarpinātā veidā iekļautas/skertas Baltijas emigrācijas sabiedrības sociāltiesiskās formācijas, konsolidācijas, ģenēzes un transformācijas problēmas.
- ³ Baltijas valstu aneksijas (inkorporācijas PSRS) neatzīšanas politika saprasta kā: a) tā dēvētās Stimsona doktrīnas (*Stimson Doctrine*) atvasinājums/

- reģionāls pielāgojums (ASV politikas diskursā, kur starptautisko tiesību principu *status quo ante bellum* mēģināts selektīvi (un *post factum*) attiecināt uz Baltijas valstu inkorporācijas PSRS tiesiskās bāzes un praktisko rezultātu apšaubīšanu); b) tiesiskā principa *ex injuria jus non oritur* piemērs starptautisko tiesību kontekstā; c) mainīgs starptautisko tiesību un starptautiskās politikas uzstādījums, kura iekšējais saturs variē vismaz atkarībā no tā *de jure* un *de facto* interpretācijas.
- ⁴ Precīzāk – šis nodaļas Polijas, Baltijas un Čehoslovākijas lietu apakšnodaļas (*Division of Polish, Baltic and Czechoslovak Affairs; Country Director for Eastern Europe*) dokumentācija.
 - ⁵ Pārvietoto personu akts (*Displaced Persons Act*) – federālā līmeņa imigrācijas politiku noteicošs likumdošanas akts (S. 224; Pub.L. 80-774; 62 Stat. 1009; 80th Congress; June 25, 1948). Avots: <http://library.uwb.edu/guides/USimmigration/62%20stat%201009.pdf> (skatīts 10.08.2011.).
 - ⁶ Saskaņā ar Pārvietoto personu akta 2. daļu, laika posmā no 1948. gada līdz 1950. gada 15. oktobrim Baltijas emigrantiem tika izsniegtas 58 300 vīzas, tostarp 58 052 bija tā dēvētās kvotu vīzas, bet 248 – vīzas, kas izsniegtas bāreņiem (*orphan visas*). Vislielākais šo vīzu skaits tika izsniegts Latvijas emigrantiem – attiecīgi 28 017 kvotu vīzas un 173 bāreņu vīzas. Memorandum, to UNA Files/UNA H.C. Medison, October 26, 1950, Number of Visas Issued Balts under the Displaced Persons Act, folder: Refugees and Displaced Persons, Box 3 – B 22 Military Service under the US to B 900.1 FS Contributions to Baltic Investigations, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.
 - ⁷ Baltijas emigrantu vīzas, kas izsniegtas saskaņā ar ASV prezidenta Harija Trumena 1945. gada 22. decembra rīkojumu (laika posmā līdz 1950. gada novembrim): 35 515. 1950. gadā (līdz 30. novembrim) saskaņā ar šo direktīvu izsniegtas 98 vīzas Igaunijas, 390 vīzas Latvijas un 554 vīzas Lietuvas pilsoņiem. Information from DP [Displaced Person's] Comissioner to EE files/Mr. Kolarek, June 24, 1952, p. 2, folder: Refugees and Displaced Persons, Box 3 – B 22 Military Service under the US to B 900.1 FS Contributions to Baltic Investigations, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.
 - ⁸ Sūtņa K. R. Zariņa vārda un uzvārda transkripcija, kas visbiežāk sastopama aplūkotajā institucionālo dokumentu fondā.
 - ⁹ Memorandum, Director of Office of European Affairs to Mr. Lovett, August 27, 1948, p. 1, folder: Zarine, Box 6 – E 844 (a) August Rei to La 702.1 Zarine, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.
 - ¹⁰ Letter, C. Burke Elbrick to Mr. Thompson, July 29, 1947, folder: Recognition, Box 1 – Baltic General – 1940–1958 to B 717 Border Violations, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.

- ¹¹ Jo neeksistēja sekundārs tiesiskās kontinuitātes nodrošinājuma mehānisms (primārais mehānisms attiecās uz pilnvaru nodošanu K. R. Zariņam), kas ļautu šādu pārmantojamību leģitīmi pamatot.
- ¹² Tādējādi tika realizēts sava veida politiskās varas konsolidācijas scenārijs, kas jau sākotnēji bija iestrādāts 1940. gada 18. maija rīkojumā. Saskaņā ar to K. R. Zariņš kā Latvijas augstākās politiskās varas trimdā formālais nesējs bija tiesīgs likvidēt jebkuru Latvijas diplomātisko pārstāvniecību, izņemot sūtniecību ASV. Tas nozīmē, ka pat totālas politiskās varas trimdā konsolidācijas gadījumā Latvijas diplomātiskais un tātad politiskais centrs tiktu dislocēts Vašingtonā ASV, nevis Londonā. Memorandum, Director of Office of European Affairs to Mr. Lovett, August 27, 1948, p. 2, The National Archives.
- ¹³ Pēc 1961. gada marta datiem, Baltijas diplomātiskās misijas vai atsevišķi pārstāvji darbojās šādās valstīs (pilsētās): a) Latvija: sūtniecība (Vašingtona), sūtniecība (Londona), konsulāts (Monreāla), konsulārais pārstāvis (Melburna), kā arī diplomātiskie vai konsulārie pārstāvji Madridē, Ženēvā, Parīzē, Bonnā, Hamburgā, Stokholmā, Briselē un Hāgā; b) Lietuva: sūtniecība (Vašingtona), ģenerālkonsulāts (Ņujorka), konsulāts (Čikāga), sūtniecība (Londona), sūtniecība (Montevideo), ģenerālkonsulāts (Monreāla), kā arī diplomātiskie pārstāvji Parīzē, Romā (Svētais Krēsls) un Bonnā; c) Igaunija: sūtniecība (Londona), ģenerālkonsulāts (Ņujorka), konsulāts (Monreāla), kā arī diplomātiskās pārstāvniecības Bonnā un Madridē. Informative material, Current Status of the Baltic Missions, folder: B 811 Passports, Box 2 – B 800 General Political Affairs Internal to B 821 Military Service under Germany, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.
- ¹⁴ Ar to saprotot Baltijas valstu diplomātu kā vienīgo Baltijas valstiskuma nesēju politiskās un tiesiskās bāzes noformēšanos, kā arī šīs bāzes sociālekonomiskā ietvara definēšanu. Tieši uz laika periodu no 1940. līdz 1945. gadam attiecināma galveno Baltijas aneksijas *de jure* neatzīšanas politikas elementu ģenēze un nostiprināšana, kā arī šīs politikas praktiskās uzturēšanas mehānismu izstrāde. Konkrēti, jau laika posmā no 1944. līdz 1945. gadam Baltijas diplomātisko misiju finansēšanas shēma bija izstrādāta un unificēta (finansējuma apjoms bija faktiski nostabilizēts, tā saskaņošanas shēma – skaidri definēta un aprobēta). Informative memorandum to EE files, Baltic Budgets, October 14, 1954, folder: Annual Budgets, Box 1 – Baltic General – 1940–1958 to B 717 Border Violations, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.
- ¹⁵ Domātas sociālās pašorganizācijas tendenču un formu atšķirības trīs valstu emigrācijas sabiedrībās.
- ¹⁶ Līdz 1953. gada jūnija sākumam Pārvietoto personu akta imigrācijas nosacījumu realizācijas rezultātā ASV bija ieceļojušas kopumā 345 932 personas, no kurām apmēram piektā daļa – latvieši, lietuvieši un igauņi (attiecīgi 35 089, 23 125 un 9923 cilvēki). Informative Summary, United States Policy Toward the Baltic States, 9/7/1954, p. 2, folder: Foreign Relations – the US B 711, Box 1 – Baltic General – 1940–1958 to B 717 Border Violations, 59 General Records of the Department of State, Bureau of Eu-

- ropean Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.
- ¹⁷ Memorandum, Mr. Vedeler/EE to Mr. Johnson/EE, DPC list of proscribed organizations, August 2, 1951, folder: Baltic General, Box 1 – Baltic General B 711 – 1940–1958 to B 717 Border Violations, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives; kā arī tās personas, kas “labprātīgi karojušas pret ASV Otrā pasaules kara laikā”. Memorandum, Secretary of State to Charge d’Affairs of Latvia, 5/24/51, pp. 1, 3, folder: Baltic General, Box 1 – Baltic General – 1940–1958 to B 717 Border Violations, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.
- ¹⁸ Mr. Bonbright/EUR to Mr. Humelsine/A, Desire of the Latvian Charge d’Affairs for high level appointment for purpose of discussing undesirable aspects of Internal Security Act, February 8, 1951, Confidential, p. 1, folder: Latvia General, 1947–1951, Box 8 – La 840.1 (a) Refugee Ship (Masen) to Latvia I, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives); definīcija: Sec. 13. *No visas shall be issued under the provisions of this Act to any person who is or has been a member of, or participated in, any movement which is or has been hostile to the United States or the form of government of the United States.* (avots: <http://library.uwb.edu/guides/USimmigration/62%20stat%201009.pdf>).
- ¹⁹ Memorandum of Conversation, Removal of Aizsargi (Latvian Home Guard) from LPC list of proscribed organizations, February 12, 1951, folder: Latvia General, 1947–1951, Box 8 – La 840.1 (a) Refugee Ship (Masen) to Latvia I, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.
- ²⁰ Mr. Bonbright/EUR to Mr. Humelsine/A, Desire of the Latvian Charge d’Affairs for high level appointment for purpose of discussing undesirable aspects of Internal Security Act, February 8, 1951, Confidential, p. 1.
- ²¹ Šāds apgalvojums izteikts, balstoties uz Baltijas emigrācijas ASV skaitliskajiem rādītājiem laika posmā no 1948. līdz 1951. gadam, kas saistāms ar visaktīvāko un straujāko Baltijas bēgļu redislokāciju Rietumeiropā, ASV un citviet pasaulē.
- ²² Memorandum, Robert P. Joyce, Policy Planning Staff, Department of State, from Robert Kelley, November 26, 1951 with enclosed copy of report “Latvian Emigrants and Their Political Groups”, p. 1, folder: La 801.1 Ēmigré Organizations, Box 7 – La 711 (a) Jules Feldmans to La 822 Military Service under the US, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.
- ²³ Information from DP [Displaced Person’s] Commissioner to EE files/Mr. Kolarek, June 24, 1952, p. 2, The National Archives.
- ²⁴ Citos avotos atrodama informācija liecina, ka Latvijas aktīvi tika bloķēti 1940. gada 10. jūlijā saskaņā ar ārkārtas rīkojumu nr. 8389. Memorandum

dum, Mr. Stinebow to the Secretary (of State), Certification to the Federal Reserve Bank of the New York pursuant to Section 25 (b) of the Federal Reserve Act, as amended, regarding the account at the Federal reserve Bank of New York in the name of the "Government of Latvia", 1/30/1950, Box 8 – La 840.1 (a) Refugee Ship (Masen) to Latvia I, folder: Latvia I, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.

- ²⁵ *"The funds in the United States of the Estonian and other Baltic Republics were blocked under an Executive order issued July 15, 1940. This blocking order did not give the United States title to these assets but was issued by the United States government in order to preserve the assets of the governments of the Baltic Republics and to prevent the funds coming into the possession or control of the Soviet Union"* Letter, Harold C. Vedeler to Mr. Reiert, March 24, 1954, folder: Baltic General, Box 1 – Baltic General – 1940–1958 to B 717 Border Violations, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.
- ²⁶ *"This government considers the duly accredited consular and diplomatic representatives of the Baltic States as trustees of the blocked funds belonging to their countries and as entitled to draw on these funds on a minimum bases to maintain official operations"* Ibid., p. 1.
- ²⁷ Memorandum, Investment of Blocked Baltic funds, sent by Mr. Frolich, Confidential, 1/19/1950, p. 2, Box 8 – La 840.1 (a) Refugee Ship (Masen) to Latvia I, folder: Latvia I, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.
- ²⁸ Federālo rezervju akts (Federal Reserve Act) – federālā līmeņa ekonomisko un monetāro politiku noteicošs likumdošanas akts (ch. 6, 38 Stat. 251, enacted December 23, 1913, 12 U.S.C.). Avots: <http://www.federalreserve.gov/aboutthefed/fract.htm>.
- ²⁹ Memorandum, Investment of Blocked Baltic funds, sent by Mr. Frolich, Confidential, 1/19/1950, p. 2, The National Archives; finanšu līdzekļu atbloķēšanas licence tika sagatavota pēc šādas formas: Notification Pursuant to Section 25 (b) of the Federal Reserve Act, as amended, Sep 26, 1960, to Honorable Christian A. Harter, Secretary of State, from Paul V. Myron, Deputy Director, Office of Alien Property, Department of Justice, Box 8 – La 840.1 (a) Refugee Ship (Masen) to Latvia I, folder: Latvia I, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.
- ³⁰ Informative note, Mr. Johnson to EE files, Desire of the Latvian Emigration in England to Establish an Institution for the Mentally Unsound, August 23, 1951, folder: Latvia General, 1947–1951, Box 8 – La 840.1 (a) Refugee Ship (Masen) to Latvia I, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.
- ³¹ Memorandum, Investment of Blocked Baltic funds, sent by Mr. Frolich, Confidential, 1/19/1950, p. 4, The National Archives.

- ³² Avota tekstā gan minēts, ka noslēpumā šis fakts jāpatur nevis no Baltijas emigrantu kopienām, bet ASV pilsoņiem, kam varētu būt finansiāla rakstura pretenzijas pret triju valstu valdībām (*American citizens having claims against the three governments*, Memorandum, Investment of Blocked Baltic funds, sent by Mr. Frolich, Confidential, 1/19/1950, p. 6, The National Archives). Te gan jānorāda uz potenciālo pretenziju mērķa nekorektu formulējumu, jo šī paša dokumenta 2. lpp. atzīts, ka nevienai no Baltijas valstīm nav izveidota trimdas valdība. Likumsakarīgi – tad nav arī valdību, kurām prasīt atgriezt konkrētām fiziskām personām konkrētas naudas summas par, piemēram, zaudētajiem nekustamajiem un zemes īpašumiem Latvijā. No racionālā viedokļa raugoties, masveidā šādas pretenzijas varētu rasties vienīgi ASV naturalizētajiem pilsoņiem – ieceļotājiem no Baltijas, tādat vien pašiem Baltijas emigrantu kopienu pārstāvjiem.
- ³³ Memorandum, Investment of Blocked Baltic funds, sent by Mr. Frolich, Confidential, 1/19/1950, p. 6, The National Archives.
- ³⁴ *Ibid.*, p. 7.
- ³⁵ Domātas nevis etniskās kopienas, bet emigrantu kopienas pēc valstiskās pieredības (Latvijas, Igaunijas un Lietuvas emigranti neatkarīgi no tautības).
- ³⁶ Domāta 1944. gada divu dienu *interregnum* periodā izveidotā Oto Tifa (*Otto Tief*) valdība, kurā Augusts Rejs figurēja kā ārlietu ministrs.
- ³⁷ Memorandum, IAD/NY Herbert R. Lottman to BI – Mr. R. G. Mays, Jr., March 18, 1953, p. 8, Confidential – Security Information, folder: E 702.1 Continuity, Legitimacy, Box 5 – E 701 Diplomatic Representation to E 840.4 Religion, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.
- ³⁸ Memorandum, The Acting Secretary to J. C. Bonbright, Visit of Mr. Charles Zarine, Latvian Minister in London and Senior Official of Latvian Diplomatic Corps., May 28, 1952, folder: Zarine, Box 6 – E 844 (a) August Rei to La 702.1 Zarine, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.
- ³⁹ Prof. Adolf Perandi “On Estonian Governments in Exile” (translated by F. Tann), p. 1, folder: Committees for the Free, 1955 801.4, Box 2 – B 800 General Political Affairs Internal to B 821 Military Service under Germany, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.
- ⁴⁰ *Ibid.*, pp. 1–2.
- ⁴¹ *Ibid.*, p. 3.
- ⁴² *Ibid.*, p. 4. Nacionālās neatkarības *de facto* atjaunošana tika uzskatīta tikai par tālas nākotnes mērķi, virsuzdevumu, kam ar 40. gadu beigu un 50. gadu sākuma ģeopolitisko situāciju pasaulē un Eiropā nebija praktiski nekādu saskarsmes punktu. Arī ASV Valsts departamenta Eiropas lietu pārvaldes amatpersonu sarakstē un informatīvajos memorandos reālas Baltijas valstu teritoriju atbrīvošanas idejas netiek paustas, tās izteiktas tikai pieļāvuma, varbūtību vai teorētisku spekulāciju formā. Šīs idejas tiek apspēlētas un attīstītas, piemēram, aukstā kara antikomunistiskās propagandas eskalācijas kontekstā.

- ⁴³ Letter, Richard G. Johnson to Mrs. Williams, February 3, 1955, Proposed Reply to Inquiry about Governments in Exile, folder: Recognition, Box 1 – Baltic General – 1940–1958 to B 717 Border Violations, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.
- ⁴⁴ Memorandum, The Acting Secretary to J. C. Bonbringt, Visit of Mr. Charles Zarine, Latvian Minister in London and Senior Official of Latvian Diplomatic Corps., May 28, 1952, The National Archives.
- ⁴⁵ Baltijas valstu pilsoņu pasu izsniegšanu un apmaiņu derīguma termiņa notecēšanas gadījumā realizēja tikai Baltijas valstu sūtniecības Londonā un Vašingtonā, kā arī Igaunijas ģenerālkonsulāts Ņujorkā. Informative material, Current Status of the Baltic Missions, Folder: B 811 Passports, Box 2 – B 800 General Political Affairs Internal to B 821 Military Service under Germany, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.
- ⁴⁶ Trimdinieki – Baltijas valstu pilsoņi, pārceļoties uz dzīvi ASV, kļūst arī par šīs valsts pilsoņiem, tādējādi iegūstot visas ASV pilsoņa tiesības un pienākumus, kā arī politiskās tiesības un sociālās garantijas, ko viņi ļoti augstu novērtē, līdzīgi kā fizisko drošību un emocionālo komfortu, ko spēj sniegt jaunā mītnes zeme. Informative Summary, The Baltic States – Estonia, Latvia, Lithuania [undated], p. 1, folder: Foreign Relations – the US B 711, Box 1 – Baltic General – 1940–1958 to B 717 Border Violations, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.
- ⁴⁷ Proposed Study as to Feasibility of Establishing a Retirement Program for Nationals on Diplomatic staff of three Baltic States, 5/16/1960, folder: Latvia I, Box 8 – La 840.1 (a) Refugee Ship (Masen) to Latvia I, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.
- ⁴⁸ Pēc komitejas vadītāja – Viskonsinas štata kongresmeņa Čārlza Kerstena (*Charles Kersten*) uzvārda; pārējie komitejas locekļi: Freds Basbijs (*Fred E. Busbey*; Čikāga, Ilinoisa, republikānis), Elvins Bentlijs (*Alvin M. Bentley*; Oviso, Mičigana, republikānis), Edvards Bonins (*Edward J. Bonin*; Hazltauna, Pensilvānija, republikānis), Rejs Medins (*Ray Madden*; Gerija, Indiāna, demokrāts), Tomass Dods (*Thomas J. Dodd*; Vesthartforda, Konektikuta, demokrāts) un Tadeušs Makrovičs (*Thaddeus M. Machrowicz*; Hemtremka, Mičigana, demokrāts). Memorandum, V. Johnson to the Files, September 4, 1953, House Committee to Investigate Incorporation of Baltic States into Soviet Union, folder: Congressional Committee, 1953, Box 3 – B 22 Military Service under the US to B 900.1 FS Contributions to Baltic Investigations, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives. Komisijas pamata dokumentācija iekļauta 80.–90. Kongresa (1947–1968) Ārlietu komitejas fondos (Records of the Committee on Foreign Affairs, 80–90th Congresses (1947–1968)), kas izvietoti ASV Nacionālajā arhīvā

- Vašingtonā, savukārt atsevišķiem ārpolitikas jautājumiem veltītā dokumentācija (dokumentu apmaiņa starp Valsts departamentu un komiteju; Valsts departamenta amatpersonu iekšējā komunikācija šīs komitejas darbu skarošos jautājumos) iekļauta ASV Valsts departamenta vispārējā fondā.
- ⁴⁹ Letter, Thruston B. Morton to the Honorable John C. Wiley, December 4, 1953, p. 2, folder: Congressional Committee, 1953, Box 3 – B 22 Military Service under the US to B 900.1 FS Contributions to Baltic Investigations, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.
- ⁵⁰ Aptaujāto diplomātu vidū jāmin: I. T. Beiljs (*E. T. Bailey*), Montgome-rijs Koledejs (*Montgomery Colladay*), Bernards Guflers (*Bernard Gufler*), Bertels Kuniholms (*Bertel Kuniholm*), Valters Leonards (*Walter Leonard*), Beizils Makgovens (*Basil MacGowan*), Ovens Norems (*Owen Norem*), Erls Pārkers (*Earl Parker*), Enguss Vards (*Angus Ward*), Džons Vailijs (*John Wiley*) u.c. Memorandum, House Baltic Committee Request for the Information for American Diplomatic Representatives Formerly Accredited in the Baltic States, 1/13/1954, folder: Foreign Service contribution, Congressional Committee, Box 3 – B 22 Military Service under the US to B 900.1 FS Contributions to Baltic Investigations, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.
- ⁵¹ Ar 1953. gada 20. novembri datētajos komitejas vadītājam Kerstenam adresētajos memorandos Baltijas valstu sūtniecību vadītāji izsaka gatavību sniegt liecības un jebkādā citādā veidā atbalstīt komitejas darbu.
- ⁵² Analizētajā dokumentu fondā atrodama Valsts sekretāra ziņojuma drafta versija: Draft Statement by the Secretary before the Kersten Committee, November 25, 1953, p. 4, House Committee to Investigate Incorporation of Baltic States into Soviet Union, folder: Congressional Committee, 1953, Box 3 – B 22 Military Service under the US to B 900.1 FS Contributions to Baltic Investigations, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.
- ⁵³ Kā, piemēram, ASV tautas solidaritāti ar tā dēvētajiem notvertajiem cilvēkiem, cenšoties pārvarēt šo cilvēku informācijas izolāciju no Rietumu pasaules (ar *Voice of America* projekta starpniecību); paužot cerību, ka ASV arī nākotnē būs Baltijas bēgļiem draudzīga un atvērta valsts, jo īpaši tādēļ, ka viņu priekšteči sevi pierādījuši kā “lojālus un derīgus mūsu republikas [ASV. – L. J.] pilsoņus”, *ibid.*, p. 4.
- ⁵⁴ Letter, Landreth M. Harrison, First Secretary of the Embassy (American Embassy in Paris) to Walworth Barbour, August 31, 1953, p. 1, folder: Congressional Committee, 1953, Box 3 – B 22 Military Service under the US to B 900.1 FS Contributions to Baltic Investigations, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.
- ⁵⁵ Pamatojoties uz formālo referenci, ka Latvijas Republikas un Igaunijas Republikas teritorijas pirms 1940. gada aneksijas bija lielākas nekā Latvijas PSR un Igaunijas PSR teritorijas, bet Lietuvas Republikas teritorija

savukārt bijusi mazāka nekā Lietuvas PSR teritorija. Memorandum, G. Etzel Percy to Thomas A. Donovan, 6 August, 1957, BGN Gazetteer Policy toward Estonia, Latvia and Lithuania, p. 1, folder: Foreign Relations – the US, Box 1 – Baltic General B 711 – 1940–1958 to B 717 Border Violations, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.

⁵⁶ Kā tas proklamēts, piemēram: Draft Statement by the Secretary before the Kersten Committee, November 25, 1953, p. 4, The National Archives.

⁵⁷ Termins *captive nations/captive peoples/captive populations* īpaši izplatīts 50. gadu deklaratīvajos dokumentos (piemēram, Draft Statement by the Secretary before the Karsten Committee, November 25, 1953, p. 4, The National Archives), tomēr sastopams arī starpinstitucionālajā komunikācijā (piemēram, starp Kongresu vai Senātu un Valsts departamentu; Letter, Thruston B. Morton, Assistant Secretary to the Honorable Walter F. George, Chairman, Committee on Foreign Relations, United States Senate, July 13, 1955, Box 1 – Baltic General – 1940–1958 to B 717 Border Violations, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives).

⁵⁸ Ar nepastarpināta atbalsta paušanu šajā gadījumā apzīmējot praktiskas politiskas vai ekonomiskas akcijas, nevis propagandas vai informatīvus projektus, kā, piemēram, *Amerikas balsis* (*Voice of America*) translācijas Baltijas tautu valodās, kas politiskā izpratnē arī tika pozicionētas kā demokrātijas atbalsta akcijas okupētajās Baltijas valstīs.

⁵⁹ Saskaņā ar 1957. gada 28. augusta paziņojumu par Rīgas izslēgšanu no “nepadomju pilsoņiem” aizliegto galamērķu saraksta šā paša gada 4.–8. oktobrī četras ASV vēstniecības amatpersonas (bet ne vēstnieks L. Tomsons, kā apgalvots Memorandum for the Files, Valdemar N. L. Johnson, Reported Visit of Ambassador Thompson to Riga, August 29, 1960, folder: Recognition, Box 1 – Baltic General – 1940–1958 to B 717 Border Violations, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives) apmeklēja Rīgu. Šo faktu apstiprina vairāki dokumenti, kuros tāpat norādīts, ka šim apmeklējumam nav un nevar būt nekāda sakara ar Baltijas valstiskuma zaudēšanas fakta *de jure* atzišanu. Memorandum, William B. Macomber, Jr. to the Honorable William Barrett, February 20, 1958, p. 1, folder: Recognition of Latvia, Box 6 – E 844 (a) August Rei to La 702.1 Zarine, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives; Letter, Albert W. Sharer, Jr., Officer – in – Charge Polish, Baltic and Czechoslovak Affairs, to Mr. Salcius, March 7, 1958, folder: Recognition of Latvia, Box 6 – E 844 (a) August Rei to La 702.1 Zarine, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.

⁶⁰ Memorandum, Mr. Allen to the Files, November 28, 1951, Patotoes: Possible importation from Estonia and Lithuania, folder: Baltic General, Box 1 – Baltic General – 1940–1958 to B 717 Border Violations, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country

Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.

- ⁶¹ Informative Summary, United States Policy Toward the Baltic States, 9/7/1954, p. 1, The National Archives.
- ⁶² Kā gadījumā ar pensiju piešķiršanu Baltijas diplomātiem. Sk. 47. parindi.
- ⁶³ “The Department has never recognized the incorporation of Latvia, Estonia and Lithuania into the Soviet Union, and consequently does not regard Soviet consular officers or their attorneys as having any rights to act on behalf of non – resident Latvians, Estonians and Lithuanian nationals with respect to distributive shares owing to them from estates of persons dying in the United States. In the case of Latvians, Estonians and Lithuanian nationals, such right has been reserved to consular officers of the respective countries by Article XXV of the Treaty of Friendship, Commerce and Consular Rights of 1928 between the United States and Latvia (45 Stat. 2641) and Article XXIV of the Treaty of Friendship, Commerce and Consular Rights between the United States and Estonia (44 Stat. 2379). Moreover, even in the absence of applicable treaty provisions, the Department does not consider that Soviet consular officers in the United States have any rights to represent nationals of a third country, whether residing in the United States or elsewhere, without that country’s consent.” Letter, Ernest A. Gross, the Legal Advisor, to V. Johnson, March 26, 1948, p. 1, folder: Recognition, Box 1 – Baltic General – 1940–1958 to B 717 Border Violations, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.
- ⁶⁴ Memorandum, Mr. Johnson to EE Files, Estate of Theodore R. Adler, April 4, 1950, folder: Latvia General, 1947–1951, Box 8 – La 840.1 (a) Refugee Ship (Masen) to Latvia I, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.
- ⁶⁵ Mr. Johnson/EE to Mr. Allen/EE, Pending Baltic Matters, November 7, 1951, p. 1, Secret, folder: Baltic General, Box 1 – Baltic General B 711 – 1940–1958 to B 717 Border Violations, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.
- ⁶⁶ Unificētas diplomātiskās tiesības (kā kodificēta starptautisko tiesību sfēra) aizsākās tikai ar Vīnes diplomātisko attiecību konvencijas (*Vienna Convention on Diplomatic Relations*) pieņemšanu 1961. gada 18. aprīlī un tās stāšanos spēkā 1964. gada 24. aprīlī, kā arī Vīnes Konsulāro attiecību konvenciju (*Vienna Convention on Consular Relations*), kas tika pieņemta 1963. gada 24. aprīlī un stājās spēkā tikai 1967. gada 19. martā. Avoti: http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/9_1_1961.pdf; http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/9_1_1961.pdf. Līdz šo dokumentu pieņemšanai un parafēšanai eksistēja vairākas diplomātisko tiesību rakstniecības tradīcijas, kas bija lielā mērā strukturētas pēc nacionālā principa – arī attiecībā uz Baltijas valstu aneksijas neatzišanas politikas tiesiskajiem avotiem, Valsts departamenta Eiropas lietu nodaļa atsauca tiesi uz šīs doktrīnas atbilstību amerikāņu starptautisko tiesību rakstniecības tradīcijai/amerikāņu starptautisko tiesību rakstītājiem/autoriem (*american writers of international*

law): Letter, Ernest A. Gross, the Legal Advisor, to V. Johnson, March 26, 1948, p. 2, The National Archives.

- ⁶⁷ Department of State, Division of Language Services (translation) LS no. 12337, T-90/R-XX, Portuguese [from *O Journal do Brasil*, March 14, 1961] Credentials of Representatives of Latvia and Lithuania Canceled, pp. 1–2, folder: Recognition, Box 1 – Baltic General B 711 – 1940–1958 to B 717 Border Violations, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.
- ⁶⁸ Daļa no Baltijas diplomātisko pārstāvju sociāltiesiskajām privilēģijām Brazīlijā tika saglabāta ar īpašu ārlietu ministra Afonsu Arinuša di Melu Franku (*Afonso Arinos de Melo Franco*) rīkojumu, tomēr ar noteikumu, ka bijušie diplomāti turpmāk izvērsīs Brazīlijā tikai neformālas aktivitātes – visur sevi prezentēs kā privātpersonas un neakcentēs savu zaudēto diplomātisko statusu; *ibid.*, p. 2.
- ⁶⁹ *Ibid.*, p. 1.

SAĪSINĀJUMI

B	– Baltic	LPC	– list of prodcribed persons [made by Displaced Persons Commission]
DP	– displaced person(-s)	LS	– Department of State, Division of Language Services
DPC	– Displaced Persons Commission	Mr.	– mister
E	– Estonia	NY	– New York
EE	– Eastern Europe	RG	– Record Group
EUR	– Europe	UNA	– United Nations America
FS	– Foreign Service	US	– the United States
H.RES	– High Resolution	USSR (U.S.S.R.)	– The Union of Soviet Socialist Republics
Jr.	– junior		
La	– Latvia		

SOCIOLEGAL DIMENSION OF THE BALTIC QUESTION IN THE DOCUMENTS OF THE NATIONAL ARCHIVES OF THE UNITED STATES (1948–1963)

Leo Jansons

Mg. hist., postgraduate student, Chair of Modern and Newest History of Latvia, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia.

E-mail: leo@telenet.lv

Current research is dedicated to the reflection of the sociolegal dimension of the *Baltic question* in the institutional documentation of the National Archives of the United States between 1948 and 1963. The main documents used for its

completion come from the *Record Group* (RG) 59 – General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs. The research is tended to uncover general trends in reconstruction and interpretation of the sociolegal element within the structure of the *Baltic question*.

The author of this paper analyzes sociolegal dimension of the *Baltic question* in four different discourses: in context of the legal consequences of the policy of non-recognition of the annexation of the Baltic States; in relation with preservation of the elements of the Baltic statehood; in context of the sociolegal protection of the former Baltic citizens in the West and in regard with affirmation of the extraordinary legal status of the Baltic diplomatic officials.

Keywords: the Baltic question, sociolegal protection, institutional source studies, the policy of non-recognition of annexation of the Baltic States.

Summary

The paper deals with a reflection of the sociolegal dimension of the *Baltic question* in the institutional documentation of the National Archives of the United States between 1948 and 1963. The main amount of the material used for completion of the research comes from the *Record Group* (RG) 59 – General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs.

Its chronological frame – the period of time between 1948 and 1963, is settled according to the objective criteria: the marking of two important events or processes related to the *Baltic question's* problematic in the United States during the first two postwar decades. The starting reference – year 1948, is chosen because of its crucial importance in the physical formation of the Baltic exile communities in the US – the acceptance of the Displaced Persons Act.

The chronological end reference – year 1963, however, points at the death of the head of Latvian diplomatic corps and Consul General of Latvia to the United Kingdom Kārlis Reinholds Zariņš (Karlis Reinholds Zarins; Charles Zarine), the only bearer of the extraordinary powers of the state like capacity related to Latvia after June 1940. If the starting reference is equally important for all the Baltic communities, the end reference relates directly only to the Latvian issues. However, in more general sense it marks the chronological average of the dissolvance of the last legitimate links between the former Baltic statehood and Baltic diplomats in the West.

The research is tended to uncover the main trends in reconstruction and interpretation of the sociolegal element within the structure of the *Baltic question*. As it is widely known, the exploration of the *Baltic question* in the West primarily has general political, or politically doctrinal, sources, with less attention paid to the critical components of the legal and sociolegal origin. In this context, the paper also refers to some general political issues, like the geopolitical adaptations of the Stimson Doctrine known as the policy of non-recognition of the annexation of the Baltic States. But still it mainly focuses on the practical and tangible

sociolegal consequences of these political matters, not the description and reviews of the matters themselves.

Most researchers are aware that its political and doctrinaire core was coined by the US foreign policy makers back in early 1940s, but its legal basis and practical implementations were developed gradually in the first two decades of the postwar period. The author of this paper presupposes that sociolegal dimension of the *Baltic question* therefore might deal with this development in at least five separate ways: firstly, in the context of the legal consequences of the policy of non-recognition of the annexation of the Baltic States; secondly, in relation with preservation of the elements of the Baltic statehood; thirdly, in context of the sociolegal protection of the former Baltic citizens in the West; fourthly, in relation with affirmation of the extraordinary legal status of the Baltic diplomatic officials, and, fifthly, in aspect of the political and sociopolitical self-organization initiatives within the Baltic exile communities.

The research outlines four out of five above mentioned issues – it does not deal only with the political and sociopolitical self-organization initiatives within the Baltic exile communities, but still marks them as the integral part of the sociolegal dimension of the *Baltic question* in the designated period.

The paper also touches upon the certain institutional pathways connecting the purely political and social or sociolegal aspects of the *Baltic question* in the US, such as problems of organization and functioning of the Congressional Select Committee to Investigate the Incorporation of Lithuania, Latvia, and Estonia into the U.S.S.R. (known also as the Kersten committee or the Baltic committee). It was focused on the investigation of the process of the seizure of the Baltic States by the USSR from its establishment on 27 July 1953, till the presentation of the last reports in December 1954.

The discussion on the content and nature of the sociolegal dimension within this research does not overcome the methodological and practical borders of primary sources studies, and particularly, studies of the specific institutional documentation. Accordingly, it does not involve the particular discourses of the historiography analysis, too.

But, despite the absence of these discourses, current research tries to communicate the general legal principles and several main American legal acts that helped to shape the sociolegal dimension of the *Baltic question* in the US. Among them, the legal principles or international law categories *status quo ante bellum* and *ex injuria jus non oritur* step forward, as well as in the range of the legal documents, Displaced Persons Act of 1948 demonstrates its exclusiveness and extraordinary importance.

In addition, the paper also highlights several border areas between real political and notional (speculative) aspects in the reconstruction of the *Baltic question* – like case changeable structures of *Cold War* axiology and metageography, where historical sociolegal markers play rather important contextual role.

VĒSTURES AVOTI

SILVESTRA ŽĒLASTĪBA UN DOKUMENTS PAR MUIŽU MANTOŠANU 1457. GADĀ

Rīgas arhibīskapa Silvestra Stodevešera žēlastība 1457. gadā līdz ar pavadošo dokumentu par muižu mantošanu bija viens no nozīmīgākajiem Rīgas arhibīskapa izdotiem normatīviem aktiem par lēņu mantošanas tiesībām. Līdzās koprokas un vīra lēņiem tika ieviests jauns – žēlastības lēnis. Privilēģijas paraugs lēņu mantošanas ziņā bija Jungingena žēlastība (1397) – Ziemeļgaunijas vasaļiem dotā Vācu ordeņa virmestra Konrāda fon Jungingena (1392–1407) mantošanas privilēģija.¹

Lēņu iekārta jeb senjoru – vasaļu attiecības Rietumeiropas izpratnē Livonijā pastāvēja no 13. gadsimta sākuma līdz 18. gadsimtam, kad Latvijā tiesiski noslēdzās lēņu transformēšanās par privātmuižām (Kurzemes hercogistē 1776. gadā, Vidzemes un Igaunijas guberņā 1783. gadā). Silvestra privilēģijas darbība tātad bija saistīta ne tikai ar Rīgas arhibīskapijas pastāvēšanu, bet bija aktuāla mantošanas tiesību pamatošanai arī pēc valstiskuma un likumdošanas varas maiņām 16.–18. gadsimtā.

Dokumentā privilēģija nosaukta par “jaunajām vīra lēņu tiesībām” iepretī vecajām lēņu tiesībām, kas Rīgas arhibīskapijā bija 1422. gadā par likumkrājumu apstiprinātās Vidējās bruņinieku tiesības. Vidējās bruņinieku tiesības bija spēkā arī pēc Silvestra žēlastības izdošanas, un 1537. gadā tās tika iespiestas arī grāmatas formātā. Zviedrijas karaliene Kristīna (1626–1689) tās 1648. gadā atzina par Vidzemes zemes tiesībām. Atšķirībā no Silvestra privilēģijas bruņinieku tiesības regulēja ne tikai lēņu mantošanu, bet arī krimināllietas, tiesas procesu u.c. Mantošanas tiesības vasaļiem “vecajās lēņu tiesībās” bija samērā plašas. Sava daļa pienācās katram dēlam, lai arī par vislabāko tika atzīts nedalīts lēņu īpašums koprokas īpašumā. Meitām un atraitnēm pienācās mūža uzturs lēņu īpašumā vai mantojuma daļa pūra veidā, kā arī rīta dāvana.² Silvestra žēlastība maz mainīja atraitnes mantošanas tiesības, taču paplašinājās meitu

bez brāļiem mantošanas tiesības, un valststiesiski tika akceptēts, ka sieviete var pilntiesīgi turēt lēņu īpašumus. Būtisks žēlastības devums lēņu mantošanas paplašināšanā bija abu dzimumu sānu radu iesaistīšana kustamā un nekustamā īpašuma mantošanā līdz piektajai radniecības pakāpei ieskaitot, kā arī tiesības mantot lēņu valdījumus garīdzniekiem.³

Privilēģijas autors – Rīgas arhibīskaps bija pakļauts Romas pāvestam. Viņš bija gan garīgs valdnieks Rīgas baznīcas provincē, kurā ietilpa visas bīskapu valstis Livonijā un Prūsijā, kā arī Vācu ordeņa Livonijas atzars, gan laicīgs valdnieks un lēņu kungs savā ap 18 400 km² lielā valstiņā, kas pastāvēja no 13. gadsimta līdz 16. gadsimta vidum.

Arhibīskaps Silvestrs Stodevešers (valdīšanas laiks 1448–1479) bija ievērojama persona arhibīskapijas vēsturē. Viņš dzimis Hanzas pilsētā Toruņā (Prūsijā, mūsdienās Polija), no 1427. gada studējis Leipcigas universitātē, kur ieguvis bakalaura (1431) un maģistra (1440) grādu un kļuvis par profesoru. No 1441. gada Silvestrs bija Vācu ordeņa virsmestra kanclers un kapelāns.⁴ Pēc Rīgas arhibīskapa Henninga Šarpenberga (1424–1448) nāves pāvestam bija jāizvēlas jauns arhibīskaps, un Vācu ordeņa virsmestrs iemaksāja pāvesta kūrījā 4000 dukātu sava kandidāta – Silvestra Stodevešera atbalstam.⁵ Kandidāts Rīgas arhibīskapa amatam bija arī Libekas bīskaps Nikolajs (*Nikolaus II Sachau*, amatā 1439–1449).

Arhibīskapijas pārvaldi 15. gadsimtā veidoja arhibīskaps kopā ar domkapitulu. Domkapituls bija garīdznieku kolēģija, ko veidoja Doma baznīcas klosterī dzīvojošie mūki. Domkungiem bija tiesības dot arhibīskapam padomus, kontrolēt lēņu sadali un jaunu garīdznieku iecelšanu, pārvaldīt valsti arhibīskapa prombūtnes laikā. No 1209. līdz 1374. gadam viņi no sava vidus ievēlēja 13 domkungus atbilstoši premonstriešu mūku ordeņa noteikumiem, no 1374. līdz 1451. gadam – 12 domkungus atbilstoši augustiniešu regulai. Visnozīmīgākais domkungs bija prāvests – Doma baznīcas galvenais priesteris un arhibīskapa pirmais palīgs un vietnieks, kas pārzināja arhibīskapijas ārlietas. Silvestra laikā prāvests bija Teodors (Dīters) Nāgels (?–1468/1469). Viņš sākotnēji bija Rīgas pilsētas rakstvedis un skolotājs Rīgas pilsētas Pēterbaznīcas skolā (1420–1426), tad kļuva par domkungu un ap 1440. gadu – par Rīgas domkapitula prāvestu.⁶ Otrs svarīgākais amats domkapitulā bija dekāns – prāvesta vietnieks, kurš pārzināja domkapitula iekšējo dzīvi. Tāpat kā arhibīskaps, arī domkungi 1457. gadā – dokumenta izdošanas brīdī – bija Vācu ordeņa brāļi un pakļāvās Vācu ordeņa statūtiem, tādēļ žēlastībā Rīgas arhibīskaps dēvē sevi par “Vācu ordeņa Svētās Rīgas baznīcas arhibīskapu”. Rīgas arhibīskapa un domkungu inkorporācija Vācu ordenī, tāpat kā vara pār bagāto Rīgu, bija politiskās

cīņas vadmotīvi decentralizētajā Livonijā. Inkorporācija tika panākta ar Romas pāvesta atbalstu jau 1394. gadā, taču domkungi nepa-
klāvēs.⁷ Tikai 1451. gadā tika slēgta vienošanās starp arhibīskapu,
domkapitulu un arhibīskapijas vasaļiem, no vienas puses, un Vācu
ordeni Livonijā, no otras puses, par domkapitula pakļaušanos Vācu
ordeņa statūtiem. Lai arī Silvestrs bija Vācu ordeņa brālis, viņa
godkāriba ātri vien lika iesaistīties politiskajā un arī militārajā cīņā
ar ordeni.⁸

Silvestra žēlastības adresāti bija Rīgas arhibīskapijas vasaļi, kā
arī viņu radi (bruņinieki un garīdznieki) visās Livonijas bīskapi-
jās un Ziemeļīgaunijā. Vasāļu attiecības ar savu lēņu senjoru bija
daudzšķautņainas. Vasāļu ārējā goddevīgā attieksme pret Silvestru
Stodevešeru kā savu senjoru pieder pie tālaika bruņinieku kultūras
Livonijā. Viņa apstiprināšanas ceremoniju 1449. gada 22. jūnijā
krāšņoja svinīga vasāļu parāde ar bazūnistiem (trompetistiem)
un stabulniekiem un vairāk nekā 2000 zirgiem. Arhibīskapam
bija uzcelta krāšņa telts, kurā notika mūku un mācekļu procesijas.
Doma baznīcā mises laikā līdzās arhibīskapam stāvēja vasaļi un
vasāļu vecākais baznīcas altāra priekšā turēja no apzeltītas maksts
izvilktu zobenu. Arhibīskaps negribēja redzēt kailu zobenu baznīcā,
bet vasaļi nepieņēma un teica, ka drīzāk miršot nekā atkāpšoties no
savas vecās tradīcijas. Šī senā tradīcija lika svinīgos brīžos, kā arī
jājot zirgā vai braucot pajūgā, arhibīskapam pa priekšu nest zobenu
apzeltītā makstī. Mielastā vasāļu pārstāvji apkalpoja arhibīskapu pie
galda: kāds bruņinieks stāvēja arhibīskapa priekšā kā ēdienu grie-
zējs, divi no senākajām un lielākajām dzimtām pasniedza ēdienus,
divi – dzērienus. Vasāļi apkalpoja arhibīskapu, tērpušies samta un
zīda drānās un aplikuši sev daudzas dārglietu ķēdes un kakla lentes.
Pēc divām dienām – 24. jūnijā, svētā Jāņa dienā, – sekoja svinīga
maltīte, kurā piedalījās vasāļu kundzes un jaunkundzes. Arī šajā
mielastā arhibīskapu smalki apkalpoja bruņinieki un vasaļi, kuri
pēc maltītes uzsāka jautru deju. Vēlāk notika svinīga investitū-
ras ceremonija. Vasāļu uzticības zvērests atstāja uz Silvestru lielu
iespaidu: “.. pēc tam katrs vasalis atsevišķi man zvērēja uzticību
šādi: katrs noņēma savu cepuri, jostu un ieroci, nometās ceļos manā
priekšā un lūdza Dieva žēlastības vārdā, lai es viņiem izlēņoju viņa
tēva mantojumu un dižciltīgās tiesības, un daži lūdza koproku vai
pirkumu. Tādā veidā es izlēņoju katram viņa muižu un skūpstiju
viņu uz mutes. Pēc tam viņš piecēlās un zvērēja man uzticību un
labvēlību..”⁹

Silvestra žēlastība dota astotajā viņa valdīšanas gadā, kad lēņu
kunga attiecības ar saviem vasaļiem jau bija saasinājušās – Valmieras
landtāgā 1454. gadā vasaļi nostājās pret savu lēņu kungu. Šīni laikā
Silvestrs saskārās ar sev padotās bruņniecības prasību pēc paplašinātas

lēņu mantošanas kārtības, jo 1454. gadā līdzīgu mantošanas privilēģiju saņēma Tartu bīskapijas vasaļi.

Uz arhibīskapu iedarbojās ne tikai vasaļu argumenti, bet arī kaulēšanās rezultātā panāktā mantiskā pateicība – ievērojama naudas summa no vasaļiem, kas atbrīvotu ieķīlātās arhibīskapa pilis un muižas no parādiem un tiktu izmantota piļu nocietināšanai un celtniecībai. Arhibīskapam 15. gadsimta vidū domēnēs bija uzbūvētas vairākas pilis, kurās viņš ik pa laikam uzturējās. Vēl jāmeklē atbildes uz jautājumu, kuras pilis tika nocietinātas, izmantojot šajā darījumā iegūtos naudas līdzekļus. Varbūt Cesvaine, kas kā mūra pils avotos pirmo reizi minēta 1461. gadā, vai Salacgrīva, kurā arhibīskaps vairākkārt uzturējies un caur šo vienīgo arhibīskapijas ostu 1479. gadā aicinājis aizsardzībai zviedru karaspēku?¹⁰ Lielus pārbūves darbus atbilstoši ugunsšaujāmieroču attīstībai 15. gadsimta otrajā pusē piedzīvojusi arī Turaidas pils, kurai pārbūvēts aizsargmūris, uzbūvēts liels pusapaļais lielgabalu tornis.¹¹

Arhibīskaps būtiski paplašināja vasaļu mantošanas tiesības, lai “zemē saglabātu un vairotu mīlestību un draudzību”, un cerēja uz savu vasaļu atbalstu, ja izceltos nesaskaņas ar Livonijas mestru. Tālākā vēstures gaita rāda, ka šīs cerības kopumā nepiepildījās. Kad arhibīskaps nonāca līdz militāram konfliktam ar ordeni un aicināja savam atbalstam zviedru karaspēku, vasaļi viņu apvainoja nodevībā un atbalstu nesniedza.¹²

Privilēģiju apstiprināja arhibīskaps, domkungis (prāvests, dekāns), arhibīskapa kancelejas pārstāvji (oficiāls un kanclers, rakstvedis), kā arī bruņinieku kārtas pārstāvji no mūsdienu Igaunijas teritorijas. Privilēģijā starp vasaļu kārtas pārstāvjiem īpaši izceļas “varenais un drošsirdīgais bruņinieks” Konrāds Ikšķils un lēņu vīrs Klauss Ikšķils no Sāremā (Sāremā–Lēnemā) bīskapijas. 15. gadsimtā Ikšķili aktīvi iesaistījās politiskajā dzīvē, pārstāvēt vasaļus no visas Livonijas kopumā.¹³ Neskatoties uz to, ka savus ģimenes lēņu valdījumus Rīgas arhibīskapijā Ikšķili līdz 15. gadsimtam bija pārdevuši, tā bija ietekmīga dzimta. Par to liecina tas, ka arhibīskaps Silvestrs 1458. gadā apprecināja savu māsu – Toruņas rātskunga Matiasa Vaizes atraitni ar bruņinieku Bertramu Ikšķilu, bet savu radinieci Barbaru Stromu 1466. gadā – ar Volmāru Ikšķilu. Viņš šajā gadā ieņēma Turaidas fogta amatu.

Dokumentu nav apstiprinājuši Rīgas arhibīskapijas vasaļi. Pēc tikšanās Raunas pilī visi dokumentā atzīmētie devās uz Valmieru, kur privilēģija 1457. gada 6. februārī tika izziņota landtāga priekšā. Landtāga recesu 1457. gada 12. februārī apliecināja gan visi Silvestra žēlastībā minētie Livonijas valstu un kārtu pārstāvji, gan arī “Rīgas arhibīskapijas bruņinieku un ieroču nesēju pilnvarotie”: Jirgens Persevals, bruņinieks Jirgens Ikšķils, Otto Rozens, Engelbrehts

Tīzenhauzens, Jirgens Orgess, Martins Ungerns, Hinriks Ungerns, Karls Fītinghofs, Turaidas fogts Pēteris Borhs un Envolts Patkuls.¹⁴ Šie Rīgas arhibīskapa padoto vārdi ir visai bieži sastopami šā laika dokumentos. Persevals, Orgess, Fītinghofs, Patkuls pārstāvēja vasaļu dzimtas, kuras bija ieguvējas no Silvestra žēlastības. Rozeni, Tīzenhauzeni, Ungerni piederēja pie īpaši privilēģētām dzimtām arhibīskapijā, ar koprokas mantošanas tiesībām, kuru mantošanu regulēja īpaši likumi. Savrupu vietu starp Rīgas arhibīskapa vasaļiem ieņēma Pēteris Borhs, kurš bija Turaidas fogts. Atrodoties ietekmīgajā amatā, viņš ieguva nozīmīgus lēņu valdījumus Rīgas arhibīskapijā.¹⁵

Silvestra žēlastības otrajā daļā minēta virkne ierobežojumu, kas attiecās uz rakstītu lēņu grāmatu īpašniekiem. Tiem vasaļiem, kuriem nebija rakstītu lēņu grāmatu, saskaņā ar Silvestra žēlastību nebija tiesību uz jauno lēņu mantošanas kārtību. Silvestra privilēģijā sastopam viduslaiku dokumentiem raksturīgo ievadu – “kas šo dokumentu redz, dzird vai lasa”, tomēr no tālākā ir skaidrs, ka šīnī laikā galvenā loma mantošanas un vispār tiesisku lietu kārtīšanā jau bija rakstītam dokumentam. Uz iepriekšējā arhibīskapa Henninga Šarpenberga savā laikā izlēnotajām arhibīskapijas galda muižām tika attiecināti visstingrākie lēņu mantošanas noteikumi, lai rastos iespēja, ka tie atkal kļūst par arhibīskapa galda muižām. Žēlastība nedarbojās koprokas muižās, kur mantošana jau tā bija pietiekami plaša. Jaunievdums bija tas, ka tagad žēlastības lēņus varēja iegūt arī tādi īpašnieki, kas nebija Rīgas arhibīskapa vasaļi, ja viņu radnieciskās saites to nodrošināja. Žēlastībā tika noteikts, ka Sāremā–Lēnemā un Tartu bīskapijas vasaļi, kā arī ordeņa Ziemeļigaunijas novadu vasaļi ar savu senjoru atļauju var iegūt mantojumā muižas Rīgas arhibīskapijā. Arī domkungiem un augstākajai garīdzniecībai varēja piederēt žēlastības muižas, ko pēc viņu nāves mantoja tuvākie radi. Jāpiezīmē, ka domkungi dzīvoja klostera mūku dzīvi un saskaņā ar vispārīgiem lēņu principiem kādai mūku regulai pakļauti mūki principā nevarēja turēt lēņus. Tika noteikts, ka garīdzniekiem, kuriem bija lēņu muižas, pašiem vai ar nozīmēta pārstāvja starpniecību jāveic lēņu dienests. Žēlastībā tika stingri uzsvērts, ka pienākumi pret senjoru līdz ar šo privilēģiju nekādi nemainās, tomēr var pieņemt, ka kopumā garīdznieku, sieviešu un citu Livonijas valstiņu vasaļu iesaistīšana muižu mantošanā mazināja aktīvo arhibīskapa vasaļu loku, kuriem bija jāpilda vasaļa karadienests, jāpiedalās mantāgos un jāveic citi pienākumi attiecībā pret senjoru.

Reizē ar privilēģiju Silvestrs izdeva citu dokumentu, kas papildināja žēlastību un vēl precīzāk noteica lēņus, uz kuriem neattiecās žēlastības tiesības. Tie bija jau minētie arhibīskapa Henninga lēņi, kā arī muižas Turaidas pilsnovadā, tai skaitā Lēdurgas draudzē,

Smiltenes, Raunas, Piebalgas, Dzērbenes, Cesvaines, Gulbenes, Krustpils, Ļaudonas, Kokneses, Lielvārdes, Ikšķiles, Suntažu pilsnovados vai draudzēs, kurās palika spēkā ierobežotā lēņu mantošana. Bez tam žēlastība neattiecās uz vasaļu Rozenu, Tīzenhauzenu un brāļu Ungernu koprokas muižām arhibīskapijā. Minētās koprokas vasaļu dzimtas ar īpašām mantošanas privilēģijām bija sava laika varenākās, ar vislielāko politisko ietekmi apveltītās dzimtas arhibīskapijā, kuras saistītas ar lēņu sistēmas iedibināšanu Livonijā.¹⁶ Arhibīskapa domēnēs bija vairāki izņēmumi – Turaidas pilsnovada Lēdurgas draudzē žēlastība darbojās Igates muižā¹⁷ un Andersa Aderkaša lēni,¹⁸ savukārt Bērzaunes pilsnovadā – Švarchofas (Zvārtavas) muižā. Par žēlastības lēņiem kļuva liela daļa lēņu muižu arhibīskapijas Lībiešu galā, kas piederēja vasaļiem Aderkašiem, Gutslefiem, Ikšķīliem, Koškīliem, Krīdeneriem, Orgesiem (*Orghes*), Pāleniem, Patkūliem, Persevaliem, Zalciem un Fītinghofiem.¹⁹ Koprokas un žēlastības dzimtas valdīja vairākās paaudzēs vai pat gadsimtos mantotus lēņu valdījumus, bija pietiekami turīgas un uzskatīja sevi par dižciltīgu kārtu, lai arī Eiropas kontekstā nepiederēja pie titulētās muižniecības. 16. gadsimta sākumā daži dzimtu pārstāvji neveiksmīgi mēģināja pretendēt uz brīvkunga titulu Vācu nācijas Svētās Romas impērijas galmā.²⁰

Pēc Silvestra žēlastības pieņemšanas Rīgas arhibīskapijā pastāvēja dažādi lēņu veidi: žēlastības un koprokas muižas, “vecās vīra tiesības”, arhibīskapa un domkapitula galda muižas un lēņu veidā noformētie dzimtsnomas līgumi, kas bija raksturīgi pilsētu lauku novadiem, krogiem, tirgiem. Arhibīskaps Mihaels Hildebrands (1484–1509), stājoties amatā, mēģināja atcelt Silvestra žēlastību, taču tas viņam neizdevās, jo vasaļi bija pietiekami spēcīgi, lai spētu aizsargāt savas privilēģijas. Arī Hildebranda pēcteči arhibīskaps Jaspers Linde (1509–1524) un Johans VII Blankenfēlds (1524–1527) saskatīja žēlastībā savas varas apdraudējumu. Savukārt arhibīskaps Tomass Šēnings (1528–1539) daudzus vīra lēņus ar speciālām privilēģijām pārvērta par žēlastības lēņiem.

Dažādu lēņu veidu un sazaroto radniecības saišu dēļ radās diezgan daudz strīdu par mantojumu. Tā 1497. gadā Rīgas arhibīskapijas mantāgā tika iztiesāta lieta par Hermana Tīzenhauzena atstātajām muižām starp Jirgenu Fītinghofu un Fromoldu Švarchofu no sieviešu līnijas radiem un visiem Tīzenhauzēniem. Arhibīskapa Hildebranda domas par mantošanu pilnīgi saskanēja ar koprociem Tīzenhauzēniem: mantot varēja tikai vīriešu līnijas radi. Arhibīskaps izmantoja izdevību, lai deklarētu, ka sievietes nevar saņemt lēņus, jo nevar tos atkalpot, un vīriešu priekšrocība lēņu mantošanā saglabājas visos – t.sk. žēlastības lēņos.²¹ Laika gaitā koprokas vasaļu pārsvars pār citiem arhibīskapijas vasaļiem kļuva arvien izteiktāks. Acīmredzot

mantošanas rezultātā daudzas muižas pārgāja koproku dzimtām, tādēļ žēlastības vasaļi 1523. gada 20. martā Limbažos slēdza vienošanos, kuru ar saviem zīmogiem apstiprināja 35 vasaļi. Vienošanās mērķis bija novērst žēlastības lēņu nonākšanu koprokas vasaļu rokās, tādēļ tika noteikts, ka žēlastības lēņus nedrīkst ieķīlāt vai pārdot kopročiem, pirms tie nav piedāvāti žēlastības muižu īpašniekiem. Ja vasaļa meita precējās ar koprokas vasali, tad viņai nedrīkstēja dot pūrā žēlastības muižas, bet gan ekvivalentu naudas summu. Ja žēlastības muiža krita koprokas vasalim mantojumā, tad tuvākajam radam no žēlastības vasaļiem vajadzēja izpirkt mantojumu.²²

Tiesu lietas, kas rastos saistībā ar mantošanu, pēc Silvestra žēlastības bija jāizšķir arhibīskapijas mantāgā. Vasaļiem nebija tiesību iesniegt apelācijas sūdzības kādās citās tiesās – pāvesta kūrījā un Vācu nācijas Svētās Romas impērijas institūcijās. Savu privilēģiju nostiprināšanai vasaļi visai bieži un veiksmīgi izmantoja šādu ārpus Livonijas esošu augstāku varu apstiprinājumus un lēmumus. Tā vācu ķeizars Frīdrihs III (1440–1493) 15. gadsimta 40. gados apstiprināja dažādas mantošanas privilēģijas Livonijas vasaļu dzimtām, piemēram, 1442. gadā Ropu dzimtas sievietes un jaunavas ieguva mantošanas tiesības Tartu bīskapijā, bet 1488. gadā tika dota īpaša privilēģijas Klāusa Ikšķila meitai Margaretai.²³ Lai arī ar likumu aizliegts, pēc Vācijas impērijas Augstākās tiesas izveides 1495. gadā paradums pārsūdzēt mantojuma un citas lietas stabili ieviesās Livonijas vasaļu vidū.

Vēstures literatūrā Silvestra žēlastība dažkārt tiek traktēta diezgan viennozīmīgi kā liela vasaļu uzvara un politiskais panākums.²⁴ Tiešām, lēņu alodifikācijas politiskās sekas kopumā bija tādas, ka privātmuižu attīstība vājināja zemeskunga varu. Vasaļu loma arhibīskapijā arvien pieauga. Arhibīskaps Mihaels Hildebrands (1484–1509) dibināja arhibīskapa padomi kā valdības kolēģiju (*Regierungskollegium*), kurā kā padomdevēji darbojās ne tikai domkungi, bet arī vasaļi, savukārt jau 16. gadsimtā arhibīskapa padome tika veidota no 12 bruņniecības jeb vasaļu pārstāvjiem – zvērējušiem padomniekiem.²⁵ Arvien pieauga vasaļu nozīme Livonijas landtāgā. Vasaļu varenības pieaugumam Latvijas vēsturē bija tālejošas sekas, īpaši attiecībā uz zemniecību, kas, sākot ar 15. gadsimta beigām, kļuva par gandrīz beztiesisku “lēņu inventāru”, jo Rīgas arhibīskaps nespēja ietekmēt tiesu lietas vasaļu lēņu valdījumos. Vasaļi ieguva pat visaugstāko tiesu varu pār saviem padotajiem – tiesības uz “roku un kaklu” jeb tiesības piespriest nāves sodu. Vasaļu varas pieaugums bija tieši proporcionāls valsts varas panīkumam. 16. gadsimtā tas noveda pie tāda iekšpolitiska vājuma, ka Livoniju par viegli iekarojamu mērķi uzskatīja visas kaimiņvalstis. Daļa arhibīskapa vasaļu Livonijas kara sākumā 1558.–1559. gadā krievu karaspēka iebrukuma

laikā nodemonstrēja savu uzticību senjoram un tika iznīcināta Tīrzas kaujā 1559. gada 18. februārī, taču tas nekādi neietekmēja kara gaitu un Livonijas sabrukumu. Starp kritušajiem dižciltīgajiem minēti gan žēlastības vasalis Johans Pālenis, gan koprokas vasaļi Reinholds Tīzenhauzens un Reinholds Rozens.²⁶ Livonijas karš ļoti negatīvi ietekmēja kādreizējos bagātākos Vidzemē dzīvojošos vasaļus. Daudzi pameta savas muižas, tās tika iekarotas un izlaupītas, bet vēlāk – 16. gadsimta otrajā pusē un 17. gadsimta sākumā daudzi kādreizējie lēņu valdījumi nonāca poļu vai zviedru īpašumā. Tomēr kopumā līdz ar Livonijas sabrukumu vasaļu kārtā nepalika zaudētājos, jo Sigismunda Augusta privilēģija (1561) un Gotharda privilēģija (1570) nostiprināja plašas bruņniecības mantošanas tiesības.

No otras puses, vērtējot žēlastību un arhibīskapa lomu, nav jāaizmirst arhibīskapa Silvestra Stodevešera sākotnēji veiksmīgā darbība, kārtojot attiecības ar Vācu ordeni Livonijā, Rīgas pilsētu un saviem vasaļiem. Lēņu transformēšanos par privātmuižām privilēģija kardināli neizmainīja, un tiesiski process noslēdzās tikai 18. gadsimtā. Tikpat lielā mērā kā Silvestra žēlastība un koprokas dzimtu privilēģijas šo procesu ietekmēja 16. gadsimta sākumā atceltie ierobežojumi pārdot un ieķīlāt muižas bez lēņu kunga atļaujas. Līdz ar to tiesību vēstures pētījumos pastāv viedoklis, kas šo nozīmīgo 15. gadsimta tiesību dokumentu vērtē nevis kā arhibīskapa politisku neveiksmi, bet gan panākumu.²⁷ Vēlreiz jāuzsver, ka gan Rīgas arhibīskapa Silvestra valdīšanas laikā, gan vēlāk Rīgas arhibīskapijā visbagātākie un visietekmīgākie bija koprokas vasaļi. Viņu lēņu īpašumos mantošanas paplašināšanās bija notikusi ar privātām privilēģijām. Privilēģijas par dzimtas sānu radu kopīgu mantošanu dalītā īpašumā, kā arī dzimtas koprokas tiesības uz vēl neiegūtiem īpašumiem u.c. tika dotas dažādos laikos. Pirms Silvestra žēlastības koprokas privilēģiju 1417. gadā ieguva Rīgas arhibīskapa vasaļi Tīzenhauzeni, 1428. gadā – Rozeni, 1455. gadā – Ungerni. Savukārt Ikšķīli apstiprināja koprokas privilēģiju jau pēc žēlastības – 1477. gadā.²⁸

Silvestra žēlastības un to pavadošā dokumenta teksts satur vērtīgu un daudzpusīgu informāciju par savu laiku. Tā izmantojama ne tikai tiesību vēstures izpētei, bet sniedz ziņas par politiku un pārvaldi, kārtu attiecībām. Dokumentos rodama detaļas par sava laika dokumentu noformēšanu, dzimtu vēsturi, piļu būvniecību, muižu izputēšanu, ieķīlājumiem un “mūžīgiem procentiem”, kas sagādāja problēmas arī 15. gadsimtā.

Dokumentus publicēšanai sagatavojusi un komentējusi
Vija Stikāne

ATSAUCES UN KOMENTĀRI

- ¹ *Latvijas tiesību avoti: teksti un komentāri* (1998). Edgara Melķiša redakcijā. 1. sēj.: Seno paražu un Livonijas tiesību avoti 10. gs.–16. gs. Rīga: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 123.–124. lpp.
- ² Rīta dāvana jeb rīta velte (lejasvācu val. *morgengave*) bija vīra dāvana jaunlaulātajai sievai, ko vīrs kāzu dienā novēlēja sievai no savas mantas. Dāvinājums, kas varēja būt gan kustamā, gan nekustamā manta, kļuva par sievas personisko īpašumu un kalpoja par mantisko nodrošinājumu, ja viņa kļuva par bezbērnu atraitni.
- ³ Vēstures avotu trūkuma dēļ nav precīzi nosakāma radnieku secība, kas bija iesaistīti mantošanā, bet jādodomā, ka radniecība tika rēķināta pēc principiem, kas raksturīgi vācu radniecības sistēmai. Astaf Transehe-Roseneck (1903). *Zur Geschichte des Lehnswesens in Livland*. Rīga, S. 98.
- ⁴ Arveds Švābe (red.) (1939). *Latviešu konversācijas vārdnīca*. 19. sēj., Rīga, 38 736.–38 738. sleja.
- ⁵ Naudas summa tika izlietota iecelšanas bullas izpirkšanai, kā arī par palliju, kroni jeb mitru, zizli un citiem amata tērpa atribūtiem. Tā kļuva par arhibīskapa parādu Vācu ordenim, kas bija jāatmaksā divu gadu laikā.
- ⁶ Nāgels piedalījās Bāzeles koncilā 1437. gadā, rakstīja dienasgrāmatu (1434, 1454), dokumentēja tiesu procesus, veica vairāku garīgu darbu un dekretu norakstus un tulkojumus, kā arī rakstīja kādu apjomīgāku hroniku, kas Livonijas kara rezultātā bija nonākusi Šklovas dominikāņu klosterī (tagad Baltkrievija), bet vēlāk gājusi zudumā. Norbert Angermann (1986). *Die mittelalterliche Chronistik*. In: G. v. Rauch (Hrsg.). *Geschichte der deutschbaltischen Geschichtsschreibung*. Köln; Wien, S. 17.
- ⁷ Gert Kroeger (1930). *Erzbischof Silvester Stodewescher und sein Kampf mit dem Orden um die Herrschaft über Riga*. *Mitteilungen aus der livländischen Geschichte*. Bd. 24, H. 3, Rīga, S. 10.
- ⁸ Sākotnēji viņa darbība bija veiksmīga. Tas atspoguļojās 1452. gada Salaspils līgumā, pēc kura Rīga ieguva divus virskungus – Rīgas arhibīskapu un Livonijas mestru. Vēlāk tomēr tik raiti neveidās, un svaru kausi krasi nosvērās par labu ordenim. Indriķis Šterns (1997). *Latvijas vēsture 1290–1500*. Rīga, 33. lpp.
- ⁹ Tulkojums Turaidas muzejrezervāta zinātniskajā arhīvā (turpmāk – TMR za), IM II nod., 804, nr. 3, pēc dok. krāj.: *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten*. Hrsg. v. F. G. Bunge, H. Hildebrandt, P. Schwartz, L. Arbusow und A. v. Bulmerincq. 1. Lieferung, Bd. 10, Nr. 628.
- ¹⁰ Ziņas par piļu celtniecības atspoguļojumu vēstures avotos sk.: Andris Caune, Ieva Ose (2004). *Latvijas 12. gadsimta beigu – 17. gadsimta piļu leksikons*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- ¹¹ Gunārs Jansons (2007). *Turaidas pils arhitektūra. 13.–17. gadsimts*. Rīga, 89.–106. lpp.
- ¹² Sk.: Šterns. *Latvijas vēsture 1290–1500*, 379. lpp.; Kroeger. *Erzbischof Silvester Stodewescher und sein Kampf mit dem Orden um die Herrschaft über Riga*.

- ¹³ Ikšķilu (*Uexull, Uexküll*) dzimtas senči Livonijā zināmi jau no 13. gs. sākuma. Ikšķili ieguva dzimtas vārdu no lēņa – Ikšķiles, un viņu lēņa lielums bija iespaidīgs. 1348. gada 10. maija dokumentā lēņa valdījumā ietverti šādi īpašumi – Ikšķiles (Ikeskules) un Dubenas pilis ar to pilsnovadiem, Lepenes zemes un Jersika, Preiļu zeme un Zemgale pie Mežotnes pils.
- ¹⁴ Livonijas landtāga recess Valmierā 1457. gada 12. februārī. Oriģināls Zviedrijas Valsts arhīvā. Noraksts un tulkojums TMR za, IM II nod., 804, nr. 2.
- ¹⁵ Tie bija: 57 arklus liels Madlienas novads ar muižu un miestu (1457), Nabes kunga sēta Limbažu draudzē (1466), Igates muiža Lēdurgas draudzē (1466). Pēc Borha nāves viņa sieva – arhibīskapa radniece Barbara apprecējās otrreiz ar Voldemāru Ikšķilu – arī Turaidas fogtu, kurš daļu no Borha mantojuma nopirka.
- ¹⁶ Sk.: Vija Stikāne (1997). Lēņu mantošanas tiesības Livonijā 13.–15. gs. *Latvijas Vēsture*, 3 (27), 19.–20. lpp.
- ¹⁷ Igates muiža 1466. gadā nonāca Turaidas fogta Pētera Borha īpašumā, iespējams, tā jau iepriekš bija viņa sievas īpašums.
- ¹⁸ Aderkašu lēņu valdījumi bija samērā nelieli un 14.–15. gs. atradās Rīgas arhibīskapijas Lībiešu galā samērā kompaktā teritorijā. Iespējams, Aderkaša žēlastības muižas jāmeklē starp tām, kuras Aderkašu dzimtas rokās nonāca Turaidas fogta Heinriha Aderkaša laikā 1403.–1423. gadā, Aijažu muiža, Ruturgas pagasts Liepupes draudzē (vēlākā Duntess muiža) u.c.
- ¹⁹ Transehe-Roseneck. *Zur Geschichte des Lehnswesens in Livland*, S. 110.
- ²⁰ Brīvkunga titulu mēģināja iegūt vasaļu vadonis Georgs Ungerns no Pirkules (*Pürckel*, vēlākā Ungurpils), Turaidas fogts Georgs Krideners no Rozbeķes. Viņi panāca savu ģerboņu papildinājumus 1533. un 1535. gadā.
- ²¹ *Livländische Güterurkunden* (1908). Hrsg. v. H. v. Bruiningk, N. Busch. Bd. 1, Riga, Nr. 629, sal. Nr. 608 par sievas pūra mantošanu saskaņā ar Silvestra žēlastību.
- ²² Transehe-Roseneck. *Zur Geschichte des Lehnswesens in Livland*, S. 110.
- ²³ *Livländische Güterurkunden*, Nr. 308, 333.
- ²⁴ Piemēram: Jānis Zutis (1951). *Baltijas jautājums XVIII gadsimtā*. Rīga, 18. lpp.; Teodors Zeids (1951). *Feodālisms Livonijā*. Rīga, 89. lpp.
- ²⁵ Friedrich Georg Bunge (1838). *Geschichtliche Entwicklung der Standesverhältnisse in Liv-, Esth- und Curland bis zum Jahre 1561*. In: *Forschungen auf dem Gebiete der liv-, esth- und curländischen Rechtsgeschichte. 1. Beitrag*. Dorpat, S. 90; *Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften. Teil Livland* (1929). Görlitz, S. 1070–1071.
- ²⁶ Johannes Renner (1876). *Livländische Historien*. Hrsg. v. R. Hausman, K. Hochbaum. Göttingen, S. 230.
- ²⁷ Jānis Lazdiņš (1998). *Komentārs. Bruņinieku tiesības*. No: *Latvijas tiesību avoti: teksti un komentāri*, 126. lpp.
- ²⁸ Transehe-Roseneck. *Zur Geschichte des Lehnswesens in Livland*, S. 75.

SILVESTRA ŽĒLASTĪBA

Rauna, 1457. gada 6. februārī

Tulkota no dokumentu krāj.: *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten* (1889). Hrsg. v. F. G. Bunge, H. Hildebrandt, P. Schwartz, L. Arbusow und A. v. Bulmerincq. 1. Lieferung, Bd. 9, Riga; Moskau, Nr. 644, S. 513–516.

Tulkojusi Vija Stikāne

Mēs, Silvestrs, no Dieva un Svētā Romas krēsla¹ žēlastības Vācu ordeņa Svētās Rīgas baznīcas arhibīskaps, mūžīgai turpmākai atmiņai darām zināmu atklātībā visiem, kas šo rakstu redz, dzird vai lasa, ka pie mums atnāca mūsu uzticamā bruņniecība un Rīgas [arhi]bīskapijas uzticamie lēņu vīri un padevīgi lūdza viņiem piešķirt lēņu mantošanas tiesības – ne tādas, kā tās jau pastāvējušas, bet izstrādātas citā veidā, lai viņu mantojumam uz mūžīgiem laikiem nodrošinātu rakstītu žēlastību par lēņu mantošanas tiesībām piektajā radniecības pakāpē abos dzimumos.

Un mēs devām mūsu padotajiem, mūsu pēcnācējiem un mūsu baznīcai šādu rakstītu žēlastību atlīdzībā par ievērojamu naudas summu, ar kuru mēs mūsu baznīcas pilis, zemi un ļaudis atbrīvojam no ievērojamajiem mūžīgajiem procentiem, par ko tie bija ieķīlāti, un citu naudu, ko izmantosim katru gadu mūsu baznīcas piļu neatliekamiem būvdarbiem.

Pārdomājot padevīgo lūgumu, ko izteica kopējā bruņniecība no Tartu bīskapijas, Sāremā bīskapijas un Harjumā un Virumā novadiem, kuri pakļauti godājamajam ordeņa mestram Livonijā un viņa uzticamajam ordenim, mēs nolēmjam, ka tiem, kuri ir radi savā starpā, vai arī citiem, kuri šādas tiesības varētu mantot, mums ir par to jāziņo, un ar viņu zemes kungu, proti, cienījamo Dieva vārdā Tartu bīskapa un Sāremā bīskapa un viņu kapitulu un godājamā ordeņa mestra Livonijā un viņa cienījamā ordeņa atļauju šādiem lēņu vīriem tiek piešķirtas lēņu mantošanas tiesības piektajā radniecības pakāpē abos dzimumos [Rīgas arhibīskapijā].

Tāpat mēs, klātesot mūsu kapitulam, uzklaušījām mūsu un citas augšminētās bruņniecības padevīgo lūgumu un prasību, ko viņi kopīgi lūdz jau otro gadu, un rīkojamies tā, lai mums, mūsu pēcnācējiem un baznīcai darītu labāko un pieņemamāko šajos laikos un lai mūsu kopējā zemē saglabātu un vairotu mīlestību un draudzību. Mēs atradām mūsu baznīcu smagos parādos un apķīlātu ar mūžīgiem procentiem, un tā mēs par šo parādu summu, ko mums iepriekšminētā bruņniecība un lēņu vīri deva un uzrakstīja, varam atķīlāt

¹ Romas pāvests.

mūsu pilis, zemi un ļaudis no mūžīgajiem procentiem, un ne tikai mēs, bet arī mūsu pēcnācēji uz mūžīgiem laikiem ir brīvi no tiem. Un tā, lai izmantotu šos līdzekļus mūsu baznīcas piļu būvniecībai un daudzām citām nozīmīgām lietām, mēs ar mūsu kapitula piekrišanu noteicām šo rakstīto žēlastību mūsu uzticamajai bruņniecībai un lēņu vīriem, viņu likumīgajiem mantiniekiem mūsu Rīgas bīskapijā par viņu uzticamo dienestu, ko viņi un viņu priekšgājēji saskaņā ar šo vienošanos mums un mūsu baznīcai darījuši agrāk un darīs turpmāk. Kā to apliecina šis dokuments, uz mūžīgiem laikiem visas viņu muižas, viss nekustamais īpašums, skaidra nauda un kustamā manta un lietas var tikt nodotas un ir jānodod mantojumā piektajā radniecības pakāpē abos dzimumos, kā vīriešu, tā sieviešu dzimumā, šādā rakstītā kārtībā:

Pirmkārt, ja mirst vīrs un atstāj likumīgus bērnus un tie ir tikai dēli, tad dēliem jāamanto tēva atstātais īpašums, kā arī mātes īpašums, ja viņa mirst neatdalījusies [vēlreiz neapprecas].

Ja vīrs pēc nāves atstāj meitas un neviena dēla, meitas manto tēva īpašumus, tāpat kā dēli, un manto arī mātes īpašumus, kā jau iepriekš minēts, un jaunavas saņem pūru ar mūsu un mūsu pēcnācēju ziņu un padomu un ar jaunavu un viņu tuvāko radu piekrišanu.

Ja mirst vīrs un atstāj likumīgus bērnus – dēlus un meitas un ir meitas, kas jau ir saņēmušas pūru, tad tās nekādā ziņā nepiedalās mantošanā tēva mantojumā un muižās, kamēr dzīvo dēli un neizprecinātās meitas. Tāpat neizdotās meitas nevar nekādi piedalīties tēva mantas un muižu mantošanā, kamēr dzīvo dēli, bet dēliem ir jāsaņem tēva manta un muižas un neizprecinātām meitām ar pašu jaunavu piekrišanu jādod pūrs saskaņā ar mantojuma lielumu pēc viņu aizbildņu un tuvāko radu padoma.

Ja notiek tā, ka vīrs mirst un neatstāj dēlus, bet tikai meitas, no kurām daļa ir izprecināta, bet daļa – ne, tad gadījumā, ja izdotās meitas grib dalīt mantojumu ar neizprecinātajām, izprecinātās meitas atgriež mantojumā sava pūra vērtību – naudu, rotas, iedzīvi un apģērbus un tad dalās ar neizprecinātajām meitām līdzīgās daļās.

Ja vīrs mirst un atstāj īsto sievu, bet nevienu viņu kopīgo bērnu, tad viņa pēc tiesībām patur visu kustamo mantu, iedzīves lietas, apģērbus un visu labību, kas atrodas muižās, bet to labību, kas vēl atrodas uz lauka, iegūst mantinieki. Un viņai paliek īpašumā viņas rīta dāvana, un viņa paliek muižā gadu un vienu dienu, un viņai pienākas visa nauda, iedzīve un īpašums, kas atrodas muižā, bet pārējā nauda paliek mantiniekiem. Un, kad ir pagājis gads un viena diena, viņai mantinieki dod rīta dāvanu, kas viņai pienākas. Ja tas nenotiek, tad atraitne paņem rīta dāvanu no tām muižām, kas ir mantojumā, un paliek šajā īpašumā tik ilgi, kamēr viņai tiek izdalīta rīta dāvana. Ja notiek tā, ka atraitne pēc laika muižas, kuras viņai

bija dotas kā rīta dāvana, nesaņem, jo tās izput, tad viņai tās tomēr pienākas un ir jāpatur, it kā viņa tās mantotu. Un no savas daļas viņai ir jāizdala bruņinieka kara apbruņojums pēc mūsu bīskapijas paražām.

Ja vīrs mirst un atstāj savu likumīgo sievu un likumīgos bērnus un viņa atraitne negrib palikt pie bērniem, tad viņai pienākas mantojumā bērna daļa no nekustamā īpašuma viņas mūža uzturam. Novāktā labība, kas palikusi muižā pēc vīra, pienākas atraitnei, un viņa patur labību no ziemas un vasaras izsējuma, kas atrodas muižā, vai arī, ja muižā ir nauda, tad sievai pienākas nauda atbilstoši bērna daļai no mantojuma. Un viņa patur visu kustamo mantu, mājas iedzīvi un apģērbus, un tādā gadījumā mantiniekam ir pienākums dot bruņinieka kara apbruņojumu. Ja ir palikuši viņas vīra atstāti parādi, tad tie jāatdod no bērna daļas pēc mantojuma sadales.

Ja vīrs mirst bez bērniem, tad muižu manto tuvākais radnieks vai nu no sieviešu līnijas, vai vīriešu līnijas līdz piektajai radniecības pakāpei ieskaitot.

Ja atraitnei vai jaunavai, kas mirst neizprecināta, ir bijušas muižas vai viņa manto muižu un nomirst, to manto viņas tuvākie radi kā no vīriešu, tā no sieviešu puses līdz piektajai radniecības pakāpei, kā jau iepriekš noteikts.

Mēs dodam žēlastību mums un mūsu domkungiem, kuri ir augstdzimuši un ordinēti, un viņiem līdzīgiem garīgiem kungiem, kuriem ir mantojumā muižas ar rakstītām lēņu grāmatām, ka viņi šīs muižas var mantot šeit rakstītā veidā, kamēr vien viņi dzīvo. Ja viņi nomirst, tad visas muižas ar visu, kas tur atrodas, krīt mantojumā tuvākajiem radiem līdz piektajai radniecības pakāpei, kā šeit jau norādīts. Un to nevar novērst ne kopīgās, ne īpašās tiesības vai kas cits, lai kas tas būtu.

Tādu pašu žēlastību mēs dodam visiem klēriķiem un priesteriem, kuriem ir īpašumi Rīgas bīskapijā, pārējās bīskapijās un Vācu ordeņa zemēs Livonijā, – tāpat mūsu domkungi, priesteri un klēriķi var mantot līdzīgā veidā. Uz citiem garīdzniekiem un abu dzimumu ļaudīm, kuri pieder kādai mūku regulai, šī žēlastība neattiecas, un garīdzniekiem, kas grib mantot šādā veidā, tāpat kā visai bruņniecībai un lēņu vīriem, pašiem vai, noliģstot citu, jāpilda pienākumi un dienests mūsu, mūsu pēcnācēju un mūsu baznīcas labā.

Mēs gribam, lai visi tie, kuriem ir koprokas lēņu īpašuma tiesības un kuriem muižas ir vai būs koprokā, manto saskaņā ar viņu lēņu grāmatām un privilēģijām. Taču, kas attiecas uz citām muižām, ko viņi iegūs ar rakstītu lēņu grāmatu, tās viņi mantos pēc šīm tiesībām, bet ne pēc koprokas tiesībām. Un te nevar līdzēt ne viņu lēņu grāmatas vai privilēģijas, ne kas cits nekādā veidā.

Un mēs gribam, lai šīs rakstītās lēņu tiesības neattiecas uz mūsu krogiem, tirgiem, miestiem un pilsētām ar lauku novadiem, kas pieder mums, mūsu pēcnācējiem un mūsu baznīcai.

Un mēs, mūsu pēcnācēji un mūsu baznīca nosakām, ka muižas, ko mūsu tuvākais priekštecis pirms mums – arhibīskaps Hennings² – žēlastības vārdā deva un izlēņoja no mūsu un mūsu baznīcas galda muižām³, tātad tās lēņu grāmatas, kas ir divas viena uz otras iesietas katram cilvēkam, rakstītas uz pergamenta, apzīmogotas ar mūsu piekaramo zīmogu un parakstītas, lai tie, kam ir īpašumā šīs muižas no tiem laikiem, tās nodod mantojumā tikai viņu vīriešu kārtas bērniem un šīs muižas nemanto ne brālis brālim, ne rads radam. Tikai tur, kur brāļi mirst neatdalījušies vai divi brāļi ir izdalījušies, tad viņi desmit gadu laikā var nodot mantojumu cits citam, bet citi – nevar. Ja kāds mirst bez mantiniekiem šajās augšminētajās bīskapijas galda muižās, tās krīt atpakaļ mums un mūsu pēcnācējiem kā galda muižas, kā tas līdz šim mūžīgi ir noticis.

Tiem, kuriem mēs devām īpašu mantošanas privilēģiju un kuriem ir rakstītas lēņu grāmatas mūsu galda muižām, tie var saņemt mantojuma daļu no radiem un tuvākiem draugiem pēc rakstītajām tiesībām. Pārējiem mūsu Rīgas bīskapijā šīs tiesības mantot līdz piektajai radniecības pakāpei abos dzimumos netiek dotas, un, ja kāds nevar uzrādīt rakstītas lēņu grāmatas, tas arī nevar mantot muižas mūsu bīskapijā pēc šīm mūsu rakstītajām jaunajām vīra lēņu tiesībām.

Un, kad mēs šīs aprakstītās jaunās lēņu tiesības ar mūsu kapitula ziņu, gribu un atļauju dodam rakstītā veidā, mēs nolemjam, ka mēs un mūsu pēcnācēji izšķirs visas ķildas, nesaskaņas un visus pārkāpumus pret šo rakstīto žēlastību, ja tie kādreiz izceltos, ar mūsu kapitula un lēņa vīru, kuri nav piederīgi strīdu pusēm, gribu un padomu. Un, ko mēs un mūsu pēcnācēji rakstiskā veidā izšķirsim un nolemsim, pie tā būs jāpaliek, un uz priekšu nevarēs meklēt apelāciju kādā citā tiesā.

Mēs un mūsu pēcnācēji un mūsu baznīca negrib neko grozīt un neko nav grozījusi ar šo rakstīto žēlastību citos rakstītos pienākumos, dienestos un tiesībās. Tie visi ir jāpilda mūsu, mūsu pēcnācēju un mūsu baznīcas labā saskaņā ar vietējiem paradumiem, tāpat kā tas tika pildīts un tiek pildīts pašreiz.

Lielākai drošībai mēs, Rīgas arhibīskaps Silvestrs, apstiprinām šo dokumentu ar mūsu zīmogu un mūsu, prāvesta, dekāna un visa cienījamās svētās Rīgas baznīcas kapitula jeb mūsu domkapitula zīmogu un piestiprinām to pie šīs žēlastības, kas ir dota un rakstīta

² Hennings Šarpenbergs bija arhibīskaps no 1424. līdz 1448. gadam.

³ Galda muižas – domēnes jeb arhibīskapa tiešā pārvaldē esošās muižas.

mūsu baznīcas pilī Raunā svētās Jaunavas Dorotejas dienā⁴ mūsu Kunga Kristus 1457. gadā. Te klāt bija godājamie augstdzimušie mūsu baznīcas garīgie vīri un kungi prāvests Teodors (Dītrihs) Nāgels, dekāns Johans Trepe un cienījamais, varenais un drošsirdīgais bruņinieks Konrāds Ikšķils un lēņu vīrs Klauss Ikšķils no Sāremā bīskapijas, Otto Dolens un lēņu vīrs Dītrihs Tīzenhauzens no Tartu bīskapijas, kā arī Bekemas baznīcas dekāns, mūsu oficiāls un kanclers Andreass Pepers, un mūsu rakstvedis Martins Fūge un daudzi citi cienījami ļaudis.

Notāra paraksts: Ad mandatum reverendissimi patris, Rigensis ecclesie archiepiscopi, Martinus Vughe notarius.

DOKUMENTS PAR ARHIBĪSKAPIJAS MUIŽĀM,
KAS MANTOJAMAS NEVIS SASKAŅĀ AR JAUNAJĀM,
BET GAN AR VECAJĀM VĪRA UN KOPROKAS TIESĪBĀM

Rauna, 1457. gada 6. februāris

Tulkots no dokumentu krāj.: *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten* (1889). Hrsg. v. F. G. Bunge, H. Hildebrandt, P. Schwartz, L. Arbusow und A. v. Bulmerincq. 1. Lieferung, Bd. 9, Riga; Moskau, Nr. 646, S. 516.

Tulkojis Kārlis Zvirgzdiņš

Mēs, Silvests, no Dieva un Svētā Romas krēsla žēlastības Svētās Rīgas baznīcas arhibīskaps, ar šo rakstu darām zināmu un atklātu mūžīgai atmiņai, ka mēs ar mūsu kapitula padomu un piekrišanu un mūsu bīskapijas bruņniecības un nebruņinieku vasaļu cītīgo lūgumu dēļ un arī citiem bruņniecības un nebruņinieku vasaļiem Sāremā un Tartu bīskapijā, Harjumā un Virumā zemē un citiem [vasaļiem], kas visā Livonijā mīt krietnā Vācu ordeņa pakļautībā: mēs pārrakstījām viņu vīra tiesības un atjaunojām saskaņā ar mūsu iepriekš dotajām privilēģijām un rakstiem. Tātad tajās mūsu privilēģijās un rakstos starp citu ir rakstīta šāda sadaļa: Mēs arī paturam sev, saviem pēctečiem un baznīcai ārpus aprakstītajām tiesībām visas muižas, kuras iepriekš mūsu jaunākais priekštecis, svētīgā piemiņā arhibīskaps Hennings, no mūsu un mūsu baznīcas galda bija izlēņojis un izdevis, kā tas stāv aprakstīts abos vienā no otra atgrieztajos rakstos ar vienādu skanējumu rakstītos uz pergamenta un apzīmogotos ar mūsu piekārtu zīmogu. Tā arī šis raksts ir un būs rakstīts uz pergamentiem, kas atriezti viens no otra, minot un aprakstot tās muižas, kuras mēs paturam ārpus augstāk aprakstītajām jaunajām

⁴ 6. februārī.

vīra tiesībām. Un tām jābūt, minot vārdos, visām tām muižām, kas atrodas Turaidas pilsnovadā un draudzē, tālāk Lēdurgas muižas, izņemot Igates saimniecību ar īpašumiem, kas šobrīd tai pieder un atrodas tajā pašā draudzē, un Andersa Aderkaša muižas. Tālāk tāpat visas tās muižas, kuras koprokā pieder vai piederēs Rozeniem, izvietotas Straupes draudzē vai jebkur Livonijā. Tālāk mēs arī no tām jaunajām vīra tiesībām izņemam visas tās muižas, kas atrodas vai varētu atrasties Smiltenes draudzē un novadā, tālāk Raunas draudzē un novadā, tālāk Piebalgas un Dzērbenes novadā un draudzē, tālāk Cesvaines novadā un draudzē, tālāk Gulbenes novadā un draudzē, tālāk Bērzaunes novadā un draudzē, uz kurām jaunās vīra tiesības neattiecas, taču izņemot Švarchofa⁵ muižas. Mēs izņemam arī visas mūsu un mūsu baznīcas lēņa muižas, kuras koprokā tur vai turēs Tīzenhauzeni, lai kurā draudzē un pilsnovadā tās būtu vai atrastos. Tāpat mēs izņemam arī visas lēņa muižas Krustpils, Ļaudonas, Lielvārdes, Ikšķiles un Suntažu pilsnovadā un draudzē, arī muižas Madlienas draudzē un visus ciemus, kas pieder vai piederēs abiem radiem Heinriham un Jirgenam Ungerniem un kurus tie līdz šim ir turējuši vai turēs koprokā, lai kurā draudzē tie atrastos. Tāpat arī visas muižas, kas ir vai būs koprokā, lai kam tās pieder vai piederēs, jo tās visas jāamanto pēc vecajām vīra tiesībām un koprokā arī saskaņā ar augstāk aprakstītajām privilēģijām, kas par to izdotas. Lai to apstiprinātu un paturētu mūžīgā atmiņā, mēs uz pergamenta vēlējam uzrakstīt divus rakstus un vienu no otra atgriezt un apzīmogat ar mūsu zīmogu, lai nākošos laikos varētu skaidri zināt, kurām muižām jāpieder vecajām vai jaunajām vīra tiesībām. Dots un uzrakstīts mūsu baznīcas pilī Raunā Jaunavas Dorotejas dienā mūsu Kunga Kristus tūkstsots četri simti piecdesmit septītajā gadā. Klāt bija visi, kas uzrakstīti augšminētajā privilēģijā, kas runā par jaunajām vīra tiesībām.

⁵ Zvārtavas.

Fricis Mendērs

KRIEVU IMPERIĀLISMS UN LATVIEŠU TAUTA (20. gs. 50.–60. gadi)

PRIEKŠVĀRDS

Divi ievērojamā latviešu politiķa Friča Mendera¹ apraksti par pēckara Latvijas mērķtiecīgu rusifikāciju un krievu imperiālisma izpausmēm Latvijā līdz šim nav tikuši nedz publicēti, nedz ir atrodami starp citiem viņa padomju okupācijas laikā sarakstīto un VDK konfiscēto darbu rokrakstiem, kurus ar Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas 1991. gada 15. aprīļa lēmumu nodeva glabāšanā reto rokrakstu režīmā Latvijas Zinātņu akadēmijas Fundamentālajai bibliotēkai.²

Šo abu darbu neparasto likteni noteica to dzelīgais un reizē trāpīgais, paša Friča Mendera vārdiem runājot, krievu imperiālisma raksturojums. Tieši pateicoties tam, tie ir tikuši noslēpti viņa apsūdzības lietas³ lappusēs, kur šo rindiņu autoram laimējās tos uziet.

Pirmais ir neliela apjoma asprātīgs 1959. gada augustā rakstīts pamflets par tā laika aktuālo tēmu – latviešu nacionālkomunistu sagrāvi pēc PSKP CK pirmā sekretāra Ņikitas Hruščova vizītes Rīgā 1959. gada jūnijā. Lai slēptu patieso saturu, tas rakstīts kā kāda studenta stāstījums svešumā mītošai tantei par viņa studiju darbu.

Šis pamflets rakstīts uz atklātnes,⁴ kuru F. Mendērs 1959. gada 26. augustā sūtījis trimdā Zviedrijā dzīvojošā sociāldemokrāta Bruno Kalniņa⁵ dzīvesbiedrei Maigai Kalniņai uz Stokholmu, ko viņa tā arī nesaņēma. Nelaimīgas sagādīšanās dēļ šī atklātne kopā ar vairākām citām nenosūtītām korespondencēm tika atrasta 1960. gada 12. jūlijā Rīgas pasta šķirošanas daļā aiz šķirošanas skapjiem un transportiera, kad tur tika uzsākts remonts.

Paredzot, ka korespondences sūtīšanai uz ārzemēm gandrīz gadu pēc tās nonākšanas pastā varētu būt negatīva rezonanse ārzemju plašsaziņas līdzekļos, kā arī neatrodot ne nosūtītāja vārdu, ne adresi, šķirošanas daļas priekšnieks sāka pētīt anonīmā sūtītāja rakstīto tekstu. “Pētniecības” rezultātā atklātne ar šķirošanas daļas priekšnieka pavadvēstuli⁶ tajā pašā dienā nonāca Valsts drošības komitejā, kurai saņēmeja – LSDSP žurnāla “Brīvība” redakcijas – adrese Stokholmā bija labi zināma. Līdz ar to izskaitļot sūtītāju nebija īpaši grūti.

Kratišanas laikā pie F. Mendera atrada kādu, pēc VDK pārliecības, padomju iekārtai bīstamu viņa “pretpadomju satura tekstu”, un

F. Menders tika saukts pie kriminālatbildības par valsts noziegumu, proti, par apcerējuma "Domas, darbi un dzīve. 1903–1940" uzrakstīšanu, pārrakstīšanu un glabāšanu.⁷ Kā viens no F. Mendera veiktiem kriminālnoziegumiem apsūdzības slēdzienā ir minēts, ka viņš, lūk, "liek [atklātnes] lasītājam aplami secināt, ka bijušais Latvijas PSR Ministru Padomes priekšsēdētāja vietnieks Berklavs 1959. gadā tika atbrīvots no ieņemamā amata nevis sakarā ar viņa darbībā izpaudušos buržuāzisko nacionālismu, bet par to, ka centies ierobežot Latvijā it kā notiekošo rusifikāciju".⁸

Pats F. Menders 1960. gada 3. augusta pratināšanā skaidro, ka viņam šķitis: "... Berklavam uzskati nacionālā jautājumā bija pareizāki par komunistiskās partijas un padomju valdības izvesto nacionālo politiku ..."⁹ Atklātnē es izteicu savus personīgos uzskatus, ka Latvijā pašlaik notiek rusifikācija, tas ir, pārkrievošana, un ka tā ir Padomju Savienības centrālās varas nacionālās politikas izpausme."¹⁰

Laimīgā kārtā šoreiz F. Menders tomēr palika uz brīvām kājām. 1962. gada 15. decembrī prokuratūra nolēma viņa krimināllietu pārtraukt¹¹ un atbrīvot no kriminālatbildības kā personu, kura šajā laikā nav sabiedrībai bīstama.¹²

Pats F. Menders ar šo prokuratūras lēmumu tika iepazīstināts gan tikai 1963. gada 6. septembrī.¹³

Otrs F. Mendera darbs, neraugoties uz to, ka ticis sarakstīts desmit gadus vēlāk, atrodas šajā pašā krimināllietā, kas tika atjaunota 1969. gada jūlijā pēc tam, kad 6. jūlijā Tallinas muitā atceļā no Rīgas kopā ar dzīvesbiedri Irēni tika aizturēts ASV vēsturnieks Paulis Lazda,¹⁴ pie kura "tika atrasta un izņemta piezīmju grāmatiņa raibos vākos, kurā ar lodīšu pildspalvu ierakstīts pretpadomju satura sacerējums".¹⁵

Pratināšanas gaitā P. Lazda atzinās, ka tas ir Friča Mendera sacerējuma noraksts, un pastāstīja, ka ar F. Menderu iepazīšies pēc viņam pazīstamā Stokholmā dzīvojošā trimdas vēsturnieka Ulža Ģērmaņa¹⁶ ieteikuma jau sava pirmā Latvijas apmeklējuma laikā 1968. gada vasarā, kad bibliotēkās vācis materiālus savai doktora disertācijai gan Stokholmā, gan Helsinkos, no kurienes caur Tallinu devies uz Rīgu. U. Ģērmanis teicis, ka labākie vēstures materiāli ir paši cilvēki, kas konkrētajā laikā dzīvojuši un darbojušies, un iedevis P. Lazdam F. Mendera adresi.¹⁷ Toreiz tā bijusi tikai īsa iepazīšanās satikšanās.¹⁸

1969. gada jūnijā P. Lazdas ceļš uz Rīgu bijis līdzīgs, tikai šoreiz, tiekoties ar F. Menderu, pārinteresējies, vai viņš arī ko raksta. F. Menders paskaidrojis, ka rakstot gan, un parādījis divus ar rakstāmmašīnu uzrakstītus sacerējumus. Viens no tiem saucies "Krievu imperiālisms un latviešu tauta".¹⁹ Tā kā šis raksts bijis tikai vienā eksemplārā, F. Menders to P. Lazdam iedevis vien pārrakstī-

šanai, brīdinot, ja robežkontrole to pie viņa atradīs, P. Lazdam būs nepatīkšanas.²⁰ Diemžēl F. Mendera paredzējums piepildījās.

Lai labāk izprastu šeit aprakstītos notikumus, der paturēt prātā to starptautisko politisko gaisotni, kāda pastāvēja laikā, kad Fricis Menders rakstīja savu apcerējumu par krievu imperiālismu un latviešu tautu un nodeva to P. Lazdam izvešanai no PSRS. Iepriekš minētais pirmais pamflets bija rakstīts tad, kad tika pārvilkta svītra latviešu nacionālkomunistu centieniem ierobežot Latvijas pārkrievošanu, bet pēdējais F. Mendera darbs tapa pēc tam, kad vardarbīgi tika pārvilkta svītra centieniem ierobežot PSRS ekspansiju Čehoslovākijā, kad "Prāgas pavasari" saplosīja padomju tanku kāpurķēdes.

Šī PSRS vadītā Varšavas pakta valstu intervence vienā no šā paša pakta valstīm, kas vēlējās iet savu ceļu, lemt pati savu nākotni, izraisīja plašu starptautisku rezonansi, ko sev raksturīgā veidā piemin arī VDK savā F. Mendera apsūdzības rakstā: "Apstākļos, kad imperiālistiskās valstis ar emigrantu pretpadomju organizāciju palīdzību izved pret Padomju Savienību vērstu ideoloģisku diversiju, izmantojot šim nolūkam melīgu informāciju par padomju dzīves īstenību, Menders atkal atjaunojis pretpadomju darbību."²¹

Domājams, nekļūdīsimies, sakot, ka VDK jau "Prāgas pavasara" ziedonī aktivizēja savas aģentūras darbu, un, tā kā F. Menders atšķirībā no P. Lazdas bija iepazinis VDK ne tikai no grāmatām, viņš sava apcerējuma oriģinālu bija laikus veiksmīgi nobēdzinājis, tādēļ kratīšanā tas netika atrasts. Izmantojot šo apstākli, viņš, neraugoties uz P. Lazdas parakstītajām liecībām (pats P. Lazda jau 13. jūlijā tika izraidīts ar aizliegumu turpmāk iebraukt PSRS²²), kategoriski noliedza jebkādu saistību ar P. Lazdas piezīmju grāmatiņā atrasto VDK tik netīkamo tekstu. F. Menderam paliekot pie sava, VDK Izmeklēšanas daļas sevišķi svarīgo lietu izmeklētājs majors A. Rēvalds 28. augustā nozīmēja ekspertīzi autora noteikšanai pēc valodas stila, kuru uzdeva izdarīt LPSR ZA Valodas un literatūras institūta vecākajai zinātniskajai līdzstrādniecei filoloģijas zinātņu kandidātei Tamārai Porītei un tā paša institūta jaunākajai zinātniskajai līdzstrādniecei filoloģijas zinātņu kandidātei Annai Bergmanei.²³

1. septembra ekspertīzes aktā lasāms ekspertu atzinums: "... ir iespējams, ka rakstiem ir viens un tas pats autors – Menders Fricis Jāņa d."²⁴

Nemot vērā, ka Paulim Lazdam nebija nekāda iemesla apmelot Frici Menderu, bet pēdējam bija objektīva nepieciešamība noliegt saistību ar minēto sacerējumu, šodien nav nekāda pamata apšaubīt, ka politiskā apcerējuma "Krievu imperiālisms un latviešu tauta" autors tik tiešām ir ievērojamais latviešu politiķis Fricis Menders.

Diemžēl nedz minētā raksta rokraksts, nedz mašīnraksts līdz mūsdienām nav saglabāties. Ir vien Tallinas muižā P. Lazdam

aizturēšanā izņemta piezīmju grāmatiņā atrodamais oriģināla noraksts,²⁵ kas tapis steigā, ar vairākiem dažu vārdu saīsinājumiem un, iespējams, arī vienu otru pārrakstot ieviešošos neprecizitāti, kā arī LPSR VDK ekspertu uz rakstāmmašīnas pārrakstīts noraksta noraksts,²⁶ kurā mēģināts, tomēr ne vienmēr sekmīgi, atšifrēt gan P. Lazdas rokrakstu, gan minētos saīsinājumus atbilstoši nopratināšanā dotajām P. Lazdas norādēm.²⁷

Pateicoties tam, ka, neraugoties uz minētajā krimināllietā atrodamo LPSR Augstākās tiesas trīs amatpersonu parakstītu aktu par lietisko pierādījumu, ieskaitot šo piezīmju grāmatiņu, iznīcināšanu,²⁸ tā šajā krimināllietā ir tomēr saglabājusies, bija iespējams salīdzināt abu norakstu tekstu. Tā rezultātā, par pamatu ņemot Pauļa Lazdas piezīmju grāmatiņā atrodamo, bija iespējams veikt oriģināla rekonstrukciju. Visi no apcerējuma konteksta izrietošie precizējumi pieminēti attiecīgajās piezīmēs.

Kā būtiskākais precizējums īpaši jāpiemin virsraksta pirmais vārds, proti, "krievu".

Pauļa Lazdas norakstā virsraksts lasāms šādi: K.I. + L.T. Pirmajā pratināšanā 8. jūlijā P. Lazda pastāsta, ka Menders viņam parādījis divus uz rakstāmmašīnas uzrakstītus sacerējumus. Viens no tiem saucies "Krievu imperiālisms un latviešu tauta".²⁹ To pašu P. Lazda atkārtoti arī 9. jūlija pratināšanas sākumā,³⁰ taču nedaudz vēlāk no maina šo vārdu pret "Krievijas".³¹ Turklāt pēdējā nopratināšanā 1969. gada 12. jūlijā, kad P. Lazdam prasa skaidrot viņa norakstā lietotos saīsinājumus, viņš liecina, ka oriģinālais virsraksts bijis "Krievijas imperiālisms un latviešu tauta".³²

Nav zināms, kāds ir iemesls šādai P. Lazdas liecību nekonsekvenībai (ne atsaucies vai labojis sākotnējo versiju viņš nav), taču apcerējuma teksts nepārprotami liecina, ka runa ir nevis par Krievijas, bet gan tieši par krievu imperiālismu. Pats P. Lazda bez jebkādiem saīsinājumiem jau noraksta pirmajā rindkopā ir rakstījis – "krievu nacionālistiskai supervalstij". Turklāt otrajā rindkopā atrodams arī paša autora skaidrojums, ko viņš saprot ar jēdzienu "krievu imperiālisms". Abos šīs rindkopas teikumos vārdu "krievu" Paulis Lazda pierakstījis nesaišinātu.

Arī VDK variantā "Krievijas" imperiālisms atrodams tikai divās vietās – virsrakstā un I daļas priekšpēdējās rindkopas sākumā, šādi interpretējot Pauļa Lazdas saīsinājumu – "K.". Skaidrs, ka lielo K burtu P. Lazda šeit lietojis tādēļ, ka ar to sākas teikums.

Kas attiecas uz Friča Mendera 84 gadu vecumā sarakstītā apcerējuma saturu, par ko viņš tika sodīts ar nometinājumu uz pieciem gadiem,³³ jāapbrīno vecā vīra analītiskais prāts un nešaubīgā ticība gan latviešu tautas vēlmei, gan arī iespējai atgūt savu neatkarīgu valsti laikā, kad vairumam tas šķita pilnīgi neiespējams.

Ievērojot to, ka 10 gadus agrāk rakstītajā pamfletā runa ir par to pašu Fricim Menderam sāpīgo tēmu – krievu imperiālismu un latviešu tautu, domājams, viņam nebūtu nekas iebilstams, ka šeit tie abi tiek publicēti zem vienota virsraksta.

Un zem šā paša virsraksta īstā vieta ir arī viņa 1969. gada 31. oktobra tiesas sēdei rakstītajai spožajai aizstāvēšanās runai, kuru juridisko zinātņu doktors Fricis Menders, kurš, savulaik būdams zvērināts advokāts, daudzkārt tiesu zālēs bija teicis izcilas runas savu klientu aizstāvībai, šoreiz uzrakstīja, lai aizstāvētu pats sevi, bet, tā kā viņa tiesas sēde bija publikai slēgta, nosprieda, ka nav jēgas “trakot un aģitēt četrās plikās sienās”.³⁴ Šīs runas viens mašīnraksta eksemplārs tika glabāts pie viņa pēdējā tuvākā drauga sociāldemokrāta Klāva Lorenca.³⁵ Tagad tas pieejams Latvijas Nacionālās bibliotēkas fondos.³⁶

Bet par epilogu šai Friča Mendera darbu publikācijai lai kalpo daži izvilcumi no kādas viņa Klāvam Lorencam no nometinājuma vietas Krāslavas rajona Kapiņu (*sic!*) “nabagmājā” rakstītas vēstules.³⁷

Ivars Silārs

26.VIII 59.

Mīļā tantiņ! Mums nu suņu dienas drīz beigsies un sāksies augstskola. Nodarbojos ar senprūšu vēsturi. Interesantas lietas. Vācieši tos pilnīgi iznīcinājuši un asimilējuši. Vārdos teikuši, ka ļaus dzīvot, bet darbos spieduši nacionālā ziņā uz fizisku likvidāciju. Slikti bijis, ka neviens pasaulē nav varējis aizstāvēt un lietu virzienu apturēt. Senprūšu apgabali pilnīgi infiltrēti ar ģermāņiem. Senprūšu virsaiši kādu laiku mēģinājuši druscītiņ plūdus nosprostot. Bet tad ģermāņi sūdzējuši ķēniņam. Tas atcēlis ierobežojumus. Virsaišus nolīcis zem stingras kontroles. Daži dabūjuši pa ļepu. Esmu pie tās vietas, kur pārējie vēl gaida ķēniņa lēmumu. Gara stāvoklis virsaišos un tautā bijis šļerpīgs, jo spēka nebijis karot ar likteni. Šādas drūmas nacionālas lietas bijušas. Bet ķēniņš tikai braukājis lielīdamies. Mūsu laikos tas jau būtu pasaka. Virsaiši sākuši viens otru aprunāt. Demoralizēta banda.³⁸

Ar mīļiem sveicieniem [paraksta vietā neidentificējama rakstu zīme].

*

I

Padomju Savienība, tas ir, Krievija, strauji traukusies “uz priekšu”. Sāka ar strādnieku un zemnieku “internacionālistu un sociālistu”³⁹ varu, ar pasaules revolūciju un nonāca līdz krievu nacionālistiskai

supervalstij, nekoloniālistiskai un imperiālistiskai, uz kuras karoga, kā daži ne bez sava pamata saka, esot rakstīts – “tanku sociālisms”. Kā kluss un drausmīgs simbols tam ir veco Maskavas caru⁴⁰ kremļa siena, kurā no sākuma mūrēja revolucionārās gvardes vecos nelegālistus, kas staigāja ar “ļeņinskajām” kepkām un ādas jakās, un tagad tur glabā Staļina maršalus, kas braukā zelta tresēm apvijušies un spožiem ordeniem apkrāvušies un kam visas runas un raksti par sociālismu un komunismu ir derīgi tikai “līdz turpmākam”. Bez viņu atklātas piekrišanas un klusu ciešanas nekāds Bērziņš vai Kļaviņš neko paveikt nevar. Šo galotnes civilistu vidējo garīgo līmeni var nolasīt kā no delnas, paraugoties uz “iekooptēto” Priedīti⁴¹.

Vārds “krievu imperiālisms” nav kāds ļaunprātīgs anti-krievu⁴² termins. Krievu imperiālisms ir šodienas realitāte. Un, ja saka, ka sociālisms un imperiālisms ir nesavienojamas lietas, nu, tad droši var sacīt, ka Krievijā īsta sociālisma nav.

Var jautāt – no kurienes šodienas Krievijā, kuru sauc par sociālisma zemi, radies imperiālisms? Viņš nav no pirksta izzīsts, viņš ir “likumsakarīgs” šīs milzīgās zemes diktatūras produkts, zemes, kura 1917. gadā nebija līdz tā laika kapitālismam nobriedusi un šodien klibo aiz šodienīgā “monopolistiskā kapitālisma” un kuras ekonomika bez ārējiem sakariem var noslāpt. Šos ārējos sakarus var, protams, veidot arī citādi, bet tad būtu jāsavijas ar pārējās pasaules moderno ekonomiku, un tas varētu apdraudēt birokrātiskās, diktatoriskās plānsaimniecības pamatus, pavērt plašāk logu un durvis uz brīvo pasauli, sašķobīt ļeņinisko dogmu un aprakt pašu komunistisko diktatūru. Un tāpēc neatvairāmi ir bijis jāiet un ir iets otrs ceļš, teritoriālās impērijas ceļš, vai nu tiešā un atklātā veidā kā Baltijas zemēs, Polijas bijušos Austrumos, Besarābijā, Ritprūsijā, vai apslēptākā tā sauktajos satelītos. Un, ja šeit ekspansija sākusi atdurties uz augošu pretestību kā, piemēram, Čehoslovākijā, tad parādās tanki vai draudi kā, piemēram, Rumānijā⁴³.

Saka, ka tas nav gudri darīts un ka Krievija Čehoslovākijā prātīgi nerīkojās. Bet nevajadzētu aizmirst kādu citu lietu. Vecajā Prūsijā esot ironizējuši, ka prūšu kavalēristu garīgā apvāršņa robežas iezīmējuši trīs⁴⁴ “PF” – “Pferd, Pfrau und Zahnpfürste”⁴⁵. Nav pavisam nepareizi, ja saka, ka krievu moderno “kavalēristu”, tas ir, tankistu, komandieru vidusmērs nav tālu no vilhelmprūsiskā prūša.

Krievu imperiālisms, šī vēsturiski novēlojusies sociālā parādība, ir kādas socioloģiskas pētīšanas cienīgs objekts. Viņa dziļākās saknes būs meklējamas Krievijas ekonomikas disproporcionalitātē, kas prasa zināmus ventiļus uz ārieni. Tos nevar atvērt ar brīvu sacensību ar rietumiem. Un tad dienaskārtībā nāk teritoriālā ekspansija, ne ekvivalentu maiņa, ar diktātu uzspiests plāns un visa tā aizmugurē lielgabali un tanki. Militārām, nacionālistiskām diktatūrām, kas savā

ziņā imanenta parādība, seko teritoriāla ekspansija, kura tad kaut kā saimnieciski “jāapkalpo”.

Un, ja krievu politika uz ārieni ir kļuvusi visai nervoza, svaidīga un nenoteikta un ja pa varas galotnēm iet strīdi, tad sava vaina ir arī tam, ka pasaulē lietas nevirzās pēc ļeņinisma mācībām. Virsū mācas arī pavisam paradoksālas lietas – dziļas⁴⁶ komunistisko zemju starpā un pašu mājās aug pārtikas grūtības, un kā nepatīkamu ziņu priekšvēstnesis – grīļojas rublītis. Martā, aprīlī zelta cena papīra rublī “uzcenota” par 100–180% atkarībā no metāla tīrības...

Viss tas pavairo tieksmi glābties ar⁴⁷ vecām, rupjām, “aizvēsturiskām” un “razbainieciskā kapitāla” metodēm.

Krievu⁴⁸ imperiālisms kā modernā pasaulē novēlojusies parādība tāpēc ir agresīvs un brutāls, policejisks, nežēlīgs, rupji savtīgs un dumjš. Bet viņš nu reiz tāds ir un pastāv, viņam ir savas “likumsakarības”, un to, kas viņa ķepās atrodas, to viņš bez cīņas arī neatlaidīs.

Šajās ķepās ir arī latviešu tauta.

II

Nevar īsti teikt, ka latviešus viņu zemē ar varu⁴⁹ pārkrievu. Nacionālas “tiesības” ir lielākas nekā cariskajā Krievijā. Ir latviešu skolas, kādu daļu vēl latviski māca augstskolās, latviešu valodā spriež tiesu, kad prāvnieki ir latvieši, latviešu valodā var iesniegt rakstus valdības iestādēm, protams, tikai Latvijas teritorijā. Visa tā cariskajā Krievijā nebija. Protams, viss tas ir iežņaupts komunistiskās varas spaīdu kreklā, un ir liels regress, salīdzinot ar Latvijas valsti. Latviešu valodai ir otrās šķiras loma, latvietis pret krievu, pie citiem līdzīgiem apstākļiem, ir otrās šķiras cilvēks. Tās tad jau nav nacionālas “tiesības”, bet īsti spaidi.

Nebūs arī pareizi teikt, ka latviešus un citus baltiešus pārkrievu tāpēc, ka pašiem krieviem mācas virsū lielā aziātu dzimstība Aizkaukāzijā un tāpēc jāskatās pēc krieviski nacionālām rezervēm Baltijā. Šādas rezerves latvieši, lietuvieši un igauņi varētu pavisam maz dot, pareizāk, gandrīz nemaz, ja pat viņus visus padarītu par krieviem, kas nemaz vairs nav iespējams. Krievi labprāt redzētu, ka latviešu jaunatne pārkrievotos, un to veicina. Faktiskam stāvoklim atbildīs, ja teiksim, ka latviešus cenšas pārtautot, paverot tādām rusificētām cilvēkam dažādos veidos labākas izredzes uz materiālu labklājību. Viņš vairs nebūs otrās šķiras cilvēks. Bet nevar šodien teikt, ka šādi politikai līdz šim būtu bijuši kādi masveidīgi panākumi.

Reālas lielas briesmas latviešiem un citiem baltiešiem turpretī draud no infiltrācijas, mākslīgi ieplūdinot krievus. Baltiju grib iespējami ātri padarīt par krievu zemi ar latvisku, lietuvisku un igauņu mazākumu. Tā ir tā rusifikācija, kas kā tumšs mākonis mācas virsū

Latvijai un pret kuru pagaidām ir tikai viens līdzeklis – visu latviešu nacionāla kopā turēšanās. Nekādi Beluhas⁵⁰, Rubeņi⁵¹, Osmaņi⁵², kuriem nav autoritātes šodienas latviešos. Viņi arī nemaz nav spējīgi būt par kādiem šodienas latviešu paaudzes garīgiem vadoņiem, kuri spētu to novirzīt uz kādu krieviem vēlamu racionālu ceļu.

Neraugoties uz minētajām valodas “tiesībām”, latviešu tautas nacionālā eksistence ir tomēr nesalīdzināmi vairāk apdraudēta, nekā tas bija vecos vācu laikos un pirms 1917. gada. Virsū mācas krievu masa. Viņas vidējais kulturālais līmenis ir zemāks par latviešu, viņa⁵³ nospiež ar savu skaitu. Ir gan kā vācu laikos virkne “kaunīgu latviešu”. Bet tie nav noteicēji latviešu tautas nacionālajās gaitās.

Mēs, latvieši, esam ar militāru spēku iekļauti valstī, kuras režīmu šodien var nosaukt par pusmilitāru diktatūru vai apslēptu militāru. Maršaliem pagaidām nekāda atklāta militāra diktatūra nav vajadzīga. Šī pusmilitārā diktatūra aizvien mazāk gribētu pakļauties kādai komunistiskai pasaules “sabiedriskai domai”, un viņa jo gadu jo vairāk noteicējas kļūst viņas pašas vajadzības, vienalga, ko domā kaut kādi tur itāliešu vai franču komunisti, kas modernās pasaules apstākļos nevar “durch dick und dünn”⁵⁴ atbalstīt krievus.

Neviens šodien nevar pateikt, cik ilgs būs diktatūras mūžs. Pašā Krievijā, kaut lēnām, mostas opozīcija, aug tieksmes pēc gara brīvības, pēc demokrātijas. Bet nevajag lolot pārāk rožainas cerības. Ceļš var būt garš un grūts. Un krievu demokrātijā vēl nenozīmē Latvijas neatkarību. Arī krievu demokrātijā būs spēki, kas gribēs paturēt pieeju pie Baltijas jūras. Pastāvēs joprojām zināmas saimnieciskas nepieciešamības tuviem sakariem starp Baltiju un Krievzemi, un šīs nepieciešamības gribēs padarīt par valststiesiski “noformētām”. Tas jāpatur vērā. Bet demokrātijā būs brīvs ceļš latviešu tautas prasībai pēc neatkarības, ja viņa to vēlēšies. Un viņa to vēlēšies, tāpat kā tā paaudze, kas Latvijas valsti radīja... Tāpēc arī no visu latviešu nacionālā viedokļa ir jāiestājas par demokrātiju Eiropas austrumos. Par karu sociāldemokrāti un demokrāti un vispār mazas tautas nevar iestāties. Atoma un nukleārā bumba var noslaucīt latviešus no zemes virsas.

Cīņa par demokrātiju! – Cita ceļa šodien latviešiem nav!

Visiem latviešiem.

*

AIZSTĀVĒŠANĀS RUNA 31.X.1969. G.

Mans apsūdzētājs savu bargo runu iesāka ar to, ka iepazīstināja tiesu ar tiesājamo: visu savu mūžu viņš kaitējis strādnieku šķirai un tagad sēž te kā no vēstures mēslaines izvilkts nožēlojams vecis. Nu, redziet – kas es esmu bijis un ko darījis, par to spriedis ne mans apsūdzētājs un ne šī tiesa, bet vēsture un daudz maz objektīva

historiogrāfija, kādas Latvijā šodien nav. Un, ko tās ieliks mēslainē, par to ir atļauts dažādi domāt.

Tagad par pašu lietu. Viņas galvenais saturs ir apsūdzība par tūristam Lazdam nodotu rakstu, kura oriģināla, ja tāds ir bijis, nav, bet ir tikai Lazdas rokraksts. Lazdu laulātais pāris šajā lietā ir patiesībā līdzapsūdzētie, kuri politisku apsvērumu dēļ palaisti vaļā. Manu lūgumu izaicināt viņus kā lieciniekus tiesa noraidīja. Ir tikai viņu rakstiskas liecības, pa daļai ieskaņotas arī magnetofonā lentā. Tās mēs klausījāmies veselu dienu. Nav iespējams tieši⁵⁵ novērtēt Lazdu liecību patiesīgumu. Nav iespējams nodibināt, kā viņi pratināti. Nav iespējams tieši noskaidrot viņu liecību motīvus, kāpēc viņi aizsldamies krāvuši man virsū bijušu un nebijušu, kāpēc viņi saistījuši mani it kā ar kādu uzdevumu, kas nācis no kāda sociāldemokrātiska ārzemju centra. Abu Lazdu liecībās ir arī būtiskas pretrunas.

Konfrontācijā Paulis Lazda uz manu jautājumu noteikti apgalvoja, ka es neesmu viņam devis nekādus norādījumus nodot kaut ko Bruno Kalniņam. Savās liecībās turpretī, it īpaši Irēna⁵⁶ un tad arī Paulis, stāsta, ka no manis saņemtos rakstus būtu nodevis Kalniņam, un saka to tādā kontekstā, ka var saprast, ka ar to būtu izpildījis manu uzdevumu. Un Kalniņš visā šajā lietā ir nostādīts kā lielai pasaules milzu valstij ļoti bīstama persona. Viens Lazda liecina, ka inkriminējamo rakstu saņēmis Rīgā, otrs – ka Priedainē. Viens saka, ka saruna bijusi bez politiska satura un bijusi ap 20 min. gara, otrs – ka runājuši vairāk par stundu un par politiku, Padomju Savienībai naidīgu. Un varētu vēl turpināt, bet nav pūļu vērts, jo šķiet, ka tiesai ir vajadzība Lazdam ticēt. Konfrontācijas laikā man Lazdu liecības nebija zināmas. Es nevarēju uzdot nekādus jautājumus šo liecību tuvākai noskaidrošanai. Ar Irēnu⁵⁷ nekāda konfrontācija nenotika. Ar Lazdu liecībām es iepazinos tikai tad, kad liecība bija pabeigta. Lazdas tad jau vairs nebija sasniedzami. Lazdu liecības pēc savas juridiskās būtības ir līdzapsūdzētā aprunāšana. Par to pierādījuma spēku [tiesību] teorijā ir dažādi uzskati. Bet par to šeit velti runāt.

Pastāv uzskats, ka emigrantu presei nevar ticēt. Bet šajā lietā kā pierādījums figurē kāda ASV "Laika"⁵⁸ nofotografēts izgriezums⁵⁹, kurā var lasīt, ka Paulis Lazda kādam žurnālistam izteicies, ka saņēmis no manis divus rakstus. Un uz Lazdu pāra liecībām, tikai uz tām vien, balstās šī lieta. Būs lieki šajā slēgtajā sēdē, kur viss šķiet izlemts, runāt vairāk par šo punktu. Gribru tikai vēl pasvītrot, ka, ja es šajā lietā ko nožēloju, – ka liktenis mani vēlā dzīves vakarā sivedis kopā ar ļaudīm, kurus vecajos laikos būtu apzīmējuši ar pilnu tiesību par provokatoriem.

Ar pāris vārdiem būtu jāapstājas pie indīcijām⁶⁰. Apsūdzība saka: ja tiesa uzskatītu Lazdu liecības par nepietiekošām, tad ir vēl

indīcijas. Bet loģika ir gaužām bērnišķīga: 1) Lazda mani apmeklējis, 2) kratīšanā atrastas 4 nolietotas kopējamā papīra lapas, 3) ir ekspertīze par stilu.

Pirmā indīcija neko nepierāda. Otrā arī ne, jo nolietotajās kopējamā papīra lapās pat Drošības komitejas eksperti nav atraduši neviena vārda, kas saskanētu ar kādu inkriminējamā raksta vārdu. Par trešo indīciju jāsaka daži vārdi. Ekspertes – Zinātņu akadēmijas darbinieces Poriete un Bergmane – viņas lai ieiet vēsturē līdz ar šo lietu – ir atradušas, salīdzinot man inkriminējamo rakstu ar citiem [maniem] rakstiem: 1) inkriminējamā rakstā ir vārds “policējisks” – tāds vārds ir arī citos Mendera rakstos, 2) inkriminējamā rakstā ir vārdi “komunistiska diktatūra” un “komunistu diktatūra” – tādi paši vārdi ir citos Mendera rakstos, 3) inkriminējamā rakstā ir vārds “prāvnieki”, vajag “prāvinieki”, citos Mendera rakstos ir vārds “valststiesībnieki”, bet vajag “valststiesībnieki”, t.i., abos gadījumos trūkst burta “i”.⁶¹ Un no šīs, ar atļauju teikt, “stila ekspertīzes” abas pilsones secina, ka inkriminējamā raksta autors, iespējams, ir Fricis Menders, pie kam viņu priekšā ir bijis ne ar manu roku vai mašīnu, bet ar Lazdas roku rakstīts teksts. Abas pilsones kopā par savu darbu nopelnījušas 30 rubļus.⁶² Jūdāss saņēma viens pats 30.

Un nu par pārējiem apsūdzības punktiem. Gandrīz 10 gadus atpakaļ esmu izdarījis pārgalvību un uzrakstījis Maigai Kalniņai atklātņi – tātad neapslēptu lietu –, kurā alegoriskā veidā nosodījis represijas pret berklaviešiem un izteicies pret Baltijas zemju pārkrievošanu. Jā, es tolaik tā domāju – un man bija neatņemamas tiesības tā domāt –, ka berklaviešu nacionālā politika bija relatīvi pareizāka. Vai ar šādas domas izteikumu jau ir grauta vai vājināta, vai apdraudēta pasaules lielvalsts un viņas vara?

Ērmota ir šīs atklātnes atrašana. Viņa bijusi ienākusi Rīgas pastā 1959. gadā, novembrī. Aizkritusi aiz kāda galda. Atrasta tur tikai 1960. gada jūlijā. Nav nosūtīta adresātam, lai nekompromitētu padomju pastu ar sliktu darbu, bet šaubīga satura dēļ nodota Drošības Komitejai. Kam vajadzīgi šādi Hofmaņa stāsti?

Mani apsūdz par nodomu graut padomju valsti ar to, ka es savās atmiņās par “Liepājas laiku”⁶³, t.i., par 1919. gada pirmo pusi, rakstu, ka to laiku dalībnieks Ansis Rudevics⁶⁴ vēlāk kļuvis komunisti un ka šāda uzskatu maiņa, ja tā godīga, ir respektējama, bet jānosoda viņa izturēšanās pret savu pagātņi. Un šo soli viņš spēris, terora ietekmēs. Nu, pieņemsim, ka tas ir pārāk kategoriski teikts, ka vajadzēja teikt “laikam” vai varbūt. Bet raksts taču nav domāts plašai publikācijai. Ar lielu negribu es esmu viņu devis vēsturniekam kā vēstures materiālu. Vai ar to ir iespējams graut vai vājināt padomju varu?

Mani apsūdz, ka es Lazdam iedevis pretpadomju literatūru – Latvijas Tautas Padomes stenogrāfiskos protokolus, kuros ir deputātu

runas pret tā laika Padomju Sociālistisko Federatīvo Republiku. Bet viss tas taču šodien pieder vēsturei. Kādā veidā tad 50 gadu atpakaļ, un pie tam Latvijas–Krievijas kara laikā, teiktas runas var apdraudēt šodienīgo Padomju Savienību? Minētās stenogrammas ir sens vēsturisks dokuments, visām ārzemēm, ja tas tām interesē, pieejams kā vēstures avots. Un, kā vēstures avots, kuru taču nekāda represija nevar aizbāzt, var apdraudēt padomju varu, to es nesaprotu.

Mani apsūdz par 1920. gadā izdotās Marģera Skujenieka⁶⁵ grāmatas “Latvija, tās zeme un iedzīvotāji” nodošanu Lazdam. Arī šai grāmatai drīz būs 50 gadu. Man jāatzīstas savā ignorancē: es neesmu šo grāmatu lasījis, bet tikai pārlapojis un nebiju līdz šim uzdūries uz inkriminējamām vietām. Bet arī tām jau ir 50 gadu vecums, grāmatai ir vairs tikai bibliogrāfiska vērtība, un es patiešām brīnos, kā viņa spēj apdraudēt padomju varu. Saka vēl, ka šīs grāmatas nav atļauts no Padomju Savienības izvest bez atļaujas. Bet tāda bija jāgādā ne man, jo es viņas izvedis neesmu.

Ar vienu vārdu jāsaka tā: tāpat kā ar plastmasas pistoli nevar apdraudēt cilvēka dzīvību, tāpat ar uzskaitītājām lietām nevar apdraudēt padomju varu. Noziegumu var izdarīt tikai ar lietderīgu rīku.

Tas būtu īsumā viss par lietas objektīvo pusi. Nu nāk subjektīvais – mana ļaunā griba graut un vājināt. Un to apsūdzība konstatē ar apbrīnojamu vienkāršību: tiesājamais ir “meņševiks”. Ar to pietiek. Viņam ļaunā griba ir tikpat kā ar mātes pienu iezīsta. Un, ka viņš ir “meņševiks”, to nenoliedz viņš pats un pierāda liecinieki. Un te man blakus jāpiemin: esmu lasījis daudz apsūdzības rakstu, bet šis ir, kā tagad saka, unikāls, viņš atsaucas uz liecinieku liecībām, uzrāda lietas lappuses, kur šīs liecības ierakstītas, bet pašus lieciniekus tiesā noprotināt neprasa, lai gan viņi ir spirtīgi un veseli un dzīvo tepat Rīgā. Un tie pāris liecinieku, kuri ir aicināti, tie varēja tikai liecināt, ka es neesmu komunisti. To es nemaz nedomāju noliegt. Esmu bijis un, jādodomā, arī nomiršu kā sociāldemokrāts. Neesmu šodien “meņševiks” šī vārda agrākajā krieviskajā izpratnē, jo “meņševiki” pieder Krievijas ķeizarvalsts specifiskajiem apstākļiem, t.i., pieder vēsturei. Es esmu sociāldemokrāts šī vārda internacionālā, nu, teiksim – Rietumu izpratnē. Un tāpēc no manas uzskatu etiķetes nevar nolasīt kā pašu par sevi saprotamu lietu graut un vājināt padomju varu. Es vēlētos to redzēt reformētu un pie tam evolūcijas ceļā. Un šādu vēlēšanos un pat iestāšanos par to nenoliedz arī dokuments, ko sauc par padomju konstitūciju. Es neesmu slēpis, ka nepiekrītu šodienīgajai nacionālai politikai Baltijā. Es domāju, ka viņu var nosaukt par šīs zemes rusifikāciju. Bet vai tad, izsakot šādas domas, grauj un vājina padomju varu? Vai šī vara bez šodienīgās nacionālās politikas pastāvēt nespēj? Ja mitētos Baltijas valstu pārkrievošana, tas tikai stiprinātu to, ko sauc par tautu draudzību.

Jā, es esmu iestājies par neatkarīgu Latvijas valsti. Un nenožēloju. Piekritu vienā lietā Ļeņinam: vai kāda tauta dzīvo savā nacionālā neatkarīgā valstī, tas nav dogmas jautājums. Tas ir laika, vietas un citu konkrētu apstākļu jautājums. Un 1918. un vēlākajos gados es biju pārliecināts, ka neatkarīgu Latviju prasa latviešu tautas un strādnieku šķiras intereses. Kas un kā būs turpmāk? Kā attīstīsies vēsture? To es šodien nezinu. Bet, ja latviešu nacionālās un darba cilvēku intereses būs labāk apmierinātas ar atdalīšanos no Padomju Savienības, es stāvēšu par to. Un tas saskanēs ar pastāvošo konstitūciju.

Jau 9 gadus atpakaļ, kad pret mani veda izmeklēšanu, es neslēpu, ka stāvu par to, lai Latvijai būtu sava nacionāla patstāvība, un būtu labi, ja Baltijas zemēs jau šodien būtu, mazākais, tāds statuss, kāds bija Somijai cariskajā Krievijā. No šī uzskata es neesmu atkāpies.

Es pieredu pie paaudzes, kura noiet no vēstures skatuves. Daudz nav palikušu. Un šodien kapa malā jūs taisāties mani sodīt par to, ko es esmu teicis, ko domāju, un stāstījis, ko redzu. Patiesas modernas kultūras pasaulē par to vairs netiesā. Tāpat kā neper jūru un nespriež tiesu par dzīvniekiem. Prokuroram varbūt negribot paspruka – “viņš jādabū prom no Rīgas”. Un nu prasa, lai uz 5 gadiem mani iespundē kādā nomaļā “nabagu mājā” starp seniliem večiem. Lai tik mani nevarētu atrast kāds ārzemnieks. Atļaujiet man smagi, smagi nopūsties par valsts varu, kam bail, ka viens 85 gadus vecs vīrs nepasaka ko tādu, kas šodienas valdniekiem nepatīk. Vairāk par 5 gadiem jūs mani izolēt nevarat.⁶⁶ Bet kāpēc tādas bailes no tūristiem, no emigrācijas? Jūs taču sakāt, ka tā izmirst. Taisnība. Vienā daļā tas būs tā. Ulmaniskai emigrācijai nav arī politiskas nākotnes. Nākamās latviešu paaudzes, ja gribēs un spēs un ja būs vajadzīgie apstākļi, lems un veidos pašas savu dzīvi. Un tāpēc, ja esat stipri, nav saprotams, kāpēc jūs pret mani no šī gada jūlija sākuma esat laiduši darbā veselu darbinieku štatu, politisko policiju, prokuratūru un tiesu.

Redziet, es esmu kā vecs kavalērijas zirgs, kas brīžiem traucas kaut kur cīņā. Varbūt par ātru. Bet vai tad tanku un raķešu laikmetā jākarro ar veciem kavalērijas zirgiem? Negribot jūs darāt viņiem godu.

Jūs taisāties man piespriest prokurora prasītos 5 gadus. Vairāk jau nevar. Un tas tik tiešām šķiet izlemts. Atļaujiet šaubīties, vai padomju justīcija ar to izpelnīsies laurus latviešu zemes vēsturē. Es lieku jums priekšā augstsirdīgāku izeju. Pēc jūsu izpratnes es esmu sodāms. Labi. Tad sodiet mani nosacīti. Un tad, ja es, pirms manu kapu aizbērs, vēlreiz pārkāpšu likumu jūsu izpratnē, es būšu “bīstamais recidīvis” un nepelnīšu augstsirdību.

Es gaidu jūsu spriedumu.

*

VĒSTULE KLĀVAM LORENCAM

20.II.70.

Miļo Klāv! Mans raksturs ir šķautņains un ass. Tas varbūt viņējos laikos, kad biju jauns zirgs, derēja frontē iepretim naidniekam, bet ir kaitējis ļoti iepretim draugiem un biedriem. Pagātņi atgriezti un izlabot nevar. Savās grūtajās dienās tagad esmu no Klāva saņēmis tik daudz simpātiju un līdzjūtības zīmju, ka man reizēm tagad trokšņainajā un nemierīgā gultas vietā asaras birst, kādu vecajam kavalērijas zirgam nemaz nedrīkstētu būt. To es tā rakstu, lai teiktu – ko mēs turpmāk jūsimies, un es, kā to sen jau būtu pienācies, uzrunāšu Klāvu ar Tu.

Nu tad pie citām lietiņām.

... tikai kādi bikses pietaisījuši Lazdas⁶⁷ varēja par mani nodot liecības, kuras tiesa lasīja veselu dienu,⁶⁸ kurām, kā spriedumā teikts, viņa “tic” un vienīgi uz kuru pamata es nīkstu šeit tādā pamestā stūrī, kāds pārspēj ikkuru daudz maz kultūras aplaizītu Sibīrijas kaktu. Kad es salīdzinu, piemēram, savu nometinājumu Turuchanskā 1907. gadā pie Sibīrijas polārā loka ar savu nometinājumu 63 gadus vēlāk, “taču ne jau Sibīrijā”, tad es saku: cilvēciskas apkārtnes un brīvības ziņā tā bija diena, tagad ir tumša, idiotiska (cilvēciskās apkārtnes ziņā) nakts.

Man patīkami dzirdēt, ka augsti tiesas kungi atzinīgi atsauca par manu izturēšanos tiesā. Ko tad viņi bija domājuši? Ka es trakošu un aģitēšu četrās plikās sienās. Tiesa paliek tiesa, dzēršan’ paliek dzēršan’ un dārišan’ paliek dārišan’. Bija baumas, ka mani negrib padarīt par “mocekli”, bet faktiski pie manas veselības, maniem Metuzāla gadiem es faktiski tāds esmu šajā īstajā Sibīrijā, lai gan viņa no Rīgas ir tikai dažus simtus kilometru atstatu. Un visādiem ārzemju muļķiem vai tādiem, kuri par tādiem grib būt, jau var iestāstīt, ka nav par ko uztraukties, viens pusdullis sociāldemokrāts ir noziedzies, kārtējā tiesa saskaņā ar likumu viņu ir nopērusi, “er ist in kein Sibirien”⁶⁹, un šī zeme taču ārzemju “prostaku”⁷⁰ prātiņā ir savienota ar lāčiem, purviem un aukstumu un badu. Tā visa taču šim vīram nav. Ar viņu apietas humāni. “И волки сыты и овцы целы.”⁷¹

Un nu par manu dzīvīti. Šajā labākajā no visām pasaulēm viss ir relatīvs. Mans agrākais istabas biedrs Lastovka (neprot ne lasīt, ne rakstīt) saka, ka nekad nav tik labi dzīvojis. Man šis nams ir mirušo nams. Šeit nomirst vecā Vitebskas guberņa – pusanalfabētiska, ne baltkrieviska, ne poliska, ne latgaliska. Viņa ir katole, “luteri” tai ir pagāni un “latiši” puslīdz sveša, bet kāda “augstāka” un tāpēc

nemilama tauta, jo viņas dzīves stils atšķiras no vecsibīriskā. Man šeit nav nevienu cilvēka, izņemot divus, ar kuriem aprunāties. No šiem diviem viens ... ir pacēlis cepuri un nav atgriezies. "Nav gaisa!" Tas bija tukumnieks ar vecās Latvijas pamatskolas izglītību, bet arī tam divi mēneši bija diezgan. Un tā es dzīvoju kā cellē iekapsulējies mūks un baidos, ka arī nepalieku idiots.

Mana veselība ir pavisam slikta. Pēc gandrīz pusgada satrauktas dzīves, kad pretestībā visi dzīvības spēki bija sakoncentrēti gribā neizrādīt vājumu, tagad ir iestājies atslābums, un viss iet strauji uz leju.

Kā es dzīvoju? Kā plānprātīgo un trako māja. Esmu ieslēdzies aizsargājošā kapsulā. Bet mani izseko. Direktore ir saukusi dažus iemītniekus izklašināt, vai es neaģitēju. Vēstule, kas pienāk, jānodod viņai, tad tik izdala adresātiem. Tas pirms manis nav bijis. "Viņi grib zināt, vai jums nepienāk kas no ārzemēm!" Saka saprātīgākais iemītnieks (latvietis). Vai nav muļķi? Kas tad man no ārzemēm rakstīs? Ja man tur kādi paziņas no veciem laikiem bijuši, tad jādomā, arī tie ierāvuši galvu plecos un mierīgi snauž apziņā, ka vecais muļķis taču dzīvo humānos un cilvēka cienīgos apstākļos. Nu lai! Man tagad viss vienalga. Un esmu apņēmies, kad palikšu vārgs, no šīs dzīves pats aiziet. Ja to savā laikā varēja izdarīt Lafargs⁷² ar sievu un mūsu ērā⁷³ Hilferdings un Breitšeidis⁷⁴, kāpēc to nevarētu izdarīt "meine Wenigkeit"⁷⁵. Slimi, nevarīgi šeit tā kā tā nenomirst, bet vai nu nonīkst no nekopšanas, vai ziemā nosalst. Ar vienu vārdu, tāda ir dzīves proza.

Esmu aptaujājis daudzus šejienes iemītniekus, kas bijuši kādu laiku arī citās nabagu mājās, un visi saka, ka šī ir vissliktākā Latvijā.

Sievai nesen, viņu pamazām sagatavodams, rakstīju, ka, ja es nomirstu, ko gan nedomāju, bet kas 85. gadā var notikt, lai nepūlas ar manām bērēm. Mani biedri guļ, pa Urāliem un Sibīriju izmētāti, kādas tiesības man uz privilēģiju gulēt Rīgā.

Un nu, velns parāvis šo tematu! Mana individuāla nelaime ir tā, ka es vēl neesmu garā senils vai plānprātīgs. Mazākais, es tā domāju. Un varu vēl šo to saprast. Un tāpēc kā smagu, smagu garīgu slogu, tikpat kā Strenču slimnīcu⁷⁶, sajūtu savu apkārtņi, šos nožēlojamus analfabētiskos cilvēkus, ar kuriem arī te daudzkārt apietas kā ar darba lopiem

Teicu, mani izseko: 1) janvārī bija atbraucis kāds milicis (trīs zvaigznītes)⁷⁷. Esot ienākušas ziņas, ka es pārkāpjot "režīmu". Teicu, ka te nav cietums, "režīma" nav, mājas kārtību pildu, rājienu nav. Lai iet pie direktores. Aizgāja un atpakaļ neatnāca. Februārī bija "revīzija" no Krāslavas soc. nodr. nod.. Priekšniece sāka rakņāties pa "Humanite"⁷⁸ un "Volkstimme"⁷⁹. "Читаете ли вы, что положено?"⁸⁰ Atņēmu viņai laikrakstus, teikdams, ka cietumā neesmu un, kas man

“положено”, zinu labāk par viņu. Dāma nokaunējās, sāka stostīties un steidzīgi atstāja istabu.

Labi būtu, ja es būtu idiots, bet es vēl kustos. Man vēl ir garīgas intereses. Es vēl ko varu (varbūt lielos). Un tas šeit neder!

Mīļi sveicu un apkampju.

Fr

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Fricis Mendērs (1885 Rīgā – 1971 Rīgā) – jurists, valsts un politisks darbinieks. Dr. iur. (1914). 1905. gada revolūcijas dalībnieks, sociāldemokrāts kopš 1904. gada. 1905. gada revolucionāro notikumu dalībnieks Latvijā. 1907.–1917. gadā emigrācijā. LSDSP biedrs un CK loceklis (1918–1934), LSDSP priekšsēdētājs (1931–1934), Latvijas Tautas padomes loceklis (1918–1920, ar pārtraukumu), Satversmes sapulces deputāts (1920–1922), 1.–4. Saeimas deputāts, LSDSP frakcijas priekšsēdētājs, Juridiskās un Ārlietu komisijas loceklis, vairākkārt bijis Ārlietu komisijas priekšsēdētājs. Pēc 1934. gada 15. maija valsts apvērsuma arestēts, atbrīvots 1935. gada aprīlī, strādājis par zvērīnātu advokātu Rīgā. 1940.–1941. gadā LPSR Tieslietu tautas komisariāta Kodifikācijas nodaļas konsultants. Vācu okupācijas laikā nodarbojies ar lauksaimniecību. No 1944. gada rudens juriskonsults dažādās valsts iestādēs. 1948. gada 5. aprīlī arestēts un tā paša gada 1. decembrī ar PSRS NKVD Sevišķās apspriedes ārpustiesas lēmumu par pret PSRS vērstu naidīgu darbību un pretpadomju literatūras glabāšanu notiesāts uz 10 gadiem labošanas darbu nometnē. Sodū izcietis Mordvijas APSR. 1955. gada 10. oktobrī ārpustiesas nolēmums tika grozīts, un 1955. gada 21. oktobrī Menderu atbrīvoja.
- ² Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva (turpmāk: LNA-LVA) 1986. fonda 1. apraksta 45164. lietas 1. sējums, 287.–288. lp. Runa ir par F. Mendera apcerējumu “Domas, darbi un dzīve. 1903–1940” rokrakstā uz 5492 lapām 16 mapēs, šo pašu apcerējumu mašīnrakstā uz 1518 lapām (atbilst 3824 rokraksta lapām), apcerējumu “Latvijas valsts “Liepājas laiks” un sociāldemokrāti” uz 34 lapām mašīnrakstā, apcerējumu “Staļina cietumi” rokrakstā, apcerējumu par 1940. gada notikumiem Latvijā rokrakstā.
- ³ Turpat, 1.–4. sēj.
- ⁴ Turpat, 1. sēj., 215.a lp.
- ⁵ Īstajā vārdā Brūno Haralds Kalniņš (1899–1990) – viens no ievērojamākajiem LSDSP darbiniekiem, politologs.
- ⁶ LNA-LVA, 1986-1-45164, 1. sēj., 3.–5. lp.
- ⁷ Turpat, 242. lp.
- ⁸ Turpat, 258. lp.
- ⁹ Turpat, 83. lp.
- ¹⁰ Turpat, 84. lp.
- ¹¹ Turpat, 264. lp.
- ¹² Turpat, 270. lp.
- ¹³ Turpat, 271. lp.
- ¹⁴ Paulis Lazda (1938 Biržu pag.) – vēsturnieks, sabiedriska darbinieks. 1944. gadā kopā ar vecākiem izceļojis uz Vāciju. 1950. gadā iecēlojis ASV,

- kur 1961. gadā ieguvis bakalaura grādu vēsturē Mičiganas Universitātē. Maģistra grāds Viskonsinas Universitātē (1965), turpat doktora grāds (1987). Kopš 1967. gada Viskonsinas Universitātes docētājs, kopš 1991. gada Vēstures fakultātes profesors Viskonsinas Universitātē Oklērā (*Eau Claire*). Latvijas Okupācijas muzeja projekta autors; piedalījies Okupācijas muzeja dibināšanā (1993). LU goda doktors (1999). Apbalvojumi: Triju Zvaigžņu ordenis (III šķira, 2000), “Daugavas vanagu” Zelta nozīme (2003).
- ¹⁵ LNA-LVA, 1986-1-45164, 4. sēj., 1.c lp.
- ¹⁶ Uldis Ģērmanis (1915–1997) – vēsturnieks, publicists (pseidonīms Ulafs Jāņsons), sabiedriska darbinieks, Latvijas ZA ārzemju loceklis, LU Latvijas vēstures institūta goda biedrs.
- ¹⁷ LNA-LVA, 1986-1-45164, 3. sēj., 8. lp.
- ¹⁸ Turpat, 9. lp.
- ¹⁹ Turpat, 2. lp.
- ²⁰ Turpat, 12. lp.
- ²¹ Turpat, 155. lp.
- ²² Turpat, 4. sēj., 127. lp.
- ²³ Turpat, 37. lp.
- ²⁴ Turpat, 49. lp.
- ²⁵ Turpat, 75.–72. lp.
- ²⁶ Turpat, 42.–46. lp.
- ²⁷ Turpat, 3. sēj., 42. lp.
- ²⁸ Turpat, 4. sēj., 246. lp.
- ²⁹ Turpat, 3. sēj., 2., 3., 5. lp.
- ³⁰ Turpat, 10. lp.
- ³¹ Turpat, 12., 27., 28. lp.
- ³² Turpat, 36. lp.
- ³³ Soda 84 gadus vecais Menders izcieš LPSR Sociālās apgādes ministrijas pensionātā Kapiņi Krāslavas rajonā. 1970. gada 26. novembrī LPSR APP Menderu apžēlo un atbrīvo no tālākās soda izciešana. Taču, kā liecina F. Mendera 1970. gada 10. decembrī K. Lorencam no Kapiņiem rakstīta vēstule, rakstītājam tobrīd par apžēlošanu vēl nekas nav zināms. Tomēr, tā kā tā ir pēdējā no nometinājuma vietas sūtītā vēstule, jādomā, ka neilgi pēc šī datuma F. Menders atgriežas Rīgā, kur mirst 85 gadu vecumā 1971. gada 1. aprīlī. Apbedīts Rīgas Meža kapos. 1989. gadā reabilitēts.
- ³⁴ Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa, politiskā darbinieka Klāva Lorenca fonds, glabājamā vienība R, X, 87, 1, 17, 2. lp.
- ³⁵ Klāvs Lorencs (1885–1975) – valsts un sabiedriska darbinieks, 1.–4. Saeimas deputāts, LSDSP CK loceklis (1920–1934).
- ³⁶ Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa, politiskā darbinieka Klāva Lorenca fonds, glabājamā vienība R, X, 87, 1, 16, 1.–6. lp.
- ³⁷ Turpat, R, X, 87, 1, 17, 2–5. lp.
- ³⁸ Pratināšanā F. Menders paskaidro: “Atklātnes tekstā ar vārdu “virsaiši” jāsaprot padomju Latvijas partijas un valdības vadītāji, kuri teksta beigās nosaukti par demoralizētu bandu. Krievu tautības pilsoņi apzīmēti par ģermāņiem. Ar vārdiem “senprūšu apgabali” jāsaprot Latvijas teritorijas apzīmējums. Piemēram, teikums “Senprūšu apgabali pilnīgi infiltrēti ar

- ģermāņiem” ir jālasa šādi – “Latvijas teritorija ir pārpludināta ar krieviem”. Padomju Savienības valdības galvu Hruščovu es atklātnē esmu nosaucis par ķēniņu.” LNA-LVA, 1986-1-45164, 1. sēj., 84. lp.
- ³⁹ P. Lazdas pierakstā šis vārds ir: sociālistisku.
- ⁴⁰ P. Lazdas pierakstā: cara.
- ⁴¹ Ar “iekooptēto” Priedīti, kura garīgo līmeni F. Menders min kā uzskatāmu piemēru padomju civilās nomenklatūras jeb elites garīgā līmeņa raksturošanai, domāts Haralds Priedītis (1925 Rīgā), kas ar PSRS Kara politiskā akadēmijā iegūto izglītību (1956) un 15 gadu padomju militārā dienesta pieredzi (1945–1960) bija veiksmīgi kļuvis par LKP CK Kultūras nodaļas vadītāja vietnieku (1967–1971).
- ⁴² Gan P. Lazdas norakstā, gan arī VDK variantā šajā teksta vietā ir saīsinājums: a-k.
- ⁴³ Kā P. Lazdas, tā VDK variantā šeit ir vien burts R., taču no konteksta saprotams, ka runa ir par Rumāniju, kuras kompartijas ģenerālsēkretārs Nikolajs Čaušesku 1968. gada augustā ne tikai atteicās sūtīt karaspēku t.s. Prāgas pavasara apspiešanai, bet atklāti nosodīja PSRS militāro intervenci Čehoslovākijā, par ko saņēma bargu Kremļa kritiku.
- ⁴⁴ P. Lazdam šā vārda vietā ir cipars 3.
- ⁴⁵ Literārā vācu valodā vajadzētu būt – Pferd, Frau und Zahnbürste, proti, zirgs, sievietē un zobu suka. Ar šo trīs vārdu nepareizo rakstību/izrunu izsmiets ir ne tikai prūšu kavalēristu šaurais interešu loks, bet arī zema intelekta līmenis, ko F. Menders šeit attiecina uz krievu militāristiem. Jāpiezīmē, ka P. Lazda pēdējā vārdā izlaidis burtu “p”. Viņam ir “Zahn-fürste”.
- ⁴⁶ P. Lazda pierakstijis: dziļš.
- ⁴⁷ Šā vārda nav P. Lazdas norakstā.
- ⁴⁸ P. Lazdam šeit ir K., bet VDK variantā – Krievijas.
- ⁴⁹ Šeit un turpmāk izcēlumi atbilst pasvītrojumiem P. Lazdas norakstā.
- ⁵⁰ Nikolajs Beluha (1920 Poltavā) – 1981 LKP CK otrais sekretārs, biroja loceklis (1963–1978).
- ⁵¹ Jurijs Rubenis (1925 Mogiļevā – 2004 Rīgā) – LKP CK sekretārs (1966–1970). Vitālijs Rubenis (1914 Maskavā – 1994) – LPSR MP priekšsēdētājs (1962–1970).
- ⁵² Zigmunds Osmanis (1929 Naujenes pag.) – LKP Rīgas pilsētas komitejas nodaļas vadītājs, sekretārs (1960–1970), LKP CK locekļa kandidāts (1963–1971).
- ⁵³ P. Lazdam: viņi.
- ⁵⁴ Vācu “durch dick und dünn gehen” – iet caur uguni un ūdeni, šajā gadījumā – neraugoties ne uz ko jeb nekritiski.
- ⁵⁵ Domāts – nepastarpināti.
- ⁵⁶ Pareizi – Irēne.
- ⁵⁷ Pareizi – Irēni.
- ⁵⁸ Trimdas latviešu laikraksts kopš 1949. gada Ņujorkā ASV.
- ⁵⁹ Apvainojumi nepamatoti. *Laiks*, 30.07.1969., Nr. 60, 1. lpp.
- ⁶⁰ Indīcija ir mūsdienās nelietots juridisks termins ar nozīmi – aizdomas. Šajā gadījumā, spriežot pēc konteksta, – netiešs pierādījums.
- ⁶¹ Šeit F. Menders kļūdās. Stila ekspertes ir norādījušas, ka viņa rakstu darbos lietotajos abos minētajos vārdos pirms piedēkļa -niek- trūkst burta i.

- ⁶² Patiesībā katra saņēma 25 rubļus, rēķinot 1 rubli par darba stundu.
- ⁶³ Domāts kratīšanā pie P. Lazdas atrastais un konfiscētais F. Mendera apcerējums "Latvijas valsts "Liepājas laiks" un sociāldemokrāti".
- ⁶⁴ Ansis Rudevics (1890–1974) – valsts un politisks darbinieks. Satversmes sapulces un 1.–4. Saeimas deputāts. Sociāldemokrāts (1907–1940), LSDSP priekšsēdētājs (1923–1929). LKP biedrs (no 1940).
- ⁶⁵ Marģers Skujenieks (1886–1941) – ekonomists, valsts un politisks darbinieks. Tautas padomes loceklis, Satversmes sapulces, 1.–4. Saeimas deputāts, 1926 XII–1928 I un 1931 XII–1933 III Ministru prezidents, finanšu un iekšlietu ministrs. Valsts statistikas pārvaldes direktors. Pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma Ministru prezidenta biedrs (1934–1938). 1940. gadā apcietināts, deportēts, nošauts Lubjankas cietumā Maskavā.
- ⁶⁶ LPSR KK 65. panta "Pretpadomju aģitācija un propaganda" 1. daļa paredzēja arī brīvības atņemšanu līdz pat 7 gadiem, taču maksimālais izsūtījuma jeb nometinājuma laiks bija 5 gadi. Prokurors ir prasījis piemērot tieši šādu soda veidu, ko aizstāvēšanās runā piemin F. Menders.
- ⁶⁷ Spriežot pēc Lazdu pāra sniegtajām liecībām VDK izmeklētājiem, šis viņiem veltītais neglaimojošais F. Mendera epitets nav bez dibināta pamata.
- ⁶⁸ Izcēlumi šeit un turpmāk – F. Mendera.
- ⁶⁹ Vācu val. – viņš nav nekādā Sibīrijā.
- ⁷⁰ Krievu val. – vientiešu.
- ⁷¹ Krievu val. – gan vilki paēduši, gan aitas dzīvas.
- ⁷² Pols Lafargs (1842–1911) – ārsts, publicists, sociālists, Francijas un starptautiskās strādnieku kustības darbinieks. Miris, izdarot pašnāvību – kopā ar sievu Lauru iedzerot indi. Savā pirmsnāves vēstulē avīzei *l'Humanite* 1911. gada 4. decembrī uzsvēra, ka aiziet no dzīves tāpēc, ka vecuma nespēka dēļ vairs nevarot cīnīties par strādnieku tiesībām un brīvību.
- ⁷³ Ar mūsu ēru F. Menders, šķiet, domājis savas un K. Lorenca politiskās darbības laiku.
- ⁷⁴ Rūdolf Hilferdings (1877–1941) un Rūdolf Breišeids (1874–1944) – vācu sociāldemokrāti. Atšķirībā no F. Mendera rakstītā abu nāves apstākļi pēc viņu nokļūšanas gestapo rokās joprojām ir neskaidri.
- ⁷⁵ Vācu val. – mana necilā persona.
- ⁷⁶ Domāta Strenču psihoneiroloģiskā slimnīca, 20. gs. sākumā oficiāli saukta par Vājprātīgo iestādi.
- ⁷⁷ Milicijas vecākais leitnants.
- ⁷⁸ *l'Humanite* – franču kompartijas dienas laikraksts.
- ⁷⁹ Austrijas komunistu laikraksts.
- ⁸⁰ Krievu val. – vai jūs lasāt, ko pienākas [lasīt]?

ZINĀTNES DZĪVE

LATVIJAS VĒSTURNIEKU I KONGRESA (2011. GADA 16.–17. SEPTEMBRĪ) REZOLŪCIJA

Kopš Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanas vēstures pētniecība ir piedzīvojusi pozitīvas pārmaiņas: tā ir atbrīvojusies no padomju okupācijas režīma ideoloģijas dogmām, ir pievērsusies vairāku jaunu, padomju režīma laikā nepētītu vai ideoloģizētu problēmu izpētei, lielā mērā pārvarējusi izolāciju un atjaunojusi sakarus ar Rietumu pētniecības centriem un nodibinājusi konstruktīvu sadarbību ar ārvalstu vēsturniekiem.

Politiskā aktualitāte un sabiedrības pieprasījums līdz šim un joprojām uzmanības centrā izvirza 20. gadsimta vēsturi, kas nodrošina lielāku finanšu un cilvēkresursu pieplūdumu šī perioda pētniecībai. Sabiedrības ievēribu ir izpelnījušies arī arheologu pētījumi. Savukārt speciālistu un līdz ar to arī publikāciju par 13.–19. gadsimta vēstures tematiku ir salīdzinoši maz. Tomēr jāatzīst, ka situācija būtiski nemainīsies, ja nepieaugs kopējais zinātnes finansējums un iespējas kvalificētiem vēsturniekiem nodoties akadēmiskiem pētījumiem. Nepietiekamais finansējums apdraud arī normālu paaudžu maiņu. Nepieciešams nodrošināt valsts līdzfinansējumu, kas ir obligāts priekšnoteikums, lai varētu piesaistīt Eiropas Savienības un citu finanšu avotu resursus.

Latvijas vēstures pētniecība veicina nacionālās identitātes apzināšanos un veido tās vērtības, uz kurām balstās Latvijas valstiskums, taču mūsu pienākums ir piedalīties arī Eiropas kopīgās vēstures apziņas veidošanā. Kaut arī Latvija kopš 2004. gada ietilpst Eiropas Savienībā, humanitārajā jomā Latvijas valsts zinātnes politikas līmenī Eiropas dimensija pagaidām ir palikusi bez atbalsta. Tādēļ, nosakot prioritātes valsts atbalstītajiem pētījumiem humanitārajās zinātnēs nākamajā ciklā pēc 2013. gada, nepieciešams līdztekus Latvijas vēsturei iekļaut to vidū vispārējās (Eiropas un pasaules) vēstures tēmas. Šīs tematikas aktualizācija varētu sekmēt Latvijas vēsturnieku iesaistīšanos kopīgos pētnieciskos projektos ar ārzemju kolēģiem. Bez ciešākas sasaistes ar citu valstu zinātniski pētnieciskajām institūcijām turpmākā vēstures zinātnes attīstība Latvijā ir grūti iedomājama.

Līdz šim Latvijas historiogrāfijā lielāka nozīme bijusi pētījumiem par valstisko struktūru un to realizētās politikas vēsturi, tāpēc, lai pilnīgāk rekonstruētu pagātņi un panāktu līdzsvarotību starp dažādiem tās aspektiem, jāveicina sociālās, saimniecības, reģionu, kultūras un ideju vēstures izpēte. Akadēmiskās vēstures pētniecības saikne ar mikrovēstures un reģionu vēstures pētniecību nav pietiekami cieša, kā arī mikrovēstures un reģionu vēstures pētījumu akadēmiskais līmenis nav pietiekami augsts. To nepieciešams

uzlabot, paaugstinot dažāda veida lokālo un reģionālo vēstures publikāciju, interneta mājaslapu un citu informatīvo resursu zinātnisko kvalitāti.

Vēstures kā akadēmiskas disciplīnas kvalitāti ietekmē augsta līmeņa akadēmisku diskusiju nepietiekamība. Kopumā Latvijā līdz šim nav izveidojusies vēsturnieku diskusiju un arī recenziju kultūra, kas veicinātu zinātnes kvalitatīvu attīstību un izglītotu sabiedrību par vēstures problemātiku. Lai piesaistītu sabiedrības uzmanību vēstures problemātikai, jāsekmē vēstures popularizācija gan ar publicistikas palīdzību, gan iesaistoties publikās diskusijās par vēsturi Latvijas medijos un sabiedriskajā telpā. Par vēsturi jārunā, arī izmantojot modernās informācijas tehnoloģijas. Jācenšas izmantot jaunatnes aizrautību šajā jomā, lai radītu jaunus e-produktus, kas orientēti uz plašu, tostarp arī cittautiešu auditoriju. Ir atbalstāma vēstures datu bāzu veidošana.

Nopietna uzmanība jāpievērš vēstures filozofijas un metodoloģijas jautājumiem. Latviešu valoda vēl arvien nav izkopta kā vēstures rakstīšanas valoda. Nav latviskoti daudzi vēstures zinātnes termini. Latviski izdotās vēstures periodikas kopējā akadēmiskā kvalitāte nav sabalansēta, un tai ir šaur lasītāju loks. Vēstures pētījumi sabiedrībā bieži negūst nepieciešamo rezonansi, jo to literārā forma neuzrunā potenciālos lasītājus. Ir jāveicina nozīmīgāko ārzemju vēsturnieku darbu tulkošana un izdošana latviešu valodā, lai paplašinātu gan latviešu valodas kā vēstures valodas iespējas, gan vēstures studentu teorētiskās un metodoloģiskās zināšanas. Organizējot jauno akadēmisko vēsturnieku izglītošanu, nepieciešams ieguldīt papildus resursus to valodu apgūšanai, kurās ir sarakstīti Latvijas vēstures avoti.

Vēsturnieku darbu apgrūrina Kultūras ministrijas Latvijas Nacionālā arhīva nosacījumi arhīva materiālu izmantošanai. Pētnieki ir spiesti lielu daļu sava darba laika veltīt mehāniskai tekstu pārrakstīšanai, jo arhīva dokumentu kopēšanas vai digitalizācijas cenrāži nav samērojami ar projektu līdzekļu dotācijām un pētnieku atalgojumu. Negatīvi vērtējams arī tas, ka valsts iestāžu funkciju optimizācijas rezultātā vēstures arhīviem praktiski nav iespējams nodarboties ar zinātnisko pētniecību.

Latvijas vēsturnieku pirmo kongresu finansē no Eiropas Komisijas un Latvijas valdības noslēgtās Vadības partnerības līdzekļiem. Tās mērķis ir sabiedrības informēšana par Eiropas Savienību.

KONFERENCE “EIROPAS NOCIETINĀJUMU KULTŪRAS MANTOJUMA UNIKĀLĀ VĒRTĪBA – NOCIETINĀTĀS IDEĀLĀS PILSĒTAS”

Eiropas nocietinājumu mantojuma sadarbības centrs (turpmāk – ENMSC), Daugavpils Universitāte un Daugavpils dome 2011. gada 28.–31. augustā rīkoja starptautisku konferenci, kas veltīta pilsētām – cietokšņiem jeb nocietinātajām ideālajām pilsētām. Kopumā 17 referātus nolasīja ASV, Čehijas, Horvātijas, Latvijas, Lietuvas, Norvēģijas, Polijas, Nīderlandes, Rumānijas un Vācijas pārstāvji.

Konferences atklāšanas sesijā ievadvārdus teica Daugavpils domes vadītāja Žanna Kulakova, Daugavpils Universitātes rektors Arvīds Barševskis, ENMSC vadītājs Hartmuts Rēders (*Hartmut Röder*), UNESCO Latvijas Nacionālās komisijas vadītāja Anita Vaivade un Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas pārstāvis Jānis Asaris.

Referātu tematiskais lokšs, no vienas puses, aptvēra pilsētu zvaigznes formas nocietinājumu vēsturi un to restaurācijas problemātiku. Savukārt otra referātu grupa bija veltīta kultūras mantojuma menedžmenta problēmām – cietokšņu izmantošanai mūsdienu Eiropas pilsētu attīstības un plānošanas kontekstā.

Vācijas pārstāvis Hanss Rūdolfs Neimans (*Hans-Rudolf Neumann*) savā referātā atskatījās uz zvaigznes formas nocietinājumu vēsturi Eiropā no 14. līdz 18. gadsimtam. Ziņojumā tika analizēta nocietinājumu izcelsme, dažādie tipi, novietojums, atspoguļojums literatūrā. Par Latvijas pilsētu nocietinājumiem ziņoja Daugavpils un Rīgas pārstāvji. Vēsturnieks Artjoms Mahļins referēja par Daugavpils cietokšņa būvvēsturi, nobeigumā pieskaroties arī nesen tajā uzsāktajiem restaurācijas darbiem. Rīgas domes pārstāves Agritas Madernieces referāts par Daugavgrīvu atspoguļoja cietokšņa vēsturi, kā arī ietvēra interesantus vēsturiskos fotoattēlus. Šo rindu autors referēja par Kobronskansts (Rīga) vēsturisko attīstību un tās arheoloģisko izpēti 2010. un 2011. gada sezonās. Vācijas pārstāvis Marsels Perse (*Marcell Perse*) savā referātā atspoguļoja Jūlihas citadeles vēsturi, kas renesanses ideālās nocietinātās pilsētas formas ieguva 1547. gadā.

Vācijas pārstāvis Hartmuts Rēders, analizējot Daugavpils cietokšņa piemēru, izdalīja vairākas nocietinājumu saglabāšanas problēmas mūsdienās – līdzekļi restaurācijai, modernas pilsētvides un pieminekļa statusa kompromiss. UNESCO pārstāve Milagrosa Floresa (*Milagros Flores*) analizēja agro jauno laiku nocietinājumus kā Pasaules kultūras mantojuma sastāvdaļu. Interesants bija Rumānijas pārstāvja Mihaja Belalas (*Mihai Belala*) referāts par Eiropas lielāko pilsētu – cietoksni Alba Juliju mūsdienās. Pirms nocietinājuma restaurācijas noritējuši vērienīgi arheoloģiskās izpētes darbi, kuru rezultātā iegūta vērtīga senlietu kolekcija. Cietokšņa – satelīta situāciju mūsdienās raksturoja Nīderlandes pārstāvis Rjens Bukema (*Rien Boukema*) savā referātā par Elburgas cietoksni. Tūrismam 14. gs. zvejnieku pilsētā uzbūvētajā cietoksni mūsdienās ir sezonāls raksturs, kā risinājums šeit varētu būt ostas teritorijas attīstība, muzeja izveide, restaurācijas darbi. Dānijas pārstāvju Ingridas Villokas (*Ingrid Willoch*) un Daga Stromsatera (*Dag Stromsater*) referāts atspoguļoja 16. gs. Fredrikstades (*Fredrikstad*) cietokšņa pārtapšanu no militāras teritorijas par reģiona kultūras centru. Īpašu interesi un diskusijas izraisīja Lietuvas pārstāvja Ričarda Žulkus (*Ričardas Žulkus*) referāts par Klaipēdas citadeles teritorijas attīstību, tai skaitā iecerī atjaunot Klaipēdas pili. Vēl tika nolasīti referāti par Jozefovas (Čehija), Karlovacas (Horvātija), Koscrinas (Polija), Šarluī (Vācija), Timišoaras (Rumānija) un Zamoščas (Polija) nocietinājumiem.

Konference bija veltīta pilsētu nocietinājumu kā atsevišķā kultūras mantojuma veida saglabāšanai un to iekļaušanai mūsdienu pilsētas vidē. Tomēr jebkura veida kultūras pieminekļu saglabāšana un izmantošana iekļauj arī to

izpēti – visos nolasītajos ziņojumos liela uzmanība tika pievērsta šo teritoriju vēsturei. Kopumā izvērtējot konferences darbu, no desmit valstu pieredzes tika gūtas ļoti vērtīgas idejas gan līdz mūsdienām saglabājušos cietokšņū, gan pilsētu atsevišķu nocietinājumu elementu izmantošanai. Latvijas 17.–19. gs. cietokšņi mūsdienās atrodas dažādās saglabātības stadijās. Daži, piemēram, Kobronskansts, ir arheoloģizējušies, citi – Daugavgrīva, Liepājas nocietinājumi – gaida savu atjaunošanu. Vērienīgi restaurācijas darbi šajā gadā sākti Daugavpils cietoksnī, savukārt Rīgas cietokšņa bijušo bastionu vietas un aizsarggrāvis veiksmīgi iekļauti pilsētas vidē jau 19. gs. 60. gados. Jācer, ka konferencē izskanējušās atziņas tiks izmantotas šo objektu tālākā izpētē, saglabāšanā un eksponēšanā.

Rūdolfs Brūzis

EIROPAS ARHEOLOGU ASOCIĀCIJAS 17. KONFERENCE OSLO

Eiropas Arheologu asociācijas 17. konference notika 2011. gada 14.–18. septembrī Norvēģijas galvaspilsētā Oslo. Par konferences veiksmīgu norisi rūpējās Oslo Universitāte, tās Kultūras vēstures muzejs, Norvēģijas Jūras muzejs, Kultūras mantojuma pārvalde, Norvēģijas Kultūras mantojuma izpētes institūts. Oslo Universitāte ir pirmā universitāte Norvēģijā, tā dibināta 1811. gadā, un šajā pašā gadā sāktas arī uzkrāt senlietu kolekcijas universitātes muzejā. Gan universitāte, gan muzejs šogad svinēja 200 gadu jubileju.

Konferences darbs bija organizēts 59 sesijās un apaļajos galdos. Tika nolasīti 474 referāti un prezentēti 92 stenda referāti, piedalījās ap 800 dalībnieku. Sesiju pamattēmas: arheoloģisko datu interpretācija, ģeogrāfiskā vide un sabiedrība, arheoloģijas perspektīvas mūsdienu pasaulē, kultūras mantojums un sociālās identitātes veidošanās, arheoloģiskā mantojuma resursu pārvaldība. Latvijas pētnieki piedalījās ar ziņojumiem un posteriem jeb stenda referātiem trīs sekcijās. Daudzo, paralēlo sesiju norise vienlaikus ir visu mūsdienu lielo konferenču mīnuss, jo nav iespējams noklausīties daudzus interesantus referātus.

Latvijas dalībnieki noklausījās referātus sesijā *“Neolīta ainavas pētījumi: sabiedrība, ekonomika, apkārtējā vide un klimata izmaiņas”*. Viens no interesantākajiem ziņojumiem šajā sekcijā bija par tā saucamo Forhtenbergas projektu (*Manfred Rösch* ar līdzautoriem, Vācija). Lai labāk izprastu zemes lietošanu neolītā, starpdisciplināra pētnieku grupa jau no 1998. gada veica lauksaimnieciskus eksperimentus mežainā apvidū netālu no Forhtenbergas Vācijas dienvidrietumu daļā. Zinātnieki konstatēja, ka vislielāko ražu iespējams iegūt, katru gadu, dedzinot mežu, ierīkojot jaunu līdumu. Sagatavotajos laukumos tika sēta labība, novākta raža un mēģināts aprēķināt, cik lielu cilvēku kopienu šādi varēja nodrošināt ar pārtiku. Darbi tika veikti ar neolīta perioda darbarīkiem, zeme netika papildus mēsloja. Atkārtota lauku kultivācija, kā arī ikgadēja dedzināšana ar malku no apkārtnes, bet nemainot augus un nelietojot papuves fāzi, deva mazākas ražas.

Sesijā “*Sievietes kustībā: zinātniskas un arheoloģiskas liecības par sieviešu pārvietošanos senatnē*”, izmantojot DNS analīzes, stroncija un skābekļa izotopu analīzes, tika parādīts, ka sievietes, tāpat kā virieši, dzīves laikā mainīja dzīvesvietas. Referāti aptvēra plašu laika periodu, sākot ar neandertāliešu ģimeņu grupu ģenētisko analīzi (*Carles Lalueza-Fox* ar līdzautoriem, Spānija), kuras pirmie rezultāti liecina, ka neandertālieši veidoja mazas radnieciskas kopienas un matrilineālie marķieri bija ar plašāku ģeogrāfisku dispersiju nekā patrilineālie, līdz pētījumiem par sieviešu iecelošanu Romā 1.–3. gad-simtā pēc Kristus.

Sesijā “*Jauns skatījums uz arheoloģisko apbedījumu atradumiem*” tika atzīmēts, ka apbedījumiem ir nozīmīga loma arheoloģiskajos pētījumos. Tika analizēti dažādu periodu apbedījumi, kā arī tādas slimības kā lepra izplatība Eiropā vēlajos viduslaikos (*Charlotte Roberts*, Anglija). Gunita Zariņa šajā sesijā nolasīja referātu “Pieaugušā statusa sasniegšana lībiešu 10.–13. gs. sabiedrībā”.

Savukārt sesijā “*Vides arheoloģija: dabaszinātņu un arheoloģijas mijiedarbība*” G. Zariņa kopā ar kolēģiem no Latvijas Universitātes Ķīmijas fakultātes piedalījās ar stenda referātu “Arheoloģisko izrakumu osteoloģiskā materiāla demineralizācijas pētījumi, pielietojot elektroķīmiskās impedances spektroskopiju”.

Tika diskutēts arī par arheoloģiskās ētikas jautājumiem un cilvēku kaulu materiāla pārapbedīšanu. Eiropas muzejos uzkrāts plašs antropoloģiskais materiāls, kurš pēdējos gados pēc izpētes tiek pārapbedīts. Tā Norvēģijā 2011. gadā pārapbedīts pēdējos 100 gados uzkrātais sāmu materiāls, savukārt Anglijā 2008. gadā pieņemts likums, kas nosaka, ka arheoloģiskajos izrakumos iegūtais cilvēku kaulu materiāls ir jāpārapbedi.

Šajā konferencē salīdzinoši maz bija sesiju, kas aplūkoja viduslaiku arheoloģijas problemātiku. Viena no tādām bija sesija “*Urbānisms un urbanizācija*”, kurā tika nolasīti 13 ziņojumi un izstādīti trīs stenda referāti, to skaitā arī Latvijas vēstures institūta arheoloģes Viktorijas Bebres posteris “Grāmatu vāki kā Rīgas 17.–18. gs. materiālās kultūras liecības”.

Ievadreferātā viens no sesijas organizatoriem Knuts Ēdegors (*Knut Ødegård*, Norvēģija) sniedza jēdzienu “urbanizācija” un “urbānisms” skaidrojumu, kā arī izvirzīja jautājumus: cik labi apskatāmie procesi atspoguļojas pašu pilsētu materiālajā kultūrā, un vai ir iespējams pilsētu arheoloģijā saskatīt imperiālismu?

Nākamie referenti aplūkojamo tematiku atspoguļoja, balstoties uz konkrētu valstu un reģionu piemēriem. Anglerts Mats (*Anglert Mat*, Zviedrija) ziņojumā “Urbanizācija un ainava” parādīja, kā pilsētas un līdz ar to vide mainījās viduslaiku Dienvidzviedrijā.

Interesants bija Davida Hila (*David Hill*, Oslo) referāts par urbānisma procesiem Norvēģijā viduslaikos (1000.–1350. g.), kas norisa atšķirīgi nekā pārējās Eiropas pilsētās. Laikā no 1160. līdz 1330. gadam Norvēģijā bija tikai 14 pilsētas, kas vairāk līdzinājās lieliem lauksaimniecības centriem (ciemiem, sētām). Referents atzīmēja, ka Norvēģijā viduslaikos bija vienlaikus attīstīta un neattīstīta, kā mūsdienās trešās pasaules valstis. Ar šo referātu sasaucās cita norvēģu pētnieka Helges Sērheima (*Helge Sørheim*) ziņojums par Rietumnorvēģijas pilsētām.

Divi referāti bija veltīti pilsētu rašanās un attīstības procesiem viduslaiku Polijas teritorijā. Lielu apkopojošu pētījumu par holandiešu urbanizācijas atlanta izstrādi prezentēja Nīderlandes zinātnieki. Atlantā iekļautas 35 mūsdienas Nīderlandes lielākās pilsētas, vairums no kurām radies viduslaikos. Šī starpdisciplinārā projekta galvenais mērķis ir veidot ilgtermiņa pārskatu par urbanizāciju valsts teritorijā no 10. gadsimta līdz mūsdienām.

Sesijā bija arī vairāki referāti par Eiropas tālsatiksmes ceļiem un starptautisko tirdzniecību. Mehdi Mortazavi (Irāna) referēja par pilsētas Shahr-i-Sokhta (atrodas Irānas dienvidaustrumu daļā, netālu no Afganistānas robežas) straujo un sarežģīto urbanizācijas procesu 3. gadu tūkstoši p.m.ē., kam pamatā bija tās starpnieka loma pusedārgakmeņu pārvadāšanā no austrumiem uz rietumiem.

Savukārt arheologs no ASV (*Alas Ian*) iepazīstināja ar Ziemeļamerikas Ņūdžersijas Trentonas pilsētas straujo urbanizācijas procesu 17. gs. beigās un 18. gs., kad tā kļuva par spēcīgu ekonomisko centru ar attīstītu zivsaimniecību, kuģniecību, dzelzs un māla ieguvu un apstrādi un likumsakarīgi – plašu tirdzniecību. Atziņas pamatojās uz 25 gadus ilgiem arheoloģiskajiem izrakumiem šajā vietā.

Kopumā Eiropas Arheologu asociācijas 17. konferencē tika gūts priekšstats par jaunākajiem virzieniem arheoloģiskajā pētniecībā un datu interpretācijā. Izrakumu materiālu analizē arvien plašāk tiek izmantoti izotopu pētījumi un DNS analīzes. Konference deva jaunas ierosmes turpmākajiem Latvijas vēstures pētījumiem, kuros būtu jāsadarbojas dažādu zinātņu pārstāvjiem – arheologiem, bioloģiem, ģeoloģiem, ģeogrāfiem, ķīmiķiem un bioarheoloģiem.

Viktorija Bebre, Gunita Zariņa

STARPTAUTISKA ETNOLOGU KONFERENCE PORI (SOMIJA)

Starptautiskās etnologu un folkloristu biedrības (SIEF) ietvaros izveidotas vairākas darba grupas. Viena no tām – “*Cultural Heritage and Property*” (Kultūras mantojums un īpašums) darbību uzsāka 2008. gadā. Darba grupa reizi gadā organizē zinātnisku konferenci, kurā tiek aplūkoti dažādi ar kultūras mantojumu saistīti jautājumi. 2011. gada 14.–17. septembrī konference notika Pori (Somija), Turku Universitātes filiālē. Konferences tēma bija “*Heritage and Individuals*” (Kultūras mantojums un indivīds), un tās darbs bija iedalīts vairākās sekcijās: “*Heritage, Communication and Individuals*” (Kultūras mantojums, komunikācija un indivīds), “*Heritage and Identity Politics*” (Kultūras mantojums un identitātes politika), “*Questioning Heritage and Individuals*” (Diskutējais kultūras mantojums un indivīds), “*Heritage Production, Handicraft and Design*” (Kultūras mantojuma produkti, amatniecība un dizains), “*Tangible Cultural Heritage in Process*” (Materiālais kultūras mantojums darbībā) un “*Heritage as an Economic Instrument*” (Kultūras mantojums kā ekonomikas instruments). Konferencē ar referātiem piedalījās

zinātnieki (to skaitā doktorantūras studenti) no 60 valstīm. Viens dalībnieks bija no Brazīlijas, bet pārējie no Eiropas valstīm. Darbs vienlaikus noris divās vai trīs sekcijās.

Pētnieciskās tēmas bija gan folkloristikā, gan etnoloģijā, kā arī tām radnieciskajās nozarēs. Daudzos referātos tika skarts UNESCO starptautiskā cilvēces materiālā un nemateriālā kultūras mantojuma saraksts un tajā iekļautie (vai neiekļautie) objekti. Būtiska tēma bija tradīcijas saglabāšana un tās radošums un attīstība mūsdienās.

Plenārsēdēs tika aktualizēti dažādi kultūras mantojuma aspekti mūsdienu sabiedrībā. Asociētās profesores Luci Belderis (*Lucy Belder*, Nīderlande) referātā *“The Individual and the Right Freely to Participate in the Cultural Life of the Community”* (Indivīds un viņa tiesības brīvi piedalīties sabiedrības kultūras dzīvē) tika uzskaitīti un analizēti likumdošanas akti, kas reglamentē kultūras mantojuma aizsardzību un ar to saistītās indivīda aktivitātes, kā arī noteiktas sabiedrības grupas autortiesības attiecībā pret savu kultūras mantojumu. Problēma rodas teorētisko likumdošanas aktu realizācijā praksē. Savukārt profesors Hannu Saha (*Hannu Saha*, Somija) referātā *“Kaustinen as the Center of Traditional and Contemporary Folk Music in Finland”* (Kausinena kā Somijas tradicionālās un mūsdienu tautas mūzikas centrs) iepazīstināja klausītājus ar konkrētu piemēru, kā apzināti organizētas darbības rezultātā neliels Somijas ciems ar senām tautas muzicēšanas tradīcijām kopš 1965. gada tika izveidots par spēcīgu kultūras centru, kur notiek Ziemeļvalstu lielākais tautas muzikantu festivāls. Profesors Ingo Šneiders (*Ingo Schneider*, Austrija) referātā *“Individuals as Subjects and Objects of Heritage Activities”* (Indivīds kā kultūras mantojuma aktivitāšu subjekts un objekts) aplūkoja atšķirīgus variantus, kad tradīcijas vai objekta iekļaušana UNESCO kultūras mantojuma sarakstā cilvēkus vai nu ieinteresē kultūras mantojuma saglabāšanā, vai atstāj vienaldzīgus, vai pat apgrūtina viņu ikdienas dzīvi. Noslēguma plenārsēdes referāts *“A Monument of Epic Proportions – the Kalevala’s Grand Tour of the World”* (Episkās daļas pieminekļi – Kalevalas lielais ceļojums pasaulē), ar kuru uzstājās PhD Petja Ārnipū (*Petja Aarnipuu*, Somija), izsekoja somu eposa “Kalevala” izveidei un ļoti daudzajiem tā tulkojumiem visā pasaulē, ieskicējot eposa ietekmi uz citu tautu literatūras attīstību.

Atsevišķo sekciju referātos tika skartas dažādas kultūras mantojuma un indivīda saskarsmes jomas mūsdienu pasaulē. Tika aplūkotas gan ar tūrisma vidi saistītas problēmas, gan muzeju darbs, gan dažādi lokālās un etniskās identitātes jautājumi, kā arī cilvēku ietekme uz apkārtni kā kultūras mantojuma daļu. Vairākos referātos saistībā ar dažādām tēmām runātāji pievērsās problēmai par kultūras mantojuma attīstības iespējām mūsdienās.

Informācijas autore A. Karlsona savu referātu *“Individuals and Process of Creating the Latvian National Costume”* (Individualitātes un latviešu tautas tērpa izveides process) nolasiņa sekcijā *“Heritage Production, Handicraft and Design”*.

Konferences referātu tēzes ir publicētas konferences mājaslapā internetā: <http://heritageandindividuals.wordpress.com/> (skatīt sadaļu “working groups”).

PAR STARPTAUTISKO KONFERENCI “EURODENDRO 2011”

Pēc divus gadus ilga starpposma 2011. gada 19.–23. septembrī norisinājās kārtējā starptautiskā dendrohronologu un dendroekologu konference “EuroDendro 2011”. Tās galvenais rīkotājs bija Šveices Federālais meža, sniega un ainavas izpētes institūts (*WSL*). Par konferences norises vietu bija izvēlēts Alpu piekalnes kalnu ietvertais Engelbergas ciems (vidēji ap 1020 m v.j.l.), kas veidojies ap 12. gs. sākumā dibināto benediktiešu klosteri. Konferencē bija pulcējušies 134 dalībnieki no 26 valstīm. Protams, visvairāk pārstāvju (30) bija no konferences rīkotājvalsts Šveices, salīdzinoši daudz – arī no Vācijas (18) un Polijas (11). Līdzīgi kā iepriekšējās “EuroDendro” konferencēs, arī šajā reizē piedalījās viesi no citu kontinentu valstīm, to skaitā astoņi dalībnieki no ASV, pieci no Kanādas, kā arī pa vienam no Austrālijas, Japānas un Krievijas Sibīrijas daļas. Latviju pārstāvēja trīs dalībnieki: jaunie dendroekologi D. Elferts un R. Matisons no LU Bioloģijas fakultātes Botānikas un ekoloģijas katedras, kā arī šo rindu autors (LU Latvijas vēstures institūts, Dendrohronoloģijas laboratorija).

Gan regulārajās konferencēs “EuroDendro”, kurās piedalās kā pieredzējušie, tā jaunie zinātnieki, gan konferencēs “TRACE” (*Tree Rings in Archaeology, Climatology and Ecology*), kurās dalībnieku lielāko daļu parasti veido topošie koku gadskārtu pētnieki, pēdējos gados vērojama noteikta tendence.¹ Proti, aizvien lielākā skaitā referātu aplūkoti ar dendroekoloģiju saistīti jautājumi, toties samazinās to priekšlasījumu skaits, kuros runa ir par koku gadskārtu ilggadīgo hronoloģiju izstrādāšanu un vēsturisko objektu datēšanu. Daudzi zinātnieki dendrohronoloģisko datēšanu mūsdienās uzskata jau par labi apgūtu metodi, tāpēc savos pētījumos lielāku uzmanību pievērš jautājumiem, kuri saistīti ar dendrohronoloģijas un tās rezultātu plašāku pielietojumu. Tomēr gan šo rindu autoram, gan arī vairākiem citu valstu dendrohronologiem šķita, ka šoreiz konferencē pietrūka referātu par tādām tēmām kā dendrohronoloģisko datējumu pārbaude un interpretācija, gadskārtu ilggadīgo absolūto hronoloģiju tīkla izstrādāšanas gaita Eiropā, vēsturisko kokmateriālu sagādes vietas noteikšana un precizēšana u.c. Tieši tādai tēmai bija veltīts autora sagatavotais stenda referāts “Daudzdimensiju statistiskās analīzes metožu pielietošanas iespējas vēsturisko kokmateriālu sagādes rajona noteikšanā”. Ieskatu par minēto metožu pielietošanu autors sniedza arī savā referātā “Rīgas vēsturiskajās būvēs lietotie kokmateriāli un to sagādes rajonu noteikšana”, kurš nolasīts Apvienotā Pasaules latviešu zinātnieku 3. un Letonikas 4. kongresa sekcijā “Rīgas identitāte vēstures gaitā”, bet nedaudz plašāku skaidrojumu par šīm metodēm paredzēts iesniegt publicēšanai 2012. gadā.

Konferences “EuroDendro 2011” dalībnieki par vēsturisko kokmateriālu dendrohronoloģisko izpēti nolasīja kopā astoņus referātus, kā arī vēl piecus referātus par jautājumiem, kuri ar minēto tēmu bija vismaz daļēji saistīti. Pēc

¹ Apskatu par 2011. g. konferenci “TRACE” sk.: Madara Petrova (2011). Starptautiskā dendrohronologu, dendroekologu un dendroklimatologu konference “TRACE 2011”. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 3, 177.–179. lpp.

satura atbilstošo stenda referātu skaits bija attiecīgi 14 un četri. Šo, kā arī visu pārējo referātu kopsavilkumi ir publicēti atsevišķā izdevumā.²

Daži autori, kuri referēja par senās koksnes izpēti, informēja par viņu pārstāvētajās valstīs iegūtiem nozīmīgiem rezultātiem koku gadskārtu ilggadīgo absolūto hronoloģiju sastādīšanā. Piemēram, *F. Guibal* ar kolēģiem bija sagatavojuši stenda referātus par līdz pat 12,5 tūkstošus gadus senu, Francijas Alpu dienvidos upju gultnēs atrastu parasto priežu stumbru daļu absolūto datēšanu. Jāpiemin, ka pašlaik ar radioaktīvā oglekļa metodi iegūtie kalibrētie datējumi līdz pat 12 594. gadam pirms mūsdienām (t.i., pirms 1950. gada) pamatojas tieši uz tik senu absolūti datētu koku gadskārtu hronoloģijām. Francijas Alpu dienvidu daļai atbilst arī absolūtā priedes hronoloģija, pēc kuras ir daļēji rekonstruēti aptuveni 7000–8000 gadus senus klimatiskos faktoros raksturojoši dati.

Datētās vēsturiskās koka konstrukcijas attiecas uz ievērojami jaunāku laiku. Tā, piemēram, tika ziņots par Šveicē datētu 1.–3. gs. ciema vietu (*R. Schweichel*), par Vācijā datētu 2.–3. gs. koka aku (*T. Frank*). Polijā (*Ostrow Wielkopolski/Krępa*) nesen atklāta un precīzi datēta 10.–11. gs. apmetne (*M. Bolka, M. Krapić*), savukārt Lietuvā sekmīgi datētas Viļņas Valdnieku pils saglabājušās 13.–16. gs. koka konstrukcijas (*R. Pukienė, E. Ožalās*).

Konferencē vēra uzziņāt reizē jaunus un interesantus piemērus par absolūti datētās senās koksnes gadskārtu hronoloģiju pielietošanas iespējām. Lielākoties runa bija par sen notikušiem dabas procesiem, bet par tiem uzziņātā informācija mūsdienu pētniekiem bieži vien palīdz raksturot kādreizējo vidi un tās pārmaiņas, līdz ar to – arī seno cilvēku dzīves apstākļus un to maiņu konkrētā teritorijā. Piemēram, datējot bojāgājušu koku stumbra paliekas, Francijas Alpu ziemeļu daļā rekonstruēta sniega lavīnu vēsture, kas atbilst aptuveni astoņiem gadsimtiem (*C. Corone*), noskaidrota ūšūdoņu dinamikas vēsture (*M. Le Roy, K. Nicolussi* u.c.), Austrālijā noteikti ugunsgrēku (*M. Broohouse*), bet Čehijā un Slovēnijā – vētru un mizgraužu invāzijas norises gadi (*M. Svoboda* u.c.). Polijā pēc saknēm un to bojājumiem skaidroti augsnes virskārtas erozijas aktivitātes gadi (*M. Morawska*). Cits dendrohronoloģiskās datēšanas metodes pielietojums ir divu it kā 1730. un 1803. gadā izgatavotu vijoļu viltojumu pierādīšana Polijā (*E. Szychowska-Krapić*). Savukārt pēc 18.–19. gs. Grenlandē celto koka ēku būvelementu gadskārtu platuma laikrindām ir noskaidrots, ka šīm celtnēm kokmateriāli piegādāti no vairākām valstīm: no Polijas ziemeļu daļas, Zviedrijas dienvidu daļas, Somijas dienvidu daļas, kā arī Norvēģijas austrumu un dienvidu daļas. Šie daži piemēri liecina, ka kvalitatīvi izstrādātu ilggadīgo gadskārtu hronoloģiju pielietojums var būt tiešām daudzpusīgs.

Īpaši gribētos pieminēt *P. Brewer* (ASV) un *E. Jansma* (Nīderlande) kopīgi sagatavoto referātu “Gadskārtu datu standarts (*TRiDaS – Tree Ring Data Standart*): jauni līdzekļi sadarbības, metadatu uzglabāšanas un “caurspīdīguma” atbalstam”. *TRiDaS* ir XML datu formāts ar dendrohronologu

² P. Cherubini (ed.) (2011). *Eurodendro Conference. Program and book of abstracts*. September 19 to September 23, 2011. Engelberg, Swiss Federal Institute for Forest, Snow and landscape Research WSL. Birmensdorf, 130 p.

vajadzībām īpaši veidotu struktūru, kura izstrādāšanā un pilnveidošanā piedalījušies dažādu valstu vairāk nekā 80 dendrohronologu, datorzinātnes speciālistu un dendrohronoloģisko datu lietotāju. Šī kopdarba rezultātā ir izveidota moderna starptautiskas nozīmes dendrohronoloģisko datu bāze, kurā paredzēts jaunā standartizētā formātā uzglabāt ne vien vēsturiskos un mūsdienu koku gadskārtu parametrus raksturojošos datus, bet arī tos aprakstošo informāciju jeb metadatus. Jaunā programmatūra atpazīst un ļauj vienā, jaunajam standartam atbilstošā formātā pārvērst dendrohronoloģiskos datus un to metadatus no līdz šim pasaulē veidotiem failiem vismaz 21 atšķirīgā formātā. Datu bāzes uzturētāju uzdevums nākotnē būs arī sekot līdzi un attiecīgi pielāgot uzglabājamās informācijas formātu atbilstoši digitālās informācijas datu un to nesēju turpmākajiem formātiem.

Kā zināms, mūsdienās ražotos datorus jau vairs neapriko, piemēram, ar 3,5" diskešu nolasīšanas ierīcēm, nemaz nerunājot par 5,25" vai pat 8" diskešu nolasīšanas ierīcēm. Jaunās paaudzes datoru lietotāji diez vai vēl var strādāt ar rakstiem kādreiz populārā teksta redaktora *ChiWriter* fontu formātā. Tā ir jauna problēma, kura, ja to laikus nerisina, nākotnē var kļūt aktuāla ikvienam, kurš ilgstoši uzglabājamu informāciju sagatavojis vienīgi mūsdienu datoros lietotā datu formātā.

Tuvāka informācija par jauno dendrohronoloģisko datu bāzi ir atrodama interneta vietnē www.dendrochronology.eu. Jāpiezīmē, ka šīs datu bāzes izveides projektā jau otro gadu piedalās arī LU Latvijas vēstures institūta Dendrohronoloģijas laboratorija. Minētajā datu bāzē jau ir ievadīti dendrohronoloģiskie dati un metadati, kas attiecas uz 17. gs. Vecrīgā būvētām vairākām koka konstrukcijām.

Konferences laikā tās viesi varēja iepazīt, kā arī pasūtīt dendrohronoloģiskajiem darbiem noderīgus instrumentus un ierīces (koksnes pieauguma urbjus, gadskārtu mērīšanas lupas, koksnes mikroparaugu sagatavošanas dažāda lieluma mikrotomus). Bija iespēja iegādāties arī dažus konferences organizatoru publicētos dendrohronoloģiska satura rakstus un grāmatas.

Visbeidzot jāpiemin konferences rīkotāju organizētā dažas stundas ilgā ekskursija. Viesi pēc izvēles varēja apmeklēt vai nu Engelbergas benediktiešu klosteri vai kalnos ierīkoto siera darītavu, vai arī ar pacēlājiem uzbraukt līdz aptuveni 2000 m augstumam un tad pašiem, šķērsojot kalnos augošu eglu audzi, nokāpt atpakaļ līdz Engelbergai. Autors izvēlējās pēdējo maršrutu, tādējādi izmantodams iespēju iepazīt un izbaudīt skaistās Šveices Alpu ainavas.

Konferences noslēguma sēdē viesi pateicās organizatoriem par teicami veikto plašās sanāksmes sagatavošanas darbu. Nākamā starptautiskā dendrohronologu un dendroekologu konference "EuroDendro" plānota pēc diviem gadiem Spānijā.

DISKUSIJA PAR ARHEOLOĢISKO PIEMINEKĻU AIZSARDZĪBU “ZINĀTNIEKU NAKTĪ” LATVIJAS UNIVERSITĀTĒ

*“Ja jūs muļķības pēc nodedzināt savas vecāsmātes
dzimšanas apliecību, tad kopija ir arhīvā,
bet, ja tiek iznīcināts arheoloģiskais piemineklis,
kopijas nebūs,
jo arheoloģiskie pieminekļi ir unikāli.”*

A. Vijups

2011. gada 23. septembra vakarā vairākās Latvijas pilsētās notika “Zinātnieku nakts”, kas piesaistīja plašāku sabiedrības uzmanību. “Zinātnieku nakts” ir pasākumu kopums, kas Latvijā tiek rīkots jau sesto gadu ar mērķi atraktīvā veidā skaidrot zinātnes sasniegumus. Jāatzīmē, ka Latvija ir viena no 32 Eiropas valstīm, kas iesaistījušās šajā projektā. Šoreiz “Zinātnieku nakts”, kuras vienojošā tēma bija ķīmija, piedalījās arī Latvijas Universitātes dažādu fakultāšu studenti un pasniedzēji, iepazīstinot interesentus ar saviem pētījumiem. Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātē aktivitātes, kuras vienoja nosaukums “To atklāj vēsture...”, galvenokārt tika veltītas seno laiku un viduslaiku vēsturei, īpašu uzmanību pievēršot arheoloģijas popularizēšanai. Vēstures un filozofijas fakultātē “Zinātnieku nakts” tika atklāta ar asociētā profesora Harija Tumana lugas “Vēstures dzimšana” pirmizrādi, kurā aktieru sastāvu veidoja fakultātes studenti un pasniedzēji. Pacilājošam ievadam sekoja zinātniskas diskusijas par eksperimentu arheoloģijā, arheoloģisko pieminekļu aizsardzību, bet pasākumu noslēdza viduslaiku cīņu paņēmieni demonstrējumi.

Pedējā laikā ne vien Latvijā, bet visā pasaulē ir aktualizējies jautājums par arheoloģiskā mantojuma aizsardzību un saglabāšanu, jo ir palielinājies arheoloģisko vietu apdraudošo faktoru skaits, tāpēc pēc Kristīnes Antes iniciatīvas “Zinātnieku nakts” programmā tika iekļauta diskusija par arheoloģiju, īpašu uzmanību veltot arheoloģisko pieminekļu aizsardzības tematikai. Viedokli par šiem un daudziem citiem ar arheoloģiju saistītiem jautājumiem tika aicināti paust Vēstures un filozofijas fakultātes mācībspēki arheologi – fakultātes dekāns docents Dr. hist. Andris Šnē, profesors Dr. habil. hist. Andrejs Vasks un asociētais profesors Dr. hist. Armands Vijups. Diskusiju uzņēmās vadīt arheoloģe Latvijas Universitātes doktorante Inna Lazdiņa.

Saruna tika uzsākta ar vispārīgu ievadu par arheoloģiju, tās nozīmi un situāciju Latvijā. Profesors A. Vasks paskaidroja klātesošajiem arheoloģijas specifiku: “Arheoloģija ir vēstures zinātnes nozare, kas pēta pagātni galvenokārt pēc lietiskajiem materiāliem.” Jāuzsver arheoloģijas lielā nozīme Latvijas vēstures izpētē. Pēc jaunās hronoloģijas Latvijas vēsture aizsākās līdz ar cilvēku ienākšanu šajā teritorijā 11. g.t. pr.Kr. vidū, savukārt plašākas rakstītās liecības par Latvijas teritoriju parādījās tikai viduslaikos, līdz ar to vienīgais avots par Latvijas vēsturi un kultūru vairāk nekā 11 tūkstošu gadu garumā ir arheoloģiskie materiāli – dzīvesvietu, apbedīšanas vietu u.c. paliekas, kas

ir saglabājušās zemē un ar kuru izpēti nodarbojas arheologs. Dekāns A. Šnē papildināja, ka arheoloģija nav ierobežota ne laikā, ne telpā. Arheoloģijai ir būtiska loma ne vien aizvēstures, bet arī viduslaiku, jauno un jaunāko laiku izpētē. Kā piemēru viņš minēja pašlaik aktuālos pētījumus, kas norisinās Skandināvijā un Britānijā saistībā ar 20. gs. arheoloģiju. Šajās valstīs tiek pētītas liecības ne vien par Otro pasaules karu, bet arī par Karibu krīzi, kas liekas absolūti nearheoloģiska tēma, taču tā parāda interesantas perspektīvas, kādas arheoloģiskā metodoloģija un teorija spēj piedāvāt un kas ļauj arheoloģijai kā zinātnes nozarei par materiālo kultūru būtiski papildināt to, ko vēsturnieki raksta, balstoties uz rakstītajiem avotiem.

A. Vasks iepazīstināja klātesošos, kuru lielāko daļu sastādīja jaunieši, ar iespējām apgūt arheoloģiju Latvijā. Viņš atzīmēja, ka atšķirībā no kaimiņvalstīm Igaunijas un Lietuvas, kur augstskolās ir atsevišķas arheoloģijai veltītas programmas, Latvijā kursi arheoloģijā tiek piedāvāti tikai vēstures programmas kultūras mantojuma specializācijas ietvaros. A. Šnē gan piebilda, ka, runājot par arheoloģiju kā vēstures nozari, jāatceras, ka tā ir saistīta gan ar vēsturi, gan sociālajām zinātnēm, tāpēc attaisnojams ir tas, ka, tāpat kā daudzās citās Eiropas valstīs, arī pie mums arheoloģiju gan studē, gan zinātniski attīsta kontekstā un saistībā ar vēstures zinātņi. Viņš atzīmēja, ka akcents, ko fakultāte vēlas uzlikt studijās, ir akcents uz domāšanu, kritisku attieksmi un analītisko iemaņu veidošanu. Līdz ar to studentam pēc studiju beigšanas ir lielākas iespējas iegūt darbu. A. Vasks pieminēja, ka tas ir būtiski, jo arheologam atrast darbu Latvijā ir salīdzinoši grūti. Pašlaik ap 40 Latvijas aktīvo arheologu strādā LU Latvijas vēstures institūtā, Latvijas Nacionālajā vēstures muzejā, Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā, Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijā, dažos novadu muzejos u.c., un diemžēl šībrīža situācijā jaunas darbavietas netiek radītas.

Pēc A. Šnē iniciatīvas vakara diskusijas ietvaros tika izvirzīts jautājums par terminoloģijas nepilnībām. A. Šnē atzīmēja, ka literatūrā neadekvāti tiek lietoti termini "arheoloģijas piemineklis" un "arheoloģiskais piemineklis", kā arī izplūdis ir jēdziens "arheoloģiskais mantojums". Viņš paskaidroja, ka arheoloģiskais piemineklis ir tāds, kura pētniecība un kultūrvēsturiskā nozīme ir balstīta uz arheoloģisko metožu izmantošanu. Savukārt arheoloģijas piemineklis ir saistīts ar noteiktās zinātnes nozares, respektīvi, arheoloģijas attīstības izpēti. Spilgts piemērs ir Bilavu Velna laivas – laivveida akmeņu krāvuma senkapi. Pirmo reizi arheoloģiskie izrakumi šeit tika veikti 19. gs. otrajā pusē, atkārtoti Bilavu velna laiva pēc vairāk nekā 100 gadiem tika arheoloģiski pētīta profesora A. Vaska vadībā, tāpēc tā savā ziņā deviņdesmitajos gados profesora izrakumu laikā kalpoja gan kā arheoloģiskais, gan arheoloģijas piemineklis, kas saglabājis liecības par 19. gs. izpēti. A. Šnē uzsvēra, ka šie abi termini ir strikti jānošķir, turklāt viņš nepiekrīta A. Vijupa domai, ka arheoloģiskais piemineklis ir līdzvērtīgs angļu terminam *site*. A. Šnē norādīja, ka arheoloģiskais piemineklis nav tas pats, kas arheoloģiskā vieta. Arheoloģiskā vieta, viņaprāt, ir saistāma ar arheoloģisko mantojumu, tā glabā sevī liecības par cilvēku darbību tuvākā vai tālākā senatnē. Savukārt arheoloģiskie pieminekļi ir tās arheoloģiskās vietas, kuras ir ieguvušas īpašu aizsardzības statusu (Latvijas gadījumā pēc īpaša izvērtējuma iekļautas Valsts

aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstā). Līdz ar to arheoloģiskie pieminekļi ir tikai daļa no arheoloģiskajām vietām jeb arheoloģiskā mantojuma kā tāda. Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas vadītāja vietnieks un Rīgas reģionālās nodaļas vadītājs arheologs Jānis Asaris piedāvāja sinonīmu arheoloģiskai vietai, kas, viņaprāt, ir senvieta. A. Vasks un A. Vijups piekrita šādam viedoklim, taču, pēc A. Šnē domām, termins “senvieta” ir tuvāks poēzijai nekā vēsturei, jo tas nesatur ietvarus ne laikam, ne telpai, ne metodoloģijai. Pēc diskusijas tika nolemts, ka terminoloģijas jautājumu apspriešanai būtu vēlamas sarīkot atsevišķu diskusiju akadēmiskā vidē.

Pārejot pie arheoloģiskā mantojuma aizsardzības iztīrīšanas, arheologiem tika lūgts precizēt, kas tad 21. gs. sākumā īsti apdraud arheoloģiskās vietas. Uz šo jautājumu apņēmas atbildēt A. Vasks. Pirmkārt, arheoloģiskās vietas apdraud laika zobs – apkārtējās vides ietekmē materiālās liecības pakāpeniski izzūd (upes maina gultni, nogāzes tiek noskalotas, kauli pakāpeniski sabirst, dzelzs izrūsē u.c.). Otrkārt, milzīgu kaitējumu arheoloģiskajām vietām nodara cilvēks. Profesors atzīmēja, ka saimniecisko darbību nevar apturēt un tas nav arī vajadzīgs, gan piezīmējot, ka krietni lielāks ļaunums rodas no cilvēku nezināšanas. Cilvēki būvējot izposta senatnes liecības, neinformējot speciālistus par atradumiem, jo bieži vien nesaprot, ka tās ir neatjaunojamas vērtības. A. Vasks ar nožēlu atzina, ka ir arī daudz tādu cilvēku, kas apzināti posta arheoloģisko mantojumu, ar metāldetektoru palīdzību meklējot gan Otrā pasaules kara, gan senākas senlietas. Presē viņus mēdz dēvēt par “melnajiem arheologiem”, bet profesors uzsvēra, ka nav “melnu” vai “balto” arheologu, šie cilvēki ir mantrači un noziedznieki, kas atņem sabiedrībai vēl neizpētītu tās vēsturi. A. Šnē piezīmēja, ka arheoloģiskā mantojuma aizsardzības problēmas, kas aktuālas Latvijā, ir aktuālas arī visā Eiropā un par tām tiek plaši diskutēts. Arheoloģiskie pieminekļi ir unikāla vērtība, tomēr visus pieminekļus un vietas nosargāt nav iespējams – arī citās valstīs noteiktis kultūras mantojuma procents ik gadu iet bojā dažādu apstākļu un faktoru iedarbības rezultātā. Dekāns uzsvēra, ka līdztekus A. Vaska minētajiem aspektiem mums ir jāapzinās, ka, tiklīdz kāda arheoloģiska vieta tiek iesaistīta publiskā aprītē, tā savā ziņā nonāk dažādu interešu grupu uzmanības krustpunktā. Līdz ar to savs viedoklis par arheoloģiskās vietas nozīmi un turpmāko attīstību būs gan tās īpašniekam, gan arheologam, gan kultūras mantojuma speciālistam, gan teritorijas attīstītājam, politiķim utt. Līdz ar to aktuālākais jautājums, par kuru diskutē Eiropas arheoloģiskā mantojuma aizsardzības speciālisti, ir, kādā veidā samērot šīs dažādās intereses, lai visas ieinteresētās puses būtu maksimāli apmierinātas. Turklāt A. Šnē atzīmēja, ka Latvijas normatīvie akti nosaka, ka par kultūras pieminekļa saglabāšanu atbildīgs ir pieminekļa īpašnieks, līdz ar to ļoti svarīgs faktors kultūras mantojuma saglabāšanā ir konkrēto pieminekļu īpašnieki un viņu attieksme pret pagātnes liecībām, ieskaitot arheoloģiskās vērtības. Šajā kontekstā A. Vijups uzsvēra kultūras pieminekļu īpašnieku izglītošanas un informēšanas nozīmi.

Diskusijas turpinājumā A. Vijups aicināja pievērst uzmanību, viņaprāt, pašreiz aktuālākajai problēmai arheoloģiskā mantojuma aizsardzībā, kas līdz šim nav atrisināta, un tie ir mantrači. Ar iepriekš sagatavotas prezentācijas palīdzību viņš iepazīstināja klātesošos ar minēto problēmu. A. Vijups pastāstīja,

kā mantraču kustība aizsākusies pēc viegli pārnēsājamu metāldetektoru izgudrošanas ASV. Līdz ar metāldetektoru plašo pieejamību mantu meklēšana 20. gs. 80.–90. gados kļuva par populāru hobiju arī Eiropā. Par situāciju Latvijā bez postījumiem arheoloģiskajās vietās liecina vairākas interneta mājaslapas. Tā vienā no pirmajām Latvijas mantu meklētāju mājaslapām ievietota fotogrāfija ar vairākiem vīriešiem, kuri lepojas ar atrastajām kara laika trofejām. Šajā attēlā ir redzamas arī pārjauktas mirstīgās atliekas, pie kurām priekšmeti tika atrasti. A. Vijups atzīmēja, ka spriežot pēc senlietu komplektiem, kas redzami citās internetā ievietotajās fotogrāfijās, liela daļa senlietu nāk tieši no apbedījumiem, līdz ar to bez arheoloģiskā mantojuma postīšanas izvirzās arī ētiskais jautājums.

Plašākā šobrīd zināmā mantu meklētāju vietne ir www.antik-war.lv.¹ 2011. gada 6. oktobrī šajā vietnē bija 9476 reģistrēti lietotāji, 178 306 diskusiju tēmas un 1 022 745 ziņojumi. Tiesa, ne jau visi lietotāji un tēmas šeit saistās ar mantračiem, viņu aktivitātes galvenokārt koncentrējas sadaļās “Senlietas” un “Monētas”. A. Vijups atzina, ka šīs vietnes daudzās diskusijās novērojama zināma profesionalitāte tipoloģijas un datēšanas jautājumos, turklāt tiek citēti ne vien latvieši, bet arī ārzemju arheologu darbi. Bez tam, spriežot pēc telefona numuriem, šajā vietnē aktīvi darbojas mantu meklētāji ne tikai no Latvijas, bet arī Igaunijas, tāpat ir nojaušami intereseanti no Baltkrievijas, Krievijas Kaļiņingradas apgabala, mazāk Lietuvas. Tādējādi Latvija diemžēl kļūst par sava veida mantraču teorētisko un metodoloģisko centru. Turklāt internetā ir atrodamī arī senlietu izcenojumi, līdz ar to daudzos gadījumos mantu meklēšana no azartiska hobija pārtop komerciālā darbībā, kas ir krimināli sodāma. J. Asaris informēja, ka Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija pirms mēneša aizsūtīja Ekonomikas policijai ekrānšāviņu izdrukas no “Antik War” mājaslapas ar mērķi noskaidrot konkrētas personas, kuras tirgojas ar senlietām. Ekonomikas policija piekrita sadarboties katrā individuāla kriminālprocesa ietvaros. Šobrīd ir ierosināti jau četri kriminālprocesi.

A. Vijups uzskata, ka, neraugoties uz mantraču nodarīto kaitējumu, ar viņiem ir jāveido diskusija, piesaucot Anglijas piemēru. Anglijā muzeji sadarbojas ar mantu meklētājiem, kuriem senlietu meklēšana ir hobijs, kas saistīts ar azartu, nevis ekonomiskiem apsvērumiem. A. Vijups uzsāka diskusiju par sadarbības iespējamību Latvijas muzeju un mantu meklētāju starpā. Viņš minēja piemērus gan no savas prakses kā Ventspils muzeja darbiniekam, gan atgādināja par pirmo šāda veida precedentu, kad Turaidas muzejrezervāts iegādājās unikālu sudrablietu depozi. A. Vijups atzina, ka muzejnieka ētika neatbalsta senlietu pirkšanu, bet tai pašā laikā viņš jautāja klātesošajiem: “Vai var pieļaut izņēmumus? Vai tomēr ir labāk, ka senlietas aizplūst tirdzniecības ceļā uz ārzemēm?” (Latvijas senlietas, pēc A. Vijupa datiem, galvenokārt tiek pārdotas uz Lietuvu un Poliju.) Atbildot A. Šnē atzina, ka jautājums ir pretrunīgs – katrai situācijai ir savi plusi un mīnusi. Izvērtējot senlietas pirkšanu, viņaprāt, pirmkārt, jāņem vērā vietas konteksts, otrkārt,

¹ “ANTIK-WAR” – Latviiskii forum liubitelei metallodemeksii i kollekcionirovaniia (Latvijas meklētāju ar metāldetektoru un kolekcionāru forums). Skatīts 06.10.2011.

cik daudz informācijas atradējs ir gatavs sniegt, apliecinot to ar saviem personas datiem un parakstu (padarot datus verificējamus), un, treškārt, tas ir jautājums par konkrēta atraduma vērtību – ko tas var mainīt arheoloģijai un vēsturei kopumā. A. Šnē viedoklim piekrita J. Asaris, piebilstot, ka inspekcijas darbinieki dažādi raugās uz senlietu pirkšanu un dažādi viedokļi šajā jautājumā valda arī pasaulē. Tomēr J. Asaris uzskata, ka unikālu senlietu pirkšana ir iespējama, ja ir droši zināms, ka konkrētā gadījumā netiek postīts arheoloģiskais piemineklis, un ja senlietas iegāde spēj palīdzēt vēstures izpētē. Arī A. Vasks atzina, ka pēc katra individuāla gadījuma izvērtēšanas muzejam vajadzētu būt tiesībām iegādāties artefaktus. Taču visi diskusijas dalībnieki atzina, ka šobrīd nav vienotu kritēriju “unikālu” lietu noteikšanā. Runājot par senlietu atradumiem iepriekš neregistrētās vietās, J. Asaris piebilda, ka pēc viena artefakta atrašanās nevar vietu iekļaut Valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstā, taču, ja vienuviet tiek atrasti vairāki viena hronoloģiskā posma priekšmeti, tad jau var uzsākt diskusiju par arheoloģiskā pieminekļa reģistrēšanu.

A. Vijups uzsvēra, ka būtiska problēma saistībā ar arheoloģiskā mantojuma aizsardzību ir sabiedrībā valdošā ideja, ka senatnes pētīšanā galvenais ir priekšmets. Šāda uzskata izplatīšanos, viņaprāt, veicina dažādas populāras filmas par pseidoarheoloģiem – dārgumu meklētājiem, kuru galvenais mērķis ir iegūt priekšmetu, nesatraucoties par neskaitāmu arheoloģisko pieminekļu izpostīšanu, kas norisinās dārgumu medību laikā. Taču jāuzsver, ka arheoloģiskajā izpētē konteksts, kurā priekšmets ir atrasts, ir daudz svarīgāks par pašu lietu. Šajā sakarībā diskusijas vadītāja I. Lazdiņa uzdeva papildjautājumu, par kuru tiek diskutēts arī Zviedrijā: “Vai muzeji arī neveicina priekšstata veidošanos sabiedrībā, ka senlieta galvenokārt ir skaists priekšmets, nevis vēstures avots? Daudzās muzeju ekspozīcijās ir stendi, kuros izkārtotas senlietas, nepiedomājot par nepieciešamību parādīt tās kā vēstures avotu. Līdz ar to nepārsteidz, ka daudziem apmeklētājiem bez padziļinātām zināšanām vēsturē neienāk prātā doma, ka senlietai bez estētiskās vērtības ir kāda cita nozīme.” A. Vijups atzina, ka šis ir labs jautājums pārdomām, kurā ir liela daļa taisnības.

Tā kā arheoloģiskā mantojuma aizsardzība lielā mērā ir atkarīga no likumdošanas sakārtošanas, A. Vijups uzdeva jautājumu Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas darbiniekiem, vai ir paredzētas kādas izmaiņas šajā jomā, atsaucoties uz Igaunijas piemēru, kur šogad tika pieņemti jauni likumu grozījumi. Atbildē J. Asaris atzina, ka ir atvērts priekšlikumiem. Viņš arī informēja, ka 2007. un 2008. gadā Saeimā iesniegtās arheologu parakstītās rezolūcijas par kultūras pieminekļu aizsardzību,² papildinātas ar citiem situāciju raksturojošiem materiāliem un piedāvājumiem, pēc izskatīšanas Izglītības, kultūras un zinātnes komisijā tika pārsūtītas uz Valsts kultūras pieminekļu

² Konferences, veltītas arheoloģiskā mantojuma aizsardzībai, “Rakt vai nerakt?” (notika Latvijas Kara muzejā 2007. gada 17. aprīlī) Rezolūcija par kultūras pieminekļu aizsardzību (2007). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 174.–175. lpp.; Arheologu atskaites sesijas – konferences dalībnieku Aicinājums Latvijas Republikas Saeimai un kultūras ministrei Helēnai Demakovai (2008). No: *Arheologu pētījumi Latvijā 2006. un 2007. gadā*. Rīga: Zinātne, 202.–203. lpp.

aizsardzības inspekciju sīkākai situācijas izpētei un salīdzinošās informācijas iegūšanai ārzemēs. Pēc šādas atbildes saņemšanas A. Vijups ar nožēlu atzīmēja, ka sekas mūsu nesakārtotai likumdošanai ir lietuviešu mantraču darbība Dienvidkurzemē. Turklāt A. Vijups tika papildināts ar piebildi: "...un igauņu – Ziemeļvidzemē.”

Diskusijas nobeigumā klātesošie vienojās, ka arheoloģiskā mantojuma saglabāšana lielā mērā ir atkarīga no sabiedrības zināšanām un izpratnes. A. Šnē atzina, ka šis ir laika un paaudžu jautājums. Sabiedrības attieksme un izglītotība nemainīsies viena vai divu gadu laikā, tas ir desmitgadu jautājums. Skandināvijā pagāja gadsimts, kamēr tika izaudzināta jauna paaudze, kura lepojas ar savā īpašumā esošajiem kultūras pieminekļiem. A. Šnē uzsvēra: ja sabiedrība tiks sistemātiski izglītota, tad pēc pārdesmit gadiem attieksme pret kultūras mantojumu Latvijā būs pavisam cita. Šajā kontekstā uz problēmas praktisko pusi norādīja A. Vijups un I. Lazdiņa. A. Vijups ar nožēlu atzina, ka diemžēl ap 40 Latvijas arheologu nespēj gan kvalitatīvi veikt savus tiešos darba pienākumus, gan izglītēt sabiedrību. Savukārt I. Lazdiņa norādīja uz vēstures skolotāju vāmajām zināšanām arheoloģiskā mantojuma aizsardzības jomā, minot nesen piedzīvoto gadījumu, kad vēstures skolotāja no sirds lepojās ar to, ka izrādījusi mantracīm lauku skolas apkārtnē esošos arheoloģiskos pieminekļus, jo viņai bijis liels prieks par viņa izrādīto interesi. Līdz ar to I. Lazdiņa uzsvēra, ka, ja ir cerība izaudzināt nākošās paaudzes, būtu jāšak ar skolotājiem, kuri tiešā veidā audzina šīs paaudzes. Sabiedrības izglītošanas kontekstā A. Vijups arī uzsvēra, ka ir nepieciešams strādāt ar masu medijiem, kuri lielā mērā nosaka attieksmi gan pret arheoloģisko pieminekļu aizsardzību, gan mantračiem. Turklāt viņi atzīmēja, ka ir jāmeklē valoda, kādā ar mantračiem sarunāties, jo skaidrs ir viens, ka zinātniskās terminoloģijas izmantošana nav piemērots veids diskusijas veidošanai ne vien ar mantračiem, bet arī ar sabiedrību.

Pēc “Zinātnieku nakts” ietvaros notikušās diskusijas par arheoloģiskā mantojuma aizsardzību Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātē tās dalībnieki vienprātīgi atzina, ka ir nepieciešama daudzu izskanējušo jautājumu sīkāka apspriešana un jaunu risinājumu meklēšana Latvijas arheologu kopīgā sanāsmē, iespējams, Latvijas Arheologu biedrības ietvaros.

Inna Lazdiņa

STARPTAUTISKS SIMPOZIJS EIROPAS KULTŪRAS GALVASPILSĒTĀ

2011. gadā Turku ir Eiropas kultūras galvaspilsēta. Līdztekus daudzām izstādēm, izrādēm, koncertiem un citiem pasākumiem kultūras programmas ietvaros Turku Universitāte, Turku vēstures asociācija un citas organizācijas bija pulcinājušas Baltijas jūras reģiona zinātniekus (humanitāro un sociālo zinātņu pārstāvjus), lai apspriestu, manuprāt, ļoti interesantas problēmas. Simpozijš notika 28. un 29. septembrī Turku Universitātē, tā nosaukums

“Sadalītā pagātne – konfliktējošās vēstures: vēstures zināšanas, atmiņa un politika Baltijas jūras reģionā”. Darbs tika organizēts šādi: dienas pirmajā pusē notika plenārsēdes, kurās pazīstami zinātnieki no Somijas, Zviedrijas, Krievijas, Latvijas, Lietuvas un Igaunijas lasīja plašus referātus, tad uzstājās koreferenti no Turku un Helsinku universitātēm, un pēc tam notika apspriešana. Uzreiz gribētos atzīmēt, ka dalībnieki bija ļoti aktīvi un bieži apspriešana turpinājās arī kuluāros. Pēcpusdienā darbs turpinājās sekcijās. Kopā bija desmit sekcijas (protams, fiziski nebija iespējams piedalīties visās).

Savukārt plenārsēdēs tika nolasīti seši referāti. Savā referātā “Konfliktējošās vēstures un politika Latvijā: priekšnoteikumi un problēmas (1990–2011)” es aplūkoju vairākas tēmas: vēstures loma Atmodas laikā un pirmajos gados pēc neatkarības atjaunošanas; kāpēc Latvijā tiek pausti dažādi (dažkārt pat diametrāli pretēji) uzskati par vienām un tām pašām vēstures norisēm; Latvijas Vēsturnieku komisijas pētniecības darbs un tā vērtējums; vēstures jautājumu aktualizēšana vēlēšanu laikā. Neraugoties uz to, ka referāta pamatā bija vienīgi Latvijas materiāls, tas izsauca tiešām lielu interesi. Pēc tā noklausīšanās tika uzdots daudz jautājumu. Īpaši gribētu pieskarties diviem jautājumiem, kuri pēc būtības sasaucās ar problēmām, kas tika skartas referātos Latvijas vēsturnieku kongresā. Pirmās bija saistīts ar jautātājas neizpratni, kāpēc pēdējos 20 gados Latvijā dominē tieši 20. gadsimta politiskā vēsture, kaut gan Latvijai ir tik bagāta vēsture arī pirms tam. Es paskaidroju, ka Latvijas vēsture līdz 20. gadsimtam nebūt nav atstāta novārtā. Taču padomju gados tieši 20. gadsimta vēstures norises tika falsificētas visvairāk, tāpēc vēsturnieku pienākums bija vislielāko uzmanību pievērst tieši šim periodam. Te es atsaucos uz Latvijas vēsturnieku kongresā pieņemtās rezolūcijas tekstu, kurā izteikta pārliecība, ka tuvākajā nākotnē Latvijas vēstures senākiem periodiem tiks pievērsta lielāka uzmanība.

Otrs jautājums: Kā mēs Latvijā izjūtam to, ka esam daļa no ES, Eiropas identitātes un arī Eiropas vēstures? Vai mēs cenšamies iekļauties Eiropas vēstures kontekstā? Vai mēs spējam skaidrot savas vēstures īpatnības? Šo jautājumu uzdeva Helsinku Universitātes profesors H. Meinanders, kurš savā plenārsēdes referātā “Atsevišķs stāsts? Interpretācija par Somiju Otrā pasaules karā” tieši uzsvēra to momentu, ka Somijas zinātniekiem liels darbs vēl stāv priekšā: izskaidrot Eiropai, ka “ziemas karš” jāaplūko atsevišķi no tā perioda, kad Somija bija nacistiskās Vācijas sabiedrotais (no 1941. līdz 1944. gadam). Es piekritu H. Meinanderam tajā ziņā, ka arī Latvijas zinātniekiem daudz kas būtu jāskaidro. Interesanti, ka somu kolektīvajā atmiņā “ziemas kara” iznākums netika vērtēts kā uzvara. Šim karam ir bijušas divas mācības: pirmā – neviens nepalīdzēs somiem, ja runa būs par Somijas valsts neatkarību, otrā – vajag būt vienotiem kopējā mērķa sasniegšanai. Referents tomēr atzīmēja, ka pēc PSRS sabrukuma valstī atkal pacēlās balsis, ka “mēs uzvarējām ziemas karā”, un vēsturniekiem nācās veikt izskaidrošanas darbu, ka šis viedoklis ne visai atbilst patiesībai, kaut gan neatkarība tika nosargāta.

Interesants bija profesora N. Kuposova no Sanktpēterburgas Universitātes (Krievija) referāts ar nosaukumu “*Memory Wars, Memory Laws*”, ko pēc būtības var pārtulkot kā “Vēstures kari, vēstures likumi”. Viņš aplūkoja “vēstures karu”, kuri radās Eiropā pagājušā gadsimta 60. un 70. gados,

priekšnoteikumus; pastāvošo likumdošanu attiecībā uz vēstures jautājumiem (tai skaitā vairākās Eiropas valstīs pastāvošos likumus, kuri paredz kriminālatbildību par holokausta noliegšanu) un, visbeidzot, atsevišķo valstu vēsturnieku viedokļus par to, vai ir lietderīgi pieņemt likumus un deklarācijas dažādos vēstures jautājumos un vai tie neierobežo vārda brīvību. Pats referents iestājās pret jebkādu likumu pieņemšanu vēstures jautājumos, tāpēc ka nevienā valstī tie faktiski “nestrādā”, jo ļoti grūti vai pat neiespējami ir izvirzīt apsūdzību un pamatot to tiesā. Principā arī Latvijā šāda tipa “vēstures likumi un deklarācijas” faktiski izrādījušās nelietderīgas. Kā zināms, Deklarācija par Latvijas okupāciju 1940. gada jūnijā tika pieņemta 1996. gadā. Taču tas nekādā ziņā netraucē to noliegt, apšaubīt, izvirzīt okupācijas akceptēšanu kā politisku prasību.

Simpozija otrajā dienā pirmais uzstājās profesors K. G. Karlsons no Lundas Universitātes (Zviedrija), kurš savu referātu “Mazākais ļaunums? Par komunisma un nacisma prezentāciju (*representation*) Eiropas vēstures kultūrā” sāka ar to, ka zviedri pa īstam atklāja Otro pasaules karu tikai pagājušā gadsimta 90. gados. Līdz tam, pēc K. G. Karlsona teiktā, Zviedrijas valdības īstenotā politika bija virzīta uz nākotnē risināmiem uzdevumiem, bet Otrais pasaules karš Zviedriju vispār neskāra vai skāra minimāli. Domājams, ka tieši ar šādu nostāju ir skaidrojama ļoti novēlotā Zviedrijas valdības atvainošanās par Latvijas leģionāru izdošanu Padomju Savienībai un padomju okupācijas neatzišana. Pašlaik ar ES finansiālu atbalstu tiek īstenots starptautisks projekts, kura saīsinātais nosaukums ir “Komnac” – divu vārdu (komunisms un nacisms) salikums. Šī projekta ietvaros paredzēti plaši pētījumi, kuru mērķis ir veikt divu politisko režīmu – komunisma un nacisma – salīdzinājumu, atrast saistību to starpā un atklāt savstarpēju ietekmi. Runājot par “mazākā ļaunuma” principu, pie kura pašlaik pieturas Eiropā, K. G. Karlsons īpaši uzsvēra, ka, no vienas puses, abus režīmus vajag salīdzināt, nevis pielīdzināt, no otras puses, tie, kuri izvēlējās mazāko no ļaunumiem, nedrīkst aizmirst, ka viņi tomēr ir izvēlējušies ļaunumu. Protams, var vienīgi atbalstīt šādus jautājumus, īpaši tāpēc, ka Latvija, kura pārdzīvoja abus režīmus, sniedz lielisku materiālu šādiem salīdzinošiem pētījumiem.

Profesors no Viļņas Universitātes (Lietuva) A. Eidints referātā “Selektīvās atmiņas komplikācijas (*complications*): holokausta traģēdija, “dubultais genocīds” un padomju režīma iedibināšanas Lietuvā vērtējums” stāstīja par savas valsts vēsturnieku pieredzi, ko tie ieguvuši pēdējo 20 gadu laikā, analizējot vēstures atmiņā dažādi vērtējamas Otrā pasaules kara norises. Referents atzīmēja, ka vēsturniekiem vēl liels skaidrošanas darbs priekšā. Savukārt M. Tamms no Tallinas Universitātes (Igaunija), būdams gados jauns cilvēks, stāstīja par to, kā Eiropas jaunieši uztver vēsturi un kā viņi rakstīs vēsturi nākotnē.

Runājot par sekciju darbu, īpaši gribētos izcelt M. Melas (Somija) ziņojumu “Igaunī un lībieši Padomju Latvijā: vēsturiskās atmiņas interpretācija”. Strādājot pie grāmatas par igauņiem Latvijā, autore bija savākusi ļoti daudz atmiņu par igauņu dzīvi Latvijā, tai skaitā arī padomju gados. Tieši šīs atmiņas kalpoja par pamatu ziņojumā paustām atziņām. M. Mela īpaši uzsvēra faktu, ka igauņi bija ļoti pakļauti asimilācijai, varbūt tāpēc, ka to skaits bija niecīgs. Tikai 30% Padomju Latvijā dzīvojošo igauņu uzskatīja sevi par

īgauniem, 30% – par latviešiem un pārējie – par krieviem. Klausītāju interesi izsauca arī stāsts par lībiešu likteni.

Par rezultātiem, ko ieguva Tartu Universitātes pētnieku grupa, salīdzinot, kā prese īgaunu un krievu valodā atspoguļo vēstures notikumus, ziņoja V. Jakobsone (Igaunija). Īpašu auditorijas interesi izraisīja tā ziņojuma daļa, kurā autore salīdzināja, kā 2007. gadā vieni un tie paši vēstures notikumi bija atspoguļoti vienos un ošros izdevumos.

Nobeigumā gribētu īpaši izcelt domu, ko, runājot par somu vēstures atmiņu, uzsvēra H. Meinanders: sabiedrības uztverē vēsture saistās ar četriem svarīgākiem notikumiem. Tie ir: nācijas izveidošana, valsts dibināšana, “zie-mas karš” un labklājības valsts celtniecība, kur cilvēkiem būtu prieks dzīvot un uz kuriem gribētos atgriezties. Secinājumus katrs lai izdara pats.

Irēne Šneidere

LU LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA UN ŠLĒSVIGAS ARHEOLOGU SEMINĀRS

2011. gada 10.–13. oktobrī norisinājās LU Latvijas vēstures institūta un Baltijas un Skandināvijas Arheoloģijas centra (Šlēsvīgā, Vācijā; turpmāk – BSAC; *Zentrum für Baltische und Skandinavische Archäologie, Stiftung Schleswig-Holsteinische Landesmuseen*) kopīgs lauka seminārs, kas bija viena no projekta “LU Latvijas vēstures institūta sadarbība arheoloģiskos pētījumos ar Baltijas un Skandināvijas Arheoloģijas centru Šlēsvīgā” aktivitātēm. Projektu sagatavoja Valdis Bērziņš. Projektu atbalstīja Baltijas–Vācijas Augstskolu birojs ar Vācijas Akadēmiskās apmaiņas dienesta (DAAD) līdzekļiem.

Sadarbība starp LU Latvijas vēstures institūtu un Baltijas un Skandināvijas Arheoloģijas centru aizsākās pirms vairākiem gadiem ar abu institūciju akmens laikmeta speciālistu personiskiem kontaktiem. Līdz šim notikuši vairāki kopīgi pasākumi: sadarbības seminārs Šlēsvīgā (18.–21.03.2010.), seminārs par akmens laikmeta krama apstrādes tehnikām (23.–27.08.2010.), zemūdens objektu apsekošana Užavas un Salacas upēs (31.05.–08.06.2010.), ģeofizikālā izpēte Riņņukalna akmens laikmeta apmetnē (09.–12.04.2011.). Starp abām institūcijām 2010. gadā noslēgts sadarbības līgums.

Projekta ietvaros tika plānoti trīs pasākumi. Augustā notika kopīgi arheoloģiskie izrakumi Riņņukalna akmens laikmeta apmetnē (ap 4000. g. pr.Kr.), kas ir unikāla kā vienīgais zināmais akmens laikmeta piemineklis Baltijas reģionā, kur kultūrslānis sastāv no pārtikā izmantoto saldūdens (upes) gliemeņu vāciņiem. Izrakumu mērķis bija ar mūsdienu skatījumu izvērtēt šī pieminekļa raksturu un apmetnes kultūrslāņa stratigrāfiju, kā arī dokumentēt liecības, izmantojot mūsdienīgas tehniskās metodes. Pētījumus vadīja LU LVI vadošā pētniece Ilga Zagorska, tajos iesaistījās LU LVI pētnieks Valdis Bērziņš un BSAC pētnieks Dr. Haralds Libke (*Harald Lübke*), kura pieredze, veicot seno dzīvesvietu izpēti ar ģeofizikālām metodēm un interpretējot iegūtos rezultātus, ļauj racionālāk plānot izrakumu darbu un skaidrāk interpretēt senās dzīvesvietas telpisko struktūru.

Otrs pasākums – jau minētais lauka seminārs, kurā Latvijas vēstures institūta arheologi iepazīstināja vācu kolēģus ar dzelzs laikmeta arheoloģiskajiem pieminekļiem Latvijā. Lauka seminārā piedalījās LU LVI direktors Dr. hist. Guntis Zemītis, BSAC direktors prof. Dr. Klauss fon Karnaps-Bornheims (*Claus von Carnap-Bornheim*) un 16 dzelzs laikmeta speciālisti no abām institūcijām, kā arī Baltijas–Vācijas Augstskolu biroja vadītāja Ieva Pranka.

Maršruts ietvēra nozīmīgākos dzelzs laikmeta pieminekļus visā Latvijā. Seminārs sākās ar Āraišu ezerpils apskati, kur semināra dalībniekus detalizēti ar izpētes rezultātiem iepazīstināja Zigrīda Apala un Māris Zunde. Latgalē semināra dalībniekiem Antonijas Vilcānes vadībā bija iespēja iepazīties ar Asotes, Jersikas, Anspoku un Šnepstu pilskalnu un Šķeltovas Brīveru senkapjiem. Ar Daugmales pilskalnu zinātniekus iepazīstināja Guntis Zemītis, Tērvetes senvietu kompleksu izrādīja Normunds Jērums. Kurzemē semināra dalībnieki Elīnas Guščikas un Innas Lazdiņas vadībā apskatīja Padures pilskalnu un Ābelnieku senkapus. Semināra pēdējā dienā pētnieki pabija Grobiņas senvietu kompleksā, kur Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, sadarbojoties ar BSAC, jau veic kopīgus pētījumus, par to rezultātiem informēja Ingrīda Virse un Timo Ibsens.

Semināra darbs bija spraigs un turpinājās arī vakaros, prezentējot pētījumus un diskutējot. Preiļos semināra dalībniekus uzņēma Preiļu vēstures un lietišķās mākslas muzejs. Par šī vakara organizatorisko pusi jāpateicas muzeja direktorei Teklai Bekešai. Pasākumā ievadrunu teica Preiļu novada domes priekšsēdētājs Aldis Adamovičs, Preiļu pamatskolas direktore Nora Šnepste, Baltijas–Vācijas Augstskolu biroja vadītāja Ieva Pranka. Pasākumā piedalījās arī muzeja darbinieki, vietējie interesenti. Ar ziņojumiem par BSAC speciālistu līdzšinējo ieguldījumu un savu redzējumu par nākotnes sadarbības iespējām, pētot dzelzs laikmeta dzīvesvietas, iepazīstināja BSAC direktors Klauss fon Karnaps-Bornheims un pētnieks Timo Ibsens. BSAC speciālistu ieguldījums pamatojas uz viņu pieredzi modernu arheoloģisko metožu (ģeofizikālā izpēte, telpiskas rekonstrukcijas) izmantošanā, kā arī pieredzi salīdzinošos arheoloģiskos pētījumos, analizējot akmens un dzelzs laikmeta problēmas plašā Baltijas un Skandināvijas reģiona mērogā. Referātu par Daugmali – senāko pilsētveida apmetni Latvijā, tās vietu un lomu tranzitirdniecībā aizvēstures beigu posmā nolasīja Guntis Zemītis, bet ar Preiļu apkārtnes un Dubnas baseina dzīvesvietu un kapulauku izpētes rezultātiem iepazīstināja Antonija Vilcāne. Otrajā vakarā Kuldīgā ar referātiem uzstājās Elīna Guščika un Inna Lazdiņa, informējot par pēdējo gadu pētījumiem Mežītes pilskalnā, apmetnē un kapulaukā. Gunita Zariņa iepazīstināja ar dažiem secinājumiem par bērnu sociālo statusu 10.–13. gs. lībiešu sabiedrībā. Par kopīgajiem pētījumiem akmens laikmeta pieminekļos stāstīja Ilga Zagorska, Haralds Libke un Valdis Bērziņš.

Projekta trešajā posmā paredzēta Riņņukalna arheoloģiskajos izrakumos iegūtā materiāla analīze, apkopošana un publicēšana.

Akmens laikmeta pētnieki ir jau nosprauduši dažus konkrētus kopējus darbus tuvākajiem gadiem. 2012. gadā tiek plānoti izrakumi Sises apmetnē Ventpils novadā – vietā, kur Užavas upē un tās krastos iegūti mezolīta un

neolīta atradumi. Tiek domāts arī par pētījumu turpināšanu Riņņukalnā. Sadarbības aktivitātēs iesaistīti I. Zagorska, V. Bērziņš, BSAC pētnieki Haralds Libke, Džons Medovss (*John Meadows*). Ir iecere noturēt otru krama apstrādes semināru Latvijas studentiem Vācijā; to vadītu pieredzējušais krama apstrādes speciālists Harms Paulsens (*Harm Paulsen*).

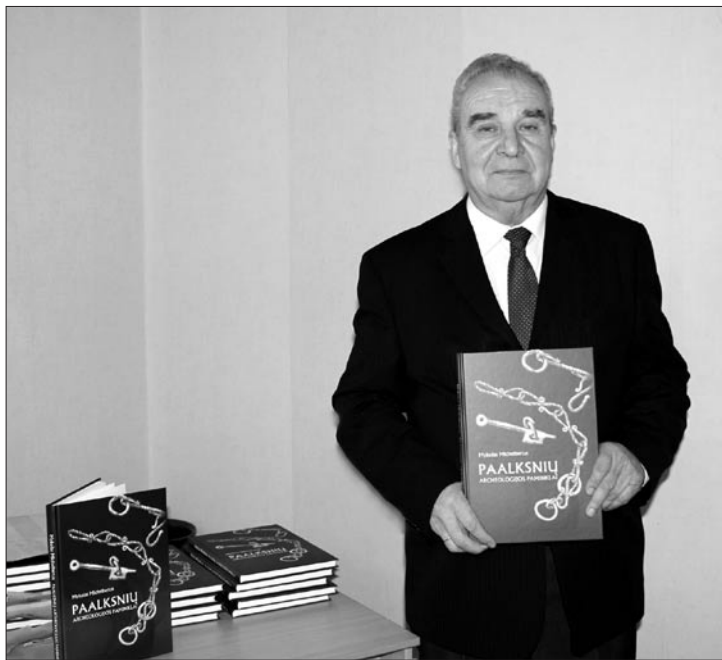
Semināra gaitā tika identificētas, izvērtētas un attīstītas sadarbības tēmas, kas saistītas arī ar dzelzs laikmetu. Latvijas dzelzs laikmeta pētniekiem aktuāla ir mūsdienīgu metožu izmantošana šī perioda dzīvesvietu izpētē, kā arī līdzšinējo pētījumu rezultātu popularizēšana Rietumu pētnieku vidū. Turpmākā sadarbība sekmētu institūta un Latvijas arheologu atpazīstamību Eiropā. Tālākā nākotnē sadarbības galarezultāts varētu būt apkopojošs pētījums, kas dotu reģionāla mēroga ainu par saimniecisko, kultūras un sabiedrības attīstību aizvēstures periodā.

Antonija Vilcāne

LATVIJAS ZA GODA DOKTORA MIKOLA MIHELBERTA VIZĪTE RĪGĀ

2011. gada vēlā rudenī Rīgā bija ieradies Lietuvas arheologs – Viļņas Universitātes profesors habilitētais vēstures doktors Mikols Mihelberts (*Mykolas Michelbertas*). 1. decembrī prof. Mihelberts viesojās LZA augstceltnē un piedalījās LU Latvijas vēstures institūta sēdē, uz kuru bija ieradušies ne tikai institūta, bet arī Latvijas Nacionālā vēstures muzeja un Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja arheologi. Sēdi atklāja LZA korespondētājloceklis institūta direktors prof. Guntis Zemītis. Ar prof. Mihelberta devumu Lietuvas arheoloģijā un zinātniskajiem kontaktiem ar Latviju iepazīstināja LZA īstenais loceklis prof. Ēvalds Mugurēvičs.

Prof. Mihelberts ir Baltijas agrā dzelzs laikmeta Romas perioda arheoloģijas ievērojams speciālists, veicis izrakumus daudzos Lietuvas dzelzs laikmeta pieminekļos, publicējis vienpadsmit grāmatas un vairākus simtus zinātnisku rakstu. Kopš 2002. gada prof. Mihelberts ir Vācu arheoloģijas institūta korespondētājloceklis, bet kopš 2004. gada – Latvijas Zinātņu akadēmijas goda doktors. Viņš bijis ilggadējs Viļņas Universitātes Arheoloģijas katedras vadītājs, bet šogad ievēlēts par emeritēto profesoru. Ilgajos pedagoģiskās darbības gados prof. Mihelberts izaudzinājis Lietuvas arheologu jaunāko paaudzi, vadījis diplomdarbus un doktora disertācijas ne tikai saviem tautiešiem, bet bijis oponentis arī vairāku latviešu arheologu promocijas darbiem. Būdams teicams organizators, Viļņas Universitātes Vēstures fakultātē viņš rīkojis daudzas starptautiskas zinātniskas konferences, kurās piedalījušies arī Latvijas arheologi. Prof. Mihelberts nodibinājis rakstu krājumu “*Archaeologia Lituana*”, kuru kopš 2000. gada izdod Viļņas Universitātes izdevniecība un kurā regulāri publicē ārzemju autoru, to skaitā latviešu arheologu rakstus. Viņš ir šī periodiskā izdevuma sastādītājs un galvenais redaktors. 2011. gada beigās iznācis jau “*Archaeologia Lituana*” 12. sējums. Parālēli rakstu krāju-

Profesors Mihelberts prezentē savu grāmatu. *Andra Caunes foto*

miem prof. Mihelberts izveidojis “Archaeologia Litwana” monogrāfiju sēriju, kurā izdevis četras grāmatas par paša pētītajiem Lietuvas arheoloģiskajiem pieminekļiem (2004., 2006., 2009. un 2011. gadā).

Latvijas vēstures institūtā prof. Mihelberts nolasi referātu par Lietuvas arheoloģijas sasniegumiem un problēmām beidzamajos desmit gados. Vispirms viņš raksturoja arheologu apmācības sistēmu Lietuvā. Viņā atrodas vienīgā Lietuvas universitāte, kurā kā patstāvīgu specialitāti var apgūt arheoloģiju, sākot ar bakalaura līmeni. Bez tam arheoloģijas kursus lasa arī Klaipēdas un Šauļu universitātēs. Viļņas Universitātē pašlaik mācās gandrīz simt arheoloģijas studentu, kuri apgūst ne tikai Lietuvas, bet arī Baltijas arheoloģijas kursu no akmens laikmeta līdz viduslaikiem. Katru gadu universitāti beidz nepilni divi desmiti arheologu, no kuriem labākie papildina muzeju un pētniecības iestāžu darbinieku rindas.

Daudzie kvalificētie Lietuvas arheologi un vairāki pētniecības centri nodrošina regulāru un daudzveidīgu arheoloģijas periodikas izdošanu. Bez jau minētā Viļņas Universitātes ikgadējā izdevuma “Archaeologia Litwana” vēl regulāri tiek publicēts Lietuvas vēstures institūta sagatavotais rakstu krājums “Lietuvos archeologija” (2009. gadā iznāca 35. sējums) un Klaipēdas Universitātes Baltijas jūras reģiona vēstures un arheoloģijas institūta pētījumu krājums angļu valodā “Archaeologia Baltica” (2010. gadā izdots 13. sējums), bet Lietuvas arheologu biedrība ik gadu laiž klajā īsas atskaites par izrakumiem

ar nosaukumu “Archeologiniai tyrinejimai Lietuvoje” (2011. gada rudenī publicēts 2010. gada arheoloģisko pētījumu galveno rezultātu apkopojums).

Profesors atzina, ka beidzamajos gados Lietuvā (līdzīgi kā Latvijā) strauji pieaudzis komercizrakumu skaits, kas saistīts ar pazemes komunikāciju izbūvi un ēku remontiem pilsētās un citās apdzīvotajās vietās. Diemžēl liela daļa no šiem darbiem dod maz vērtīga materiāla arheoloģijas zinātnes tālākai attīstībai. Katru gadu Lietuvā veic vairāk nekā pusotru simtu arheoloģisku pētījumu, bet lielākoties tie ir nelieli un īslaicīgi aizsardzības izrakumi viduslaiku, jauno un jaunāko laiku objektos. Turpretī gandrīz vairs nav dabūjams valsts finansēts atbalsts zinātnisku izrakumu veikšanai senāko periodu pieminekļos.

Referāta otrajā daļā prof. Mihelberts prezentēja savu jaunāko grāmatu (Paalksnių archeologijos paminklai. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011. 244 p.: il.). Tajā apkopoti galvenie rezultāti no autora vadībā 1993.–1999. gadā veiktajiem izrakumiem Lietuvas rietumdaļā Kelmės rajonā situētajos Paalkšņu arheoloģiskajos pieminekļos – Romas laika uzkalniņu kapulaukā, vēlā dzelzs laikmeta ugunsapbedījumos un skeletkapos, kā arī 14.–15. gs. viduslaiku kapsētā. Prof. Mihelberta pētījumu galvenās atziņas labi ilustrēja daudzu interesantu atradumu digitāli attēli. Referātu nobeidzot, prof. Mihelberts 20 savas monogrāfijas eksemplārus dāvināja Latvijas vadošajiem arheologiem, kā arī Latvijas vēstures institūta bibliotēkai. Jācer, ka Latvijas senākās vēstures pētnieku tikšanās ar Lietuvas vadošo arheologu veicinās kaimiņzemju zinātnieku turpmāku sadarbību un ciešākus savstarpējus kontaktus.

Ieva Ose

DESMITO REIZI PASNIEGTA “RĪGAS BALVA”

2011. gada “Rīgas balvu” ar nelielu nokavēšanos pasniedza šī gada 27. janvārī. Desmitās – apaļās jubilejas ceremonija notika Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja Kolonnu zālē. Balva piešķirta trīs nominācijās: “Par Rīgas identitātes veidošanu”, “Par zinātnisko darbību Rīgā” un “Par inovatīvo darbību Rīgā”.

Ekspertu komisija, piešķirot balvas, ņēma vērā arī vairākas svarīgas jubilejas, kas tika atzīmētas 2011. gadā. Tā sakarā ar Rīgas (1201) 810. jubileju un 800 gadiem, kopš Rīgā kalta pirmā monēta (1211), “Rīgas balva” tika piešķirta māksliniekam Laimonim Šēnbergam – par Rīgas 800 gadu jubilejai veltītu un ar pilsētas vēsturi saistītu monētu sēriju. Daudz cildinošu vārdu māksliniekam veltīja Latvijas Banka: “Astoņās monētās tika parādīts pilsētas mūžs, izmantojot katram gadsimtam raksturīgus sīžetus un Rīgas ģerboni tā vēsturiskajā attīstībā. Laimonis Šēnbergs radīja pirmās monētu skices un ierosināja tolaik monētu mākslā un kalšanas tehnoloģijā vēl neizmantotu risinājumu – ideju izcelt ar tehnoloģiski sarežģīta divpakāpju matējuma palīdzību. Mākslinieks organizēja monētu grafiskā risinājuma izstrādi un modeļu

veidošanas procesu, vadīja sarunas ar kaltuvēm par tehnisko izpildījumu. Laimonis Šēnbergs pats ir arī visu sērijas "Rīgai 800" monētu aversu grafisko risinājumu autors." Monētas laistas klajā no 1996. līdz 1998. gadam vairāk nekā 40 tūkstošos eksemplāru un ir visas pasaules monētu kolekcionāru un mākslas cienītāju iekāres objekts, tā popularizēdamas Rīgas tēlu tēlu ārpus tās robežām.

2011. gadā 800 gadus atzīmēja Rīgas Doms, to pazīst katrs, kurš viesojies Rīgā, apmeklējis koncertus Domā vai arī tikai lasījis par Rīgas arhitektūru. Daudz cienītāju ir arī Rīgas Doma kora skolas zēnu korim, kuru izveidojis un vada ilggadējs zēnu koru kustības entuziasts, pareizāk teikt – fanātiķis, daudzu vispārējo latviešu dziesmu un deju svētku un Latvijas skolu jaunatnes dziesmu un deju svētku virsdiriģents Jānis Ērenštreits. Arī viņš apbalvots nominācijā "Par Rīgas identitātes veidošanu".

LU Latvijas vēstures institūta pētniece Dr. hist. Margarita Barzdeviča uzrakstījusi monogrāfiju "Rīga zviedru laika kartēs un plānos. 1621–1710". To 2011. gadā klajā laidis Latvijas vēstures institūta apgāds. Darbā izmantoti 1621.–1710. gada Rīgas pilsētas un tās apkārtnes kartogrāfiskie attēli, kas glabājas dažādos arhīvos, muzejos un bibliotēkās ne tikai Latvijā (Latvijas Valsts vēstures arhīvā, Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā, Latvijas Universitātes Akadēmiskajā bibliotēkā, Latvijas Nacionālajā bibliotēkā), bet arī Zviedrijā (Kara arhīvā *Krigsarkivet* un Valsts arhīvā *Riksarkivet*) un Vācijā (Saksijas Galvenajā valsts arhīvā un Ģenerālajā zemes arhīvā Karlsruheē). Tā teikts Latvijas vēstures institūta rakstītajā ieteikumā, uzsverot autores sniegto bagātīgo informāciju par Rīgas un priekšpilsētu nocietinājumu sistēmu, Rīgas un tuvākās apkārtnes iedalījumu gruntsgabalos, īpaši no 17. gs. otrās puses. Darbā redzams, kā tikusi modernizēta nocietinājumu sistēma un kā tas ietekmējis Rīgas pilsētas un priekšpilsētu teritoriālo izaugsmi un pilsētvides veidošanos. "Rīgas balvas" žūrijas komisija vienprātīgi atzina Margaritu Barzdeviču par "Rīgas balvas" cienīgu nominācijā "Par zinātnisko darbību".

Apbrīnojami ilggadējs un sieviešu iecienīts ir parfimērijas un kosmētikas ražotājs "Dzintars". Laika pārbaudi nav izturējuši tik daudzi kādreiz slaveni Latvijas uzņēmumi, bet "Dzintars", pateicoties inovatīvajai pieejai, kas pilnībā atbilst pasaulē modernās organiskās kosmētikas ražošanas prasībām un filozofijai (to apliecina Francijas organisko produktu novērtēšanas organizācijas ECOCERT izsniegtais sertifikāts), ir spējis iet līdzī laimam, turklāt ne jau vilkties laika astē, bet atrasties pirmajās rindās. 2007. gadā "Dzintars" saņēma ANO dibinātās Vispasaules Intelektuālā īpašuma organizācijas (WIPO) godalgu inovatīviem uzņēmumiem par vairāk nekā 100 saņemtiem patentiem. A/s "Dzintars" vadītājam Iljam Gerčikovam – "Rīgas balva" par inovatīvo darbību.

"Rīgas balvas" pasniegšanas ceremonijā tika nolīdzināts kāds parāds – pasniegts Goda diploms LU Latvijas vēstures institūtam un LU Akadēmiskajai bibliotēkai par monumentālā Rīgas kultūrvēstures pieminekļa – J. K. Broces krājuma "Zīmējumi un apraksti" (I–IV, 1992–2007) sagatavošanu un izdošanu. Kā teica žūrijas komisijas priekšsēdētājs akadēmiķis Jānis Stradiņš, vairāki no šī grandiozā darba veicējiem diemžēl jau ir aizsaulē.

Goda diploms 2011. gadā piešķirts 1. Rīgas Valsts ģimnāzijai – par izciliem nopelniem izglītības jomā, kā arī sakarā ar tās tālā (nosacītā) priekšteča – Rīgas Domskolas dibināšanas (1211) 800 gadiem. Diez vai ir iespējams izveidot kādu reģistru, kur būtu uzskaitīti visi tās beidzēji, bet slavenu vārdu tajā netrūktu gan zinātnes, gan mākslas, gan tautsaimniecības jomās.

2011. gada laureāti pelnīto atzinību saņēmuši. Taču arī iepriekšējo gadu laureātu vidū bijis ne mazums vēsturnieku, kuru darbs veltīts Rīgai.

2002. gada 22. novembrī Rīgā, Vāgnera zālē, pirmo reizi tika pasniegta Latvijas Zinātņu akadēmijas, Rīgas domes un Biznesa augstskolas “Turība” iedibinātā “Rīgas balva” “par nozīmīgāko zinātnisko pētījumu Rīgas vēsturē un kultūrvēsturē, etnogrāfijā, demogrāfijā un etnisko attiecību izpētē, ģeogrāfijā, ekoloģijā un citās nozarēs, kas saistītas ar Rīgas attīstību”, – tā rakstīts nolikumā. Balvu saņēma LZA īstenais loceklis RTU profesors Jānis Krastiņš par Rīgas arhitektūras mantojuma pētīšanu un popularizēšanu, kā arī Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja ilggadējā direktore Klāra Radziņa un muzeja arheoloģijas nodaļas vadītājs Andris Celmiņš. Veicināšanas balva, sadalot to divās daļās, tika pasniegta Viktorijai Bebrei – par pētījumiem Rīgas sadzīves vēsturē un Robertam Spirģim – par Rīgas Rātslaukuma arheoloģisko izpēti. Balvu pasniegšanu kuplīnāja balvas devēju organizāciju pirmo personu uzrunas, laureātu izvērsti ziņojumi, koncerts un goda mielasts. Tā tika iedibināta tradīcija piešķirt ikgadējam pasākumam atbilstošu sabiedrisko nozīmīgumu un svinīgumu.

2003. gadā Vāgnera zālē “Rīgas balvu” pasniedza jau otro gadu. Laureāti – akadēmiķis Andris Caune, toreizējais LZA korespondētājloceklis, tagad akadēmiķis Ojārs Spārītis un LZA goda doktors Ojārs Zanders. Parādījās arī citas nozares – par ieguldījumu jauno finanšu speciālistu sagatavošanā un nozares attīstības veicināšanā Latvijā “Rīgas balvu” saņēma Rīgas Banku augstskolas rektora v.i. Ugis Zālītis.

2004. gadā suminājām akadēmiķi Jāni Stradiņu, dendrochronologu Māri Zundi, fotogrāfu Leonu Balodi un LU ekonomikas profesori Lūciju Kavali – šajā nominācijā balvu kopš iepriekšējā gada par devumu Rīgas ekonomikas attīstībā piešķīra *Hansabank* (tagad – *Swedbank*). Jauninājums – ar “Rīgas balvas” Zelta diplomu tika godināta aizsaulē aizgājušā LZA ārzemju locekļa un mecenāta Dītriha Andreja Lēbera piemiņa.

2005. gadā ļoti prominents laureātu saraksts – Valsts prezidente akadēmiķe Vaira Viķe-Freiberga jaunā nominācijā – par īpašiem nopelniem Rīgas prestiža celšanā ārpus Latvijas, visā pasaulē, uzņēmējs Juris Savickis – par zinātnes un pilsētas mecenātismu. Pārstāvētas arī tradicionālās zinātnes nozares: arhitektūras vēsturnieks Andrejs Holcmanis – par Rīgas arhitektūras un pilsēt būvniecības pētījumiem, LZA korespondētājloceklis Andris Viksna – par kaijveidīgo putnu koloniju pētījumiem Rīgā, akadēmiķis Jānis Bērziņš – par pētījumiem Rīgas strādniecības vēsturē 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā.

2006. gadā “Rīgas balvu” pasniedza arhitektūras vecmeistaram LZA goda loceklim Vaidelotim Apsītim, kā arī akadēmiķim Jurim Ekmanim – par devumu fizikas un enerģētikas zinātnē un Rīgas siltumapgādes sistēmas attīstībā, akadēmiķim Ivaram Knētam – par devumu biomehānikas zinātnē

un inženierzinātņu speciālistu sagatavošanā, LZA goda loceklim Valdim Jākobsonam – par devumu zinātnes mecenātismā un farmācijas tradīciju kopšanā. Parādījās nominācija “Par inovatīvu darbību”. Te balva tika SIA BIOSAN. Pie balvas tika arī tēlnieks Genādijs Stepanovs – “Rīgas balvas” statuetes “Rīgas kaija” un tās palielinātā varianta Rīgas kanāla apstādījumos autors. Šī nominācija nosaukta – “Par devumu Rīgas kultūrvides veidošanā restaurācijas un tēlniecības nozarē”. Ceremonija notika Rīgas Latviešu biedrības nama Zelta zālē.

2007. gadā balvas pasniegšanas ceremonija pārvietojās uz Latvijas Akadēmisko bibliotēku. “Turība” nu jau krietnu laiku kā transformējusies par Rīgas balvas biedrību. Laureāti – akademiķe arheoloģe Ieva Ose – par pētījumiem Rīgas arheoloģijā un it īpaši Daugavgrīvas cietoksnī, LZA goda loceklis tēlnieks Andrejs Vārpa, daudzu Rīgā uzstādītu pieminekļu autors, fotogrāfs Vilhelms Mihailovskis – par Rīgas radošo personu portretēšanu. Par inovācijām pasniegtas pat divas balvas – Rīgas Tehnoloģiskā centra vadītājam Jānim Stabulniekam un arhitektei Zaigai Gailei – par inovatīvu pieeju Rīgas kultūrvides atjaunošanā un arhitektūras renovācijā.

2008. gadā “Rīgas balvas” pasniegšanas ceremonija atgriezās Rīgas Latviešu biedrībā. Balvu un statueti saņēma akademiķis Elmārs Grēns – starptautiski atzīta autoritāte, Rīgas skolas izveidotājs ģēnu pētniecībā, Juris Indāns – ilggadējs Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja, Latvijas *skansena* direktors, AS “Sidrabe” – augsto tehnoloģiju centrs ar nopelniem eksportprodukcijas ražošanā, uzņēmējs un mecenāts Jevgenijs Gombergs – par sabiedrībā visai pretrunīgi vērtētu Krievijas impērijas laika pieminekļu restaurāciju (pieminekļi Barklajam de Tolli Esplanādē, Pētera I pieminekļa kopija, uzstādīta paša īpašumā “Teikas nami”, marķīza Pauluči piemiņas akmens Vērmaņdārzā), kā arī par mazāk zināmo faktu – Lāčplēša skulptūras atjaunošanu Saeimas nama fasādē. *Swedbank* pasniedza savu balvu starptautisko izstāžu rīkotājsabiedrībai *BTI*.

2009. gada 27. novembrī Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja Kolonnu zālē “Rīgas balvu” pasniedza LZA goda loceklim tēlniekam Indulim Rankam, kā arī vēsturniekam un publicistam Arturam Heniņam. Balva par inovatīvo darbību tika RTU tālmācības centra izveidotājam un vadītājam fizikas doktoram Atim Kapeniekam un sabiedrībā plaši pazīstamajam “Lido” Ķirsonam. (Diemžēl “Rīgas balva” neglāba Ķirsona kungu no vēlākajām krīzes izraisītajām nepatīkšanām.)

2010. gadā “Rīgas balvu” pasniedza deviņi reizi, un tās pasniegšanas ceremonija notika Mazajā ģildē. Balva tika piešķirta latviešu prozas grandam Zigmundam Skujiņam. Inovatora balvu saņēma akademiķis Ivars Kalviņš – par visiem viņa daudzskaitlīgajiem nopelniem jaunu zaļu, tostarp mildronāta, radīšanā, Organiskās sintēzes institūta vadīšanā un donkihotiskajā cīņā par zinātnes finansēšanu un atbalstu inovatīvai darbībai. Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzejs tika apbalvots kolektīvi. Nominācijā “Attīstība” balva tika Biznesa augstskolai “Turība”.

RECENZIJAS

Margarita Barzdeviča. *Rīga zviedru laika kartēs un plānos. 1621–1710*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2011. 279 lpp.: il. ISBN 978-9984-824-22-2

Kartes un plāni ir ļoti saistošs vēstures avots, kam salīdzinājumā ar rakstītajiem avotiem ir kāda nepārvērtējama priekšrocība – tie rāda telpu un dažādu objektu izvietojumu tajā un nereti spēj stipri vien mainīt priekšstatus, kas veidojušies, balstoties tikai uz rakstīto avotu ziņām. Taču karte spēj arī maldināt. Uzskatāms piemērs tam ir kaut vai Barnikela-Grota 1747. gada Kurzemes hercogistes karte ar pavisam neizprotamām Piltenes apgabala robežām, kuras savulaik bez jebkāda cita pamatojuma uzskatītas par reālām. Gan karšu sastādīšanas, gan to satura izpēti ir kartogrāfijas vēstures uzdevums.

Latvijas kartogrāfijas vēstures pētnieku saimei (A. Spekke, E. Dunsdorfs, V. Pāvulāns, J. Štrauhmanis u.c.) piepulcējušies Margarita Barzdeviča, kura ir līdzautore ne pārāk sen iznākušajam izdevumam “Ķīpsala” (2008), bet nupat viņas pētījumi par t.s. zviedru laika Rīgas kartēm un plāniem, precizējot un papildinot kartogrāfiskajā materiālā ietvertos datus arī ar citu vēstures avotu ziņām, apkopoti un izdoti še aplūkotajā monogrāfijā.

Grāmata piesaista uzmanību jau tīri vizuāli. Tā bagātīgi ilustrēta (ap 100 attēlu) ar pētījumā izmantotajām kartēm un plāniem vai to fragmentiem, līdz ar to jau pati ilustratīvā materiāla pētīšana kļūst par aizraujošu piedzīvojumu. Daļa karšu un plānu pazīstama pēc agrākām publikācijām, taču ir arī jo daudz pirmpublicējumu. Iespiedums (SIA “Jelgavas tipogrāfija”) ir ļoti kvalitatīvs, un nepieciešamības gadījumā iespējams salasīt arī sīkos kartogrāfisko attēlu tekstus.

Pētījuma tekstuālā daļa satur ierasto avotu (karšu, plānu, ar to izgatavošanu saistītu pārskatu u.c. dokumentu) apskatu, iztīrītās tēmas līdzšinējās izpētes raksturojumu, kā arī avotu un literatūras sarakstu, grāmatā minēto personu un vietu rādītāju un kopsavilkumu angļu valodā.

Materiāla analīze izkārtota divās līdzīgās nodaļās. Pirmā veltīta kartogrāfisko attēlu novērtējumam. Hronoloģiskā un tematiskā izkārtojumā aplūkots karšu un plānu saturs un precizitāte, sastādīšanas mērķi, karšu un plānu tapšanas praktiskā norise, dažādu mērnieku, fortifikācijas inženieru u.c. personu

darbība. Kartes un plāni parādīti visā to daudzveidībā: skices, projekti, “tīr-raksti”, apzināti dezinformējošie, spiegošanas vajadzībām sastādītie, oriģināli, kopijas utt. Raksturota arī Rīgas pilsētas nostāja tās jurisdikcijā esošo zemju kartēšanas jautājumā, kas 17. gadsimta beigās samērā strauji evolucionēja no noraidošas līdz ieinteresētai. Šī nodaļa uzskatāma par nozīmīgāko visā pētījumā, jo ir līdz šim detalizētākais un pilnīgākais Rīgas un tās apkārtnes karšu un plānu izvērtējums no avotkritiskā viedokļa, un tikai uz šāda pamata iespējama tālāka kartogrāfisko attēlu satūra analīze un interpretācija.

Otrajā nodaļā galvenā uzmanība pievērsta kartogrāfisko attēlu satūram – informācijai, kas ļauj izsekot Rīgā un tās apkārtņē notikušajām ģeogrāfiskās situācijas un pilsētvides pārmaiņām gadsimta garumā. Aplūkota iekšpilsētas ielu tīkla veidošanās, nocietinājumu pārbūve, priekšpilsētas attīstība, kā arī raksturota Rīgas patrimoniālā apgabala un Daugavgrīvas apdzīvotība un dažādi zemnieku sētu un namnieku muižiņu saimnieciskās dzīves aspekti.

Monogrāfijai ir divi pielikumi. Pirmajā pielikumā tabulas veidā sniegtas īsas ziņas par 39 Rīgas 17. gs. karšu un plānu autoriem un viņu veikumu saistībā ar Rīgu. Īpaši izceļams 2. pielikums – katalogs “1621.–1710. gada Rīgas pilsētas un tās apkārtnes kartogrāfiskie attēli”. Katalogā līdz ar īsu satūra anotāciju iekļauti autores Latvijā, Vācijā un Zviedrijā apzinātie kartogrāfiskie attēli, kopskaitā 321 nosaukums. Salīdzinājumam jāpiemin, ka Rīgas vēstures pētnieka Rūdolfā Širanta sastādītajā katalogā (1987) ietvertas tikai 113 šā paša perioda kartogrāfiskās vienības, taču, kā jau to norādījusi autore, politiskā situācija, kāda izveidojās Latvijā pēc Otrā pasaules kara, būtiski kavēja kartogrāfisko attēlu pētniecību.

Izdevumā grūti atrast kādas nepilnības. Drukas kļūda ieviesusies 63. lpp.: Franciska Murera ierašanās laiks Rīgā acīmredzot bija 1640., nevis 1740. gads. Par kanoniķi Aleksandru Skulteti būtu piebilstams, ka viņš darbojies ne vien Igaunijā, bet arī Prūsijā, jo tekstā minētā Ermlande (36. lpp.) ir prūšu Vārmes zeme, nevis Igaunijas apgabals, kā to var pārprast pēc grāmatas teksta. Var precizēt, ka kartogrāfijas vēstures pētnieks Leo Bagrovs (25., 260. lpp.) ir dzimis 1881. gadā. Dažviet mulsina īpašvārdu atveidojums latviešu valodā (piemēram, Pletča pagasts (187. lpp.) būtu saucams vienkārši par Pleča pagastu), tomēr par šo tēmu vienmēr iespējams diskutēt, jo laiku pa laikam atveidošanas principi mainās, un bieži vien “pareiza” forma vispār nav nosakāma.

Būtu bijis interesants neliels komentārs par Eberharda Tolksa 1705. gadā sastādīto Rīgas karšu un plānu reģistru (88. lpp.) – vai pēc tā var identificēt līdz mūsdienām saglabājušos kartogrāfiskos attēlus, un kas no reģistrā minētā ir zudis? Vienam otram lasītājam tāpat būtu bijusi noderīga neliela specifisku vai mūsdienās citu nozīmi ieguvušu terminu (konduktors, kontreskarps, kronverks, plakāts u.tml.) vārdnīciņa. Daži šādi termini tekstā gan ir paskaidroti.

Jāuzteic, ka materiāla loģiskais izkārtojums un labskanīgā valoda dara grāmatu viegli lasāmu.

M. Barzdevičas darbs ierindojams starp fundamentāliem pētījumiem tiklab Rīgas pilsētvides veidošanās, kā arī Latvijas vēsturiskās kartogrāfijas jomā. Šķiet, ka turpmāk par autores iztirzāto tēmu varētu sagaidīt vien vēl

detalizētāku kādu nianšu izpēti, tāpat paliek cerības uz jauniem kartogrāfisko attēlu atradumiem arhīvos un bibliotēkās, kaut gan šobrīd liekas, ka būtiski jaunu informāciju jau zināmajā varētu sniegt vienīgi Heinriha Tūma 1612. gada Rīgas panorāmas pazudusi daļa. Ja runājam par Rīgu, labs turpinājums varētu būt tamlīdzīgs pētījums par 18. gadsimtu, ja par zviedru laikiem – tad, neskatoties uz daudzajām Edgara Dunsdorfa un citu autoru publikācijām, joprojām plašas iespējas sniedz pārējās Vidzemes kadastra, ceļu u.c. kartes. Izmantojot izdevību, piebildešu, ka internetā peejams izdevums “Samlingar i Landtmäteri. Instruktionen och Bref 1628–1699. Stockholm, 1901” (<http://runeberg.org/samlandt/1/>), kurā atrodamas dažas Vidzemes mērniekiem nosūtītas instrukcijas, kā arī 1687. gada cirkulārs par dažādu objektu attēlošanai izmantojamām zīmēm (simboliem).

Margaritas Barzdevičas pētījumu Latvijas Zinātņu akadēmija pelnīti ierindojusi 2011. gada nozīmīgāko Latvijas zinātnes sasniegumu skaitā, par šo darbu autore ieguvusi arī Rīgas balvu.

Muntis Auns

Oleg Puhliak. *Deistviia russkogo i angliiskogo flotov pod Rigoj v 1812 godu.* Rīga: b.i., 2012. 120 s. ISBN 978-9934-8280-1-0 (Oļegs Puhļaks. *Krievu un angļu flotes darbība pie Rīgas 1812. gadā*)

Šogad iznācis vairāku vēstures grāmatu autora Oļega Puhļaka darbs “Krievu un angļu flotes darbība pie Rīgas 1812. gadā”. Izlasot nosaukumu, var rasties jautājums, vai tiešām šis temats ir grāmatas “cienīgs”. Napoleons taču Krievijas impērijā iebruka tikai ar sauszemes spēkiem. Arī jūras kauju pie Rīgas nebija. Tomēr vēsturi veido ne tikai slavenības un visiem zināmi fakti. 1812. gada karš daudziem asociējas ar grandiozo Nemunas šķērsošanu, Borodinas kauju un Napoleona atkāpšanos no Maskavas. Šos notikumus aculiecinieki iemūžinājuši atmiņās un mākslinieki – mākslas darbos, bet vēsturnieki tos analizējuši neskaitāmās monogrāfijās. Taču 1812. gada kara vēsturē iekļaujas daudzi mazāk skaļi, tomēr interesanti un iezīmīgi notikumi, kuri arī ir pelnījuši vēsturnieku uzmanību. Piemēram, Lietuvas kņazistes izveidošana pēc Napoleona ieešanas Viļņā, Igaunijas un Vidzemes muižniecības attieksme pret kazaku pulku veidošanu no zemniekiem, Kurzemes muižniecības sadarbība ar ienākušo Napoleona karaspēku, kaujas pie Daugavpils utt. Šie jautājumi var izraisīt Baltijas valstu vēsturnieku interesi. Nevar apgalvot, ka tie izšķīra kara gaitu vai rezultātus, tomēr tie veido daudzkrāsainā stāsta par 1812. gada notikumiem neatņemamu daļu. Viena no šī vēstures stāsta daļām ir arī krievu un angļu flotes sadarbība pie Rīgas.

Puhļaks savu grāmatu veidojis ne tikai kā konkrētu kuģu darbības aprakstu vai kauju analīzi. Viņš centies raksturot starptautisko situāciju 1812. gada priekšvakarā, bez kuras nebūtu saprotama Lielbritānijas kara flotes klātbūtne Baltijas jūrā un tās virsnieku ieinteresētība sadarboties ar Rīgas aizstāvjiem. Izkaisītā veidā grāmatā ievietoti arī burukuģu tipu raksturojumi un attēli, kas palīdz lasītājam orientēties specifiskajā jūrniecības leksikā. Šeit gan jāatzīmē, ka būtu bijis vērtīgi ievietot kuģu tipu nosaukumus ne tikai krievu, bet arī angļu valodā, lai izvairītos no neskaidrībām tulkošanas procesā un kuģu tipu noteikšanā, kas darbojās pie Rīgas (par to nedaudz vēlāk). Plašais skaidrojošais materiāls aizņem gandrīz pusi grāmatas teksta, tomēr bez tā darbs būtu saprotams un noderīgs tikai šauram speciālistu lokam. Savukārt autora pieeja teksta sastādīšanā, tekošais valodas ritējums, gaumīgais noformējums, attēlu un shēmu daudzveidība padara grāmatu viegli lasāmu, labi uztveramu un interesantu jebkuram lasītājam.

Pievēršoties teksta analīzei, jānorāda, ka Puhļaks grāmatas izstrādē izmantojis zinātnisko literatūru un publicēto avotu klāstu. Tieši notikumu pie Rīgas analīzei pārsvarā noderējis Konstantīna Vojenska 1911. gadā sastādītais avotu krājums, kura 4. daļu veido Rīgas ostas komandiera viceadmirāļa Nikolaja Šešukova (*Nikolai Sheshukov*) un flotiles komandiera kontradmirāļa Antona Mellera (*Anton Moller*) ziņojumi par flotiles darbību.¹ Atsauces uz angļu admirāļa Tomasa Martina (*Thomas Martin*) ziņojumiem un vēstulēm ņemtas no agrāk publicēta raksta par šo tēmu.² Tas radījis vairākas neprecizitātes un neskaidrības, kuras autors būtu varējis novērst, ja izmantotu minētā raksta izstrādei lietoto avotu publikāciju.³ Tā, piemēram, sava darba 56. lpp. Puhļaks norāda, ka Rīgas kara gubernators Ivans Esens (*Ivan Esen*) saņēmis angļu admirāļa sūtīto vēstuli starp 14. un 16. jūniju (pēc vecā stila). Kapteiņa Džordža Ekloma (*George Acklom*) 27. jūnija (pēc jaunā stila, kas ir 15. jūnijs pēc vecā) ziņojumā norādīts, ka “vakar ap pieciem pēcpusdienā viņš [Esens. – A. Č.] informēja mani, ka, tā kā franči ir šķērsojuši robežu, viņš būs priecīgs mani redzēt [...] pēc kā es nogādāju viņam jūsu vēstules”.⁴

Radies arī sajukums ar admirālim Martinam pakļauto kuģu nosaukumiem 53. un 57. lpp. Tā 53. lpp., vadoties pēc Šešukova atskaites, Puhļaks norāda, ka Rīgā ieradušās divas angļu brigas: “Renard” ar komandieri Šuertu

¹ Konstantin Voenskii (sost.) (1911). *Akty, dokumenty i materialy dlia politicheskoi i bytovoi istorii 1812 goda*. T. 2. Baltiiskaia okraina v 1812 godu. Sanktpeterburg: Imperatorskoe Russkoe Istoricheskoe Obshchestvo, s. 459–546.

² Anita Cherpinska (2007). Pomoshch' britanskogo flota pri oborone Rigi v 1812 g. V kn.: *Otechestvennaia voina 1812 goda. Istochniki, pamiatniki, problemy. Materialy XIV Vserossiiskoi nauchnoi konferencii Borodino, 4–6 sentiabr' 2006*. Mozhaisk: Poligraf Servis, s. 176–184.

³ Richard Hamilton (ed.) (1898). *Letters and Papers of Admiral of the Fleet Sir Thos. Byam Martin*. Vol. 2. [London]: Navy Records Society (Publications of the Navy Records Society, vol. 12).

⁴ Captain Acklom to Rear-Admiral Martin, H.M.S. Ranger, Riga Bay, 27th June, 1812. In: Hamilton (ed.). *Letters and Papers of Admiral of the Fleet Sir Thos. Byam Martin*, vol. 2, p. 196–197.

un vārdā nenosaukts kuģis, ko komandējis kapteinis Hopers. Šeit domāti divi kuģi (angliski *brig-sloop*), kurus Martins sūtīja palīgā Eklomam. Viens no tiem bija "Reynard", kuru komandēja kapteinis Hjū Stjuarts (*Hew Stuart*, citur *Stewart*), un otrs – "Raleigh", kuru komandēja Džordžs Hūpers (*George Hooper*). Līdzīga rakstura neprecizitātes bieži parādās tālāka dokumentos, kad vienas nācījas pārstāvji transkribēja savā valodā sev nesaprotamus un sarežģīti izrunājamus vārdus, šajā gadījumā kapteiņu uzvārdus un kuģu nosaukumus, bet to pašu var attiecināt arī uz vietvārdiem. Jāņem vērā arī tas, ka lielākā daļa 18. un 19. gs. avotu ir rakstīta ar roku un ne vienmēr teksts ir skaidri salasāms. Tādēļ arī Puhļaks 57. lpp. norāda, ka iepriekš minētā briga "Renard" (pareizā transkripcija "Reynard") nogādājusi 20. jūlijā Esena vēstules Martinam. Realitātē tas visdrīzāk bija cits kuģis, kura nosaukums bija "Renard". Pagaidām nav izdevies noskaidrot, kāda tipa kuģis tas bija un kas to komandēja. Puhļaks oponentē iepriekš minētā raksta autorei, ka tas nevarētu būt tenderis (57. lpp.). Versija par tenderi radās tādēļ, ka Martina kuģa žurnālā norādīts, ka 2. jūlijā (pēc jaunā stila) "atgriezās tenderis, kuru admirālis sūtīja uz Rīgu".⁵ Savukārt tā paša datuma Martina ziņojumā norādīts: "'Renard' pievienojās man šajā rītā ar vēstulēm no kapteiņa Ekloma un ģenerāļa Esena."⁶ Sīkāk izpētot Martina ziņojumus, redzams, ka viņš vairākkārt piemin tenderi, kas kuģo kopā ar "Renard". Tādēļ var pieņemt, ka 2. jūlijā pie viņa no Rīgas ieradās gan tenderis, gan "Renard". Saglabājas, protams, iespēja, ka "Reynard" un "Renard" ir viens kuģis, kurš nesaprotamu iemeslu dēļ avotos saukts dažādi, tomēr tā pierādīšanai nepieciešami papildu materiāli. Šādas detaļas gan nav svarīgas visiem un nevar ieinteresēt jebkuru lasītāju, bet gan tikai sīkumos iedziļinājušos speciālistus. Tomēr ir vērts pievērst uzmanību arī nelielām lietām, jo dažreiz neprecizitātes no vienas grāmatas pārceļo uz citām un vēlāk ir grūti noskaidrot, kur tās radušās. Tā noticis arī ar Puhļaka grāmatas pielikumā Nr. 2 ievietoto tabulu, kurā pārņemta ne tikai oriģinālā Vojenska lietotā ortogrāfija, bet arī kļūdas (saskaitāmo summa ne vienmēr sakrīt ar stabiņā "Kopā" norādīto skaitli) un radītas dažas jaunas.

Vietām grāmatas tekstā autors izvīrījis vairākas tēzes, kuras ar viņam pieejamiem materiāliem nav varējis pierādīt, tādēļ par tām ir vēl šaubas. Piemēram, 67. lpp. Puhļaks uzdod retorisku jautājumu, vai var ticēt Martina ziņojumiem par 100 tirdzniecības kuģiem, kas ar viņa palīdzību izbraukuši no Rīgas. Šaubas grāmatas autoram radījis informācijas trūkums par šādiem kuģiem Šešukova ziņojumos attiecīgajā laika posmā. Protams, ir iespējams, ka angļu admirālis centās paslavēt sevi komandiera acīs un pārspīlēja veikumu. Tomēr par melošanas pierādījumu nevar kalpot tikai Šešukova ziņojumi. Ja zināms, ka 1812. gada navigācijas periodā no Rīgas izgāja kopumā ap 600 tirdzniecības kuģu un Vojenska krājumā ievietoti Šešukova ziņojumi no 1812. gada maija līdz oktobrim, tad tajos vajadzētu būt atrodamai

⁵ Journal of Aboukir, 1812. In: Hamilton (ed.). *Letters and Papers of Admiral of the Fleet Sir Thos. Byam Martin*, vol. 2, p. 169.

⁶ B. Martin to Sir J. Saumarez, Aboukir, 2nd July, 1812. In: Hamilton (ed.). *Letters and Papers of Admiral of the Fleet Sir Thos. Byam Martin*, vol. 2, p. 199.

informācijai par lielu daļu Rīgu atstājušo tirdzniecības kuģu. Taču šādas ziņas Šešukova ziņojumos nav atrodamas, tādēļ Martina piekļeršanai melos būtu jāmeklē precīzāka informācija par tirdzniecības kuģu kustību uz un no Rīgas 1812. gada jūnijā.

Noslēdzošās četras grāmatas nodaļas Puhļaks veltījis kaujas operācijām, kurās piedalījušies flotes spēki. Cik grūti brīžiem atrast ziņojumos norādītās vietas, Puhļaks pārliecinās 24. jūlija kaujas aprakstā (85.–90. lpp.), kurā minētos vairākus krogu un apdzīvotu vietu nosaukumus problemātiski ievietot mūsdienu kartē. Analizējot notikumus, Puhļaks pieļauj, ka tūrisma ceļvedī “Napoleona karaspēks Latvijā” nav precīzi norādīta Klīves muižas atrašanās vieta.⁷ Tomēr sadursmes starp krievu un prūšu vienībām, kuras apraksta Puhļaks, notika nevis pie pašas muižas, bet pie tās mežniecības, kas atradās tuvāk Valgundei nekā Klīves muižai. Parasti avotos minētu vietu meklēšanu vieglāku padara pētāmajam laikam pēc iespējas tuvāku karšu izmantošana. Nevar piekrist autora pieļāvumam, ka kaujas laikā lielgaballaivas pārvietojās no Slokas līdz Doles salai un atpakaļ. Tāpat pagaidām nav atrasti avoti, kas liecinātu, ka krievu lielgaballaivas tumsas aizsegā būtu aizgājušas līdz pat Jelgavas pilij. Par šādu faktu vajadzētu liecināt prūšu virsnieku atskaitēm, jo Jelgava tobrīd bija okupācijas pārvaldes administratīvais centrs.

Noslēdzot recenziju, var piebilst, ka zinātkārs lasītājs gūtu vairāk noderīgas informācijas, ja visām gleznām, zīmējumiem un shēmām būtu norādīts, no kurienes tās ņemtas un, ja iespējams, kas ir to autors. 6. lpp. ievietotajā kartē ar Nr. 6 apzīmēta Doles sala, kura atšifrēta kā Zaķu sala, bet tekstā autors nejauc abas šīs vietas, tādēļ var uzskatīt, ka kartē iezagusies tehniska neprecizitāte. Kā jau iepriekš minēts, kuģu tipu skaidrojumos būtu derējis ne tikai aprakstīt konkrēto kuģa tipu krievu valodā, bet arī atšifrēt tā ekvivalentu angļu valodā. Piemēram, 49. lpp. Puhļaks piemin pirmo Rīgā ienākušo angļu karkuģi “Ranger”. Krievu avotos tas saukts par fregati, bet angļu – par *sloop*. Ja krieviski *sloop* tulko kā fregati, tad ko sauc par “*shliup*”? Tāpat Martinam pakļauto kuģu skaitā bija *gun-brig*, *brig-sloop*, *bomb* un citi tipi, kuru korektai atveidošanai citās valodās noderētu sīkāki paskaidrojumi.

Slavējami, ka 1812. gada kara jubilejai par godu iznāk grāmatas, kas stāsta ne tikai par notikumiem Krievijas iekšienē vai Napoleona pārdzīvojumiem. Ir arī tādas, kas pieskaras perifērijai. Šajā gadījumā – notikumiem pie Rīgas. Kaut mums būtu vairāk šādu izdevumu!

Anita Čerpinska

⁷ Ainārs Radovics (2008). *Napoleona karaspēks Latvijā*. Rīga: Stāsti un Romāni, 42. lpp.

Hans-Christian Petersen, Samuel Salzborn (Hrsg.). *Antisemitism in Eastern Europe: History and Present in Comparison*. Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH. Internationaler Verlag der Wissenschaften, 2010. 245 S. Politische Kulturforschung. Hrsg. v. Samuel Salzborn; Bd 5. ISBN 978-3-631-59828-3 (Hans Kristians Petersens, Zamuels Zalcborns (red.). *Antisemitisms Austrumeiropā: Vēsture un tagadne salīdzinājumā*)

Antisemitisms jeb ebreju nišana atzīstama par īpašu naida veidu, kurš, balstīts vistumsonīgākajos aizspriedumos, apmelojošos izdomājumos spējis pastāvēt cauri gadsimtiem līdz pagājušajā 20. gadsimtā tas noveda līdz visdrausmīgākajam noziegumam – ebreju totālai iznīcināšanai – holokaustam, pilnīgai cilvēības krīzei Eiropā, ļaunuma un morālās degradācijas simbolam. Taču, neraugoties pat uz to, antisemitisms turpina pastāvēt. Tieši tādēļ Hansa Kristiana Petersena un Zamuela Zalcborna redakcijā klajā nākušais zinātnisko rakstu krājums, kurā atsevišķos pētījumos aplūkota un analizēta antisemitisma problemātika Austrumeiropā no Baltijas līdz Balkāniem, jāvērtē kā ļoti nopietns un nozīmīgs veikums. Jau krājuma ievadā tā sastādītāji pamatoti uzsvēruši “kritiskas pašatspoguļošanas nepieciešamību” un to, ka grāmatas mērķis ir ne tikai vēsturiskais apskats, bet arī reizē caur vēsturisko sakņu izpratni norādīt uz reālajiem, pastāvošajiem un potenciāli vardarbīgajiem dažādo antisemitisma formu draudiem (7. lpp.).

Rakstā par antisemitismu Polijā tā autors Klauss Peters Frīdrihs (*Klaus-Peter Friedrich*) norādījis uz poļu un ebreju attiecību saasināšanos un antisemitisma pieaugumu karu un svešzemju okupāciju apstākļos, kurus Polijai nācās pārdzīvot 20. gadsimtā. Tā Polijas un Padomju Krievijas kara laikā 1920. gadā poļu antisemitisms radīja un plaši sāka lietot “židiskā komunisma” lozungu. Lai gan tikai neliela politiski aktīvo ebreju grupa bija pievienojusies boļševismam, antisemīti poļu interešu nodevībā un centienos ieviest Polijā padomju sistēmu vainoja visus ebrejus kopumā, ieskaitot pat cionistus (13. lpp.). Tieši tādas pašas antisemitiskas noskaņas valdīja poļu pretestības kustībā 1939.–1941. gadā, kad Poliju savā starpā sadalīja nacistiskā Vācija un Padomju Savienība, turklāt ebrejus tagad sāka apsūdzēt arī par vāciešu aģentiem, draugiem un apbrīnotājiem (15. lpp.). Tūdaļ pēc kara, kad kļuva aizvien skaidrāks, ka Polija nonāks padomju virskundzībā, ar to pašu “židiskā komunisma” saukli 1946. gada vasarā tika sarīkoti asiņaini ebreju grautiņi, kuri prasīja dažu simtu cilvēku dzīvību (18. lpp.). Mūsdienu situācijas izvērtējuma pamatā autors licis plašu un vispusīgu 1991., 1994.–1995. un 2002. gadā Polijā veikto sabiedrības aptauju rezultātu analīzi, noslēdzot savu rakstu ar pozitīvas

cerības raisošu faktu, ka desmit gadu laikā no 1992. līdz 2002. gadam gandrīz dubultojies (no 8% līdz 15,7%) to poļu skaits, kuri noraida un nosoda antisemitismu (24. lpp.). Var tikai izteikt nožēlu, ka līdzīgas reprezentatīvas aptaujas sabiedrības noskaņojuma noskaidrošanai etnisko un starpnacionālo, to skaitā latviešu un ebreju attiecību jautājumos nav veiktas Latvijā.

Analizējot antisemitismu Bohēmijas zemēs, Mihals Frankls (*Michal Frankl*) savā rakstā čehu nacionālistu vidū izplatīto antisemitismu 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā raksturojis gan kā antiliberālu (33. lpp.), gan kā antisociālistisku, atzīmējot, ka čehu sociāldemokrātu panākumi Austroungārijas reihsrāta (parlamenta) vēlēšanās 1897. gadā antisemitu skatījumā bijuši “pasaules mēroga žīdu sazvērestības” rezultāts, bet šis pats gads noslēdzās ar pret vāciešiem un ebrejiem vērstiem nemieriem un grautiņiem Prāgā un citās pilsētās (34. lpp.). Par čehu nacionālistu antisociālistiskās antisemitiskās propagandas neatņemamu sastāvdaļu kļuva arī ebreju apsūdzēšana kristiešu bērnu rituālās slepkavībās – kādas meitenes slepkavībā tika vainots un notiesāts ebrejs Leopolds Hilzners (35. lpp.). Raksturojot stāvokli Čehoslovākijā starpkaru periodā, autors uzsvēris antisemitisma politiskās ietekmes ierobežoto raksturu, pateicoties prezidenta Tomāša Masarika autoritātei un stingrajai nostājai pret antisemitismu, kad čehu vairākuma izpratnē antisemitisms nozīmētu vērsanos pret Masarika pārstāvētajām vērtībām, kas reizē būtu arī nostāšanās pret pašu Čehoslovākijas valsti (34.–35. lpp.). Attiecībā uz antisemitisma pieaugumu pēc Minhēnes pakta un Čehoslovākijas valdības pirmajiem soļiem pretebreju nostājas ieņemšanā autors norādījis, ka vēsturnieku vidū nav vienprātības, cik lielā mērā tas notika, vadoties no ārvalstu piemēriem un tieša nacistiskās Vācijas spiediena rezultātā (37. lpp.). Komunistiskās Čehoslovākijas politika viennozīmīgi un pilnīgi pamatoti rakstā novērtēta kā valstiska līmeņa antisemitisms “anticionisma” aizsegā. Autors uzsvēris, mūsdienā Čehijā antisemitisms spēlē vienīgi marginālu lomu politikā un masu saziņas līdzekļos, lai gan bijuši neonacistu mēģinājumi sarīkot demonstrācijas un savu aktivitāti izrāda holokausta noliedzēji (41. lpp.). Nelielus iebildumus varētu izsaukt vienīgi autora pārāk vispārinātā konstatācija, ka ebreju stāvoklis Čehoslovākijā (1918.–1938. g.) bija relatīvi labāks salīdzinājumā ar situāciju pārējās (citās) Austrum- un Centrāleiropas valstīs (29. lpp.). Precīzāk būtu teikt – vairākumā minētā reģiona valstu.

Magdalēnas Maršovskas (*Magdalena Marsovska*) raksts veltīts pašreizējai situācijai Ungārijā, kur antisemitisms un dažāda paveida ksenofobija ieguvusi patiesi draudīgus apmērus, pastāv un aktīvi darbojas paramilitāras un politiskas ekstrēmi nacionālistiskas organizācijas un notiek vardarbīgi uzbrukumi. Kā atzīmējusi autore, antisemitisms Ungārijā vairs nevar tikt definēts šaurā tā izpratnē kā ebreju nīšana, tas ieguvis simboliska “ebreja” un “svešzemnieciskuma paša par sevi” jēgu (52. lpp.), tādējādi vārdam “ebrejs” kļūstot par visa ļaunā, nepieņemamā vai svešā vispārinošu sinonīmu tieši tādā pašā nozīmē, kā to lietoja savā antisemitisma propagandā nacisti. Tā par “netūriem žīdiem” tika nosaukti Ungārijas televīzijas žurnālisti, 2006. gada rudenī aizdedzinot televīzijas ēku (48. lpp.), un izcili Ungārijas kultūras cilvēki, to skaitā Nobela prēmijas laureāts rakstnieks Imre Kertēzs, publiski salīdzināti “ar žurkām, kuras jāiznīcina” (56. lpp.).

Ļoti būtiski secinājumi izdarīti Haima Franka (*Chaim Frank*) rakstā par antisemitismu Dienvidslāvijā. Balstoties uz Balkānu piemēru, autors uzsvēris, ka holokausta problemātiku nevar reducēt tikai uz to, cik spēcīgs un ietekmīgs ir bijis vietējais antisemitisms katrā atsevišķā valstī, jo Dienvidslāvijā, kur ebreji, lai gan starpkaru periodā nebija saskārušies ar īpašu pret viņiem vērstu naidīgumu, gandrīz visi pilnībā tika iznīcināti holokaustā, kamēr Rumānijā ar tās spēcīgajām antisemitisma tradīcijām vairāk nekā pusei ebreju tomēr izdevās izdzīvot. Tāpēc autors akcentējis, ka tikpat svarīgi ir arī tādi faktori kā tiešās vācu nacistu varas kontroles pakāpe katrā tās ieņemtajā teritorijā un vietējo iedzīvotāju iesaistīšanās ebreju iznīcināšanā (105. lpp.).

Pastiprinātu interesi un uzmanību raisa Svetlanas Bogojavlenskask raksts, jo tas veltīts antisemitisma problemātikai Latvijā. Jāatzīmē, ka autore tiešām veikusi lielu un rūpīgu darbu, lai viņai atvēlētā ļoti ierobežotā teksta apjomā spētu atsegt un parādīt visbūtiskākos šīs tēmas aspektus. Publikāciju raksturo augsts zinātniskais līmenis, ārkārtīgi korekta konkrēto fakturu interpretācija, viegli uztverams un loģiski strukturēts materiāla izklāsts. Var droši teikt, ka šis raksts plašam attiecīgās tēmas pētnieku un interesentu lokam dod patiesi izsvērtu un maksimāli objektīvu priekšstatu gan par vēsturisko, gan šodienas situāciju Latvijā antisemitisma jautājumā. Aplūkojot situāciju Latvijā starpkaru periodā, autore argumentēti norāda, ka Latvijas valsts oficiālajai politikai nekāds antisemitisms nepiemita. Reaģējot uz atsevišķiem pret ebrejiem vēršiem uzbrukumiem valsts pastāvēšanas pirmajos gados, Latvijas valdība šādu rīcību asi nosodīja, demonstrējot, ka valsts pamatos liktie demokrātiskie ideāli nebūs tikai tukši solījumi (117. lpp.). Latvijas demokrātiskās attīstības laikā līdz 1934. gadam ebreji vienmēr bija pārstāvēti ar saviem deputātiem parlamentā, ebreju stāvokli un tiesības neierobežoja nekādas likumdošanas barjeras – viņi bija tiesībās vienlīdzīga Latvijas pilsoņu kopuma – Latvijas tautas neatņemama sastāvdaļa. Darbojās ebreju skolu tīkls ar brīvu mācību valodas izvēli, un daudzskaitlīgās ebreju sabiedriskās organizācijas piedzīvoja savus uzplaukuma gadus (118. lpp.). Tomēr reizē pastāvēja arī antisemitiskas ultranacionālistu organizācijas. Atsaucoties uz profesora Aivara Strangask pētījumu datiem, autore atzīmējusi, ka pagājušā gadsimta 20. gados Latvijā bijis aptuveni no 3000 līdz 3500 aktīvu antisemitu, un pilnīgi jāpiekrīt secinājumam, ka tas uzskatāms par iespaidīgu skaitu tādai nelielai valstij kā Latvija (119. lpp.). Tieši pasaules saimnieciskās krīzes gadi iezīmējās ar antisemitisma pastiprināšanos un pieaugumu Latvijā. Izveidojās organizācija “Ugunskrusts”, vēlāk “Pērkonkrusts”, kura par savas darbības vadlīniju pieņēma antisemitismu un būtu pēc būtības atzīstama par latviešu nacistisku organizāciju. Lielu Latvijas valdības nepatiku izraisīja Ebreju boikota komitejas darbība 1933. gadā, kura, protestējot pret nacistiskās Vācijas antisemitisko politiku, aicināja uz Vācijas preču un pakalpojumu boikotu. Taču šīs nepatikas pamatā bija nevis Latvijas valdības antisemitisms, bet gan nacistiskās Vācijas rupjais spiediens, apturot Latvijas sviesta importu (120.–121. lpp.).

Daži precizējumi un papildinājumi tomēr būtu nepieciešami jautājumā par Latvijas parlamentārās republikas hronoloģiskajiem ietvariem un ebreju pārstāvību Latvijas augstākajās likumdošanas iestādēs. Latvijas parlamentārās republikas sākums nav datējams ar 1921. gadu (118. lpp.), bet ar 1920. gadu,

kad darbu sāka demokrātisko vēlēšanu rezultātā izveidotā Latvijas Satvermes sapulce (1920.–1922. g.), kurā arī ebrejiem bija savi deputāti. Te jāpiebilst, ka ebreji bija pārstāvēti jau priekšparlamentā – Latvijas Tautas padomē.

Rakstot par Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma politiku, autore precīzi norāda, ka tika slēgtas tieši kreisās ebreju organizācijas (122. lpp.). Tieši to pašu Ulmanis izdarīja arī ar latviešu un citu tautību šāda paša politiskā virziena organizācijām, un šo rīcību nevar vērtēt kā antisemitisku. Autore pamatoti secinājusi, ka Ulmaņa izvērstā latviskošanas kampaņa bija vēsta vispirms tieši pret vāciešiem, bet ne ebrejiem (131. lpp.). Išā apakšnodaļā, kura veltīta pirmajam padomju okupācijas gadam Latvijā, autore uzskatāmi parādījusi, kā padomju režīms izpostīja Latvijas ebreju kopienas dzīvi, represējot ebreju politiskos un reliģiskos līderus un slēdzot visas ebreju organizācijas. Vienīgo iebildi izraisa padomju okupācijas nodēvēšana par “krievu klātbūtni” (123. lpp.), jo šis režīms bija absolūti prettautisks un pastrādāja noziegumus pret visām tautām, krievu tautu ieskaitot. Rakstot par holokaustu Latvijā, autore norādījusi, ka Latvijas ebreju iznīcināšanu veikušas vācu vienības, Arāja komanda un vietējās paš aizsardzības grupas (125. lpp.). Attiecībā uz stāvokli Padomju Latvijā rakstā analizētas Staļina režīma antisemitiskās politikas izpausmes, ebreju centienus izceļot uz Palestīnu režīmam traktējot par “dzimtenes nodevību”, holokausta izdzīvojušos turot aizdomās par “sadarbību ar vācu okupantiem”, ebrejus, kuri neatkarīgajā Latvijas valstī veica aktīvu sabiedrisko darbību vai centās atjaunot ebreju kultūras dzīvi, apsūdzot “pret-podomju propagandā” (126. lpp.). Valsts antisemitisms Padomju Latvijā nebeidzās ar Staļina nāvi. Ebrejiem nebija ne savu skolu, ne sabiedriskās dzīves. Pēc Maskavas pavēles regulāri notika antisemitiskas propagandas kampaņas zem anticionisma un Izraēlas nosodīšanas lozungiem. Ļoti smagas un palielošas sekas atstāja holokausta noklusēšana. Mūsdienā Latvijā vēl aizvien ir dzīvi antisemitiskie mīti par “žīdiem, kuri valda pasauli” un nacistu konstruētais “žīdu čekistu” tēls, šāda veida izdomājumu publiskajiem paudžiem nesaņemot pienācīgu pretsparu ne no valsts iestāžu, ne sabiedriskās domas puses (128.–129. lpp.). Diemžēl arī liela daļa Latvijas vēsturnieku tā arī nav spējusi uztvert holokaustu kā mūsu tautas kopīgu traģēdiju (130. lpp.).

Lasot Mordehaja Zalkina (*Mordechai Zalkin*) rakstu par antisemitismu Lietuvā, var atrast ļoti daudz kopīga ar situāciju Latvijā. Arī Lietuvas valsts politikai starpkaru periodā kopumā nebija raksturīgs antisemitisms. Arī Lietuvā nacistu visaptverošā antisemitiskā propaganda panāca daļas lietuvišu iesaistīšanos ebreju masveida slepkavošanā. Atšķirībā no Polijas, kur pastāvēja nāves nometnes un upuri tika noindēti ar gāzi, bez tieša kontakta ar slepkavām, okupētajās padomju teritorijās ebreju nogalināšana notika, slepkavām fiziski un tieši saskaroties ar saviem upuriem personiski. Tādēļ ebreju kolektīvajā atmiņā iegulās priekšstats par lietuvišu, tāpat arī latviešu, ukraiņu un baltkrievu slepkavām (155. lpp.). Vienlaikus Lietuvā bija liels skaits ebreju glābēju. 761 lietuvietis saņēmis “Taisnprātīgā starp tautām” nosaukumu, un tas ir viens no visaugstākajiem rādītājiem Eiropā (154. lpp.). Mūsdienā Lietuva var lepoties arī ar to, ka te ir vieni no viszemākajiem antisemitisma rādītājiem, atsevišķos gados Lietuvā nav fiksēts neviens antisemitiska incidenta gadījums (161. lpp.). Uz atsevišķām antisemitisma izpaus-

mēm presē Lietuvas valdība ir reaģējusi nekavējoties un bargi (160. lpp.), ko diemžēl nevar teikt par Latvijas valsts varas rīcību līdzīgos gadījumos.

Uz pārdomām mudina Hansa Kristiana Petersena raksts, kurā aplūkota situācija Krievijā. Krievijā, vēlāk Padomju Savienībā līdz pat 1990. gadam antisemitisms faktiski vienmēr bija valsts politika. Cariskās Krievijas antisemitismu raksturoja apmešanās joslu noteikšana ebrejiem. Savukārt Padomju Savienībā “šķiru cīņas” ietvaros vispirms tika pārtraukta ebreju Bunda un cionistu organizāciju darbība (181. lpp.). Par padomju ebreju “melnajiem gadiem” kļuva Staļina režīma izvērstā kampaņa pret “kosmopolitismu” un ebreju “ārstiem indētājiem” (183. lpp.). Tālāk sekoja “anticionistiskā” politika un nepārtraukti pausts naidis pret Izraēlas valsti, apsūdzot ebrejus pasaules kundzības plānu kaldināšanā sadarbībā ar “amerikāņu imperiālistiem” (185. lpp.). Jāatzīmē, ka savu anticionistisko antisemitismu Padomju Savienība uzspieda gandrīz visām tās virskundzībā nonākušajām Austrumeiropas valstīm. Padomju propagandas aparāts “anticionismu” centās izplatīt visā pasaulē. Padomju militārās piegādes arābu valstīm izraisīja regulārus karus ar Izraēlu un ļāva uzplaukt antisemitisku teroristu organizācijām.

Autors ir pieminējis arī Molotova–Ribentropa paktu, bet vienīgi padomju režīma veikto masveida represiju un deportāciju sakarā (182. lpp.). Būtībā šis pakts pavēra ceļu Otrajam pasaules karam. Tieši staļiniskās Padomju Savienības brāļošanos ar nacistisko Vāciju (1939–1941) neatkarīgi no tā, vai šādas Staļina politikas pamatā bija naiva un lētticīga vēlme novilcināt kara sākumu vai paša plāni uzbrukt pirmajam, deva iespēju nacistiskajai Vācijai strauji iekarot milzīgas teritorijas un netraucēti izvērst ebreju slepkavošanu.

Rakstā minētie daudzie piemēri par antisemitisma plašu izplatību mūsdienā Krievijā skaidri apliecina valsts varas nespēju vai nevēlēšanos cīnīties ar ultranacionālistu un neonacistu organizācijām.

Antisemitisma izpausmes veidiem Rumānijā no 1866. līdz 2009. gadam vēltīts Marianas Hausleitneres (*Mariana Hausleitner*) raksts. Ar 1866. gada konstitūcijas pieņemšanu, kurā tika noteikts, ka vienīgi kristieši var kļūt par Rumānijas pavalstniekiem, Rumānija kļuva par valsti ar antisemitisku pamatlikumu (202. lpp.). Ebreji ieguva pilsoņtiesības tikai 1923. gadā, bet tūdaļ pat sekoja virkne ebreju tiesības ierobežojošu likumu. Tomēr, lai cik spēcīgs arī bija antisemitisms Rumānijā un Otrā pasaules kara laikā tur veiktās nežēlīgās etniskās tīrīšanas, kurās dzīvību zaudēja liela daļa Rumānijas ebreju, holokausts Rumānijā nebija tik totāls kā citās Austrumeiropas valstīs, kuras nonāca tiešā nacistiskās Vācijas okupācijā. Pēc kara Rumānijas komunistiskais režīms izvērsa plašu antisemitisku kampaņu un ebreju vajāšanas, kuras bija ļoti līdzīgas staļiniskās Padomju Savienības piemēram un notika arī citās padomju bloka valstīs Austrumeiropā. Būtiskas atšķirības iezīmējās 60. gados, kad Rumānija neiesaistījās padomju anticionisma kampaņā, nesarāva diplomātiskās attiecības ar Izraēlu un pieļāva ebreju izceļošanu no valsts, pārvēršot to par sev ļoti izdevīgu biznesu (219. lpp.). Svarīgas un pozitīvas pārmaiņas Rumānijā iezīmējušās kopš 2006. gada, kad tika pieņemts likums, kurš aizliedza antisemitisko propagandu (221. lpp.).

Grāmatu noslēdz Zamuela Zalborna teorētiski apkopojošs raksts par antisemitismu Austrumeiropā, kurā autors ir sniedzis patiešām dziļu anti-

semītisma teorētisko analīzi. 20. gadsimts parādīja, ka antisemitisms neatkarīgi no tā spēka un ietekmes katrā atsevišķā valstī ir vissmagākais un visbīstamākais sabiedrības morālās un ētiskās degradācijas veids, kurš noveda pie holokausta noziegumiem. Līdzatbildību par šī nozieguma pieļaušanu nes arī Rietumu demokrātijas, kuras Hitlera Vācijas galējo antisemitismu un nacistu Nirnbergas rasu likumus uztvēra kā interesantu eksperimentu vai Vācijas iekšējo lietu, labprāt piedalījās rasistiskas antisemitiskas valsts rīkotajās olimpiskajās spēlēs un turpināja uzlūkot Hitleru kā cienījamu valsts vadītāju. Diemžēl arī šodien nav atskanējis neviens vārds, ka tie režīmi, kuri klaji nolieguši holokaustu un pat draudējuši ar tā atkārtošānu, būtu pelnījuši pilnīgu starptautisku izolāciju. Diemžēl arī Latvijā var brīvi pārpublicēt nacistu antisemitiskās propagandas materiālus, izdot tulkotu antisemitisku literatūru un valsts televīzijā spriedelēt par “nelojālām tautām”. Diemžēl ļoti maz ticams, ka Latvijā atradīsies kāda izdevniecība, kura uzņemtos šīs vērtīgās un vēstures faktos stingri argumentētās grāmatas izdošanu latviešu valodā.

Arturs Žvinklis

Katrin Reichelt. *Lettland unter deutscher Besatzung 1941–1944. Der lettische Anteil am Holocaust*. Berlin: Metropol Verlag, 2011. 428 S. DOKUMENTE – TEXTE – MATERIALIEN. Veröffentlicht vom Zentrum für Antisemitismusforschung der Technischen Universität Berlin, Bd. 78. ISBN 978-3-940938-84-8 (Katrīna Reihelte. *Latvija vācu okupācijā 1941–1944. Latviešu līdzdalība holokaustā*)

Monogrāfijas autore Katrīna Reihelte Latvijā bijusi daudzkārt, gan te veicot pētniecības darbu, gan piedaloties zinātniskajās konferencēs. Vairāki viņas pētniecības darbi arī publicēti Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstu krājumos. Šeit recenzējamās monogrāfijas pamatā ir Reiheltes promocijas darbs, kuru viņa aizstāvēja 2009. gada novembrī Berlīnes Tehniskās universitātes Humanitāro zinātņu fakultātē. Nosaukums promocijas darbam atšķiras no monogrāfijas virsraksta, un tas bija: “*Die Verfolgung der Juden in Lettland 1941–1944 – der lettische Anteil an einem Massenverbrechen*” (Ebreju vajāšana Latvijā 1941–1944 – latviešu līdzdalība masu noziegumā).

Promocijas darba virsrakstā priekšplānā izvirzīts holokausta jautājums, bet publikācijā holokausts atkāpjas otrajā plānā un pirmajā izvirzās plašāks skatījums uz vācu okupācijas laiku, holokaustu saistot ar vispārējām no-

risēm vācu okupācijas laikā. Tā savas monogrāfijas ievadā Reihelte uzsver, ka šī “darba nolūks nav rakstīt holokausta vēsturi Latvijā”, tāpat arī “ne Latvijas okupācijas vēsturi zem nacionālsociālistu diktatūras” (13. lpp.). Toties darbs esot jāuzskata, pirmkārt, kā pievēršanās darītāju/slepkavu pētniecībai (*Täterforschung*), jautājot, kāda loma Latvijas ebreju iznīcināšanas procesā bijusi vietējiem iedzīvotājiem (12.–13. lpp.), un, otrkārt, tas esot veltīts latviešu un ebreju attiecību izpētīšanai, pie kam vācu okupācija uzskatāma par izraisītāja faktoru, kas noteicis pārmaiņas (konfliktu) latviešu un ebreju attiecībās (13. lpp.). Tā darba galarezultāts būšot latviešu darītāju/slepkavu tipoloģijas sastādīšana, turklāt autore izšķir trīs vaininieku/darītāju/slepkavu un līdzdalībnieku/līdzgaitnieku/līdzzinātāju grupas: Arāja komandas locekļi, latviešu palīgpolīcija un Latvijas Zemes pašpārvaldes vadošais personālsastāvs (24. lpp.). Ziņkārī un interesi recenzentā izraisa tieši šī latviešu pašpārvaldes pieskaitīšana holokausta noziedznieku grupējumam. Līdz šim holokausta pētniecībā Latvijas Zemes pašpārvaldei veltīta maza vai vispār nekāda interese.

Grāmatas pirmās divas nodaļas veltītas ebreju vēsturei Latvijas teritorijā. Pirmajā nodaļā apskatīts laika posms līdz Latvijas valsts izveidošanai 1918. gadā (26.–36. lpp.), otrajā nodaļā tuvāk skatītas ebreju un latviešu attiecības starpkaru posmā (37.–52. lpp.). Abas nodaļas rakstītas, galvenokārt balstoties uz citām publikācijām, un tāpēc par neprecizitātēm un nepareizībām attiecībā uz ebrejiem neņemam spriest. Vienīgi vēlos norādīt uz divām kļūdām. Pirmā būtiskā kļūda attiecas uz lasīt un rakstīt prasmi, kas reizē liecina par to, ka autorei par Latvijas vēsturi nav sevišķi labu zināšanu. Tā tekstā tiek apgalvots, ka “līdz 19. gadsimta beigām lielākā daļa Latvijas lauku iedzīvotāju nemācēja ne lasīt, ne rakstīt” (32. lpp.) un ka “vēl 19. gadsimta otrajā pusē lielākā daļa latviešu bija analfabēti” (38. lpp.). Šis arguments vēlreiz tiek atkārtots grāmatas nobeigumā (377. lpp.), latviešu vairākumu raksturojot kā atpalikušu un neizglītotu. (Patiesībā 1897. gadā visā Latvijā, ieskaitot Latgali, 71% latviešu mācēja lasīt un rakstīt. Citām tautībām attiecīgais lasīt un rakstīt pratēju procents bija: vāciešiem 81%, ebrejiem 48%, krieviem 34% utt.) Otra kļūda attiecas uz Džonu Vailiju (*John C. Wiley*), kas tiek dēvēts par ASV konsulu Latvijā un raksturots kā persona bez kontaktiem Latvijas sabiedrībā (49.–50. lpp.). Patiesībā Vailijs bija ASV ārkārtas sūtnis Latvijā, viņa sieva bija Polijas ebrejiete, un viņš, piemēram, bieži arī privātā sadzīvē tikās ar Latvijas ārlietu ministru Vilhelmu Munteru.

Sākot ar 3. nodaļu (pirmais padomju okupācijas gads), pamazām nonākam grāmatas tematikā. Šeit īsumā tiek raksturota Latvijas okupācija, padomju varas/pārvaldes ieviešana un represīvā sistēma Latvijā. Manāms, ka autorei ne visi jaunākie pētījumi par padomju laiku Latvijā ir zināmi. Būtiski ir Reiheltes konstatējumi, ka ebreji Latvijā, salīdzinot abas totalitārās diktatūras Eiropā, racionāli novērtējuši, ka padomju vara viņiem ir mazākais ļaunums (68.–69. lpp.). Kaut latvieši un ebreji bijuši viena un tā paša padomju gadā notiekošā procesa liecinieki, tomēr tas novedis pie tā, ka sabiedrība kā tāda tikusi galīgi pārveidota. Vāciešu karaspēkam iesoļojot Latvijā, ebreju un latviešu attiecības bijušas jau manāmi traucētas. Agrākie atsvešināšanās momenti tagad pārvērtušies izolācijā un savstarpējā norobežošanās, turklāt

draudi, ka latviešu pusē norobežošanās pārvērtīsies naidā, bijuši daudz lielāki (72.–73. lpp.).

Ar vāciešu ienākšanu tad arī sākās ebreju vajāšanas un viņu iznīcināšana (4. nodaļa). Ebrejiem briesmas draudējušas ne tikai no vāciešu puses, bet arī tādā pašā mērā no latviešiem: brīvprātīgajiem, aktīvistiem un partizāniem. Šīs latviešu brīvprātīgo formācijas esot bijušas ar lielu motivāciju vērsties pret ebrejiem kā galvenajiem boļševisma ideju nesējiem (81.–82. lpp.). Daudz kas no šai nodaļā par notikumiem vācu okupācijas sākumā aprakstītā visumā ir zināms. Toties tuvāka uzmanība jāpievērš Reiheltes izvirzītajiem apgalvojumiem, ka latviešu varmācībām pret ebrejiem nav bijušas vajadzīgas nekādas pavēles, ka daudzos gadījumos iniciatīva ebreju slepkavošanai nākusi no pašu latviešu puses (83., 91. lpp.). Šīs tematikas ietvaros Reihelte vērsās pret Andrieva Ezergaiļa uzskatu, kurš “noliedzot latviešu pašiniciatīvu” un kurš skaidrojot, ka viss būtībā noticis vācu okupācijas spēku režijā vai saskaņā ar tiem (85. lpp.). Šo tēzi Reihelte galīgi noraida, norādot, ka vācieši neesot latviešu pašaisardzības vienības organizējuši un ka arī holokaustā izdzīvojušo liecības norādot uz latviešu pašiniciatīvu (85.–86. lpp.). Pašiniciatīvu izrādījuši partizāni/paligpolicisti/pašaisardzībnieki. Arī pats Viktors Arājs operatīvajai grupai A (*Einsatzgruppe A*) savu sadarbību ebreju masveida iznīcināšanā “tīri vai uzspiedis” (102., 104. lpp.). Tāpat Reihelte apgalvo, ka dažādie soļi pret ebrejiem, kurus, sākot ar pirmajām vācu okupācijas dienām, spēruši gan Mārtiņš Vagulāns Jelgavā, gan Roberts Blūzmanis Daugavpilī, bijuši viņu pašiniciatīva. Daugavpilī Blūzmanis pats pēc savas ierosmes ierīkojis geto jau divarpus mēnešus agrāk, nekā Latvijā sākusies vāciešu geto veidošanas politika (124. lpp.). (Te recenzents vēlētos norādīt uz vairākiem vācu dokumentiem, kuros pirms iebrukuma Padomju Savienībā bija aprakstīti Latvijā/Baltijā pirmie pret ebrejiem speramie soļi: tie bija ebreju izmantošana piespiedu darbos un viņu koncentrēšana geto. Pasākumi, par kuriem vajadzēja būt informētai vācu armijas vadībai un atsevišķajām vienībām, kas iesoļoja Latvijā. Blūzmanim geto ierīkošanu nevajadzēja pašam izdomāt. Uz to varēja norādīt Daugavpilī ienākošā armijas vadība.)

4. un 5. nodaļu (par ebreju iznīcināšanu pirmajos mēnešos) Reihelte nobeidz ar citātu no Štālekera ziņojuma par laikposmu no 1941. gada 16. oktobra līdz 1942. gada 31. janvārim. Citāts varētu arī būt domāts kā pārliecinošs pierādījums latviešu pašiniciatīvai ebreju iznīcināšanā: “Patiesībā vietējie iedzīvotāji pēc pašu iniciatīvas nogalināja tikai dažus tūkstošus ebreju” (*Tatsächlich wurden jedoch durch einheimische Kräfte nur einige tausend Juden aus eigenem Antrieb beseitigt*; 144. lpp.). Tomēr eksistē vēl viens cits operatīvās grupas A dokuments, kas šo jautājumu nostāda mazliet citādā gaismā. Tas varētu būt radies 1941. gada decembrī un kalpojis Štālekera ziņojuma sastādīšanai kā informatīvs materiāls (avots: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, P 1026. fonds, 1. apraksts, 3. lieta, 262. lapa): “Klāt vēl nāktu daži tūkstoši ebreju, kurus pašaisardzības formācijas novāca savā pašiniciatīvā, kad tām bija doti attiecīgi ierosinājumi” (*Dazu kommen noch einige tausend Juden, die von den Selbstschutzformationen aus eigenem Antrieb beseitigt worden sind, nachdem ihnen entsprechende Anregungen gegeben worden sind*). Kā redzams

no šī citāta, tad ar latviešu pašiniciatīvu nebija tik vienkārši, kā to Reihelte mēģina lasītājam pasniegt.

Lai saprastu latviešu rīcības iespējas, grāmatas autorei būtu arī jāievēro tie gadījumi, kad vācieši tiesāja latviešus par to, ka tie uz savu roku (pašiniciatīvā) bija nošāvuši komunistus vai ebrejus. Tas tikai norāda, ka vācu okupētajā Latvijā bez vācu ziņas, bez vācu piekrišanas, bez vācu norādījuma, bez vācu pavēles izrēķināšanās ar iedzīvotājiem nedrīkstēja notikt. To Reihelte arī būtībā daļēji apzinās, ka abu pušu starpā bija vajadzīga sava veida sapašanās (104. lpp.), bet, rakstot par konkrētiem gadījumiem, sevišķi laukos, viņa nesatricināmi turas pie tēzes par latviešu pašiniciatīvu. Saprotams, ka latvieši vāciešiem piedāvāja savu palīdzību, bet, vai tā konkrēti bija domāta kā ebreju iznīcināšana, jāšaubās. Vai Aleksandrs Plensners un Viktors Deglavs pēc atgriešanās Latvijā, ar vācu atļauju organizēdami partizānu vienības, tās arī instruēja ebreju iznīcināšanā? Reihelte par maz norāda uz sākotnējiem komunistu un Sarkanarmijas apkarošanas plāniem, tūliņ pievēršoties “židiskā boļševisma” apkarošanai. “Židiskā boļševisma” tēls bija jārada, un tas tika darīts ar masīvas propagandas palīdzību. Šaubos, ka latviešiem jau no paša sākuma bija zināmi vāciešu izvīrzieņu plāni pret ebrejiem (spaidu darbi, geto un iznīcināšana), un tāpēc nez vai viņi paši varēja nākt ar šādām iniciatīvām. Tāpat jādomā, ka Vagulāna parakstītie norādījumi ebrejiem Jelgavā nebija viņa paša izdomāti utt.

Noteikti Reiheltes apgalvojumiem par latviešu pašiniciatīvu ir sava patiesība, bet, pēc recenzenta domām, šī patiesība būtu katrā konkrētā piemērā jāpārāda/jāpierāda un nepietiek vien ar vispārējiem spriedelējumiem, ka provincē pašaisardzības vienībām bijusi liela rīcības brīvība (skaidrs tomēr ir, ka kontrole no vācu puses te bija vājāka nekā pilsētās). Patiesība būtu jāmeklē, gan ievērojot Ezergaīļa pozīciju, kurš ebreju iznīcināšanā latviešiem visumā pieļāu tikai pavēļu un rīkojumu izpildītāju lomu, gan arī Reiheltes pozīciju, kura daudzos gadījumos ebreju iznīcināšanu skaidro ar latviešu pašiniciatīvu.

6. nodaļā (145.–194. lpp.) analizēta lielo geto izveidošana Rīgā, Daugavpili un Liepājā, tāpat arī aprakstīta šo trīs geto likvidēšana, respektīvi, to iemītnieku/ebreju iznīcināšana. Pēc autores atzinuma, latviešu palīgpolīcijai neapšaubāmi bijusi sava loma geto apsargāšanā un arī zināma rīcības brīvība pavēļu izpildīšanā, bet viss tomēr vairāk vai mazāk noritējis vāciešu nosprausto darbības vadlīniju robežās.

Nākamajā nodaļā (195.–227. lpp.) apskatīta ebreju izmantošana piespiedu darbos (*Zwangsarbeit*). Tā kā 1942. gadā Saimniecības ģenerāldirekcijā izveidoja Darba departamentu, tad Reihelte arī pievēršas Zemes pašpārvaldei (219.–223. lpp.) un Darba departamenta lomai ebreju izmantošanā darba procesos Latvijā. Izvērtējot Darba departamenta lomu ebreju darbaspēka izmantošanā, Reihelte secina, ka kompetenču noteikšanā starp latviešu un vācu iestādēm “vadišanas, rīkojumu pieņemšanas un atbildības jautājumi neapšaubāmi bija vācu iestāžu rokās”. Būtībā Darba departaments un darbaspēka apsardzei nozīmētā palīgpolīcija izpildīja tikai vācu rīkojumus. “Uz vispārējiem jautājumiem par ebreju piespiedu darbu un no tā izrietošajām konsekvencēm latviešiem nebija nekādas ietekmes” (225.–226. lpp.).

8. nodaļā (228.–257. lpp.) apskatīta ebreju mantas laupīšana. Rakstot šo nodaļu, būtu bijis ieteicams, ja autore sākumā būtu pateikusi, kāda nekustamā un kustamā manta pēc padomju nacionalizācijas pasākumiem bija varējusi palikt ebreju privātā rīcībā. Rakstot par ebreju “naudu, vērtspapīriem, akcijām, vērtslietām, dārgmetāliem, dzīvokļu iekārtām”, “lopu bariem laukos” un “imobilijām, zemes gabaliem, uzņēmumiem, maziem uzņēmumiem, tirdzniecības uzņēmumiem” (230. lpp.), rodas iespaids, ka ebreju rokās bija palicis milzīgi daudz laupāmā. Tā nebija, jo pēc padomju nacionalizācijas pasākumiem privātīpašumā palika tikai pilsoņu kustamā manta un pavisam sīkie rūpniecības un amatniecības uzņēmumi ar mazāk par 5 strādniekiem. Arī ja ebrejiem atņēma šo atlikušo “mazumu”, tā ir un paliek laupīšana.

Ebreju mantas piesavināšanās bija vācu ebreju politikas neatņemama sastāvdaļa. Cik liela loma latviešiem bijusi sistemātiskajā ebreju aplaupīšanā, tas, pēc autores domām, neesot viennozīmīgi nosakāms (256. lpp.). Latviešu pārvaldei bijusi eksekutīva loma, izpildot vācu rīkojumus, un, ja kas latviešiem no ebreju mantas atlecis, tad tās bijušas maznozīmīgas vērtības. Latviešu ierēdņiem arī radušās ierobežotas iespējas, kaut arī ne likumīgas, piemēram, korupcijas ceļā, piesavināties ebreju mantu, bet šī būtībā tad jau ir bijusi vēlreizēja zagtas mantas nozagšana, kas vācu kopējā laupīšanas bilancē neesot bijusi visai nozīmīga. Citādi ir ar laupīšanām, ko veica latviešu aktīvistu, palīgpolicija, paš aizsardzība u.c., kas apcietināja ebrejus un pie reizes izlaupīja viņu dzīvokļus, piesavinoties tur atrodamo mantu. Šī bija laupīšana, no kuras laupītāji neapšaubāmi guva sev labumu. Vai tas notika tikai mantkārības dēļ vai aiz antisemitisma vai vēl kādiem citiem motīviem, paliek atklāts jautājums.

Autores konstatējums, ka vāciešu ieņēmumi/ienākumi no ebreju aplaupīšanas bijuši ievērojami (*immens*), lasītājam daudz nepalīdz. Ja neuzrāda konkrētus skaitļus vai nu salīdzinājumā ar vācu okupācijas pārvaldes ekonomiskajiem rādītājiem, vai tos attiecinot uz iepriekšējo padomju periodu vai pat brīvvalsts laiku, Reiheltes grāmatas lasītājam vāciešu un viņu palīgu laupīšanas apjomi nekļūst daudz maz reāli aptverami. (Laupīšana neapšaubāmi bija, bet – konkrēti kādā apmērā?)

9. nodaļā (258.–271. lpp.) Reihelte pievēršas dažādām dzīves jomām, kurās latvieši piedalījušies ebreju vajāšanās. Viņaspriekš, “latviešu piedalīšanās ebreju vajāšanās procesā aptvērusi gandrīz vai visas dzīves jomas” (258. lpp.). Šai nodaļā iepazīstamies ar trim piemēriem. Pirmkārt, runa ir par Zemes pašpārvaldes Tieslietu ģenerāldirekciju Alfrēda Valdmaņa vadībā, kurš panācis, ka latviešu tiesniešiem piešķirtas tiesības izskatīt ieslodzīto lietas un izlemt, vai attiecīgā persona paturama ieslodzījumā vai atlaižama. Reihelte domā, ka latviešu tieslietu sistēmas pārstāvji jāuzskata par daļu no izveidotā vajāšanas aparāta, “kas atbalstīja okupanta tiesības un radīja tiesisko aizsegu vajāšanām un noziegumiem”. Piemērus, ka latviešu juristi būtu skatījuši arī ebreju lietas, autore nemin. Izbrīna arī teikums, “ka šajās aprindās izplatītais antisemitisms varētu galvenokārt būt noteikts no Ulmaņa režīma vispārējām konservatīvi nacionālajām nostādnēm” (263. lpp.), arī šai gadījumā paliekt pierādījumus parādā.

Otrs piemērs attiecas uz latviešu ārstiem, kuriem bija dotas tiesības piespiedu kārtā sterilizēt “1. pakāpes jaukņus” (ebrejus). Cik šādu sterilizāciju veikts, neesot zināms.

Kā trešais piemērs tiek minēts Antisemitisma institūts, kura programmā esot arī bijis tulkot vācu antisemitisko literatūru, ieskaitot Ādolfa Hitlera “*Mein Kampf*” (270. lpp.). Diemžēl Reihelte nav iepazinies ar latviešu vēsturnieku rakstīto par Antisemitisma institūtu. Ja tas būtu noticis, tad viņa zinātu, ka no vācu puses tika aizliegts Latvijā latviešu valodā izdot “*Mein Kampf*”.

Autore nodaļas beigās vēlreiz secina, “ka latviešiem visās dzīves sfērās nācās saskarties ar jautājumu, kā apieties ar ebrejiem vācu okupācijas apstākļos”. Daļēji latviešu iesaistīšanās ebreju vajāšanu struktūrās notikusi pašiniciatīvas ceļā, daļēji viņi šai procesā tikuši iesaistīti, viņiem pašiem to neprasot. “Ne visās jomās, kurās latvieši bija iesaistīti ebreju vajāšanu procesā, tas reizē arī nozīmēja noziedzīgu rīcību” (270. lpp.).

Beigu nodaļās apskatīti ebreji Mežaparka koncentrācijas nometnē (10. nodaļa, 272.–285. lpp.), kuras pārvalde atradās vācu rokās, latviešu solidaritāte ar ebrejiem (13. nodaļa, 365.–376. lpp.), lai ebreju glābšanu pretstatītu ebreju vajātāju un slepkavu rīcībai, kā arī vāciešu un latviešu attiecības (11. nodaļa, 286.–321. lpp.), lai varētu gan kvantitatīvi, gan kvalitatīvi noteikt tās rīcības iespēju robežas, kādas latviešiem bija, vai nu iesaistīties ebreju vajāšanās, vai arī izvairīties no tām (290. lpp.). Neskatoties uz dažādiem ierobežojumiem, latviešiem bijusi ievērojama izvēles un rīcības brīvība. Tomēr uz sadarbību ar vāciešiem orientētā latviešu daļa savu lomu kā palīgi un līdzgaitnieki ebreju vajāšanas procesos uzņēmusies bez jebkādiem spaidiem (321. lpp.).

Reiheltes darba 12. nodaļā mēs beidzot nonākam pie ievadā izvirzītajiem darba uzdevumiem – pie latviešu noziegumu izdarītāju/slepkavu tipoloģijas. Reihelte saviem skaidrojumiem izmanto Kristofera Braunga (*Christopher Browning*) ieteikto modeli, pēc kura ebreju vajāšanās iesaistīto personu savstarpējās attiecības neesot sakārtotas lineāri, bet tās skatāmas sarežģītā attiecību modelī, jo sevišķi tad, ja vēl papildus jāievēro attiecības starp okupētāju varas pārstāvjiem un okupētās zemes pilsoņiem (325.–326. lpp.). Izvērtējot latviešu līdzdalību ebreju vajāšanās, esot jāievēro, ka vācu loma un iniciatīva galvenokārt jāskata kā aizmugures fons, uz kura latvieši izvērta savu darbību.

Tālāk tiek analizētas trīs galvenās noziegumu darītāju grupas: Arāja komanda, pašaisardzība/palīgpolicija un Latvijas Zemes pašpārvalde.

Par Arāja komandu autorei nebūtu ko piebilst, jo tā bija, kā viņa raksta, “pilnīgā vācu kontrolē esoša slepkavošanas vienība, kas rīkojās patstāvīgi, bet reizē arī pakļāvās visām vācu pavēlēm” (343. lpp.). Par “patstāvīgo” rīcību būtu gan jāšaubās. Arī par pašaisardzību/palīgpoliciju jāpiekrīt autorei, ka tā pakļāvās vācu rīkojumiem, pat piedalīšanos ebreju iznīcināšanas akcijās uzskatot par “dienesta rutīnu”. Viņi kļuva par ebreju vajāšanu līdzzinātājiem, līdzvainīgiem, atsevišķos gadījumos pat par slepkaviņu līdzdalībniekiem (351. lpp.).

Tik vienkārši nav ar Zemes pašpārvaldi. Pēc Reiheltes uzskata, Zemes pašpārvalde bijusi okupācijas varas struktūra un līdz ar to arī vajāšanas sistēmas

daļa, kurai par upuri krituši ebreji (359. lpp.). Pašpārvaldes gadījumā neesot runa par slepkavībām vai piedalīšanos slepkavošanā, bet gan par kopējās pārvaldes sistēmas atbalstīšanu, kuras funkcijās cita starpā arī ietilpusi ebreju vajāšana. Nostādot latviešu pašpārvaldes struktūras par līdzvainīgām ebreju iznīcināšanā, autore pietuvojas pozīcijām, kas latviešiem pieraksta kolektīvo vainu ebreju iznīcināšanā (piemērus kolektīvas vainas piemērošanai latviešiem sk. 286. un 383. lpp.). Nodaļas nobeigumā autore secina, ka iniciatīva kļūt aktīvam kā līdzdalībniekam ebreju vajāšanās un iznīcināšanā nākusi no pašu latviešu puses (364. lpp.). Paliek tikai neskaidrs, kāda iniciatīva būtu nākusi no latviešu pašpārvaldes puses, sevišķi, ja autore runā par laiku, kad 1942. gada martā formāli izveidoja Zemes pašpārvaldi.

Nav tā, ka latviešu autori neatzītu latviešu līdzdalību holokaustā. Tomēr viņi vairāk aprobežojas ar fakta konstatēšanu, ka latvieši tad un tur piedalījušies ebreju vajāšanās un iznīcināšanā, nemeklējot cēloņus vai motīvus noziegumu pastrādātāju rīcībā. Toties Reihelte cenšas dot skaidrojumu, mēģinot latviešu rīcību skatīt plašā – gan Latvijas iedzīvotāju savstarpējo attiecību kontekstā (latvieši – ebreji), gan vērtējot okupācijas varas un okupētās teritorijas iedzīvotāju rīcības mijiedarbību. Vai autore nolūks īstenojies, par to recenzents nav īsti pārliecināts. Tomēr tas ir solis pareizā virzienā.

Recenzentu galvenokārt neapmierina par latviešu pašiniciatīvu rakstītais. Neapšaubāmi, Reiheltei taisnība, ka ebreju vajātāji/noziegumu pastrādātāji ebreju vajāšanas struktūrās iestājās brīvprātīgi un tāpēc par noziegumu pastrādātājiem vai līdzvainīgajiem arī bija kļuvuši brīvprātīgi. Toties, vai iniciatīva vērsties pret ebrejiem nāca no pašu latviešu puses, to recenzents uzskata par ne visai labi pierādītu. Šī jautājuma atsevišķos piemēros no autorei būtu jāprasa rūpīgāka (ticamāka) latviešu pašiniciatīvas pierādīšanas ķēde. Tā arī ne visai pārliecinoši autore argumentē Zemes pašpārvaldes jautājumā, to vienā elpas vilcienā minot kopā ar Arāja vīriem. Arī šī nodaļa prasītu rūpīgāku pieeju vēstures materiālam.

Reihelte savā darbā pievērsusies vēl dažādiem tematiem, kas šai recenzijā nav tuvāk minēti. Ne visi apstrādāti vienādi veiksmīgi. Vai autore nav pienācīgi pārzinājusi arhīvu materiālus, nav lasījusi jaunākos pētījumus par attiecīgo tematu vai arī vienkārši ignorējusi pēdējos gados latviešu vēsturnieku veikto, par to jāatbild pašai autorei. Ja autore vēlas, lai viņas darbu uzskatītu un uzņemtu kā vērtīgu piensumu Latvijas zemes un holokausta vēsturei (394. lpp.), tad, pēc recenzenta uzskata, darbā būtu jāveic daudzo, te recenzijā neminēto, kļūdu izravēšana un atsevišķu nodaļu tekstu uzlabošana, precizēšana.

Kārlis Kangeris

Vācijas vēsturnieki par holokaustu Latvijā: “Gebelsa skola”

No vēsturniekiem, kuri ir izvēlējušies rakstīt par holokaustu Latvijā, mani ir pārsteiguši vācu vēsturnieki, kuru tieksme ir iet savu īpatnēju Vācijas ceļu...

Pirmajā tūrē Gebelsa¹ “īstenību” sastapām kā nacistiskās valsts nepieciešamību radīt, kā šodien (lietojot mūsdienu terminoloģiju) teiktu, virtuālu laiku un telpu Hitlera Jaunās Eiropas vīzijas pilnveidošanai. Šodien biežāk un biežāk vismaz latvieši ar Gebelsa radītām “īstenībām” sastopas kā demokrātiskas Vācijas vēsturnieku dogmām, t.i., deklarātiem, ne pierādītiem spriedumiem. Leopolds fon Ranke² liekas miris 20. gadsimtā.

Propaganda Hitlera laikā netika skatīta kā meli vai patiesība, bet gan kā valstiska vajadzība. Tad, kad 1941. gadā *Wochenschau* programmās Gebelsa rādīja, kā latvieši sita židus un dedzināja sinagogas, vācu skatītāji, pat partijas biedri, nebūtu varējuši tos kadrus uztvert kā īstenību, jo tad viņiem būtu jāuztver visi filmu raidījumi par “Kristāla nakti” kā īstenība. Vācu tauta, varbūt tad nacisma apmāta, bet tomēr nevarēja nezināt, ka iela un filma nav viens un tas pats. Tad cilvēki zināja, ka valstij bez fiziskas telpas iekarošanas jārada arī ideoloģiska sapņu telpa. Šodien, vēl sapinušies vecā gadsimta tīklos, vācu vēsturnieki vairs nezina, kā lasīt Gebelsa sarūsējošo pulksteni: kā ciparplati, kas nepārtraukti melo, vai kā tādu, kas divreiz dienā izpauž kaut kādu aizkapa gudrību, vai kaut ko tādu, kas var aizstāt darbu arhīvā? Gebelsam bija svarīgi savu tautu pārliecināt, ka visas tautas pasaulē nist ebrejus un vēlas viņu iznīcināšanu. Bet tas nenozīmē, ka tas tā bija. Mani komentāri vairāk vai mazāk attieksies uz vispārīgu vācu vēsturnieku viedokli, kā arī uz specifiskiem izteikumiem par holokaustu Latvijā, kā, piemēram, no vēsturniekiem Andreja Angrika (*Andrej Angrick*) un Petera Kleina (*Peter Klein*) (turpmāk: A&K) pētījuma “*The “Final Solution” in Riga: Exploitation and Annihilation, 1941–1944*” (“Galējais atrisinājums” Rīgā: Eksploatācija vai iznīcināšana (1941–1944)) un arī Katrīnas Reiheltes (*Kathrin Reichelt*) “*Lettland unter deutscher Besatzung 1941–1944. Der lettische Anteil am Holocaust*” (Latvija vācu okupācijā 1941–1944. Latviešu līdzdalība holokaustā). Lūk, citāts:

No šī viedokļa skatoties, RSHA instrukcijas veicināt pogromus Latvijā krita labi sagatvotā augsnē. Pašaizsardzības spēkiem Rīgā nevajadzēja nekādu mudinājumu, lai uzsāktu savu kaimiņu iznīcināšanu. Latviešu nacionālisti jau ilgi

¹ Pauls Jozefs Gebelss (*Paul Joseph Goebbels*) – Trešā Reiha propagandas ministrs no 1933. līdz 1945. gadam.

² Leopolds fon Ranke (1795–1886) – vācu vēsturnieks.

*pirms tam paši kultivēja plānu, kas nebija nekas cits kā likt praksē tradicionālo antisemitismu. Ar vācu okupantu ierašanos latviešu nacionālisti sāka realizēt savus plānus praksē, attaisnojot savu darbību kā atbildi NKVD noziegumiem. ... Klišeja žīds–boļševiks pilnīgi realizējās ... tāpat parādījās, attaisnojot noziegumus pret ebrejiem, pēckara prāvās.*³

Ja būtu nekaunīgs, vadoties no A&K tekstiem, varētu teikt, ka Vācijas vēsturnieku vidē atdzimst nacisms. Teksts gandrīz vārdu pa vārdam atkārtoto, ko Gebelss un Hitlers teica 1941. gadā un būtu gribējuši, lai simts gadus pēc nāves vēsturnieki to atkārtoto. Autoru teiktais līdzinās tam, ko Gebelss jau holokausta norises laikā izplatīja arī ar *Wochenschau* palīdzību, lai ietekmētu pasaules domu. Cik daudz un ko no Hitlera ideoloģijas un pareģojumiem A&K šodien ir gatavi aizstāvēt no šiem darbiem, mēs pilnīgi nevaram pateikt, tomēr viņi, šķiet, ir gatavi krist un celties par to, ko par ebreju iznīcināšanu jau pirms kara nacistu publisko attiecību orgāni sāka pumpēt savā un pasaules ausī par “notikumiem” Latvijā. Manis teiktais attiecas uz A&K darba trešo nodaļu, kurā nekas tāds nav teikts, kas jau pirms kara nebūtu bijis programmēts un proklamēts nacistu sabiedrisko attiecību birojos.

A&K un Reiheltes “Hitlera zāģis”, ar kuru kāro pārliecināt laikam arī latviešus, ir klišeja “žīds–boļševiks”, kas bija vāciešu galvenais sauklis, ar kuru 1941. gadā iebruka Austrumeiropā. Saukli, kuru Gebelss un Hitlers varēja izteikt tikai kā cerību, A&K šodien sludina kā patiesību. Tas, ka sauklis “žīds–boļševiks” Austrumeiropā un arī Latvijā ir veicis vēl ne pilnīgi izprastu postu, kas joprojām turpina saindēt austrumeiropiešu attiecības ar ebrejiem un laikam arī ar vāciešiem, nav noliedzams. Tomēr problemātisks paliek jautājums, kādu lomu tas spēlēja un varēja spēlēt holokaustā, jo tāds formulējums Latvijā pirms vāciešu okupācijas nebija zināms. Šinī sakarībā ir svarīgi zināt, ka Latvijas latvieši pirms vācu okupācijas nekad neatsaucās uz boļševikiem kā boļševikiem, bet gan kopš Stučkas laikiem latvieši lietoja terminu *lielinieks* – vārdu, kuru pat vācu okupācijas presē vēl varēja atrast. Pat ja starp dažiem Latvijas antisemītiem citā formulējumā tas varēja būt bijis zināms, tas nebija centrāls viņu antisemītismam un pasaules uzskatam. A&K&R formulējumā tieši šī saukļa/ticējuma dēļ latviešu nacionālisti sākuši plānot grautiņus jau pirms vāciešu ienākšanas.

No vēsturnieku cunftes viedokļa tādu jautājumu vēdināšana nav ļaunums pats par sevi, bet tas paliek par glupību, ja ar to apietas kā ar dogmu, sev pie rakstot gudrību, kas latviešu nacionālistiem it kā trūkusi. Šī saukļa patiesības

³ “In this respect the RSHA instructions to release pogroms fell on fertile ground here. The self-defense forces in Riga needed no encouragement to take action against their neighbors. Latvian nationalists long cultivated an intent to do so on their own, which amounted to nothing more than putting their traditional anti-Semitism into practice. With the arrival of German occupiers, Latvian nationalists began to translate their intent into deeds, seeing their actions “justified” as an immediate reaction to NKVDs crimes. [...] The cliché of Jewish Bolshevik had taken hold completely and – as the above shows – even appeared in the post-war trials as a stereotype used to justify the crimes against the Jews that followed the German capture of Riga.” (Citāts no A&K, 65. lpp.)

kodols, ja nacistu lozungu kā tādu gribam godināt, pat labākajā gadījumā nav bez blakus problēmām. Vispirms tā izcelsme un kauzālā saikne ar ebreju šaušanu ir apšaubāma. Kad, kur, ko, kā?

Visgudrie vēsturnieki deklarē, ka šis sauklis esot bijis mīts bez pamata, tomēr visi primitīvie nacionālisti esot tam ticējuši un Latvijā uzsākuši brutālus pogromus. Nav jāaizmirst, ka nacisti lietoja šo saukli divējādi: deklarējot, ka žīdi ir boļševiki un ka visa tauta tic, ka žīdi ir boļševiki.

Interesanti, ka atšķirībā no mūsdienu vēsturniekiem pat Štālekers savā ziņojumā atkāpjas no nacistu lozunga striktas pielāgošanas Latvijā. Viņš piezīmēja, ka Latvijas ebreji galvenokārt bijuši cionisti un ka Baigajā gadā viņiem nav bijusi valdošā loma ne valsts, ne partijas aparātā. Turpinot Štālekera teikto, ebrejiem arī nebija nozīmīgas vietas Latvijas čekā un viņi nespēja nekādu zināmu lomu ne cilvēku spīdzināšanā, ne izvešanas akcijā. “Faktu” par žīdiem kā spīdzinātajiem latvieši varēja iemācīties no nacistu laika preses, kur tādi stāsti nebija retums.

Ir tiesa, ka daudzi latvieši kaut kad pirms holokausta laika vai pēc sāka ticēt šim sauklim, bet vācieši maldās, deklarējot, ka latviešiem kā tautai piemīt “stulbuma gēns” formulēt savu pasaules uzskatu no absurdiem mītiem. Man nav skaidrs, kādēļ vācu vēsturnieki, pārkāpjot racionālisma robežas, cinās par nacisma lozungu. Ja Hitleram bija taisnība par latviešiem kā žīdu šāvējiem, vai arī vēl kādos citos tematos izpaudās viņa gudrība? Vai, uzsākot karu ar Krieviju, viņš bija uz gudrības viļņa? Kas viņa ideoloģijā bija patiesi? Štālekera ziņojumi uz Berlīni konfliktē ar vēsturnieku tēzēm arī vēl citos tematos. Viņš raksta, ka Latvijā, tāpat kā Lietuvā, pogromus bija grūti uzsākt. Viņš min tikai vienu gadījumu Latvijā, kuru viņš sauc par pogromu.⁴ Visas pārējās šaušanas esot bijušas viņa vīru organizētas. Kam lai tic? Reiheltei, kura gatava mirt par Gebelsa “patiesību”, vai nacistu virsaitim, kura uzdevums bija telegrafēt patiesību uz Berlīni?

Arī pēckara liecību lietošana, lai aizstāvētu Hitlera/Gebelsa patiesību, neiztur kritiku, jo šeit mums ir darišana ar traumatizētiem cilvēkiem, kuru smadzenes savu duci gadu nacisti bija skalojuši. Ir interesanti sekot A&K argumentam, viņu lēnajai rotācijai pašiem ap savu asi, kas beidzot argumentu noved pie viņu pirmavota – Hansa Krausa pēckara liecības. Krauss bija Baltijas vācietis, eksnacists un žīdu šāvēju – *Einsatzkommando* biedrs ar pieredzi Baltijā. Nav jābūt pirronistam, lai redzētu, ka Krausa teiktais ir būtisks, ja ne burtisks Gebelsa un Hitlera izteikumu atkārtojums. Frāzes, kurām savulaik vismaz no nacistu viedokļa bija sava liederība, tagad arī to ir zaudējušas?

A&K pamatā darbojas ar apgrieztām polaritātēm, sajauc konsekvences ar ieganstiem. Pētījumi rāda, ka dažās Eiropas zemēs, kā Holandē, antisemitisms bija plašāk izplatīts pēc holokausta nekā pirms. Arī Latvijā Gebelsa pūlēm kādiem panākumiem būtu bijis jābūt.

⁴ Pogroms/grautiņš nacistu versijā ir termins, kuru vācu vēsturnieki izvēlējušies nepētīt. Es par šo konceptu esmu rakstījis vairākos rakstos. Vispilnīgāk par to esmu izteicies interneta rakstā *Exchange with Anton Weiss-Went*.

Vācu kolēģi būtu varējuši drusku papūlēties dokumentēt žīdu šausanas pirmsākumus Latvijā – caurskatīt vācu tiesu dokumentus, kas šo jautājumu ir izmeklējušas.⁵

*

Jau no pašiem pirmsākumiem mēs varam teikt, ka “pasaulē” pati sevi par holokaustu Latvijā ir maldinājusi. A&K tēzes nepaceļas pirmo reizi, tās arī vairākkārt ir bijušas tiesās caurskatītas.

Atkāpei maza anekdote, kas īstenībā ir vairāk nekā tikai anekdote: sešdesmitajos gados vairākās Rietumu valstīs uzsākās latviešu kara noziedznieku meklēšana un tiesāšana. Šī kara noziedznieku meklēšana noveda pie 19 tiesu procesiem: ASV – 13, Kanādā – 3, Vācijā – 3. Šo prāvu iznākumu varbūt, ja negribas raudāt, var pat uzskatīt par komisku. No 13 prāvām ASV uzvarēja divas, Kanāda zaudēja visas trīs, un Vācija uzvarēja visas trīs. Neiedziļinoties šo prāvu sīkumos (varbūt – detaļās), nevaram neredzēt, ka Vācijas tiesas darīja kaut ko pareizu, bet Kanādai un ASV kaut kas buksēja. Kādēļ vācu prokuroru un tiesnešu rezultāti ir tik atšķirīgi no kolēģu darba Kanādā? Pilna atbilde šai dubultmiklai ir sarežģīta, un par to esmu agrāk rakstījis, bet īsumā varam teikt, ka Kanādas un ASV prokurori uzsāka ar A&K līdzīgi nepierādāmiem vispārinājumiem, kuros slēpās vairāk dziņas pēc viedokļa nekā patiesības. Piemēram, Rietumu tiesās bija arī, ja ne vienmēr, atklāti izteikts arguments, ka Latvija bija draudzīga zeme nacismam vai pat tā “sabiedrotā”, t.i., ka Amerikas un Kanādas juristi bija iesūtīti Latvijā izmeklēt iedomas: piemēram, apgalvojums, ka Latvija bija noziedzīga zeme – tādēļ Vilim Hāzneram ir jābūt noziedzniekam!? Vācu juristi turpretim uzsāka izmeklēšanu ar konkrēta cilvēka konkrētu noziegumu. Viņiem bija zināšanas par karu un holokaustu, kas trūka amerikāņiem un kanādiešiem. Izmeklētāji piesaistīja vēsturniekus, kuri lielāko tiesu bija vai nu vācieši, vai tādi, kas specializējās Vācijas vēsturē. Vadoties no prāvās iesniegtiem dokumentiem, varam redzēt, ka Amerikas prokuroru zināšanas par Latviju bija no kļūdaini plānām līdz plāni kļūdainām. Varam arī ne bez ironijas iegaumēt, ka Kanādas gadījumā kroņa tiesas padomdevēji bija vācu vēsturnieki: Erihs Haberers (*Erich Haberer*), Betina Birna (*Betina Birn*), Ralfs Ogoreks (*Ralf Ogorreck*) u.c., draugi un kolēģi A&K&R.

Galvenis, ko varam teikt par Vācijas juristiem atšķirībā no tās vēsturniekiem, ir tas, ka viņi bija brīvi no Gebelsa ietekmes, liekas, viņi saprata, ka, lai saprastu kolaborāciju, jāsaprot okupācija. Viņiem svarīgāk bija prāvu uzvarēt nekā deklarēt viedokli. Un, pirms viņi ķērās klāt latviešu lietām, viņi jau bija iztiesājuši daudzus vāciešu kara noziedzniekus, arī tādus ar pagātnei Baltijā. Tie vācu juristi, kuri tiesāja Arāju, nebija ne iesācēji, ne ideologi.⁶

*

1. *kļūda*. Vācu vēsturnieki maldās, runājot par Latviju un Vāciju kā līdzīgām sabiedrībām.

⁵ Piemēram, E. Grauela, 9. policijas bataljona, A. Besekova, V. Arāja un citu prāvu dokumentus.

⁶ V. Arāja prāvas vācu juristi Hamburgā starplaiku sarunās šūpoja savas galvas par amerikāņu sūdzību pret Vili Hāzneru.

Vispirms Latvija bija okupēta zeme, un Vācija bija okupētāja valsts. Iebrūkot Latvijā, vācieši nevienu kara likumu ne atcēla, ne mīkstināja. Neviens mēģinājums pierādīt, ka latvieši okupēja Latviju, nevar beigties ar uzvaru. Tomēr lieku priekšā Latvijas vēsturniekiem piedot šo kļūdu, jo salīdzinājumā ar citām šī ir niecīga.

Svarīgāk būtu saprast, ka, salīdzinot ar nacistisko Vāciju, Latvija bija tehnoloģiski neattīstīta zeme. Lai arī Rīgā bija taksīši, tiem holokausta laikā vēl bija jāsacenšas ar ormaņiem. Citur Latvijā zirgs bija galvenais spēkrats un velosipēds – ātrākais satiksmes līdzeklis. Ne traktors, ne kravas mašīna Latvijā vēl nebija atvietojusi zirgu. Rīdzinieki un Ķegumam tuvākie pagasti bija apgādāti ar elektrību, bet lielākoties zemnieku mājās vācu laikā vēl iztika ar petrolejas lampām un vēja lukturēm.

Ar kara sākšanos 1941. gada jūnijā Latvijas satiksmes tehnoloģija bija spiesta pakāpties vēl vienu attīstības pakāpienu zemāk: padomju vara izsludināja totālu satiksmes līdzekļu konfiskāciju, kurus bēgošā sarkanarmija vienvirziena ceļā aizveda uz Krieviju. Ne tikai Rīgas pilsētas zilie busi, bet arī vieglās un smagās mašīnas, vilcienvagoni un pat motocikleti bija jāaizved uz apriņķa pilsētu, kur tos pārņēma bēgļi uz Krieviju. Arī degviela maksimāli tika konfiscēta un paņemta līdz uz Krieviju. Ja vācieši Arāja komandai nebūtu sagādājuši pārvietošanās iespējas, tad viņu zilais buss nebūtu ticis ārā no Valdemārielas garāžas.

Vācu vēsturniekiem, pirms salīdzināt Latviju ar Vāciju, būtu jāizskaidro, kur Arāja komanda būtu dabūjusi degvielu, ja Štālekers nebūtu nodrošinājis tās apgādi no okupācijas spēku krājumiem. Gribētu, lai vācu vēsturnieki pastāsta, kā Arāja komanda tika pie zilā busa. Tikai viens Rīgas zilais buss bija aizķēries Latvijā, un tas viens nonāca pie Arāja? Kā tas brīnums notika? Buss piederēja Rīgas pilsētai, un pilsētai tas tika nozagts. Kuram Rīgā bija tāda vara, kas varēja atļauties zagt tik redzamu un visai tautai pazīstamu mantu?

A&K varbūt zina liecinieku, kurš zinātu teikt, ka Rīgas domē nacionālisti, gribēdami pēc plāna tikt no židiem vaļā, Arājam busu uzdāvināja! Tā avota problēma tomēr būtu, ka tanī laikā pastāvēja komandanta stunda un tādas domes nemaz nebija. Nemaz nerunājot par tikšanu līdz Daugavpilij un Liepājai: kā Arāja vīri būtu tikuši līdz Biķerniekiem?

Tad, kad okupācija ieilga, benzīnu varēja nopirkt melnajā tirgū. To pašu mēs varam teikt par alkohola apgādi. Kas būtu bijusi žīdu šaušana bez piederšanās, un viņi nedzēra samagonku, un ne piņģerots bija viņu norma. Ar vāciešu ienākšanu regulārais tirgus apstājās: ļaudis nekad nevarēja zināt, kurā dienā pienāks cukurs un kad milti. Alkohols tad tirgū negāja.

Arī ieroču pieejamības ziņā Latvija bija atbruņota zeme. Nemaz nerunājot par automātiskiem ieročiem, pat parasto šauteņu un municijas vācu ienākšanas laikā Latvijā bija ļoti maz. Jau krievi veica totālu atbruņošanu, kas turpinājās zem vāciešiem. Ieroču pieejamību mēs redzam no tā saukto partizānu apbruņojuma līmeņa. Daudzām partizānu vienībām bija jāapmierinās ar vienu bisi, varbūt pistoli. Tiesa, bēgošie sarkanarmieši dažās vietās pameta ieročus, bet tas nebija visur, un tūlīt pēc savas ienākšanas vācieši centās ieročus maksimāli savākt. Pavēle nodot ieročus Rīgā parādījās

laikraksta "Tēvija" pirmajā numurā. Vienīgi Centrālvidzemē latviešu partizāni, kuri lielā mērā sastāvēja no latviešu sarkanarmijas korpusa dezertieriem, bija kaut cik godīgi apbruņoti, un pat viņiem nebija gudri uzsākt kaujas ar sarkanarmiešiem. Tūlīt pēc ienākšanas vācieši sarkanarmijas dezertierus saņēma gūstā, atbrūvoja un aizsūtīja uz Prūsijas karagūstekņu nometnēm. Vairāk nekā tikai viens latvietis uzzināja, ka turēt neregistrētu ieroci nebija gudri. Ieroču piegāde bija viens veids, kā vācieši organizēja un kontrolēja latviešu "pašaizsardzības" vienību skaitu un lielumu. To noteica speciāls vērnahts reglaments.

2. *kļūda*: Ideoloģiskā sagatavotībā

Vēl viena Gebelsa atrauga ir uzturēt domu, ka pēc Hitlera mērauklas Latvijā vai kaut kur citur Eiropā tad dzīvoja ideoloģiski nobrieduši nacisti, kuri līdzinājās Hitlera sekotājiem Vācijā. Antisemitisms Hitlera Vācijā bija sabiezīnāts jēdziens, un viens no tā atzariem, kuru Gebelss nemitīgi atgādināja, bija, ka visa pasaule ienīst žīdus. Tikai skatoties caur Gebelsa acenēm, A&K varēja nonākt pie atklāsmes par Latviju kā sevišķi ideoloģiski "nobriedušu" zemi. Nekur pasaulē, ne arī Latvijā, universitātēs *Rasiskā higiēna* netika mācīta. Arī bērnudārziekiem lasīšana nebūt netika mācīta no antisemitiskas ābece. Kopš 1935. gada antisemitiskā literatūra Latvijā bija aizliegta. Vienīgi Baltijas vācieši varbūt bija apgādāti ar kontrabandu no Vācijas.

Ja A&K būtu taisnība, ka latviešu nacionālisti bija labāki antisemīti nekā vācieši, tad kā autori varētu izskaidrot, kādēļ vācu okupācijas gados Latvijas cietumos bija vairāk nacionālistu nekā komunistu. Salaspils cietumnieku lielākā daļa bija izplatījuši nacionālas skrejlapas, dziedājuši nepareizas dziesmas vai izvairījušies no iesaukšanas armijā. Kādēļ pat pārkonkrustieši nonāca cietumos? Uzskats, ka it kā holokausta laikā visa Eiropa, pat pasaule būtu bijusi žīdu iznīcināšanas gaidās, bija daļa no nacistu propagandas, no kuras, kā izskatās, vēsturnieki Vācijā vēl nav atbrīvojušies.

*

Atgriežoties pie sākumā dotā citāta. A&K raksta: *Pašaizsardzības spēkiem Rīgā nevajadzēja mudinājumu ... Latviešu nacionālisti jau ilgi bija kultivējuši vēlmi ... [iznīcināt] savus kaimiņus.*

Vai Mefistofelis ir atgriezies ievākt nodevas? Pēdējo pusgadsimtu vācu vēsturnieki ir locījušies kā gumijkoki, lai neatrastu "Hitlera pavēli", tomēr tagad kaut ko no tā plāna beidzot A&K ir atraduši. Pie tam vēl Latvijā. Pie tāda slēdziena A&K ir nonākuši, neminot ne vietu, ne vārdu, ne datumu vai avotu? Pamatā tas ir smieklīgs apgalvojums, tomēr man interesētu uzzināt, kādēļ A&K cīnās tik absurdi, lai bez mēra sasaistītu latviešus ar vāciešu noziegumiem. Latvijā ir maza zeme, un cilvēkiem, kuri varējuši būt iesaistīti tādā plānā, nebūtu bijis viegli paslēpties. Nav spiesta lieta ticēt, bet tie, kas pazīst latviešus, zina, ka viņiem nevajadzētu vāciešus, lai tādu konspirāciju atklātu. Pārgudriniekiem vajadzētu arī zināt, ka Latvija piecdesmit gadus bija KGB nagos un viņiem "taisnības" meklēšanai bija kloķi, kādi vācu vēsturniekiem nevarēja būt. Šinī jautājumā es sabiedrojos ar KGB.

Savā veidā pētišanas sākuma gados arī es meklēju "latviešu pavēles" esamību, bet katrs mēģinājums to atrast mani noveda pie "Hitlera pavēles", kuru

savukārt vāciešiem ir grūtības atrast. Katrā gadījumā tajos dokumentos, kuros es atradu, ka latvieši žīdu šaušanā ņēma dalību, bez izņēmuma arī vāciešu klātbūtne bija dokumentējama. Vissvarīgākās ziņas par holokaustu Latvijā es atradu Vācijas tiesu arhīvos Hamburgā, Dortmundē, Diseldorfā, Hannoverē u.c. Šinīs novietnēs var atrast tūkstošiem dokumentu: apzīmogotus un zvērinātus. Arī tādus, kuri liecina par “Hitlera pavēli”. Ja kaut kur būtu atrasta “latviešu pavēle”, ne tikai es, bet visa pasaule par to jau zinātu.

Gebelss arī domāja par nākotni, lai viņa holokausta versija dzīvotu mūžībā. Tā radās divas versijas par ebreju nošaušanu Jelgavā. Pirmo variantu arhīvā ievietoja Zemgales gebitskomisārs von Medams, kurš 1941. gada augusta sākumā, varai pārejot civiliestāžu rokās, ieradās Jelgavā. Tas bija drīz pēc 1500 ebreju nošaušanas Jelgavā. Tanī sakarībā viņš ebreju “pazušanu” Jelgavā pierakstīja trakiem, atriebības pārņemtiem, nevaldāmiem latviešiem. Viņa versiju var atrast Latvijas Valsts arhīvā. Otrais variants ir atrodams Ķelnes Tieslietu arhīvā Alfreda Bekū (*Becu*) aktīs. Pēc tiesu aktim Jelgavas žīdus nošāva leitnanta Bekū vadītā vāciešu grupu no Rīgas. Aktis satur detalizētus aprakstus par akcijas norisi. Pirms dodos pie veļiem, man gribētos uzzināt, kādi pierādījumi būtu vajadzīgi, lai pārliecinātu “trakos” vēsturniekus ticēt Bekū variantam.

Komentārus nobeigšu ar jau agrāk aizsāktu anekdoti. Būs vairāk nekā ducis gadu atpakaļ, kad es nonācu tiesiskā konfrontācijā ar vācu vēsturniekiem, A&K&R domubiedriem, Betinu Birnu un Ralfu Ogoreku. Abi bija padomdevēji Kanādas valsts prokuroriem, es biju ekspertlicinieks Pēterim Vitolam, kuru Kanādas kroņa tiesa bija iesūdzējusi par žīdu šaušanu Madonā. No faktuālā viedokļa lieta bija bez noziedzības satura, lai gan valdības puse bija savārijusi sarežģītu biezeni, kurā Vitolam bija jāaizstāvas par okupācijas režīma ieviesto kārtību Latvijā, gan arī tādiem noziegumiem, kurus vāciešu un latviešu SD vienības bija savārijušas Baltkrievijā. Vītola advokāts, kurš bija Vītola meitas vīrs, ar valsts prokuroru talāriem nomazgāja tiesas zāles grīdu: ne tikai panāca pilnu Vītola rehabilitāciju, bet arī izdevumu atmaksu plus sāpju naudu. Summa bija pāri par vienu miljonu. Šodien gribu pateikties vācu kolēģiem, kuri ar savām vājām zināšanām par Latviju arī man nopelnīja astoņus tūkstošus, kas bija atlīdzība par apmēram vienas nedēļas darbu.

Tas ir viss, ko šodien gribu teikt par vācu vēsturnieku holokausta ekspertīzi Latvijā.

Andrievs Ezergailis
Itakā, ASV

IN MEMORIAM

VĒSTURNIECE DR. HIST. MELITA SVARĀNE
(12.06.1916.–23.12.2011.)

Vēl pagājušajā vasarā sveicām mūsu Svarānīti, kā mēs viņu mīļi saucām, 95 gadu jubilejā un sastapām jubilāri viņas mājās Jelgavā možu un dzīvespriecīgu, taču Ziemassvētkos pienāca sēru vēsts.

Melita Svarāne dzimusi Skaistkalnē. Ar izcilību beigusi studijas Latvijas Universitātē, 1949. gadā viņa sāka strādāt par skolotāju Rīgā, bet no 1956. līdz 1996. gadam bija tagadējā Latvijas vēstures institūta zinātniskā līdzstrādniece. Melitas Svarānes nozīmīgākais devums saistīts ar 18. gs. – 19. gs. pirmās puses latviešu zemniecības, Rīgas un tās sabiedrības, it īpaši Rīgas brīvo latviešu, vēstures izpēti (sk. arī: Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 1996, Nr. 3, 164.–165. lpp.; 2011, Nr. 2, 200. lpp.). Bijušie kolēģi un visi, kas Melitu Svarāni pazina, atcerēsies viņas vienmēr gaišo, optimistisko noskaņojumu, darbīgumu un nekad neliegtu padomu.

Melita Svarāne guldīta zemes klēpī Rīgas 2. Meža kapos.

Muntis Auns

ATVADU VĀRDI
 AKADĒMIĶIM VALENTĪNAM ŠTEINBERGAM
 (04.04.1918.–18.12.2011.)

Foto: Toms Grīnbergs. LU preses centrs

2011. gada nogalē noslēdzās akadēmiķa Valentīna Šteinberga mūžs – cilvēka, kura personība, darbs un dzīves ideāli – viss, šķiet, ir palicis tai izbijušā sabiedrības dzīves kārtībā, ko šodien uztveram kā “vēsturi”. Pārāk tālu, lai neizjustu sava laika citādību, un pārāk tuvu bezkaislīgam spriedumam.

Valentīns Šteinbergs piedzima Ukrainā – Odesas apgabala Serbkā, uz kuriem Pirmā pasaules kara priekšvakarā darba meklējumos no Latvijas bija devušies viņa vecāki. Tikai gadu vēlāk traģiski iet bojā viņa tēvs, tādēļ dēlam agri jāklūst pieaugušam: 15 gadu vecumā viņš sāk strādāt uz dzelzceļa – vispirms ir strādnieks, tad laborants un dispečers, visbeidzot, vecākais dispečers, bet paralēli mācās un ar izcilību pabeidz dzelzceļnieku tehnikumu Odesā. 1940. gadā viņš jau ir PSKP biedrs, un liekas, ka profesionālā ziņā viņa dzīve ieguvusi acīmredzamas un saprotamas attīstības kontūras, taču viņa aicinājums ir cits. Īsi pirms kara Šteinbergs iestājas Maskavas Universitātes Filozofijas fakultātes neklātienes nodaļā, kuru pabeigt viņam neizdodas, jo studēšanas iespējas kara laika apstākļos kļūst aizvien problemātiskākas un 1943. gadā tās pārtrūkst pavisam.

1945. gada pavasarī Šteinbergs atgriežas vecāku dzimtenē – Latvijā, kur kādu laiku strādā Dzelzceļa pārvaldē, bet kopš 1946. gada uzsāk darbu Latvijas komjaunatnes un partijas sistēmā, kas pavērusi karjeras durvis ne vienam vien ambiciozam padomju laika jaunam censonim. Šai savas dzīves posmā Šteinbergs turpina izglītoties: beidz PSKP CK Augstāko partijas skolu Maskavā un kā eksternis – Rīgas Pedagoģiskā institūta Vēstures fakultāti, kam seko mācības Latvijas Valsts universitātes aspirantūrā PSKP vēstures specialitātē. Šteinbergs ir aizstāvējis divas disertācijas: 1951. gadā par tēmu “Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas sagatavošana Latvijā (1917. g. marts–augusts)”, par kuru viņam piešķirts zinātņu kandidāta grāds vēsturē, un desmit gadus vēlāk – 1961. gadā par tēmu “Marksistiski ļeņiniskā filozofiskā doma Latvijā XX gs. sākumā”, par kuru iegūts zinātņu doktora grāds filozofijā. 1963. gadā Šteinbergs kļūst par LPSR ZA korespondētājlocekli, bet 1978. gadā – par akadēmiķi.

Mūža garumā Šteinbergs ir pildījis daudzus nozīmīgus amata un sabiedriskus pienākumus. Viens no profesionāli spilgtākajiem viņa dzīves posmiem ir 1962.–1970. gadā, kad viņš ir Latvijas Valsts universitātes rektors. Viņa rektorāta laikā universitāte piedzīvo virkni organizatorisku jauninājumu, starp kuriem – viņa izlolotās Filozofijas nodaļas atvēršana, kas darbu sāk 1966. gada rudenī. Kad 1971. gadā Šteinbergs pāriet uz Zinātņu akadēmijas Vēstures institūtu direktora amatā, viņš arī tur parūpējas par filozofijas sektora izveidošanu, no kura pakāpeniski izaug un 1981. gadā tiek nodibināts Filozofijas un tiesību institūts, kur Šteinbergs ir tā pirmais direktors. Varētu sacīt, ka, lielā mērā tieši pateicoties Valentīna Šteinberga uzņēmībai un netalaidībai, Latvijas kultūra pēc vairāk nekā 20 gadu ilga pārtraukuma bija atguvusi savu filozofijas komponentu.

Šteinbergs, protams, bija “ticīgs” marksists un padomju laika ideologs, kuram attiecības ar modernās Rietumu filozofijas idejām nozīmē “cīņu bez kompromisa” un pat “divkauju”, taču vienlaikus “cīņa” prasa pazišanu – un viņa vadītajā institūtā sāk attīstīties nopietni t.s. buržuāziskās filozofijas, īpaši fenomenoloģijas, pētījumi. Otrs pētniecības virziens, kas akadēmiķim bija īpaši tuvs, – filozofiskā doma paša zemē: viņa redakcijā iznākušie “Apcerējumi par sabiedriskās un filozofiskās domas attīstību Latvijā” liek pamatus turpmākiem aptverošiem pētījumiem par ideju vēsturi šajā reģionā.

Valentīns Šteinbergs ir pārstāvējis padomju filozofiju daudzos starptautiskos filozofu un sociologu forumos, no kuriem pārveda iespaidus par tolaik Rietumos aktuāliem strāvojumiem un idejām. Īpaši viņu bija aizrāvusi ekoloģijas problemātika un “zaļo” kustība Vācijā, kurai viņš uzmanīgi sekoja un pat izveidoja pētnieku grupu šīs tēmas adaptācijai padomju filozofijā. Jau 1981. gadā viņa vadībā institūts noorganizē pirmo starptautisko filozofu forumu pēckara Latvijā – Kanta “Tirā prāta kritikas” divsimtgadei veltītu simpoziju, kura dalības ģeogrāfija ir iespaidīga pat šodienas mērogiem: tā dalībnieku vidū ir filozofi no PSRS, Bulgārijas, VDR, Čehoslovākijas, Anglijas, VFR, Nīderlandes, Meksikas, Japānas u.c. Foruma atklāšanā Šteinbergs runā par mūžīgā miera ideju Kanta filozofijā.

Valentīns Šteinbergs ir vairāk nekā 300 zinātnisku un populārzinātnisku darbu autors. 1982. gadā par monogrāfiju "Čārlzs Skots no Latvijas" viņš saņēma Latvijas PSR Valsts prēmiju.

Atmodai sākoties, Šteinbergs kā viens no padomju ideoloģijas priekšstāvjiem ir spiests no institūta aiziet. Tas viņam ir smags pārbaudījumu laiks. Viņš zaudē praktiski visus savus oficiālos un sabiedriskos amatus, lai gan, iespējams, tieši šajā posmā visspilgtāk izpaužas viņa raksturs un patiesa mīlestība uz filozofiju. Viņš strādā vairākās skolās un turpina rakstīt – neatkarīgi no tā, vai viņa rakstītajam būs vai nebūs lasītājs. Viņš apcer savu laiku un cilvēku tajā. Vienai no savām pēdējām grāmatām viņš devis spilgtu nosaukumu – "Zakliatie vremei: opyt vospominanii" (Laikmeta lāsts: atmiņu skices). Šteinbergam aizejot, paliek daudz nenopublicēta – piezīmes, vērojumi, uzmetumi, kas gaida savu pētnieku un saprotošu vērtējumu.

Latvijas filozofu saime būs vienmēr pateicīga akadēmiķim Valentīnam Šteinbergam par viņa pūlēm filozofijas labā – tā, kā viņš to saprata un kā diktēja viņa pārstāvētais laiks.

Ināra Cera

Kļūdas labojums

Žurnāla 2011. gada 4. numurā 117. un 118. lpp. atsauču un piezīmju, kā arī izmantotās literatūras sarakstā norādītā autora – *Sheridan B.* vietā jābūt *Bowman S.*

Raksta autors atvainojas par pieļauto kļūdu.

AUTORI

- Muntis Auns** – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Viktorija Bebre** – arheoloģe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Jānis Bērziņš** – vēsturnieks, Dr. habil. hist., LZA īstenais loceklis, LU Latvijas vēstures institūts
- Rūdolfs Brūzis** – arheologs, LU Latvijas vēstures institūts
- Ināra Cera** – filozofe, LU Filozofijas un socioloģijas institūts
- Anita Čerpinska** – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Andrievs Ezergailis** – vēsturnieks, Dr. phil., LZA ārzemju loceklis
- Leo Jansons** – Mg. hist., LU Vēstures un filozofijas fakultātes Latvijas un Austrumeiropas jauno un jaunāko laiku vēstures katedras doktorants
- Kārlis Kangeris** – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Anete Karlsona** – etnogrāfe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Zaiga Kipere** – LZA, LZP un LZS laikraksta “Zinātnes Vēstnesis” redaktore
- Uldis Krēsliņš** – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Inna Lazdiņa** – arheoloģe, LU Latvijas vēstures institūts
- Andris Levāns** – vēsturnieks, M. A.
- Ieva Ose** – arheoloģe, Dr. hist., LZA īstenā locekle, LU Latvijas vēstures institūts
- Ivars Silārs** – novadpētnieks
- Vija Stikāne** – Mg. hist., Turaidas muzejrezervāts
- Irēne Šneidere** – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Antonija Vilcāne** – arheoloģe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Gunita Zariņa** – antropoloģe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Māris Zunde** – dendrohronologs, Dr. biol., LU Latvijas vēstures institūts
- Arturs Žvinklis** – vēsturnieks, LU Latvijas vēstures institūts